3
4

1976

létünk

társadalom
tudomány
kultúra

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

VI. évfolyam, 3—4. szám, 1976., május—augusztus

„Nem az emberek tudata az amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza."

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához; Előszó. 1859

Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

Szerkesztői bizottság

Ing. Bacsi Sándor
Josip Buljovčić
Dobó Illés
Fehér Kálmán
Dr. Györe Kornél főszerkesztő helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Sági András
Szilágyi Gábor
Mr. Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Kovaček dr Božidar
Martin mr Borislav
Dr. Mirnics József
Popin Vladimir
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tót István
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

A szerkesztőség titkára
Csonka Júlia

A fedőlapot tervezte
Sáfrány Imre, Szilágyi Gábor

Készült a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában Újvidéken.
A szám kéziratának leadási ideje 1976. január 23.
Megjelent 1976. szeptember 30-án.

TARTALOM

Borislav Martin — A szocialista önigazgatási viszonyok rendszere a társult munkáról szóló törvény tervezetében 7

Laki László — A tudományos technikai haladás szociális következményei 14

Aleksandar Šimković — Jugoszlávia hitelrendszere 37

S. Acin—Sigulinski — A fogyasztók döntéshozatalának kutatása 48

Anton Bebler — A spanyol fasizmusról 56

Bagi Ferenc — Az óbecsei polgári iskolák megnyitásának előzményei (1890—1894) 74

Tárkány Szűcs Ernő — Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai 86

Farkas—Marcsik — A gomolavai őskori közös sír antropológiai jellemzése 108

Matijevics Lajos — A mai Jugoszlávia területére vonatkozó cikkek a Magyar Nyelvben 117

Milutin Perović — A szlovákok a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. első felében (A nemzeti újjászületés) 142

Műhely

Molnár Verona — Az el nem kötelezettség politikájának forradalmi lényege 169

Dokumentum

Edvard Kardelj — Nagy lépés az önigazgatási társult munka fejlesztésében és megszilárdításában 185

Roman Albreht — A társult munkáról szóló törvény a szocialista önigazgatási viszonyok fejlődésének és megszilárdításának alapja 210

Jelen és múlt

Miloš Nikolić — A marxizmus jellegéről tanulmányozásának szempontjából 231

Cseh Károly munkástudósításaiból 258

Szemle

Milodánovics Mária — Szekeres László: Szabadkai helynevek — helytörténeti kézikönyv 265

Laki László — Juraj Hrženjak: A helyi közösség 270

Borislav Martin

A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁSI VISZONYOK RENDSZERE A TÁRSULT MUNKÁRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY TERVEZETÉBEN

Az önigazgatású szocialista társadalmi-gazdasági viszonyaink fejlődésében a forradalmi változások lényege abban rejlik „... hogy a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett hogy az mint vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erő felhasználásával, az emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb feltételek mellett hajtják végre."[1]

A közvetlen termelők és dolgozók anyagi és társadalmi helyzete valamint a társadalmi munka anyagi feltételei és eredményei iránti viszonyuk elsősorban a termelés konkrét, történelmileg meghatározott módjára, „társadalmi formájára"[2] jellemző társadalmi-gazdasági viszonyoktól függ.

A kapitalista termelésben és a kapitalista termelésre jellemző társadalmi-gazdasági viszonyokban sajátos dolog, hogy „... a munka objektív feltételei az eleven munkával szemben egyre kolosszálisabb önállóságra tesznek szert, amely már magában a terjedelmükben kifejezésre jut, és hogy a társadalmi gazdaság egyre hatalmasabb adagokban lép szembe a munkával mint idegen és uralkodó hatalom."[3]

A kapitalizmusban a társadalmi munka feltételeiről és eredményeiről való határozathozatalban a döntő szerep „... nem a munkáshoz, hanem a megszemélyesített termelési feltételekhez, azaz a tőkéhez tartozik."[4]

Ezért „A munka tulajdonnélkülisége és a tárgyiasult munkának az eleven munka feletti tulajdona, vagyis az idegen munka elsajátítása a tőke által – alapfeltételei a polgári termelési módnak, semmiképpen sem számára közömbös véletlennek. Ezek az elosztási módok maguk a termelési viszonyok, csak sub specie distributionis."[5]

A munkásosztály a tőle tárgyiasult hatalma alól illetve a társadalmi munka anyagi feltételeinek és eredményeinek elidegenülése alól csak akkor szabadulhat fel, más szóval „A társadalmi életfolyamatnak, vagyis az anyagi

termelési folyamatnak az alakja csak akkor veti le misztikus ködfátylát, amikor mint szabadon társult emberek terméke ezek tudatos, tervszerű ellenőrzése alatt áll majd.

Ehhez azonban a társadalom bizonyos anyagi alapzata szükséges, vagyis számos olyan anyagi létfeltétel, amelyek maguk viszont hosszú és gyötrelmes fejlődéstörténet természetadta termékei."[6] A tőke tárgyiasult hatalmának helyettesítése társadalmi ellenőrzéssel, vagyis az, hogy „a társadalom ellenőrzi saját újratermelésének tárgyi eszközeit"[7] csak akkor lehetséges, amikor a termelőeszközök „a társult munkások tulajdonává lesznek."[8]

A társadalmi újratermelés anyagi feltételei felett a magántulajdon hatalmának megszűnése lényeges változást hoz az egyén társadalmi helyzetére nézve. „De azzal, hogy megszűnik az eleven munka közvetlen jellege mint pusztán egyes vagy mint pusztán belsőleg vagy mint pusztán külsőleg általános munkáé azzal, hogy az egyének tevékenységét mint közvetlenül általánosat vagy társadalmit tételezik, a termelés tárgyi mozzanatairól lehántják az elidegenedés e formáját; ezzel mint tulajdont tételezik őket, mint a szerves társadalmi testet, amelyben az egyének újratermelik magukat mint egyedek, de mint társadalmi egyedek. Annak feltételeit, hogy ilyenek legyenek életük újratermelésében, termelő életfolyamatukban, csak maga a történelmi gazdasági folyamat tételezte: mind az objektív mind a szubjektív feltételeket, amelyek csak ugyanazoknak a feltételeknek a két megkülönböztetett formája."[9]

A termelőeszközök társadalmasításával – az államtulajdoni viszonyok megszűnésével – megvalósultak az objektív feltételek a társadalmi újratermelés anyagi feltételei és eredményei felett a munkásosztály hatalmával és döntéshozatalával – az önigazgatással – viszont a szubjektív feltételek valósultak meg az egyén mint „társadalmi egyed" reprodukciójához. A termelőerőink és önigazgatási viszonyaink fejlődése folyamán kialakultak azok az objektív és szubjektív feltételek, amelyek további előrehaladást tesznek lehetővé a társadalom fejlődésében, a társadalmilag szervezett gazdasági és társadalmi folyamatokban. „Az új alkotmánnyal, amelynek alaptézise a társadalmi munkában a munkásosztály és a társult munka döntő szerepének biztosítása – a szocializmus építéséért folytatott harcunk új szakaszába lépünk. E harc fő célja és lényege, hogy a munkásosztály nevében gyakorolt hatalom ténylegesen a munkásosztály és a dolgozók kezébe kerüljön, és a társult munkában a dolgozók közvetlenül döntsenek az eszközökről, munkájuk feltételeiről és eredményeiről valamint a társadalom életéről általában."[10]

A társult munkáról szóló törvény tervezete magában foglalja mindezeket a társadalmi törekvéseket, „a tervezetben a társult munkában ural-

kodó azon viszonyokat szabályoztuk, amelyek szavatolják a szocialista önigazgatási viszonyok rendszerét, valamint e rendszer egységes alapjait."[11]

A szocialista önigazgatási viszonyok rendszerének lényeges vonásait a JSZSZK 1974. február 21-én meghozott Alkotmányának alapvető elvei határozzák meg.

„E viszonyok alapja a dolgozó ember társadalmi-gazdasági helyzete, amely biztosítja számára, hogy munkáját a társadalmi tulajdonban levő eszközökkel végezve és a társadalmi újratermelés minden kérdésében közvetlenül és a munkában társult többi dolgozóval együtt az egyenjogúság alapján a kölcsönös függőség, a felelősség és a szolidaritás feltételei és viszonyai között döntve, érvényesítse személyes anyagi és erkölcsi érdekét valamint azt a jogát, hogy felhasználja élő és holt munkájának eredményeit, s az általános anyagi és társadalmi haladás vívmányait, továbbá hogy ezen az alapon minél teljesebben kielégítse személyi és társadalmi szükségleteit, kibontakoztassa munka- és más alkotóképességeit."[12]

A dolgozó társadalmi-gazdasági helyzetét és szerepét a termelőeszközök feletti társadalmi tulajdon szavatolja, amely „megszünteti a munkásosztálynak és a dolgozóknak a termelőeszközöktől és a munka más feltételeitől való elidegenedését, s ezzel biztosítja a dolgozóknak a termelés és a munka termékeinek az elosztás területén való önigazgatását és a társadalmi önigazgatáson alapuló irányítását."[13]

A társult munkáról szóló törvény tervezete tovább részletezi és feldolgozza a JSZSZK Alkotmányának az önigazgatási társadalmi-gazdadasági viszonyokra valamint a dolgozóknak e viszonyokon alapuló anyagi és társadalmi helyzetére vonatkozó rendelkezéseit. A törvénytervezet a társadalmi-gazdasági viszonyokra vonatkozó lényeges alkotmányos rendelkezéseknek az önigazgatási gyakorlatban való konkrét megvalósulási formáit és módját határozza meg jogszabály alakjában. A törvénytervezet az önigazgatási viszonyok fejlődésének megoldási rendszerét adja. A törvénytervezetben adott mechanizmusok, amelyek lehetőséget és feltételt teremtenek az önigazgatás alapján megvalósuló nagy változásokhoz a társadalmi-gazdasági fejlődésben, nem képeznek olyan végleges megoldást, amelyet az önigazgatás gyakorlatában vakon követni és alkalmazni kell. Sőt, a törvénytervezetre vonatkozó közvita folyamán eddig állandóan kihangsúlyoztuk, hogy a gyakorlatban közvetlenül kell ellenőrizni a prezentált mechanizmusok hatékonyságát. Ezzel járulhat hozzá a társadalmi akció a törvénytervezet szövegének javításához. Ezzel kapcsolatban ki kell emelni, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyokat szabályozó jogi és társadalmi aktusok elfogadásának ily módon megszervezett társadalmi folyamatában nyilvánul meg a különbség az államtulajdoni viszonyok – amelyre jellemző, hogy a törvényeket a munkásosztály és a dolgozók nevében alkotják meg – és az önigazgatás között,

amelyben általános, demokratikus eljárással és alulról felfelé haladó, széles körű társadalmi akcióval határozzák meg a társadalom és a társadalmi viszonyok fejlődése szempontjából fontos megoldásokat. A társult munkáról szóló törvény végleges kialakításától függ, hogy az önigazgatás gyakorlatában az önigazgatási társadalmi-gazdasági viszonyok mellett hogyan oldódik meg a lényeges társadalmi probléma, az anyagi termelés és az egész társadalmi újratermelés folyamatának ellenőrzése.

A társult munka rendszerének alapjain – amely felöleli a társadalmi munkát, nemcsak az anyagi termelés folyamatában, hanem a társadalmi tevékenységekben is (oktatás, tudomány, kultúra, egészségügy, szociális gondoskodás), – tehát a viszonyok egészében bontakozik ki az önigazgatás sajátos termelési módja és Marx értelmezése szerint sajátos „társadalmi forma" alakjában. Éppen ezért a társadalmi munkának a törvénytervezetben prezentált koncepciójában a társult munkában a viszonyok egészét kell a fragmentumok fölé helyezni. A törvénytervezet okkal külön figyelmet szentel a társadalmi tulajdon jellegének meghatározására.

A szocialista önigazgatási viszonyoknak a JSZSZK Alkotmányában megjelölt jellegzetességeiből kiindulva „a törvénytervezet a szocialista önigazgatású termelési viszonyok három alapvető komponensét szabályozza."[14]

E három komponens a következő:

1) A társult munkában a dolgozók társadalmi-gazdasági viszonyai – ez a rész felöleli a jövedelemszerzést, a jövedelem elosztási viszonyait és feltételeit. (2. rész)

2) A társult munka önigazgatású megszervezése – ez a rész a munka és az eszközök társítási formái mellett magában foglalja a társult munka és a munkaszervezetek alapvető társadalmi gazdasági sejtjeinek, vagyis a társult munka alapszervezeteinek egymás közötti viszonyait is. (3. rész)

3) A társult munkában a dolgozók önigazgatásának megvalósulása – ez a komponens magában foglalja a dolgozók döntéshozatalának formáit, az önigazgatási struktúrák és mechanizmusok rendszerét. (4. rész)

A szocialista önigazgatási viszonyok e három fő komponensre (a társadalmi-gazdasági viszonyok a társult munkában, a társult munka önigazgatási megszervezése, a dolgozók önigazgatásának megvalósulása) határozta meg a társult munkáról szóló törvény tervezetének tartalmát.

Az önigazgatáson alapuló társadalmi gazdasági viszonyok fő jellegzetessége abban nyilvánul meg, hogy „a törvény a jövedelem megvalósításának viszonyaiból kiindulva határozza meg a jövedelem társadalmi-gazdasági jellegét."[15] A jövedelem megvalósításának viszonyaiból következnek a jövedelem szerzésének és elosztásának viszonyai is. Ily módon a törvénytervezet kiemeli a társadalmi munka eredménye elosztá-

sának összefüggését a termelés anyagi és egyéb feltételeinek elosztásával. Ebben külön helyet és szerepet ad az önigazgatási megegyezéseknek és társadalmi megállapodásoknak.

A társadalmi munka eredménye elosztásának és a termelési feltételek megosztásának egymás közötti függősége – amely mellett a törvénytervezet inszisztál – Marx megállapításának a bizonyítéka, mely szerint: a vulgáris szocializmus (és a demokrácia egy része) a burzsoá közgazdászoktól örökölte, hogy az elosztást a termelés módjától függetlenül szemlélje és ennek következtében a szocializmust úgy fogta fel, mintha az főleg az elosztástól függene."[16]

A törvénytervezet értelmében az önigazgatású szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésének alaptétele a dolgozóknak az a joga és kötelezettsége, hogy a társult munka alapszervezetének szintjén döntsenek a jövedelemről. Ezzel meg lesznek a feltételek ahhoz „hogy a jövedelem a termelőviszonyok tényezője, a gazdálkodás motívuma, az ügyvezetés hatékonyságának mércéje legyen."[17] Ezáltal különösen kiemelkedik azon feltételek fejlődésének gazdasági és társadalmi alapja, amelyek lehetővé teszik a dolgozók alkotó képességeinek kibontakozását, valamint a társadalmi eszközök a termelés és az újratermelés egésze iránti felelősség erősödését és a helyes viszony kialakulását.

Az önigazgatási viszonyok és az önigazgatási termelési mód progreszszivitásának mutatói a társadalmi és gazdasági fejlődés feltételei.

„Számunkra a szocialista társadalmi viszonyok kialakulása összetett és hosszantartó történelmi folyamat, melynek nincsen vége, ugyanúgy mint ahogyan a fejlődésnek soha sincs vége a történelemben. A korszerű szocialista gyakorlat feltételei között e folyamat fő hajtóereje, véleményem szerint, éppen a társadalmi tulajdoni viszonyok fejlődése, melyben a szocialista társadalom anyagi és szubjektív erői képesek lesznek a monopólium formáinak fokozatos legyőzésére. Ebben az értelemben a társult munkáról szóló törvényünket nem lehet szocialista fejlődésünk végső vagy tökéletes aktusának tekinteni. Ellenkezőleg, szocialista forradalmunk és szocialista önigazgatású rendszerünk fejlődésének folytatása. Lényegében forradalmunk fejlődése folyamán már régen megállapított elvi alapokra támaszkodik. De ugyanakkor, új is, hogy úgy mondjam, ugródeszka a szocialista önigazgatású viszonyok további fejlődésében, amelyek természetesen nem függnek ettől a törvénytől, hanem azoktól az anyagi és szubjektív, belső és külső feltételektől, amelyek mellett fejlődik szocialista önigazgatású társadalmunk."[18]

Jegyzetek

1 Karl Marx: A tőke, III. kötet, Budapest, 1967. 786. old.
2 Karl Marx: A tőke, I. kötet, 42. old.
3 Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai, második rész, 287. old. Budapest, 1972.
4 Karl Marx: Ibid.: 287. old.
5 Karl Marx: Ibid.: 287—288. old.
6 Karl Marx: A tőke, I. kötet, 81. old.
7 Karl Marx: A tőke, II. kötet, 426. old.
8 Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai, 288. old.
9 Karl Marx: Ibid.: 387. old.
10 Iz referata druga Tita na Desetom kongresu SKJ, Dokumenti Desetog kongresa SKJ, (Tito elvtársnak a JKSZ tizedik kongresszusán elhangzott beszámolójából) 10. old. Kurzív B. M. (M. I. fordítása)
11 A társult munkáról szóló törvény tervezetének indokolása, 5. old., A JSZSZK Képviselőházának Szövetségi Tanácsának anyagából,
12 A JSZSZK Alkotmánya, 8. és 9. old.,
13 A JSZSZK Alkotmánya, 9. old.,
14 A társult munkáról szóló törvény tervezetének indokolása, 3. old.,
15 A társult munkáról szóló törvény tervezetének indokolása, 10. old.,
16 Karl Marx: A gothai program kritikája, 18. old. Budapest, 1975. Kurzív B. M. (M. I. fordítása)
17 A társult munkáról szóló törvény tervezetének indokolása, 16. old. Kurzív, B. M. (M. I. fordítása)
18 Edvard Kardelj: Zakon o udruženom radu – krupan korak u razvoju i stabilizaciji našeg sistema samoupravno udruženog rada, (A társult munkáról szóló törvény – nagy lépés további fejlődésünkben, Borba, 1976. április, A JSZSZK Képviselőházának anyagából, 49. old.

Irodalom

K. Marx: A tőke, I., II., III. kötet, Budapest, 1967. Kossuth kiadó
K. Marx: A gothai program kritikája, Budapest, 1975. Kossuth kiadó
K. Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai, Budapest, 1972. Kossuth kiadć
A JSZSZK Alkotmánya, 1974.
Deseti kongres SKJ, Dokumenti ,,Komunist", Beograd, 1974.
E. Kardelj, Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi, Drugo dopunjeno izdanje, Radnička štampa, Beograd, 1976.
E. Kardelj: Problemi naše socijalističke izgradnje, 9. kötet Beogradski izdavačko-grafički zavod, Redakcija Kultura, Beograd 1974.
E. Kardelj: Zakon o udruženom radu – krupan korak u razvoju i stabilizaciji našeg sistema samoupravnog udruženog rada, Skupština SFRJ, Savezno veće, Komisija za pripremu zakona iz oblasti udruženog rada, Borba, 1976. április.
Nacrt zakona o udruženom radu, (A társult munkáról szóló törvény tervezete), Biblioteka Skupštine SFRJ, XIII. évfolyam, 3. füzet, Beograd, 1976. március.
Obrazloženje Nacrta zakona o udruženom radu, Skupština SFRJ, Savezno veće, Borba, 1976. április.

Rezime

Sistem socijalističkih samoupravnih odnosa u Nacrtu zakona o udruženom radu

Predmet analize u radu predstavljaju ona obeležja socijalističkih samoupravnih odnosa koja su u Osnovnim načelima Ustava SFRJ zacrtana a u Nacrtu zakona o udruženom radu konkretizovana i razrađena. Oblici i metodi zakonskih normi koji omogućuju razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa isto tako predmet su posebnog razmatranja i ukazivanja.

Autor posebnu pažnju posvećuje onim osobenostima samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa koji omogućuju ukidanje otuđenja radničke klase i radnih ljudi od uslova i rezultata društvenog rada.

Težište razmatranja u radu predstavlja ekonomska osnova izgradnje sistema samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa.

U vidu sažete komparativne analize autor povezuje neke stavove Marksa sa idejnim rešenjima - osnovama – u Nacrtu zakona o udruženom radu.

Resümee

Systhem der sozialistischen Selbstverwaltungsbeziehungen in dem Gesetzentwurf über die vergesellschaften Arbeit

Den Gegenstand der Analyse dieser Arbeit stellen jene Charakteristika der sozialistischen Selbsverwaltungsbeziehungen dar, deren Grundlagen schon in der Verfassung der SFRJ festgelegt wurden, aber in dem Gesetzentwurf über die vergesellschaften Arbeit konkretisiert und bearbeitet wurden. Die Formen und die Methoden der Gesetznormen, die die Entwicklung der sozialistischen Selbsverwaltungsbezieungen und der ökonomischen Beziehungen ermöglichen, sind auch Gegenstände vorzüglicher Bearbeitung und Betrachtung.

Der Autor befasst sich besonders mit jenen Eigentümlichkeiten der Selbsverwaltungsbeziehungen und der sozialistischen, gesellschaftlich-ökonomischen Beziehungen, die das Aufheben der Entfremdung der Arbeiterklasse und des arbeitenden Menchsen von den Bedingungen und von dem Ergäbnis der gesellschaftlichen Arbeit ermöglichen.

Der Schwerpunkt der Betrachtung ist die ökonomische Aufbau der Selbstverwaltungsbeziehungen und der sozialistischen, gesellschaftlich-ökonomischen Beziehungen.

In der Form einer kurz gefassten Analyse verbindet der Autor einige Thesen von Marx mit den ideelen Lösungen und Grundlagen in der Gesetzenwurf über die vergesellschaften Arbeit.

Laki László

A TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI HALADÁS SZOCIÁLIS KÖVETKEZMÉNYEI

A tudományos-technikai haladás igen összetett és komplex jelenség, s magától értetődik, hogy igen különböző szociális következményeket von maga után a társadalmi élet minden területén, de kihatással van az életmódra és az egyén munkájára is.

„A tudományos-technikai forradalom kétségtelenül a munka változásának távlatához kapcsolódik, az emberi élet legmélyebb rétegéhez az eddigi civilizációban – ami ugyanakkor lényeges változást jelent a munkások összességének összetételében és a különböző emberi tevékenységek helyzetében. Ugyanaz mondható a munkamegosztásról is: a tudomány mind szélesebb körű alkalmazása és az egyszerűbb tevékenységek mind fokozottabb restrikciója az eddigi munkamegosztás túlhaladásának új lehetőségeit helyezi kilátásba. Különválasztja a végrehajtó és igazgatási tevékenységet, a fizikai és szellemi munkát – ami az értelmiség, mint külön kiváltságos réteg megszűnését jelentené. – Döntő változást hoz a munkásosztály jellegében, valamint mély hatást gyakorol általában az embernek a foglalkozás iránti viszonyára. Valamikor az ipari forradalom alakította át az európai népek nagy többségét munkássá, felölelte őket a kölcsönös függőség kapcsolataiban, és elterjesztette az egész világon az ellentmondó osztály jellegű szociális struktúrát. A tudományos-technikai forradalom, mely mentes az összes időbeli és társadalmi kerékkötőktől, távlataiban az új, osztálynélküli és a mindenben mozgékony szociális összetétel megvalósítására törekszik; melynek lényege az emberek egymás közötti kölcsönös fejlesztése.

A gyors technikai haladás a tudomány, oktatás és általában a művészet helyzetének jelentős megváltozását eredményezte. Míg a múlt századokban a kultúra a társadalomban csak az emberi élet határain, a civilizálódási folyamat fő áramlata felett létezett, most ezzel ellentétben döntő tényező

közvetlenül az események központjában. Így a tudományos-technikai forradalom a *kultúr-forradalommal* addig ismeretlen jelentőségű és arányú kapcsolatot teremt.

A tudományos-technikai forradalom megvalósításának az az előfeltétele, hogy az emberi élet mai határa állandóan emelkedik: nem csak az életszínvonal, hanem az *élet szintje*. Ennek az átalakulási ciklusnak nem lenne szabad zártnak lennie mindaddig, míg egy bizonyos fokon alkalmassá nem válna az emberi alkotó képességek általános kiművelésére – a technikában, tudományban, gazdaságban, művészetben és az emberről való gondoskodásban."[1]

A tudományos-technológiai haladás jelentős változásokat is kivált a társadalom munkásrétegeinek összetételében, azaz a foglalkozások összetételében, a képzettség szintjében és általában a fizikai és szellemi, illetve a végrehajtó és irányító munka kölcsönös kapcsolatában.

„A munka termelési területei a társadalmi munkamegosztás keretein belül kihatással vannak az ezekben a tevékenységekben konkrét munkát végző emberek munkájának lényegére. A termelő munka nem csak a közvetlen termelőket öleli fel, hanem a termelési folyamatban részt vevő mérnöki technikai személyzetet is; s a technikai, technológiai haladással fokozatosan megszűnik a különbség a dolgozók e két kategóriája között. Termelő munkával foglalkozik a termelő értelmiség mellett az alkotó értelmiség egy része is, azok a tudósok, akiknek a találmányát a termelési folyamatban alkalmazzák, és ezáltal hozzájárulnak az anyagi javak növeléséhez, amelyek megvalósításához kevesebb eszközt használnak, a találmány gyakorlati alkalmazásában megvalósított jövedelemnél. Végül, termelő munkát végeznek az operatív vezetők is a munka szervezése és koordinálása területén, illetve az anyagi termelés folyamatának irányításában."

Az előbbi idézet egyik fontos megállapítása, hogy a tudományos-technikai haladás folyamán az új találmány alkalmazásának egyik feltétele az a követelmény, hogy a termelésben elért jövedelem növekedése magasabb legyen a technikai újítások alkalmazása körüli kiadások növekedésénél. Tehát a gazdaságosság és a rentabilitás elvei a modern gazdaság minden szintjén méginkább kifejezésre jutnak.

A tudományos-technikai haladással előidézett munkanélküliség kérdésével kapcsolatosan a vélemények megoszlanak. A különböző nézetek szemléltetéseként kettőt említünk.

„A technikai fejlődés az automatizáció időszakában a munkaidő további csökkentését irányozza elő, vagy pedig jelentősen csökkenti a foglalkoztatottak számát a termelésben. A munkaidő csökkenése következtében – függetlenül a 'terciális tevékenységekben' (tisztviselők, kézműipar, szabad foglalkozás, szolgáltatások) foglalkoztatott lakosság számának állandó növekedésétől – 'technológiai munkanélküliség' fenyegeti az aktív lakos-

ság mind nagyobb részét, akik majd feleslegessé válnak, nem nyerhetnek alkalmazást a társadalmi termelésben."[2]

„Általánosságban mondva megállapíthatjuk, hogy a technikai haladás közvetlenül és rövidtávon a munkahelyek csökkenését; közvetve és hosszútávon pedig (potenciálisan és valójában) a munkahelyek és foglalkoztatottak számának növekedését vonja maga után. Míg a foglalkoztatottak számának csökkenése tekintetében a technikai haladás következményei szabály szerint közvetlenek, feltétel nélküliek s ezek szerint biztosak is; a foglalkoztatottak száma növekedésének tekintetében közvetettek, feltételesek s ezek szerint bizonytalanok is. A technikai haladás hatása a foglalkoztatottságra tehát kettős: egyrészt növeli a munka termelékenységét és csökkenti a foglalkoztatottak számát az adott termelés keretei mellett, másrészt viszont a termelés és a jövedelem növekedésének ösztönzésével új lehetőségeket teremt a foglalkoztatottak számának növelésére. Az említett ellentétes hatások tiszta eredménye a relatív erejüktől függ, azaz attól, melyik irányzat az uralkodó."[3]

Mint az előbbi megállapításokból látható a tudományos-technológiai haladás szociális következményei sokoldalúak, az egyénekre és a társadalomra, mint egészre gyakorolt különböző hatásaikban nyilvánulnak meg. Ezért a továbbiakban részletesebben foglalkozunk napjainkban a haladás egyes jelentősebb következményeivel Jugoszláviára vonatkozó adatokkal szemléltetve.

A társadalom összetételének változásai

A tudományos-technológiai haladás legszembetűnőbb következményeinek egyike éppen a társadalom összetételének változása. Az ilyen jellegű változások az aktív és az eltartott lakosság közötti arány eltolódásában rejlenek, mert a modern technika mindinkább elősegíti a női munkaerő alkalmazását a termelési folyamatban, s ezzel kihat az eltartott lakosság részleges csökkenésére.

„Ezeknek a változásoknak, törekvéseknek sajátossága, ami tudományos-technikai forradalommá emeli az a tény, hogy ez az átalakulás az összes termelőerők univerzális megváltoztatásába megy át, megingatja azok eredendő struktúráját, s így változtatja meg az ember helyzetét.

Mindez arról tanúskodik, hogy itt többé nem a termelőerők (illetve a termelési eszközök) egyik objektív tényezőjének fejlődéséről van szó, mint az az iparosodás időszakában, vagy egy-egy új termelési mód egyszeri bevezetésében történt, megemeli a civilizáció szintjét, s újra lelassul. Itt ezzel ellentétben egy tartós s mind gyorsabb átalakulásról van szó az összes

termelő erők univerzális és lényegbeli változásának áramlatáról, az emberi termelés objektív és szubjektív tényezőiről."[4]

A társadalom összetételének változásainak másik szempontja az aktív lakosok foglalkozásainak megváltozása. A tudományos-technológiai haladás következményeképpen egyes foglalkozások eltűnnek, s újak jelennek meg. Ezenkívül megváltozik a foglalkoztatottak száma is az egyes foglalkozásokban.

„A technikai haladás általában közvetlenül hat a foglalkozások struktúrájára, ugyanis amikor a mechanikai felszerelések tért hódítanak és mind összetettebbek lesznek, akkor meg kell változtatni a szükséges szakképzettséget és a megfelelő szakképzettséggel rendelkező dolgozók számát. Az iparban általában két jelentős irányzat észlelhető: a tanult, tapasztalt, magas szakképzettségű termelő munkások számának csökkenése és a mechanizáció fejlődése következményeként a gépek szerelését, karbantartását végző szakképzett munkások számának növekedése. Azt állítják, hogy a technikai haladás inkább átképzést, újabb képzettséget követel, mint megszüntetné annak szükségét. Ez igaz, azonban fontos megfigyelni, hogy az átképzés általában új képzettséget nyújt; vagyis új, képzett személyzetet kell toborozni, de ha lehetséges, át kell szakosítani azokat, akik kiszorultak a munkából."[5]

Ezeknek az elméleti tényeknek igazolásául néhány hazánkra vonatkozó számadatot közlünk elsősorban az aktív lakosság társadalmi összetétele változásának bemutatására. Az adatokat az 1948—1971. között végzett népszámlálás alapján közöljük.

Ha megfigyeljük az 1. számú táblázat adatait, azonnal szembetűnik a nők számának csökkenése a lakosok összességében. Míg a nők és férfiak aránya az 1948-as összeírás alapján 48,1%: 51,9%, addig ez az arány 1971-ben már 49,1%:50,9%. Ezzel az irányzattal megszűnőben van egy régi jelenség hazánkban, hogy mindig több volt a nő.

A lakosság számának ilyen alakulása alapján elvárható lenne az aktív lakosok számának növekedése anélkül is, hogy a technológiai haladás elősegítené a női munkaerő mind nagyobb számú bekapcsolását az aktív lakosság soraiba. Mind később látni fogjuk ez nem történik az elvárások szerint, ugyanis míg az összes lakosság száma az említett időszakban (1948—1971.) 30,12%-kal növekedett, addig az aktív lakosság száma mindössze 11,84%-kal, az eltartott lakosság száma pedig 33,97%-kal nőtt.

Az abszolút mennyiségeket a jobb és könnyebb összehasonlítás érdekében relatív számokkal is ki kell fejezni, elsősorban az évek szerinti összetételi változások szemléltetésére. Ezekből az adatokból láthatjuk a férfi és női lakosság arányának változását, valamint az összes, férfi és női lakosság aktivitása szerinti összetételét.

1. Táblázat

Az akiív lakosság összetétele a népszámlálások alapján

	1948	1953	1961	1971
Összesen	15,772.098	16,936.573	18,549.291	20,522.972
férfi	7,582.461	8,204.595	9,043.424	10,077.282
nő	8,189.637	8,731.978	9,505.867	10,445.690
Aktív	7,741.000	7,848.857	8,430.400	8,889.816
férfi	4,864.172	5,168.592	5,387.235	5,686.332
nő	2,876.828	2.680.265	2.953.165	3.203.484
Személyi jövedelemmel rendelkező személyek	274.574	541.781	684.428	1,241.498
férfi	130.596	245.246	350.357	667.748
nő	143.951	296.535	334.071	573.750
Eltartott személyek	7,756.551	8,545.935	9,524.463	10.391.658
férfi	2,587.693	2,790.757	3,305.832	3,723.202
nő	5,168.858	5,755.178	6,218.631	6,668.456

Forrás: SGJ 1973. (86. oldal)

Ezek mellett a következő táblázat mutatószámokat ad, amelyekből láthatjuk a lakosság egyes kategóriáinak alakulását a már említett népszámlálások éveiben az 1948-as évhez viszonyítva.

2. Táblázat

A lakosság foglalkoztatottság szertnti megoszlása

	Struktura %-ba				Index		
	1948	1953	1961	1971	'53/48	'61/48	'71/48
Összesen	100.00	100.00	100.00	100.00	107.38	117.60	130.12
férfi	48.08	48.44	48.75	49.10	108.20	119.26	132.90
nő	51.92	52.56	51.25	50.90	106.62	116.07	127.54
Aktív	49.08	46.34	45.45	43.32	101.39	108.90	114.84
férfi	64.15	63.00	59.57	65.43	106.25	110.75	116.90
nő	35.13	30.69	31.07	30.67	93.16	102.65	111.35
Személyi jöv. rend. személyek	1.74	3.20	3.69	6.05	193.31	249.26	452.15
nő	1.72	2.99	3.87	6.63	187.78	268.27	511.30
férfi	1.76	3.40	3.51	5.49	205.99	232.07	398.57
Eltartott	49.18	50.46	51.35	50.63	110.17	122.79	133.97
nő	34.13	34.01	36.56	36.95	107.84	127.75	143.88
férfi	63.11	65.91	65.42	63.84	111.34	120.30	129.01

Forrás: Az 1. számú táblázat

3. Táblázat

Az aktív lakosság összetételének hosszú távú fejlődése
a nemzetgazdaság ágazatai szerint

Országok	Évek	Ipar[1]	Mezőgazdaság[2]	Szolgálatok[3]
Szovjetunió	1913	9	75	16
	1929	8	80	12
	1937	24	56	20
	1950	27	48	25
	1958	31	42	27
	1964	35	33	32
USA	1820	12	72	16
	1850	17	65	18
	1900	27	38	35
	1920	33	28	39
	1940	35	19	46
	1950	37	13	50
	1964	34	7	59
Előrejelzés	1972	31	5	64
Nagy Britannia	1811	39	34	27
	1841	44	23	33
	1871	39	15	36
	1901	47	9	44
	1921	49	7	44
	1951	49	5	46
	1963	47	4	49
Előrejelzés	1970	47	3	50
Franciaország	1866	26	51	23
	1906	30	43	27
	1921	31	41	28
	1936	31	36	33
	1954	37	28	35
	1963	39	21	40
Németország	1882	37	43	20
	1907	40	35	25
	1925	42	31	27
	1939	42	26	32
Német Demokratikus Köztársaság	1952	45	23	32
	1963	48	16	36
Német Szocialista Köztársaság	1954	46	21	33
	1964	48	11	41
Csehszlovákia	1921	43	32	25
	1930	44	27	29
	1955	39	34	27
	1964	46	22	32
Előrejelzés	1970	47	18	35
Jugoszlávia	1953	10	67	23
	1961	17	37	26
	1971	22	45	33

1) ipar – bányászat, feldolgozó ipar, építészet
2) mezőgazdaság – földművelés, erdészet, halászat
3) szolgálatok – kereskedelem, szállítás, raktár, pénzügyek, állami közigazgatás és szolgáltatások

Forrás: Az idegen országokra vonatkozó adatok R. Richter: Idéz. mű 315—6 old.
Jugoszláviára vonatkozó adatok a Statisztikai évkönyv adatai alapján vannak kiszámítva.

Ha ezt a táblázatot a női egyenjogúság szocialista érvényesülése szempontjából vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy még az 1971-es népszámlálás alapján is a nők az aktív lakosságnak mindössze csak kb. 30%-át képezik, s közel 64%-uk eltartott személy. Ezek az adatok igazolják, hogy részben még ma is aktuálisak a JKSZ programjának megállapításai: „A nők egyenjogúságának problémája Jugoszláviában többé nem politikai probléma, sem a nő társadalmi helyzetének jogi kérdése, hanem főként a családi életre még ható gazdasági fejletlenségből, primitívizmusból, vallási felfogásokból, maradi előítéletekből s a magántulajdoni viszonyokból eredő probléma. A háztartás elmaradottsága és a család jelenlegi anyagi nehézségei megakadályozzák a nőt abban, hogy teljes mértékben részt vegyen az ország *gazdasági* és társadalmi életében, ellentétet teremtenek a társadalom és a háztartásban játszott szerepe között." (A szerző kiemelése)[6]

A társadalom összetétele változásának másik szempontja, mint már említettük, a foglalkoztatottság összetételének megváltozása. Ebben az esetben elsősorban az aktív lakosság összetételének a nemzetgazdaság ágazatai szerinti változását említenénk. A gazdaságunk ilyen változásainak érzékeltetése érdekében egyes fejlett országok adatait is felhasználjuk összehasonlításképpen. (Lásd a 3. számú táblázatot!)

Ezekből az adatokból két jelentős következményt vonhatunk le: hazánkban még mindig igen kedvezőtlen az aktív lakosság gazdasági ágazatonkénti megoszlása (pl: lakosságunk 1971-es megoszlása az USA lakossai 1900-ban elért megoszlásának felel meg.); másodszor még mindig jelentős a mezőgazdaság részaránya, annak ellenére, hogy éppen ebben a gazdasági ágban került sor a legtöbb pozitív változásra (mezőGAZDASÁGUNK RÉSZESEDÉSI SZÁZALÉKa az 1971-es évben a fejlett országok – USA, Franciaország, Németország – 1880 körül elért szintjének felel meg). Az ilyen kedvezőtlen helyzet eredményes megváltoztatásához szükség van az összes gazdasági ágazatok további sokoldalú fejlesztésére, s ilyen alapon azután lehetőséget kell teremteni az aktív lakosság struktúrájának alakítására. Ebben a folyamatban a tudományos-technológiai találmányok alkalmazása felbecsülhetetlenül nagy szerepet játszik.

A társadalmi struktúra változását az egyes gazdasági ágazatokban a foglalkoztatottság strukturális változásai alapján is vizsgálhatjuk. Ezen adatok elemzésekor az összehasonlítás érdekében a Szovjetunió, Csehszlovákia és az USA adatait közöljük.

Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a szocialista országok előtt és az USA után állunk a közvetlen termelésben foglalkoztatottak részaránya tekintetében. Véleményünk szerint, ez egyrészt a modern termelési eszközök alkalmazásának következménye ezekben az ágazatokban, másrészt viszont a mezőgazdasági magántermelők e statisztika szerint nincsenek beleszámítva a foglalkoztatottak számába.

4. Táblázat

A foglalkoztatottság ágazatonkénti struktúrája %-ban kifejezve

Szovjetunió	1940	1950	1960	1965
Foglalkoztatottak összesen (katonák nélkül)	100	100	100	100
Közvetlen termelési ágak	82	80	78	75
Ebből: Ipar és építészet	23	27	32	35
Földművelés és erdészet	54	48	39	32
Szállítás, közlekedés	5	5	7	8
A többi ágak	18	20	22	25

Csehszlovákia	1950	1960	1966
Foglalkoztatottak összesen	100	100	100
Közvetlen termelési ágak	78.0	75.1	71.0
Ebből: Földművelés és erdészet	38.6	25.9	20.6
Ipar	30.0	37.3	38.6
Építészet	6.3	8.3	8.1
Szállítás, közlekedés	3.1	3.6	3.7
A többi ágak	22.0	24.9	29.0

USA	1947	1957	1962	1966
Foglalkoztatottak összesen	100	100	100	100
Közvetlen termelési ágak	59.2	53.1	48.3	45.9
Ebből: Földművelés	15.8	10.5	8.6	5.9
Ipar	31.6	30.5	28.8	29.1
Építészet	3.8	4.9	4.4	4.8
Szállítás, közlekedés	8,0	7.2	6.5	6.1
A többi ágak	40.8	46.9	51.7	54.1

Forrás: A Szovjetunióra, Csehszlovákiára és USA-ra vonatkozó adatok R. Rihta: U.o. 320—321 oldal.

Jugoszlávia	1952	1957	1962	1967	1972
Foglalkoztatottak összesen	100	100	100	100	100
Közvetlen termelési ágak	65.4	63.9	63.6	63.4	61.3
Ebből: Földművelés és erdészet	9.1	9.3	11.9	9.7	7.5
Ipar	35.6	37.6	35.1	38.0	38.3
Építészet	11.2	9.2	9.8	8.7	8.9
Szállítás, közlekedés	9.5	7.8	6.8	7.0	6.8
A többi ágak	34.6	36.1	36.4	36.6	38.5

Forrás: A Jugoszláv statisztikai évkönyv

Ezenkívül a közölt adatok alapján megállapíthatjuk, hogy nálunk is bekövetkezett az a jelenség (mint a többi említett országokban is), hogy állandóan csökken a közvetlen termelés ágazataiban foglalkoztatottak száma, s növekszik a többi – a kereskedelmet, oktatást, egészségügyet és a szociális tevékenységet felölelő – ágazatokban. Ez a strukturális változás mindenképpen arra utal, hogy a tudományos-technológiai újítások alkalmazása nálunk is egyes foglalkozásokat megszüntet, másokat pedig létrehoz, amiről már szó volt a fejezet kezdetén.

A mezőgazdaság háttérbeszorulása és a városiasodás folyamata

A lakosság struktúrájában a tudományos-technológiai haladás következményeként a mezőgazdasági lakosság részaránya megváltozik. A változás a mezőgazdasági lakosság állandó s néha igen hirtelen csökkenésében nyilvánul meg mind a relatív, mind az abszolut mutatók szerint.

A mezőgazdasági lakosság csökkenését elsősorban a gyári ipar fejlődése idézi elő. Ez a hatás kettős. Egyrészt az ipar fejlődése s a kapacitások bővítése állandóan új munkaerőt igényel, melyet a lakosság természetes szaporulata általában nem képes biztosítani, ezért ezt a munkaerő iránti szükségletét elsősorban a mezőgazdasági munkások foglalkoztatásával elégíti ki. Ezzel a jelenséggel már csökken a mezőgazdaságban dolgozók száma. Ennek a csökkenésnek az üteme közvetlen kapcsolatban áll az iparosítás ütemével.

Az iparosítás más részről viszont hatással van a mezőgazdasági termelés gépesítésére tökéletes munkaeszközök gyártásával, amelyekkel kiszorítják

5. Táblázat

A lakosság egészének és a mezőgazdasági lakosság alakulása 1921-től 1971-ig tartó időszakban

Évek	Az összes lakosság (1000-ben kif.)	Növekedés index	A mezőgazd. lakosság (1000-ben kif.)	Növekedési index	A mezőg. lakosság (%-ban)
1921	12.545	100.00	9.929	100.00	79.14
1931	14.534	115.85	11.131	112.10	76.53
1948	15.772	125.72	10.606	106.81	67.24
1953	16.937	135.00	10.316	103.89	60.90
1961	18.549	147.85	9.198	92.63	49.58
1971	20.523	163.59	7.844	79.00	38.22

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve.

a felesleges munkaerőt a mezőgazdaságból. A mezőgazdaság gépesítése felmenti az embert sok fizikai munka végzése alól a földművelésben és növényvédelemben. Azonban a gépgyártás mellet a vegyipar is változást idéz elő a mezőgazdaságban. A mind nagyobb gépesítéssel a növényvédelemben és gyomirtásban ez a gazdasági ág szintén elősegíti az emberi munkaerő felszabadítását.

Az adatok a lakosság állandó növekedését mutatják, amiről már szó volt. A mezőgazdasági lakosok száma az első tízéves időszakban 12,1%-kal növekedett. Azonban, már a háború utáni első népszámlálás alapján a mezőgazdasági lakosság majdnem 5%-ot csökkent az 1931-es évhez viszonyítva. Ez a tendenció tovább folytatódik, s így 1953-ban közel 3%-kal, 1961-ben 11%-kal, 1971-ben pedig 15%-kal csökken az előző népszámláláshoz viszonyítva. A mezőgazdasági lakosság ilyen alakulásának végső eredményeként a lakosság egészében való részarányának csökkenésére kerül sor; míg az 1921-ben a lakosság 79,14%-a mezőgazdasággal foglalkozik 1971-ben 38,22%-a, azaz öt évtized alatt a részesedése több mint felére, pontosabban 51,71%-kal csökken.

„Az iparosodás az emberi munka súlypontját a mezőről átvitte az üzem fedele alá, s a lakosság mind nagyobb része az iparban összpontosult. A klasszikus, iparilag fejlett országokban ez a mozgás megáll, amikor a gazdaságilag aktív lakosság 35—50%-a az iparban és építészetben összpontosult, s ennek is a jelentősebb része a nehéziparban. Ezzel párhuzamosan – néha ennél gyorsabban is – az iparosodás következtében csökkent a mezőgazdasági munka részaránya a korábbi több mint 70%-ról 30% alá. Így ebben a két termelési szektorban a foglalkoztatottak száma összesen (a történelmileg megállapított három gazdasági szektorra való felosztást használjuk: I-mezőgazdaság, II-ipar és építészet, III-szolgálatok... (lábjegyzet) lassan csökken"[7].

Az iparosodás folyamata, valamint a tudomány és technika hatása a termelés minden területén a mezőgazdasági lakosság csökkenése mellett jelentős változásokat idéz elő a települések nagyságában is. „Az iparosodás kezdetétől fogva a nagyvárosok centripetális ereje erősen hat a gyáripari csoportosulások alapján, a csoportosulások felépítményeinek függőleges kibontakozása irányában, és maga után vonja a kisvárosok széthullását, a falvak elhalását. A civilizáció már régóta a városoknak, az emberi viszonyok és az ezekre alapuló termelő erők kondenzátorainak fejlődéséhez fűződik – a modern civilizáció története elsősorban a városok történelme."[8]

A kis településeknek közepessé, a közepesek naggyá és legnagyobbá való átalakulásának történelmi folyamatát, amely nálunk a felszabadulás utáni huszonhárom éves időszakban játszódott le, híven tükrözik a következő adatok:

6. Táblázat

Települések a lakosság száma szerint

A településeken élő lakosok száma	A települések száma							
	1948		1953		1961		1971	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
299-ig	14862	53.2	14408	51.6	14346	51.1	14540	52.7
300—599	6504	23.3	6550	25.4	6415	22.9	6024	21.8
600—1199	4332	15.6	4548	16.3	4655	16.7	4329	15.8
1200—4999	2027	7.3	2189	7.9	2270	8.2	2328	8.4
5000—14999	154	0.5	172	0.6	209	0.8	244	0.9
15000—49999	36	0.1	46	0.2	66	0.3	82	0.3
50000 és több	10	0.0	12	0.0	14	0.0	21	0.1
Összesen	27925	100	27925	100	27925	100	27568	100

A településeken élő lakosok száma	A lakosok száma (1000-ben kifejezve)							
299-ig	2070	13.0	2111	12.3	2029	10.8	1966	9.6
300—599	2598	16.4	2716	16.0	2744	14.7	2590	12.6
600—1199	3554	22.5	3743	22.1	3870	20.9	3613	17.6
1200—4999	3939	24.9	4198	24.7	4520	24.6	4701	22.9
5000—14999	1156	7.3	1276	7.5	1549	8.3	1925	9.4
15000—49999	1071	6.7	1258	7.5	1660	8.9	2278	11.1
50000 és több	1453	9.2	1688	9.9	2178	11.8	3449	16.8
Összesen:	15842	100	16991	100	18549	100	20523	100

Forrás: Materijalni i društveni razvoj SFRJ 1947—1972. 88. old.

A közölt adatok könnyebb megmagyarázása érdekében elfogadjuk az egyes település kategóriák következő nem hivatalos, munkánk közben alkalmazott elnevezéseit a lakosok számától függően:

1. apró település - 599 lakosig
2. kis település 600 - 4999 „
3. közepes település 5000 - 49 999 „
4. nagy település 50 000 lakoson felül.

Az apró települések fokozatosan eltünnek. A megfigyelés időszakában e települések száma 3,76%-kal csökkent, a lakosok száma pedig 2,40%-kal. Ez az egyedüli kategória, amelynél ebben az időszakban a települések száma is és a lakosok száma is csökkent.

Az összes többi kategóriáknál növekedés észlelhető a települések és a lakosok számában is, mégpedig progresszíven nagyságukhoz viszonyítva, azaz minél nagyobb településről van szó, annál nagyobb a növekedés is az előző csoporthoz viszonyítva.

A kis települések csoportjánál a települések száma 4.68%-kal növekedett, a lakosaik száma pedig 10,95%-kal.

A közepes települések számának növekedése 81.11%-ot tesz ki, a lakosaiké viszont 88,72%.

Végezetül, a nagy településekben kerül sor a legnagyobb változásokra mind a település számában (110%), mind a lakosságuk számában (137,37%).

Hasonló adatokhoz jutunk a városiasodás szempontjából is. Ha a lakásalapok helyzetét szemléljük, az összeírások alapján a településeket két statisztikai csoportra oszthatjuk fel: városi és egyéb településekre. Ezeket az adatokat a következő táblázat tartalmazza.

7. Táblázat

A lakásalap helyzete az összeírások alapján

A település	1953		1961		1971	
	A lakosok száma	Terület m²	A lakosok száma	Terület m²	Lakos. száma (1000-ben kifejezve	Terület m²
városi	889	42.912	1.167	54.166	2.129	107.107
egyéb	2.601	101.329	2.971	129.798	2.914	142.826
Összesen:	3.490	144.241	4.138	193.964	5.043	249.933

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyvei

A lakások száma 44,49%-kal növekedett, míg a terület szerinti növekedés 73,29%-ot tesz ki. Ebből láthatjuk, hogy a lakások területének általános növekedésére került sor. Ezzel ellentétben a lakások száma a városi településekben közel 1,4-szeresére (149,59%). Ezek szerint a városiasodás folyamata igen intenzív ütemben ment végbe, ami mindenképpen a gyors iparosodás, és a városok kiépítésének és terjedésének kísérő jelensége, amit a tudományos-technológiai haladás hoz magával.

A képzettségi struktúra változásai

A technikai-technológiai haladás szükségszerűen jelentős változásokat hoz a foglalkoztatottak képzettségi összetételébe. Történelmileg szemlélve a képzettség összetételében történő változásokat, azok már a gépesítés megjelenésével valamint a sorozat- és szalagtermelés bevezetésével bekövetkeznek.

„A szalagrendszer előfeltétele a termelés technológiai (futószalag) és gazdasági (sorozatgyártás) megszervezése. Ez váltotta fel a polivalens vagy univerzális gépeket – a szerszámokat felváltották specializált, egyes darabok megmunkálására szolgáló gépek, amelyek előtt futószalagon haladnak a megmunkálandó darabok. Mivel ezek a gépek a munkás irányítása mellett csak meghatározott tevékenységet végeznek, így ez a munka nem igényel sokoldalú, hanem csak specializált munkát. Ez a munka gyorsan elsajátítható. Így a magasszakképzett munkást, aki polivalens gépeket – szerszámokat irányított szakosított (specializált), vagy betanított munkás helyettesíti. A gépesített termelés által kiváltott változások legjelentősebbike éppen az, hogy a magasszakképzett munkások helyébe szakosított (specializált) vagy betanított munkás lép."

A tudomány és technika állandó haladása, valamint az automatizálás további változásokat idéz elő a képzettség összetételében. Ebben az időszakban már „kétirányú folyamat" indul a tudományokban. Az egyik a tudományok differenciálódásának és specializálódásának folyamata, a másik viszont a különböző tudományágak integrálásának és szintézisének folyamata. A tudományok „horizontális" integrációja mellett ‚vertikális' integrációra is sor kerül, azaz az alapvető, alkalmazott tudományok és fejlesztő kutatások mind szorosabb összefűzésére és egyesülésére. Ez az időszerű folyamat a tudományban elért fejlődési fok következménye, azonban ugyanakkor jelentős tényezője is további fejlődésének."[9]

A munkások szakképesítésének elemzésekor láthatjuk, hogy az integrációs változások nemcsak az egyes tudományágakban vannak jelen, hanem a szakképzésben is. Ezt a változást szintén a tudományos-technikai forradalom idézi elő.

„Jelentős változások történnek a szakképzettség minőségében. A szokásokon, hagyományokon és tapasztalatokon alapuló kézműipar és kisipari képesítés, tovább veszti jelentőségét. Azonban, a betanított gépkezelők tömegének gyors eltűnésével – akik a legnagyobb számban a klasszikus szalagrendszerű termelésben dolgoztak, – az automatizált üzemekben és általában a modern termelésben növekszik a szakképesítés jelentősége, mely a tudományon és technikán alapul. Az automatizált termelési ellenőrök bizonyos része számára még mindig elegendő a begyakorlottság – azonban ez nem általánosítható; a korszerű automata gépsor mellett a munkásnak, aki a termelést ellenőrzi az egykori esztergályos, villanyszerelő tudásával kell rendelkeznie, kell hogy ismerje a pneumatika elveit, hogy megjavítsa a kisebb meghibásodásokat. A termelési ellenőrök képzésében mindinkább bevonják azokat az elemeket is, amelyek eddig csak a műszaki képzés tartalmát képezték. A technikus munkájában a technika gyors fejlődése és az automatizált termelés összetettebbé válása miatt nagyobb elméleti tudásra, mérnöki képesítésre van szükség – különösen a matema-

tika, elektrotechnika stb. terén. A mérnökök viszont mind gyakrabban kutatással foglalkoznak, ami megköveteli a tudományos felkészültséget. Általánossá válik a szakképesítés növekedése iránti követelmény, amely a tudományos-technikai forradalom kezdetének jele.[10]

A szakképzettség megszerzésének egyik alapja a lakosság írástudásának foka. Ezért fejtegetésünket a lakosság írástudatlanságának elemzésével folytatjuk. Az adatokból láthatjuk, hogy évszázados elmaradottságot kellett leküzdeni a lakosság tíz évnél idősebb része írástudatlanságának felszámolásában. Különösen kétségbeejtő a helyzet a nők írástudását illetően. Ez a helyzet az elmaradott, konzervatív, patriarhális családi viszonyok következménye, melyek szerint a leány gyermeknek nem kell iskolába járnia, sőt még írni-olvasni sem kell tudnia, hisz egyedüli feladata az életben úgyis csak az, hogy gyermekeket szüljön, azokat felnevelje, és a háztartási munkákat végezze.

8. Táblázat

A lakosság tíz évnél idősebb részének írástudás szerinti összetétele

Évek	Lakosok száma			Az írástudatlanok %-a		
	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők
1921	8507.979	4100.627	4407.352	51.5	41.0	61.2
1931	9882.547	4828.744	5053.803	44.6	32.3	56.4
1948	12438.502	5884.381	6554.121	25.4	15.4	34.4
1953	13381.106	6389.313	6991.793	25.4	14.1	35.8
1961	14611.391	7030.247	7581.144	21.0	11.0	30.2
1971	16895.893	8221.016	8674.877	15.1	7.5	22.2

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyvei

9. Táblázat

A lakosság tíz évnél idősebb részének iskolai végzettsége

Iskolai végzettség	1953.		1961.		1971.	
Iskola nélkül és az el. isk. 1—3 osztálya	5622.095	42.0	4864.307	33.3	4091.128	24.2
El. isk. 4—7 osztálya	6160.063	46.0	7092.838	48.5	7176.191	42.5
Elemi iskola	555.984	4.2	1068.543	7.3	2547.789	15.1
Szakmunkásképző iparisk olá	531.030	4.0	877.757	6.0	1515.259	8.9
Gimnázium	154.258	1.2	175.914	1.2	333.597	1.9
Középfokú szakisk.	191.325	1.4	311.623	2.1	726.513	4.3
Egyetem és főisk.	80.605	0.6	196.672	1.4	473.581	2.8
Ismeretlen	74.946	0.6	23.737	0.2	61.835	0.3
Összesen:	13381.106	100	14611.391	100	16859.893	100

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyvei

Habár az eredmények igen jelentősek, mégsem lehetünk elégedettek, különösen ha figyelembe vesszük, hogy még az 1971-es összeírás alapján is több mint hatszázezer férfi és közel kétmillió nő írástudatlan.

Teljesebb képet adnak a lakosság iskolai végzettségére vonatkozó összeírási adatok.

Az adatok pozitív fejlődési irányt mutatnak: növekszik a magasabb szakképzettségű dolgozók száma és százalékaránya is. A pozitív irányú alakulások közül két adatot tartunk a legfontosabbnak és legértékesebbnek a tudomány, technika és technológia további fejlődése szempontjából. Ezek:

1. a szakképzett és magas szakképzettségű munkások száma 185.34%-kal növekedett;
2. az egyetemet és főiskolát végzett személyek számának növekedési mutatója 587.53%-ra emelkedett.

Az iskolai végzettség kérdésének külön oldalát képezi a foglalkoztatottak szakképzettség szerinti összetétele. A szakképzettség hat a legközvetlenebbül a termelésben az új technikai-technológiai újítások térhódításában. Az új termelési módszer alkalmazásában a közvetlen résztvevők magasabb képzettségükkel egyrészt gyorsabban és könnyebben elsajátítják és teljes mértékben kihasználják az új módszereket, másrészt viszont képzettségükkel képesek lesznek közvetlenül az adott technológia további tökéletesítésére.

10. Táblázat

A foglalkoztatottak képzettségi összetétele (%-ban kifejezve)

	1952	1957	1953	1967	1972
Magasszakképzett	1.2	5.7	6.4	5.6	6.8
Szakképzett	26.5	24.9	27.8	24.1	26.0
Félszakképzett	20.3	16.7	15.9	11.8	13.6
Szakképzetlen	31.2	22.3	27.4	29.8	21.9
Egyetemi és főiskolai képesítés	16.5	5.3	3.6	7.2	9.5
Középiskolai végzettség		12.2	8.8	12.3	15.1
Alsófokú szakképzettség		9.7	8.8	9.2	7.1
Kisegítő személyzet	4.3	3.2	1.3	—	—
A foglalkoztatottak száma (ezrekben kif.)	1.351	2.412	3.320	3.529	4.168

Az előző adatok közül a legjelentősebb a magasszakképzett munkások részarányának növekedése 1,2%-ról 6,8%-ra, és igen fontos az, hogy abszolút értékben ez a növekedés az 1952. évi 16 000 helyett 1972-ben 285 000. Más szóval 1972-ben 17,8-szor több a magasszakképzett munkás, mint két évtizeddel ezelőtt.

E fejezet végén még egy összehasonlítást végzünk a jelen és a jövendő, azaz a mostani és a teljes automatizáció időszaka között.

„A gépesítés már saját eredetével megbontja a kézműipari munkát, a teljes munkamegosztáshoz vezet, az emberi munkaerő *egyszerű* és monoton alkalmazásából (szűk részlegekben) megveti a modern ipar alapját. Mivel az iparosodás és a gyári technika mindinkább fejlődik, az emberi munka elvontabb arculatot kap, az egyszerű munkából mind nagyobb munkássereg szabadul fel, beszűrődnek a civilizáció aránytalanságai, melyek mind félelmetesebb szakadékot képeznek. Az automatizáció saját megvalósulásában – ha modellként vesszük (pillanatnyilag figyelmen kívül hagyjuk a tényt, hogy részleges automatizálás esetében a másik oldalon növekedett az egyszerű segédtevékenységek mennyisége) leállítja és megfordítja ezt a folyamatot. Kizárja a segédmunkának, később pedig a gépi munkások egyszerű munkáját, ugyanúgy mint a hagyományos hivatalnokok tevékenységét is – különböző becslések szerint csaknem 80—90%-ban. Az egyszerű munkát először új típusú foglalkozásokkal pótolja a közvetlen termelés határán, főleg sokoldalú és a munkában több tudományos elemet alkalmazó foglalkozásokkal. Arányuk 50% fölé emelkedik a progresszív termelésben s az automatizált üzemekben. Az emberi tevékenységet összetett, műszakki, mérnöki munkává alakítja, amely a közvetlen termelésen kívül marad – ma már az egyes modern vállalatokban részarányuk 20—50 %-ra nőtt. Feltételezhetjük, hogy az eljövendő évtizedekben általában, a közvetlen termelésben túlsúlyban lesznek a termelési ellenőrök, szerelők, laboránsok stb."[11]

Életmódbeli változások

Már Marx megállapította, hogy az életmód közvetlen összefüggésben áll a termelési móddal. Ezért a technika és technológia állandó fejlesztése jelentős változásokat von maga után az emberek életmódjában és általában a társadalomban, ami az utóbbi időben különösen érezhető.

„A burzsoá forradalom és az iparosodás megszakította a tradicionális, erősen személyes színezetű, félig naturális kapcsolatokat, melyek az iparosodás előtti időszakban összefűzte az embereket. A konkrét közösséget elvont, 'általános társadalommá' változtatták. Megfosztották az embert egyéni meghatározottságától, egyedül az osztályhovatartozását tartják nyilván, melyhez csak mint 'átlagos individum' tartozik. A gyáripar rendszerében az ember egyénisége – a munkaerőé, a társadalom peremére, a magánélet szférájába szorul. A futószalaghoz az egyéniség fejlődése nem szükséges, csak az egyéniség egy részét igényli, a robotmunkát. Az egyén külső egzisztenciájára, s néhány szociális szerepére redukálódik. A gépi

munka névtelensége, a mechanikai oksági kapcsolatok ismétlődése, a dolgok és emberek felcserélésének lehetősége uralja a stílust, szükségleteket, viszonyokat."[12]

Az életmód változásának egyik tényezője a lakáskörülmény, illetve a lakásfeltételek. Az előbbiekben láttuk, hogy hazánkban a lakásalap jelentősen változott. A pozitív változást a lakások számának és a lakóterület növekedése terén növeli még az is, hogy mind több lakás összkomfortos. Itt elsősorban a villany- és vízellátásra, központi fűtésre gondolunk. Már ezek a dolgok jelentősen befolyásolják az életfeltételeket a különböző településeken és az ország minden részén.

Mivel az életfeltételek közvetlenül az életszínvonalból erednek, szükségesnek tartjuk meghatározni ezt a jelenséget. „Az élet- és a munkafeltételek elért szintjétől függ az életszínvonal. Az életszínvonal összetevő részei az *egyéni életszínvonal,* amely az egyéni fogyasztás függvénye (élelem, ruházat, stb.) és a *társadalmi életszínvonal,* melyet az ember társadalmi-kollektív élete tesz lehetővé, s amely magába foglalja a lakás, képzés, művelődés színvonalát, testnevelést, egészségügyet, szociális védelmet stb. Az életszínvonalat meghatározó kb. 50 elemet három csoportra oszthatjuk: – az élet anyagi feltételei, valamint munkafeltételek és társadalmi feltételek."[13]

Ebben a definícióban felsorolt elemek közül először is a lakosság személyi fogyasztásának változásait vizsgáljuk, s elsősorban is az élelmiszeri cikkek fogyasztását. Az emberek helyes és egészséges táplálkozása jelentősen kihat az életfeltételek, sőt az életmód változására is. Az egészséges, kalóriadús és helyes táplálkozás hatással van a termelők fizikai és pszichikai képességeire, melyek nélkül elképzelhetetlen a tudományos-technikai haladás intenzív fejlődése.

A következő táblázat az egy főre eső élelmiszer fogyasztást mutatja be.

11. Táblázat

Egyes élelmiszeri termékek egy főre eső fogyasztása (kg-ban kif.)

	1952	1957	1962	1967	1971
Búza- és rozsliszt	133.1	132.2	159.4	161.7	149.0
Kukoricaliszt	58.5	46.8	30.6	22.6	21.9
Burgonya	60.0	61.9	65.0	66.0	65.2
Bab	6.1	8.9	9.0	9.0	8.9
Friss gyümölcs és szőlő	35.4	47.8	40.0	63.2	50.6
Marhahús	4.9	7.1	7.2	7.4	8.0
Sertéshús	6.9	8.6	11.1	13.0	15.0
Juhhús	2.9	2.6	2.7	2.2	2.3
Baromfihús	2.4	3.2	3.2	4.7	7.2
Hal	1.3	1.1	1.1	1.7	2.6
Ser és zsír	4.6	7.4	6.8	7.4	7.9
Növényi és más olaj	1.7	2.1	4.9	7.1	9.9
Tej (liter)	58.0	83.0	71.0	77.0	73.0
Túró	3.8	5.3	4.8	4.9	4.2
Tojás (db)	46.0	70.0	64.0	96.0	136.0
Cukor	8.0	13.1	16.1	24.5	26.9

Forrás: Materijalni i društveni razvoj SFRJ 1947—1972. 177. old.

A megjelölt időszakban bekövetkezett változások arról tanúskodnak, hogy a lakosság táplálkozási módja pozitív irányban változott, mivel éppen a legértékesebb táplálékok fogyasztása növekedett.

A táplálkozás az életszínvonalnak, illetve az életmódnak általában csak egyik tényezője – igaz, a legfontosabb. A másik tényező az egyes iparcikkek fogyasztása már valamivel magasabb életszínvonalról tanúskodik. Ezeknek az adatoknak ismeretében felmérhetjük, hogy a lakosság életszínvonala és életmódja mennyit változott.

12. Táblázat

Fontosabb iparcikkek egy főre eső fogyasztása

	1939	1952	1957	1962	1967	1972
Elektromos energia (kWó)	5.1	17.3	46.6	97.3	196.6	380.8
Szén (kg)	38.9	85.5	188.2	265.4	234.4	183.6
Szappan és mosószerek (kg)	1.3	1.0	1.7	2.6	4.3	7.5
Szövetek (m^2)	12.5	5.9	12.0	15.5	18.4	23.1
Lábbeli (pár)	0.5	0.9	1.4	1.8	2.4	2.4
Edény (kg)	0.3	0.3	0.4	0.6	0.8	0.8
Üveg (kg)	0.4	0.4	0.9	1.7	3.1	4.8
Rádiókészülék (db) 000 lakos	2.2	2.3	12.5	15.6	22.0	21.7
Kerékpár (db) 000 lakos	. . .	2.1	7.1	12.1	10.8	13.5

Forrás: Materijalni i društveni razvoj SFRJ 1947—1972, 177 old.

Ezeknél az adatoknál a legjelentősebb az egy főre eső elektromos-energia fogyasztása, mivel kitűnik, hogy 1972-ben közel 75-ször nagyobb a háború előtti fogyasztásnál. Ilyen ugrásszerűen egy termék fogyasztása sem növekedett, esetleg az üveg- (12-szeresére növekedett), és a rádiókészülék fogyasztása (közel tízszeresére növekedett) szembetűnő.

Függetlenül attól hogy hányszorosára növekedett egy-egy élelmiszeri és ipari termék fogyasztása túlzás nélkül állíthatjuk, hogy lakosságunk összehasonlíthatatlanul jobban él, illetve sokkal magasabb az életszínvonala, mint a háború előtt vagy közvetlenül utána.

A felsorolt adatok mellett – az életszínvonal definíciójához tartva magunkat – szükségesnek tartjuk még néhány mutató közlését, amelyek még pontosabban és sokoldalúbban igazolják lakosságunk életszínvonalának javulását.

A képzettségi szint növekedéséről már beszéltünk előző fejezetünkben, s még hátra maradt, hogy néhány adatot közöljünk a lakosság kulturális igényeinek kielégítéséről.

13. Táblázat

A lakosság kulturális igényeinek kielégítése

Évek	Kiadott könyvek és brosúrák		Mozik száma	Látogatók száma (000-ben)	Előfizetők (000-ben)	
	szám	példányszám (000-ben)			Rádió	TV
1929	. .	. .	. . .	. . .	30	—
1939	. ..	. . .	413	20.000	155	—
1948	3.413	30.739	768	59.059	252	—
1953	4.465	21.750	1.313	57.829	422	—
1958	5.276	35.445	1.524	114.282	1.088	—
1960	. .	. . .	. . .	. . .	. . .	30
1963	6.400	45.721	1.629	116.885	2.278	212
1968	9.586	67.654	1.708	100.166	3.171	1.298
1973	10.110	52.768	1.512	86.317	3.685	2.544

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyvei

Az adatokból láthatjuk, hogy a leggyorsabban a rádió és TV készülékek száma növekedett. A 44 éves időszak alatt (1929—1973) a rádió-előfizetők száma 323-szorosára növekedett, míg a TV előfizetők száma 13 év alatt közel 85-szörösére emelkedett. Ha figyelmen kívül hagyjuk a rádió és televízió-előfizetők területi megoszlását megállapíthatjuk, hogy a lakosság informáltsága a legfontosabb hazai és külföldi hírekről aránylag mindig kielégítő volt.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a tudományos és technikai vívmányok térhódítása jelentősen megváltoztatja a mindennapi élet feltételeit és az életmódot. Ez a hatás viszont nem egyenletes a tudomány-technológiai haladás szakaszaiban. „Bizonyos értelemben, míg a technika fejletlen, az emberek jobban függnek tőle, s ezzel ellentétben viszont, amikor tökéletes és szerteágazó, lehetővé teszi az ember egyéni, független fejlődését. A termelés automatizálódása, a kémiai, biológiai tudományos vívmányok alkalmazása a termelésben a korszerű fogyasztás, a tájékoztató eszközök fejlettsége és a városiasodás megszünteti az ember kiszolgáltatottságát a tárgyi világnak.

A tudományos-technikai forradalom egészében véve lehetővé teszi, hogy a civilizáció az ember szolgálatába álljon, azáltal hogy a termelési folyamat a környezet átalakításához alkalmazkodik az ember további fejlődése érdekében."[15]

Fordította: *Csula Mária*

Jegyzetek

1 Richta Radovan i saradnici: Civilizacija na raskršću
,,Komunist" Beograd, 1972; 47—48. oldal
2 Supek dr Rudi: Automatizacija i radnička klasa
Centar za dokum. i inform. o suvremenom radničkom pokretu
,,Božidar Adžija", Zagreb 1965; 23. oldal.
3 Grupa autora: Emigracija i zaposlenost u Hrvatskoj
Izd. ,,Ekonomski pregled" Zagreb, 1971; 159. old.
4 Radovan Rihta: U. o. 18—19 oldal
5 Walker Charles: Moderna tehnologija i civilizacija
,,Naprijed" Zagreb, 1968; 153—54. oldal.
6 Program SKJ, Izdavački centar ,,Komunist" Beograd, 1973; 245 oldal
7 Radovan Richta: U. o., 112. oldal
8 Radovan Richta: U. o. 177 oldal
9 Rudi Supek: U. o.; 76. oldal
10 Mesarić dr Milan: Suvremeno znanstveno technička
Izd: Ekonomski institut Zagreb, 1971; 92. oldal
11 Radovan Richta: U. o. 124. oldal
12 Radovan Richta: U. o. 25—26. oldal
13 Radovan Richta: U. o. 25—26. oldal
14 Mali leksikon samoupravljača; ,,Savremena administracija"
Beograd 1972; 298. oldal
15 Radovan Richta: U. o. 173—174. oldal

Rezime

Socijalne posledice naučno-tehnološkog progresa

Autor u svom radu polazi od konstatacije da je naučno-tehnološki progres veoma složena pojava, koja kao takva prouzrokuje duboke promene u društvu, pre svega u profesionalnoj strukturi radničke klase, u obrazovnoj strukturi i uopšte u međusobnim odnosima fizičkog i psihičkog rada. U ovom uvodnom delu se govori i o uticaju naučno-tehnološkog progresa na zaposlenost i zaključeno je da naučno-tehnološki progres kratkoročno smanjuje a dugoročno povećava broj zaposlenih, često i uz prekvalifikovanje radnika za nove profesije.

Jedan od posledica naučno-tehnološkog progresa je strukturalna promena u društvu u obliku nestajanja određenih kvalifikacija i nastajanja drugih. Za prikazivanje i analiziranje ovih promena autor prezentira najpre podatke o strukturi stanovništva Jugoslavije prema aktivnosti. U vezi s tim konstatuje, da i pored povećavanja udela muškog stanovništva u ukupnom broju stanovništva broj aktivnog dela stanovništva ne raste u srazmeri sa povećanjem ukupnog broja. Posle ovih, prikazivanje podataka se nastavlja sa podacima o dugoročnom razvitku strukture aktivnog stanovništva po granama nacionalne privrede (pored naše zemlje, radi upoređenja, prikazani su podaci i za: SSSR, SAD, Vel. Britaniju, Francusku, Nemačku, NDR, SRN i ČSSR).

Kao o posebnom vidu strukturalnih promena društva, autor navodi i analizira pojavu dezagrarizacije i urbanizacije. Ova pojava se najvidnije manifestuje u smanjivanju broja

poljoprivrednog stanovništva, pod neposrednim uticajem razvoja industrije. Kod nas – prema iznetim podacima – učešće poljoprivrednog stanovništva za 50 godina se smanjuje za više od polovine.

Smanjenje poljoprivrednog stanovništva dovodi i do promene u strukturi veličina naselja. Sve osetljivija je pojava povećanja srednjih i velikih naselja, a istovremenog nestajanja manjih naselja – pre svega salaških, razbacano brdsko-planinskih i seoskih. Autor ovu pojavu i ilustruje sa podacima o jugoslovenskim naseljima i stanovništva po veličini naselja na bazi popisa stanovništva. Povećavanje naselja automatski vodi ka urbanizaciji, tuj. ka povećanju već postojećih gradskih naselja i ka stvaranju novih. U vezi toga autor iznosi podatke da u gradskim naseljima broj stanova se povećao – u periodu između 1953. i 1971. godine – za skoro 1,4 puta, a stambena površina za skoro 1,5 puta.

Već na početku industrijalizacije se javljaju bitne promene u obrazovnoj strukturi zaposlenih ,,tako da je visokokvalifikovani radnik, koji je rukovao polivalentnim strojevima-alatljikama, zamenjen specijaliziranim ili priučenim radnikom". Nasuprot ovoj tendenciji specijalizacije radničkih profesija, naučno-tehnološki progres sa uvođenjem automatizovanih postrojenja, prouzrokuje ponovno proširivanje radničkih kvalifikacija, čak i u vidu sjedinjavanja stručnog znanja različitih struka.

Autor u analizi promene obrazovne strukture kod nas polazi od razmatranja situacije u pogledu pismenosti i konstatuje da ,,mada su rezultati vrlo značajni, ipak ne možemo biti zadovoljni, naročito ako uzimamo u obzir da još i po popisu iz 1971. godine bilo više od 600 hiljada muškaraca i blizu 2 miliona žena nepismenih".

Što se tiče školske spreme stanovništva starog 10 i više godina, autor na bazi prezentiranih podataka iznosi da je najvrednija pažnje tendencija povećanja broja KV i VKV radnika, a još više, povećanje broja lica sa višom školom i fakultetom. Ovakvo pozitivno kretanje poboljšanja kvalifikacione strukture se oseća i kod zaposlenih (o čemu inače svedoče i izneti podaci o strukture zaposlenih prema stepenu obrazovanja između 1952—1972. godine).

Pored svih dosada spominjanih promena u ,,zvaničnim" odnosima, naučno-tehnološki progres donosi promene i u intimnim, ličnim odnosima, uopšteno rečeno, dolazi do bitnih promena u načinu života. Kao prvi aspekt menjanja načina života, autor navodi promene u načinu i uslovima stanovanja, na čega bitno utiče savremena tehnika sa svojim pronalascima i novinama u cilju povećanja komfora u stanovima.

Drugi aspekt u promeni načina života – po autoru – je promena životnog standarda. Uz konstataciju da ,,životni standard je dostignuti nivo uslova života i rada" autor, od oko 50 mogućih faktora i elemenata za merenja nivoa životnog standarda, opredelio se za prikazivanje podataka: o potrošnji nekih prehrambenih proizvoda (pošto smatra da pravilna i zdrava ishrana znatno utiče na menjanje uslova i načina života), o potrošnji nekih važnih industrijskih proizvoda (gde posebno ističe 75 struko povećanje utroška električne energije u 1972. godini u odnosu na 1939. godinu) i o nivou zadovoljavanja nekih kulturnih potreba (kao što su: izdate knjige i brošure, bro jbioskopa i posetilaca i broj radio i TV pretplatnika).

Na bazi svega iznetog autor zaključuje, da naučno-tehnološki progres bitno utiče na socijalne promene u društvu. Shodno tome i u Jugoslaviji se dešavaju ogromne promene u strukturi stanovništva i zaposlenih, u obrazovnoj i profesionalnoj strukturi, te se poboljšavaju kako materijalni uslovi života, tako i radni i društveni uslovi, tj. povećava se nivo životnog standarda jugoslovenskog stanovništva.

Resümee

Sociale Folgen der wissenschaftlich-technologischen Progresses

Der Autor geht von der Feststellung aus, dass der wissenschaftlich-technologische Progress eine sehr zusammengesetzte Erscheinung ist, die als eine solche in der Gesellschaft tiefe Veränderungen verursacht, vor allem in der professionellen Struktur der Arbeiterklasse und in allgemeinem in den gegenseitigen Beziehungen der physischen und der psychischen Arbeit. In diesem Teil der Einleitung wird auch über den Einfluss des wissenschaftlich-technologischen Progresses auf die Beschäftigung gesprochen und es wird festgelegt, dass der wissenschaftlich-technologische Progress vorübergehend vermindert und langfristig vergrössert die Zahl der Beschäftigten, oft mit dem Umqualifizieren der Arbeitskräfte für neue Professionen.

Einer der Folgen des wissenschaftlich-technologischen Progresses ist die strukturelle Veränderung in der Gesellschaft, wobei bestimmte Qualifikationen schwinden und andere entstehen. Für die Darstellung und fürst Analysieren dieser Veränderungen präsentiert der Autor zuerst die Angaben über die Bevölkerungsstruktur Jugoslawiens nach den Beschäftigungen. Danach wird es festgestellt, dass auch bei der Vergrösserung des männlichen Bevölkerungsanteils, in gesammter Bevölkerungszahl, die Zahl in dem aktiven Teil der Bevölkerung, im Verhältnis zu der vergrösserten Gesammtbevölkerungszahl nicht höher wird. Nachher wird die Darstellung der Angaben mit den Angaben von der langfristigen Strukturentwicklung der aktiven Bevölkerung nach den Nationalwirtschaftszweigen fortgesetzt (ausser unserem Land werden auch zum Vergleich die Angaben aus USSSR, USA, Grossbritanien, Frankreich, DDR, BRD und der Tschechoslowakei gegeben).

Als eine besondere Erscheinung der gesellschaftlichen Strukturveränderungen führt der Autor an und analysiert gleichzeitig die Erscheinung der Desagrarisation und der Urbanisation. Diese Erscheinung kommt am sichtbarsten zum Ausdruck in der Verminderung der Zahl der landwirtschaftlichen Bevölkerung, unter dem unmittelbaren Einfluss der Industrieentwicklung. Bei uns wird – nach gegebenen Angaben – die Beteiligung der landwirtschaftlichen Bevölkerung in den letzten 50 Jahren für mehr als die Hälfte vermindert.

Die Verminderung der landwirtschaftlichen Bevölkerung führt zu der Strukturveränderung de Siedlungen der Grösse nach. Als eine Erscheinung ist es immer mehr spürbar, dass die Zahl der mittleren und grösseren Siedlungen höher wird und, dass die Zahl der kleineren Siedlungen niedriger wird – vor allem die der Gehölte und der zerstreuten gebirgigen, dörflichen Siedlungen. Der Autor illustriert diese Erscheinung mit den Angaben der Volkszählung, die auch die Angaben über die Siedlungen und über die Bevölkerung Jugoslawiens nach der Grösse der Siedlungen enthalten. Die Vergrösserung der Siedlungen führt automatisch zur Urbanisation, d.h. zur Vergrösserung der schon bestehenden städtischen Siedlungen und zum Entstehen neuer Siedlungen. In Bezug auf diese Konstatation bringt der Autor Angaben: in der städtischen Siedlungen wurde die Zahl der Wohnungen – in der Periode zwischen 1953—1971 – um fast 1,4 mal und die Wohnfläche um fast 1,5 mal grösser.

Schon am Anfang der Industrialisation melden sich die grundlegenden Veränderungen in der Bildungsstruktur der Beschäftigten, ,,so dass der hochqualifizierte Arbeiter, der die polyvalenten Werkzeugmaschinen behandelt, mit dem spezialisierten oder mit dem angelernten Arbeiter verwechselt wird". Von anderer Seite verursachen die Tendenz des Spezialisierens der Arbeiterprofessionen und der wissenschaftlich-technologischer Progress mit der Einführung der automatisierten Maschinen die weitere Verbrei-

tung der Arbeiterqualifikation, sogar in der Form des Vereinigens der Fachkenntnisse verschiedener Berufe.

Der Autor analysiert die Veränderung der Bildungsstruktur bei uns und geht von der Betrachtung der Schreibkenntnisfrage aus und stellt fest, dass ,,obwohl die Ergäbnisse bedeutend sind, können wir nicht zufrieden sein, besonders dann, wenn wir vor den Augen haben, dass noch nach der Volkszählung des Jahres 1971 mehr als 600 tausend Männer und nahe 2 Millionen Frauen Analphabeten waren."

Was die Bildungstufe der 10 und mehr Jahre älteren Bevölkerung betrifft, stellt der Autor auf Grund der präsentierten Angaben fest, dass die grösste Aufmerksamkeit die steigende Tendenz der qualifizierten und hochqualifizierten Arbeiter verdient und noch mehr die grössere Zahl der Menschen mit Hochschule und Fakultät. Eine solche positive Bewegung zur Besserung der Qualifikationsstruktur ist auch bei den Beschäftigten sichtbar (was sonst die dargestellten Angaben von der Struktur der Beschäftigten nach der Bildungstufe zwischen 1952—1972 bezeugen).

Bei allen bisher erwähnten Veränderungen in den ,,amtlichen" Beziehungen bringt der wissenschaftlich-technologische Progress Änderungen auch in den intimen, persönlichen Beziehungen, im allgemeinen kommt es zu den wesentlichen Änderungen in der Lebensweise. Als den ersten Aspekt der veränderten Lebensweise führt der Autor die Veränderungen in der Weise und in den Bedingungen des Wohnens an, die entscheidend die moderne Technik mit ihren Erfindungen und mit ihren Neuigkeiten für die Verbesserung des Komfors in den Wohnungen beeinflusst.

Der zweite Aspekt in der Veränderung der Lebensweise – nach dem Autor – ist die Veränderung des Lebensstandards. Neben der Konstatation, dass ,,der Lebensstandard das erzielte Niveau der Lebens- und Arbeitsbedingungen ist", entschloss sich der Autor von den etwa 50 möglichen Faktoren und Elementen fürs Messen des Lebensstandardniveaus zu der Darstellung der folgenden Angaben: von dem Verbrauch einiger Produkte der Ernährungsindustrie (da der Autor der Meinung ist, dass die regelmässige und gesunde Ernährung bedeutend auf die Veränderung der Lebensbedingungen und der Lebensweise wirkt), von dem Verbrauch einiger wichtigen Produkten der Industrie (wobei besonders der 75 mal grössere Verbrauch der elektrischen Energie im Jahre 1972 im Bezug auf das Jahr 1939 hervorgehoben wird) und von dem Niveau des Begnügens einiger Kulturellen Forderungen (wie die herausgegeben Bücher und Broschüren, die Zahl der Kinos und der Kinobesucher und die Zahl der Rundfunk und Fernseherabonenten).

Auf Grund der ausgelegten Angaben beschliesst der Autor, dass der wissenschaftlich-technologische Progress wesentlich die soziale Veränderungen in der Gesellschaft beeinflusst. Entsprechend dieser Feststellung geschehen auch in Jugoslawien grosse Veränderungen in der Bevölkerungsstruktur und in der Struktur der Beschäftigten, in der Bildungs- und in der professionellen Struktur, es kommt zu der Verbesserung sowohl in der materiellenvals Lebensbedingungen als auch in den Arbeits- und gesellschaftlichen Bedingungen, d.h. das Niveau des Lebensstandards der jugoslawischen Bevölkerung wird erhöt.

Aleksandar Šimković

1. JUGOSZLÁVIA HITELRENDSZERE*

A jugoszláv gazdaság fennálló hitelrendszerében kétféle hitelt kell megkülönböztetni: rövid lejáratú és beruházási bankhitelt.

A rövid lejáratú hiteleket a bankok saját, látra szóló letétjeik és a központi banktól kapott hitelek, valamint más rendelkezésre álló eszközök alapján nyújtják. Ez a hitel egyik legfontosabb folyamat, amellyel a pénzt mint forgalmi eszközt forgalomba bocsátják és bevonják. Ezenkívül a pénzügyi folyamatok szabályozását és a társadalmi újratermelés likvidálásának fenntartását is ez a hitel biztosítja.

A beruházási hiteleket a bankok azokból az eszközökből folyósítják, amelyek a gazdaság jövedelemelosztásából származnak, és amelyeket tevékenységük folyamán halmoznak fel (lekötött letétemények, a hitelalap eszközei és azok az eszközök, amelyek a felhalmozásból erednek, de nem tartoznak a pénztömeg keretébe). E hitelek jóváhagyásával és növelésével a bankok nem hatnak ki a forgalomban levő pénz mennyiségére, mivel ezzel csak a meglevő pénzeszközök újraosztását végzik.

Ezenkívül a rövid lejáratú és a beruházási hitelek közötti lényeges különbség abban nyilvánul meg, hogy a rövid lejáratú hiteleket a gazdasági szervezetek a határidő lejártával fizetik vissza, a beruházási hiteleket pedig félévi vagy évi részletfizetéssel törlesztik.

A gazdaság jelenlegi rövid távú hitelezési rendszerének koncepciója alapján a rövid lejáratú hitelekkel csak a gazdasági szervezetek forgóeszközeinek finanszírozása lehetséges. A rövid lejáratú hitelek visszafizetési határidejét úgy határozzák meg, hogy az összhangban legyen ezeknek az eszközöknek megszüntetésével. A beruházási hitelekkel viszont az álló- és

* A szerző dolgozatát a szabadkai Közgazdasági Kar Általános Gazdaságelméleti és Gazdaságpolitikai Katedrájának és a budapesti Marx Károly Közgazdasági Egyetem Pénzügyi Katedrájának együttes ülésére készítette el, amelyet Budapesten 1975. április 23 – 26-áig tartottak meg.

alapeszközöket finanszírozzuk és ezért ezek a hitelek fokozatosan fizethetők vissza a megvalósított felhalmozásból.

A gazdaság rövid lejáratú hitelezésének jelenlegi rendszerét a következő alapelvek határozzák meg:

1. A rövid lejáratú hitelek nem használhatók a végső fogyasztás pénzelésére (személyi, költségvetési, beruházási). Ilymódon a bankok a rövid lejáratú eszközfolyósítással nem hatnak a készárú-forgalomra, mivel a fogyasztók és a beruházók a jövedelemelosztás útján megfelelő mennyiségű pénzeszközhöz jutnak. Ilyen esetekben a bankok csak a beruházási és fogyasztói kölcsönök útján hatnak, amelyek beruházási- és takarékbetétek formájában a bankoknál letétbe helyezett eszközök alapján kaphatók.

2. A gazdaság részére szükséges mennyiségű pénz folyósítását a rövid lejáratú hitelezés útján kapcsolatba kell hozni az áruforgalom folyamatával. Ez azt jelenti, hogy a pénz kibocsátása és visszavonása elsősorban a rövid lejáratú hitelek folyósításával és visszavonásával szabályozható azon a helyen, ahol a pénz mint forgalmi eszköz a forgalomba jut, illetve ahonnan kivonják. A pénz kibocsátása és bevonása elsősorban a termelők áruinak eladásához kapcsolódik.

3. A bankok kivételt tehetnek abban az esetben, ha egyes meghatározott ügyek, kapacitások aktivizálásának, a munkaerőnek hitelezéséről van szó Ezeket a hiteleket még a termelés megindulása előtt adják meg azzal a céllal, hogy biztosítsák a termelési tényezők beszerzésére szükséges eszközöket. Ezek a hitelek a hitelpolitika selejtezési céljainak eszközeit képezik.

Mivel többféle hitel létezik, arra kell ügyelni, hogy az árut csak egy hitel terhelje. A következő általános feltételek szükségesek ahhoz, hogy a társult munka alapszervezete bankhitelt kapjon:

– hitelképes legyen,

– a banknak a hiteligényt írásban kell beadni, melyben fel kell tüntetni a pénz összegét, rendeltetését, a kérés megokolását és a szükséges dokumentációt.

A társult munka alapszervezeteinek hitelképességéből kiindulva az ügyviteli bankok a következő hitelnemeket hagyhatják jóvá:

– áruforgalmi hiteleket (dokumentált áruhitel)

– meghatározott készletek vásárlására szükséges hiteleket,

– meghatározott ügyek finanszírozására szükséges hiteleket.

A társult munka alapszervezeteinek a bankok rövid lejáratú hitelt az eladott de ki nem fizetett áru után adnak, a kereskedelmi munkaszervezeteknek e mellett még a vásárolt és nem megfizetett áru után is adnak bankhitelt. Ezek a hitelek a legjelentősebbek. A jelenlegi rendszerben abból indulunk ki, hogy az áruforgalmi hiteleknek nem kell mennyiségi határt szabni, mert az akadályozná a fázisközi áruforgalmat és a társadalmi újratermelést is lassítaná. A rövid távú hitelek túlzott kibocsátása az áruforgal-

mi hitelek folyósítása útján úgy kerülhető el, ha a hitelek jóváhagyása a következő elveken alapul:

– az áruforgalomra szánt hitelek csakis az árudokumentáció alapján hagyhatók jóvá,

– csak hitelképes társult munka alapszervezete kaphat áruforgalmi hitelt,

– az áruforgalmi hitelek maximális visszafizetési ideje nem lehet több 3 hónapnál.

E hitelek fő célja az, hogy lehetővé tegyék mindazoknak a termelőknek a tevékenységét, akik termékeinek értékesítése a bel- vagy a külföldi piacon biztosított.

A társult munka alapszervezeteinek azért van szükségük ezen hitelekre, hogy pénzügyileg áthidalják azt az időközt, mely az áru előállításától számítva a végső fogyasztó általi értékesítésig terjed.

Az áruforgalmi hiteleknek négy fajtáját különböztetjük meg: áru eladásra, áru vásárlásra, kivitelre és behozatalra szolgáló hiteleket.

Az áruforgalmi hitelek keretén belül külön csoportot képeznek azok a hitelek, melyeket meghatározott készletek vásárlására folyósítanak. E hitelek bevezetése azzal igazolható, hogy például előfordulhat olyan eset, amikor a rendes áruforgalmi hitelek nem használhatók. E hitelek növelik azt a lehetőséget, hogy ugyanazon készletre kétszer is hitelt nyújtanak. Ezenkívül előfordulhat az is, hogy a társult munka alapszervezeteinek egyes tartós készleteire is áruforgalmi hitelt hagynak jóvá, habár ezeknek a készleteknek a finanszírozása a felhalmozásból kell hogy történjen, nem pedig pénzkibocsátás útján. A meghatározott készletek hitelezésével nem történik az összes időnkénti készletek finanszírozása, melyek az újratermelési folyamatban jelentkeznek, mivel a készletek egy része az áruforgalmi hitelek útján biztosított. Ebből kifolyólag a meghatározott készletek hitelei csak azokat az időnként jelentkező készleteket fedezik, amelyek pénzelését a hitelrendszer elfogadta.

A jelenlegi hitelrendszerben a meghatározott készletek hitelének keretén belül megkülönböztethetünk: idényjellegű készletek, kivételes készletek és olyan készletek hitelezését, melyeket kivitelre készítenek elő.

A meghatározott ügyek finanszírozására szükséges hitelek különböznek az áruforgalmi hitelektől.

Amíg az áruforgalmi hitelek előállított áruk alapján hagyhatók jóvá addig a meghatározott ügyek pénzelésére szükséges hitelek az építővállalatoknak fizetett előleg formájában kaphatók, vagy mint pénzeszközök a termelési tényezők megvásárlására. Ezek a hitelek látra szóló letétek alapján kaphatók és a Nemzeti Bank hiteleként (a pénz elsődleges kibocsátásából). A jóváhagyott hitelek a piacon a kereslet növekedését váltják ki még mielőtt az áru is megjelenne. Ezért ez a ráadásként létrehozott fizetőképes kereslet csak abban az esetben igazolt, ha bizonyos területeken a termelési

tényezők (teljesítőképesség, munkaerő, nyersanyag) nincsenek kellőképpen kihasználva, és ilymódon az olyan áru termelése is létrejön, melyre a piacon kereslet mutatkozik.

A meghatározott ügyek finanszírozására szükséges hitelek keretén belül a legjelentősebbek a következők: a mezőgazdasági termékek előállítására és a kivitelre előállított áruk termelésére szolgáló hitelek.

E kétfajta hitel mellett az ügyviteli bankok jóváhagyhatnak még más hiteleket is, mint például: filmgyártásra és forgalmazására, meghatározott könyvkiadványok készleteinek előkészítésére valamint kiadóvállalatok által könyvtáraknak hitelre eladott könyvek hitelezésére. E két fajta hitel különválasztása két okból volt szükséges: elsősorban a fizetési mérlegveszteség miatt, másodsorban azért, mert a mezőgazdasági termelés nem tudta kielégíteni a hazai keresletet.

Az ügyviteli bankok meghatározott általános feltételek mellett fogyasztói kölcsönöket is adhatnak. A meghatározott általános feltételek alatt a következőket értjük: ki kaphat fogyasztói hitelt, mekkora a maximális hitelképessége a hitel élvezőjének, (milyen maximális mennyiségig adhatók a fogyasztói hitelek), mily módon kaphatók (pl. utalvány formájában), maximális visszafizetési idő stb. A fogyasztói hiteleket elsősorban a fogyasztás ösztönzése céljából hagyják jóvá. Ilymódon szabályozhatók egyes termékfajták készletei. A bankok ezentúl nem adnak fogyasztói hitelt különböző szolgáltatások fizetésére (évi szabadság, költözködés, betegség, szülés és hasonló).

Fogyasztói hiteleket a lakosság részére adhatnak a társult munka alapszervezetei is (kereskedelmi munkaszervezetek közvetlenül vagy a kereskedelmi munkaszervezeteken keresztül). A társult munka alapszervezetei a fogyasztói hiteleket a következő eszközökből fedezik: saját ügyviteli alapjaikból, a tartós forgóeszközök hitelének alapjaiból és azokból a hitelekből, amelyeket a bankoktól ilyen célra kapnak. A társult munka alapszervezetei a fogyasztói hiteleket általános alapfeltételek mellett adják.

2. A BANKRENDSZER 1971 UTÁN

A bankokról a hitel- és bankügyekről szóló törvény alapján, amely 1971. december 31-én lépett életbe, a társult munka alapszervezetei, az érdekközösségek és a társadalmi politikai közösségek saját eszközeik társításával bankot létesíthetnek, hogy ilymódon biztosítsák az egyszerű és a bővített újratermelésre és a munka termelékenységének növelésére szükséges eszközöket.

A jelenlegi bankrendszerben az ügyviteli bank külön társult munka alap-

szervezetet képez, amelyet azért hoztak létre, hogy hitel- és más bankügyeket intézzen. Ez a bank Jugoszlávia egész területén végzi tevékenységét. Mint korábban, most is minimum 25 alapító tag létesíthet ügyviteli bankot, kik egyenként legkevesebb 50 millió dinárt kötelesek biztosítani az alaptőkéhez.

A jelenlegi feltételek alapján az ügyviteli bankokat szerződési alapon létesítik.

Minden ügyviteli banknak saját statútuma van, mely összhangban áll a bank alapításáról szóló szerződéssel. A statútum a következőket foglalja magában: az ügyviteli bank szervezéséről és hatásköréről szóló szabályokat, a munka módszerét és a hitel és más bankügyek intézésének feltételeit.

Az ügyviteli bank a működéséhez szükséges pénzeszközöket a következőképpen biztosítja:

– a bank alapítóinak letéteiből, akik szerződés alapján társították és az ügyviteli banknál letétbe helyezték eszközeiket,
– a polgárok letéteményeiből,
– az országban és a külföldön kapott hitelekből
– értékpapírok kiadása révén.

Az ügyviteli bankok azon céllal létesítik az alapítók pénzalapját, hogy a tartós befektetésekhez szükséges eszközöket megteremtsék. Ez az alap azon eszközökből jön létre, melyeket a társult munka alapszervezetei, az érdekközösségek és a társadalmi-politikai közösségek szerződés alapján az ügyviteli bankban társítottak, valamint a bank jövedelmének azon részéből, amelyet az alapítók erre a célra szánnak. Az ügyviteli bank minden alapítónak, aki saját pénzeszközeit az alapítók pénzalapjába helyezte névre szóló igazolást (certifikátumot) ad ki. A bankalapító tag átviheti saját certifikátumát térítmény ellenében más személyre, vagy azt átengedheti más személynek. Társadalmi jogi személyre, aki átveszi a certifikátumot, átszáll minden jog és kötelezettség, amely az előző tulajdonost illette. Meghatározott feltételek mellett, melyeket a statútum magában foglal, az alapító visszavonhatja betétjét az alapítók pénzalapjából vagy azt átviheti egyik ügyviteli bankból a másikba.

A biztonság és az állandó fizetőképesség céljából a bankok takarékalapot létesítenek. Ez az alap azokból az eszközökből lesz, amelyeket az alapítók az ügyviteli bankban társítottak, valamint a bank jövedelmének azon részéből, amelyet az alapítók erre a célra szántak. A bank takarékalapjának az ügyviteli bank tevékenysége útján szerzett eszköze az alapítóké, mégpedig betétalapjuk arányában. E pénzeszköz nem vihető át más ügyviteli bankba és visszavonni sem lehet mindaddig, míg az ügyviteli bank létezik.

Továbbá az ügyviteli bank létesíthet lakás- és kommunális építési, de más hitelalapot is. Ezeket az alapokat a bankalapítók a következő eszközökből hozzák létre:

– kamatokból, melyek az alapból nyújtott hitelekből folytak be,

– a bankok tevékenységének folyamán megvalósított jövedelem egy részéből, és

– azokból az eszközökből, melyeket a társult munka alapszervezetei, az érdekközösségek, a társadalmi-politikai közösségek és más személyek szerződés útján társítottak a bank keretén belül.

A lakás- és kommunális építés hitelalapjának eszközeit, amelyeket ebből az alapból folyósított hitelek utáni kamatokból valósítottak meg, valamint az ügyviteli bank működéséből létrejött jövedelemrészt, amit az alapítók kisajátítottak ezen alap részére, az eszközök alapítói között osztják szét betétrészük arányában.

Az ügyviteli bankokat azok a társult munka alapszervezetei, érdekközösségek és társadalmi-politikai közösségek irányítják, amelyek alapították a bankot, valamint azok a társult munka alapszervezetei, érdekközösségek és társadalmi-politikai közösségek, amelyek az ügyviteli bankon keresztül társították eszközeiket azon joggal, hogy részt vehessenek az ügyviteli bank által megvalósított jövedelem elosztásában, és azon kötelezettséggel, hogy vállalják a bank tevékenységének kockázatát.

A bank közgyűlése a legmagasabb irányítási szerv, amelyet a bankalapítók képviselői képeznek. Az ügyviteli bank egyes alapítóinak nem lehet a szavazatok 10%-nál több szavazati joga. Az ügyviteli bank közgyűlése dönt az ügyviteli politikáról, a hitelek folyósításának feltételeiről, az eszközök letétbehelyezéséről és más bankügyek intézéséről. Ezen a fórumon döntenek az ügyviteli bank maximális megterheléséről az ország területén és külföldön, a jövedelemelosztásról. Itt hozzák meg a bank statútumát, választják a végrehajtó bizottságot, kinevezik a hitelbizottság tagjait, az igazgatót és annak helyettesét. Itt hoznak döntést az ügyviteli bank térítményeinek tarifáiról, itt fogadják el a zárszámadást, határoznak más bankokkal való társulás, beolvadás és csatlakozás ügyében.

A végrehajtó bizottságot a közgyűlésen választják az alapítók sorából, amely tagjainak számát a statútum írja elő. A végrehajtó bizottság gondoskodik a közgyűlés által megszabott ügyviteli politika megvalósításáról.

Az ügyviteli bank igazgatója az egyedüli végrehajtó szerv, akit a közgyűlés nevez ki nyilvános pályázat alapján. Az igazgató választásakor a javallatot a pályázati bizottság adja meg. A pályázati bizottság tagjait a végrehajtó bizottság nevezi ki.

Az ügyviteli bank munkaközösségének nincs saját képviselője az irányítási szervekben (közgyűlés, végrehajtó bizottság, melyek a kockázat viselői). Az ügyviteli banknak, mint munkaközösségnek nincsenek saját eszközei sem, kivéve azokat, amelyekből a személyi jövédelmeket és a foglalkoztatottak közös fogyasztását fedezik. Külön szerződés határozza

meg az ügyviteli bank munkaközösségének és a banknak mint a társult gazdaság formájának viszonyát.

Az ügyviteli bank jövedelmét, amelyet tevékenysége útján valósít meg, a következők képezik: a folyósított hitelek utáni kamatok, a bankszolgáltatások térítésének összege és más jövedelmek, amelyeket a bank tevékenysége folyamán valósít meg valamint azok a jövedelmek, amelyek a közös ügyvitelbe fektetett eszközökből erednek.

Az ügyviteli bank a megvalósított jövedelemből fizeti a kamatokat, míg a jövedelem megmaradt részét három felé osztják:

- az ügyviteli bank munkaközösségének részére,
- a tartalékalapba, és
- az alapítók részére.

Annak a résznek nagyságát, amelyet a munkaközösség kap, a bank közgyűlése határozza meg, a munka eredményétől, a személyi jövedelmek alakulásától és a tartalékalapba szükséges összeg nagyságától függően. A bank közgyűlése az ezzel kapcsolatos határozatot egy évre, de hosszabb időre is hozhatja.

A tartalékalapba helyezett eszközök rendeltetése az, hogy biztosítsák az ügyviteli bank állandó fizetőképességét abban az esetben, amikor a folyószámlán levő eszközök nem elegendők arra, hogy a komittensek megbízását teljesíteni lehessen. Ezeket az eszközöket legkésőbb évvégéig vissza kell helyezni abba az alapba, ahonnan származtak.

A jövedelem azon része, amely az alapítóké a munkálkodás eredményétől függ.

A jelenlegi viszonyok mellett az ügyviteli bank alapításának az a célja, hogy végezzen mindennemű vagy meghatározott hitel- és banküguyeket. Azonban ha a bank fizetőképtelenné válik, azaz ha 6 hónapnál hosszabb időn át nem tud kötelezettségeinek eleget tenni (ha a komittensek megbízásait nem tudja végezni, ha a felvett hitelösszeget nem tudja visszafizetni, kötelességeinek nem tud eleget tenni, mert az eszközöket céltalanul használta, megszűnik. Az ügyviteli bank munkája megszűnik abban az esetben is, ha az alapítók pénzalapjában nincs annyi pénzeszköz, amennyit az ügyviteli bank alapításakor előirányoztak, és ha 3 hónapon belül ezt a hiányt nem küszöbölik ki. Amennyiben az ügyviteli bank abbahagyná működését, legelőször is a takarékbetétek általi követeléseket kell kielégítenie, majd a többi megbízó követelését.

A társadalmi-politikai közösségek is alapíthatnak takarékpénztárat. Ebben az esetben minden jog és kötelezettség az alapító társadalmi-politikai munkaközösségre hárul.

Ezen kívül a társult munka alapszervezetei, az érdekközösségek, a társadalmi politikai közösségek és más társadalmi jogi személyek társított eszközökről szóló szerződés alapján létesíthetnek bankok és takarékpénz-

tárakon kívül más pénzügyi intézményeket is azon célból, hogy közös érdekeiket megvalósíthassák (gazdasági és más tevékenységeik finanszírozását, valamint mghatározott hitel- és bankügyek végzését).

3. A JUGOSZLÁV NEMZETI BANK

Az új alkotmány elfogadásával minőségi változások álltak be a jugoszláv bankrendszerben. A jelenlegi bankrendszerben az ügyviteli bankok helyzete gyökeresen megváltozott. Az ügyviteli bankok irányításában és működésében a társult munka alapszervezeteinek van vezető szerepük. E mellett az új alkotmány elfogadásával a föderáció feladatait átruházták a köztársaságokra és a tartományokra és ezáltal nagyobb hatással vannak a gazdasági és társadalmi fejlődésre.

A társadalmi, gazdasági és politikai rendszerben történt változások megkövetelték a központi bank átszervezését is. A Jugoszláv Nemzeti Bank a bankrendszer keretén belül a föderáció önálló szervezete, amelynek fő feladata, hogy tevékenységével az egységes hitel- és pénzügyi politika céljait szolgálja. Egyben pénzkibocsátó bank is, amely a feladatán keresztül javasolja az egységes pénzügyi politika és hitelpolitika közös alapjának bevezetését. E politika megvalósításának érdekében és a közös pénzkibocsátó feladattal összhangban biztosítja a megállapított pénzkibocsátás példás mennyiségét valamint a bankjegyek és az ércpénz kiadását.

A Jugoszláv Nemzeti Bank a köztársaságok és az autonóm tartományok nemzeti bankjaival együtt az egységes hitel és pénzügyi politika céljainak megvalósítását biztosítja. A Jugoszláv Nemzeti Bank felel a nemzeti valuta stabilitásáért, az általános fizetőképességért és a közösen meghatározott hitel- és pénzügyi-, valamint a deviza-politika megvalósításáért.

A Jugoszláv Nembeti Bank nem hitelezi közvetlenül az ügyviteli bankokat.

A köztársaságok és az autonóm tartományok nemzeti bankjai új pénzügyi intézmények, amelyeknek képviselőik vannak az igazgatói tanácsban és így részt vesznek a pénzügyi és hitelpolitika valamint a központi bank más feladatainak megfogalmazásában és valóra váltásában. A köztársaságok és az autonóm tartományok nemzeti bankjai a közös és pénzkibocsátó feladatokon keresztül a pénzeszközök használatának feltételeit és módját szabják meg a köztársaság azaz az autonóm tartomány területén, valamint megfelelő lépéseket tesznek a köztársaságok illetve tartományok hitelpolitikájának megvalósítása érdekében.

A köztársaságok és az autonóm tartományok nemzeti bankjai az ügyviteli bankokkal együttműködnek és nem hitelezik közvetlenül a gazdaságot. A köztársaságok és az autonóm tartományok nemzeti bankjai a Jugoszláv

Nemzeti Bank elsődleges pénzkibocsátásából megfelelő részt kapnak. Ezekből az eszközökből és azokból, amelyeket a köztársaságok és az autonóm tartományok bocsátanak rendelkezésükre, végzik az ügyviteli bankok hitelezését a köztársaságok illetve az autonóm tartományok elfogadott hitelpolitikájával összhangban.

A Jugoszláv Nemzeti Banknak a következő feladatai vannak: szabályozza a pénz és a hitelek mennyiségét, a valutáris és deviza ügyeket és a külfölddel való hitelviszonyokat, bankjegyeket és ércpénzt ad ki, a Jugoszláv Néphadsereg ügyeit és más ügyeket intéz.

A Jugoszláv Nemzeti Bank irányítószervei a következők:

– igazgatói tanács,

– a Jugoszláv Nemzeti Bank igazgatója,

Az igazgatói tanácsot alkotják: a Jugoszláv Nemzeti Bank igazgatója valamint a köztársaságok és az autonóm tartományok nemzeti bankjainak igazgatói.

A Jugoszláv Nemzeti Bank igazgatója képviseli a Bankot minden más szervezettel való viszonyában.

A Jugoszláv Nemzeti Bank munkaközösségének tanácsa a bank dolgozóinak önigazgatási szerve. A munkaközösség tanácsa megoldja a munkaviszonyokkal kapcsolatos problémákat, törődik a munka fejlesztésével, bankban foglalkoztatottak továbbképzésével valamint minden olyan kérdéssel, amely a bank dolgozóinak társadalmi-gazdasági helyzetével kapcsolatos.

A Jugoszláv Nemzeti Bank tevékenységéhez a szükséges eszközöket a következő forrásokból biztosítja:

1. saját forrásaiból

– a közvetlen igénylőknek nyújtott hitelek kamatjaiból,

– a végzett szolgáltatásokért járó összegből,

– értékpapírok vásárlása és eladása útján megvalósított jövedelemből és

– tevékenysége által megvalósított más jövedelmekből;

2. az elsődleges pénzkibocsátásból adott hitelek utáni kamatból, amelyeket a köztársaságok és az autonóm tartományok bankjai folyósítottak az ügyviteli bankoknál. A kamat e részét a Szövetségi Végrehajtó Tanács határozza meg az igazgató tanács javaslata alapján, a köztársaságok és a tartományok illetékes szerveinek nézetével összhangban.

A Jugoszláv Nemzeti Bank megvalósított jövedelméből fedezik:

– a külföldi hitelek kamatait és más költségeket,

– a betétek utáni kamatokat,

– az ügyviteli bankok tartalékának kamatait,

– az értékpapírok utáni kamatokat és más költségeket,

– a bankjegyek és az ércpénz kiadásának költségeit

– a különálló tartalékalap eszközeit,

– a deviza – valutáris ügyek költségeit.
– a munkaközösség által elosztott eszközöket és
– a többi kiadásokat, amelyek a bank tevékenysége folyamán előfordulnak.

A kockázatok fedezésére különálló alap létesül, amelybe az igazgatói tanácsa javaslatának alapján különítik le a pénzeszközöket az összjövedelemből.

Rezime

Kreditni sistem Jugoslavije

Kreditni sistem u uslovima socijalističkog samoupravnog društva proizilazi iz karaktera društveno-ekonomskih odnosa. Razvoj socijalističke Jugoslavije, koji je započet u toku 1950. godine, zasniva se na samoupravljanju neposrednih proizvođača. Samoupravljanje je bitno uticalo na izmenu društveno-ekonomskih odnosa i na formiranje takve nadgradnje, koja je u skladu sa takvim društveno-ekonomskim osnovama. Sistem odnosa koji se zasniva na samoupravljanju karakteriše se time da banke ne predstavljaju deo državnog aparata, već su one samostalne pri donošenju kreditnih odluka ali samo u okviru svog kreditnog potencijala. Ovako formirana koncepcija znači decentralizaciju bankarskog sistema.

Međutim, u decentralizovanom bankarskom sistemu Narodna banka Jugoslavije merama kreditno-monetarne politike utiče na poslovnu aktivnost banaka.

Sve banke vrše svoju delatnost na čitavoj teritoriji Jugoslavije. U vršenju svoje funkcije, one nisu vezane lokalnim ili regionalnim granicama kako u pogledu prikupljanja slobodnih novčanih sredstava tako i u pogledu plasmana sredstava svog kreditnog potencijala.

U savremenim uslovima banku mogu osnovati organizacije udruženog rada, koje obezbeđuju sredstva. Najviši organ upravljanja bankom je skupština.

Nju sačinjavaju predstavnici osnovača banke. Međutim, osnovači banke ne mogu u skupštini banke imati više od 10% od ukupnog broja glasova.

Realizacijom Ustava SFRJ izvršene su kvalitativne promene u organizaciji i funkcionisanju bankarskog sistema Jugoslavije. U savremenom bankarskom sistemu temeljito je izmenjena pozicija poslovnih banaka, u čijem upravljanju i poslovanju vodeću ulogu imaju organizacije udruženog rada. Pored toga, utvrđeni su zadaci Narodne banke Jugoslavije kao centralne banke, narodnih banaka republika i narodnih banaka autonomnih pokrajina.

U novoj organizaciji Narodne banke Jugoslavije organi upravljanja su: Savet guvernera i Guverner Narodne banke Jugoslavije.

Savet guvernera sačinjavaju: Guverner Narodne banke Jugoslavije, guverneri narodnih banaka republika i guverneri narodnih banaka pokrajina.

Summary

The crediting system of Yugoslavia

The crediting system under the circumstances of selfmanaging socialism is resulted from the main features of the socio-economic relations. The development of socialist Yugoslavia beginning from 1950 is based on the selfmanagement of the immediate producers. Selfmanagement has strongly effected the socio-economic relations and the shaping of such a super-structure that would be in keeping with the basic socio-economic features. The arrangement of relations based on the principles of selfmanagement is distinguished by the fact that the banks are not part of the state, but independent in making decisions regarding credits as far as their resources allow them to go. Such a conception indicates the decentralisation of the banking system.

Regardless to the decentralisation the business conduct of commertional banks remains limited by certain measures of the National Bank.

S All the banks have a nation-wide network. In their financial transactions they are free from both local and regional limitations regarding the resources awailable and investment loans.

The newly established relations make it possible for the organisations of assotiated work to establish banks of their own, provided they are in possession of the means necessary. The highest administrative body of bank menagement is the assembly, which consists of the representa tives of the founders, however as founders they cannot have more than lo per cent of the total number of votes.

As the Constitution has been carried out the organisation and the functioning of the banking system has changed for the better. In the current banking system the business banks have undergone essential changes, and the working organisations have a decisive role in running them. Apart from that the tasks of the National Bank of Yugoslavia, as the central bank, are determined along with the tasks of the banks of republics and autonomous provinces.

In the newly organized National Bank of Yugoslavia the organs of management consist of the council of governers and the governer of the National Bank of Yugoslavia. The council of governers is made up of the governer of the National Bank of Yugoslavia, the governers of all the national banks in the socialist republics and the governers of the banks in the autonomous provinces.

Stanislava Acin-Sigulinski

A FOGYASZTÓK DÖNTÉSHOZATALÁNAK KUTATÁSA

F. M. Nicosia kutatásai és eredményei

Nicosia professzor valamivel több mint egy évtizeddel ezelőtt tűnt fel azok között a kutatók között, akik a fogyasztókat vásárlókat, a fogyasztók viselkedését és a vásárlásban hozott döntéseik folyamatát kutatták. Ez az igen termékeny kutató ebben az aránylag rövid időszakban mégis nagy számú munkát jelentetett meg. Nicosia professzor alkotásai igen sokrétűek, mint például:

- az ízlés vizsgálata,
- a fogyasztás meghatározott fajtájának kezdeményezői,
- védjegyek és szimbólumok,
- a vállalati vezetés technikája,
- marketing és funkcionalizmus,
- a közvélemény és a kommunikáció folyamatai,
- prediszpozíció a televízió iránt,
- a panelok elemzése a marketingben,
- a döntéshozatal folyamata a fogyasztásban,
- propaganda,
- reklám,
- a fogyasztók viselkedése és a szimuláció,
- a márka megválasztása stb.

Ahogyan mi tudjuk Nicosia főműve a : „Consumer Decision Processes". A vásárlók, fogyasztók döntéshozatala problémájáról kialakult szemlélet struktúráját és fejlődését ennek a könyvnek a morfológiájából láthatjuk a legjobban.

Nicosia gondolatainak a trajektoriáját többek között főműve a: „Consumer Decision Processes" hihetetlen éleselméjű előszavából is láthatjuk, melyet Herbert A. Sajmon professzor, pitzburgi tudós, a korszerű szervezés polgári elméletének egyik megalapítója írt. Sajmon eszméi Nicosia hozzáállásának értékelésében hallgatólagosan abbó indulnak ki, hogy Nicosia

művei nek alapvető céljuk nem a megértés kompetenciája és vágya, hanem a vál toztatásra irányuló akció és vágy. Ezt a pragmatikai hozzállást egyébként Nicosia: „Marketing és propaganda implikációi" című könyvének alcíme is elárulja. Teljesen a Feuerbachról szóló 11. tézis szellemével összhangban:

„A filozófusok a világot különbözö módon magyarázták, de itt a világ megváltoztatásáról van szó."[1]

Sajmon azt mondja, hogy Nicosia professzor művében a fogyasztói döntéshozatal széles körű elemzésének a keretét és az alapját adta meg, és a marketing tárgyköréből korábbi munkáinak elemzéséből kiindulva saját elmélkedéseivel gazdagította. Nicosia, Sajmon szerint, a komplex dinamikus folyamat szintetizált leírásáig jutott el, amelyben egymással sok minden összefüggő és változékony. Sajmon világosan látja, hogy kb. 20 évvel korábban a matematikai gépek, de elsősorban a kompjuter hiányában az ilyen komplex modell annyira bevehetetlen erődítményt képezett volna, melyet csak abban az egy esetben lehetett volna felhasználni, ha alkotórészeire bontjuk és a részeket egyenként elemezzük. Egyébként Nicosia könyvében ezt is teszi, de csak didaktikai indokokból, mert az igazi komponensekre való darabolás a szisztematikus hozzáállás fő erényét semmisítené meg: az egymással összefüggő, de alapjában véve nagyon különböző tényezők figyelembe vételét. Ha az elmondottak után visszatérünk Sajmon elemzésére, akkor ma egyetérthetünk vele abban, hogy az operációs vizsgálatok mind gazdagabb fegyvertárának és a mind erősebb kompjuterek alkalmazásával és Nicosia professzor komplex rendszerének birtokában nem leküzdhetetlenek az akadályok. Nicosia professzor könyvében bőven alkalmazza a matematikai apparátust, s ez hasznos is, de nem a matematikai ezoteriai jellege és nem a diszelgés szempontjából. S ez az, ami még jobb. Sajmon Nicosia gondolatvilágának bemutatása végén dicsérettel illeti a szerző eredményeit akinek a könyvéhez előszót ír, melyben kihangsúlyozza, hogy a könyv nagy szolgálatot tesz annak a „... fontos társadalmi viselkedési területnek a széles körű megértésében, melyet vásárlásnak nevezünk."

a) F. M. Nicosia munkájának eredményei.

F. M. Nicosia sokévi munkája a vásárlási döntéshozatal modelljét eredményezte. A modellek közül, melyekből meglehetősen sok van, ez a modell a legismertebbek egyike, mert a többi közül egyik sem ennyire komplex és ilyen használható mint ez, amelyet most ismertetünk is.

A vásárlási, fogyasztói döntéshozatal leegyszerűsített struktúráját Nicosia professzor abból a szituációból kiindulva mutatja be, melyben csak két tényező gyakorol hatást:

1. A munkaszervezet, vagyis az üzenetnek az a forrása, amely rendelkezik a propagandai üzenet tartalmának és megküldése idejének az ellenőrzésével, és
2. A fogyasztó típusa, vagyis az értesítés átvevője (individuális fogyasztó

vagy homogén piaci szegmentum), azzal a feltételezéssel, hogy azon az üzeneten kívül, melyet a munkaszervezet küld, más stimulánsnak nincs kitéve.

Az üzenetnek lehet, de nem feltétlenül szükséges, hogy legyen is hatása a fogyasztó viselkedésére, de a fogyasztó reagálása mindkét esetben hatást gyakorol a munkaszervezetre a jövőben hozott üzenetek tekintetében.

A fogyasztónak az üzenetre való reagálása nemcsak a munkaszervezetre gyakorol hatást, hanem magát a fogyasztót is megváltoztatja. Ezek szerint az üzenet forrása és átvevője közötti kommunikációnak két körforgása van éspedig:

a) a „kör", amely a munkaszervezettől a fogyasztóig és innen vissza a munkaszervezetbe vezet, és melyet a „munkaszervezet körének" nevezünk,

b) azt a „kört", amely az üzenetet megelőzve a fogyasztó szociális-pszihológiai mezejéről a reagáláson keresztül vezet és visszatér a fogyasztó szociális-pszihológiai mezejére, „fogyasztói körnek nevezzük".

Abban a zárt rendszerben, melyet a munkaszervezet és a fogyasztó alkot és melyben ez a két „kör" kölcsönös hatású mechanizmust képez, mind a két tényező hat egymásra, és egyik a másikat determinálja.

A döntéshozatal struktúrájának sematikus bemutatása a következőképpen nézne ki:[2]

Mi közben a:

C = munkaszervezet, a kommunikáció vagy a hirdetmény forrása (Comunikator)

A = meghatározott terményfajtákkal szemben elfoglalt álláspont (Attituda)

M = motiváció meghatározott márka irányában (Motivation)

B = meghatározott márkájú termékek vásárlása (Brand)

t = a változások felvételezési ideje.

A bemutatott séma alapján a döntéshozatal folyamatát a következő módon lehet felvázolni:

a) A meghatározott márkájú termékek vásárlása (B) a motiváció (M) függvénye.

b) A motiváció (M) a márkával szemben elfoglalt állásfoglalásától (A) függ, és

c) A márka iránti állásfoglalás (A) a múltban a márka (B) vásárlásával kapcsolatban szerzett tapasztalatoktól és a propaganda effektusától (C) vagyis a munkaszervezettől függ.

d) A propaganda (C) illetve a munkaszervezet akciója a meghatározott márkájú termékeknek a fogyasztók általi vásárlásától (B) függ.

A kutatás célja szabja meg, hogy melyik változót tekintjük független változónak. Így például, ha a múltban történt vásárlás motivációjának az effektusát akarjuk értékelni, akkor a kutatást úgy kell irányítanunk, hogy a vásárlás (B) legyen a független változó, a (C) hirdetés (akció a munkaszer-

vezet részéről) legyen az ellenőrzött változó, a fogyasztó álláspontja (A) legyen az intervenciós változó, a motiváció (M) pedig a függő változó.

Azt feltételezik, hogy a vevő olyan befolyás alatt hozza meg a döntést, hogy a kockázat eshetőségét csökkentse és hogy megtalálja azt a megoldást, amely ezt számára lehetővé teszi. A nyolc megoldási lehetőség a következő:

a) Az alternatívák felállítása, s ez a racionális döntéshozatal módja.

b) Támaszkodás valamire, ami befolyásolja az embert, mint például az árak a munkaszervezet presztizse és hasonlók, tehát ami tradicionális fűződik az értékekhez.

c) A hazárd szokások elkerülése – a döntéshozatalt a márka lojalitására a múltbeli tapasztalatokra kell alapozni.

d) Várakozás – takarékoskodás vagy más árura való költekezés, az a mód amikor a fogyasztó felméri a kockázatot, hogy mit és mikor vásároljon, különösen a tartós jellegű fogyasztási cikkek esetében.

e) Imitáció – követni azt amit mások tesznek a tömeg-kommunikáció médiumának hatása alatt.

f) Játszadozás a kockázattal – olyan nagyértékű alternatívának a megválasztása, mely könnyen szembetűnő, de kicsi rá az eshetőség, hogy sikkerrel is jár (pl. kiárusítás) stb.

g) A kockázat ignorizálása + a véletlen folytán olyan alternatíva megválasztása, mely idő hiánya folytán nem áll az értékkel összefüggésben.

h) Szatiszfakció – a választási szolúció olyan szituációjára vonatkozik, melyben először a minimális feltételeket biztosítják.[4]

Az a feltételezés, amelyből Nicosia professzor saját sémájának a magyarázatában kiindul a következőkből áll:

a) a munkaszervezet új márkával jelentkezik a piacon, anélkül hogy a fogyasztónak erről a termékféléről vagy márkáról kialakult állásfoglalása és motivációja volna,

b) sem a fogyasztónak, sem a munkaszervezetnek a propagandai üzenet tartalmával kapcsolatban semmiféle korábbi tapasztalata nincs.

A döntéshozatali folyamat struktúrája a következőképpen alakul: A munkaszervezet elküldi a propagandai üzenetet, miközben fennáll az az eshetőség is, hogy ez az üzenet eljut a fogyasztóig is és így az üzenet és a fogyasztó előítélete között inter-akció keletkezik, mely már is hatást gyakorol vagy csak az üzenet-vétel ideje alatt keletkezik és megtörténhet, hogy kialakul a fogyasztó állásfoglalása, és ez az állásfoglalás esetleges motivációvá való transzformációja, de ezután fennáll az a lehetőség is, hogy a keletkezett motiváció a vásárlás aktusává változzon és visszaható hatást gyakoroljon a fogyasztó prediszpozícióira és a munkaszervezetre.

Ezek után az aktivitások után a kör bezárul.

A döntéshozatali folyamat menetét az S. 1. összesítő modellen mutatjuk be, melyről Nicosia professzor megemlíti, hogy alapjában véve az elektronikus

számítógép részére szolgáltat programot és a fogyasztói viselkedés változatlan struktúráját a vásárlási döntéshozatal folyamatáról alkotott saját elmélete alapján írja le. A modellt négy mezőre és a mezők közötti funkcionális viszonyokra struktálták. A mezők olyan külön alprogramot képeznek, melyek befedik az egész kompjuteri programot.

Az egyes mező

Ez a mező az üzenet folyamatát a forrásától (munkaszervezet) a fogyasztó elfogadásáig tartalmazza. E mező alstruktúráját két szektor képezi, melyben az egyes szektor a munkaszervezet szervezési sajátságait öleli fel, de e megjelölések közötti interakciót a piaci szegmentumban jelentkező meghatározott típusú fogyasztóhoz irányított propagandai üzenetet eredményezi.

Amennyiben a fogyasztó a propagandai üzenet hatása alatt állt, ez belépő energiát képez a második szektorhoz – mely a fogyasztó mezejét képviseli és a fogyasztó pszichológia elválaszthatatlan tulajdonságaiból áll. Ez a mező a fogyasztó sajátságaiból és az üzenet olyan befogadási mechanizmusaiból áll, mint a termék-megjelölés fizikai megfigyelése, a többségben lévő megjelölésekre vonatkozóan abban az időben, és az olyan megismerési struktúrákban, melyek az ösztönzéseknek és az ösztönzések komponenseinek értelmet adnak. A felsorolt interakciók eredményei a kettes szektor kimenő energiáját képviselik. Ennek a teljesítménye képpen jelentkezhet a meghirdetett termékkel vagy márkával szemben kialakult állásfoglalás.

Kettes mező

Ez a mező a fogyasztók állásfoglalásának a belépő energiáját úgy fogadja, hogy azok az egyes mezőből is keletkezhetnek. Ez az információ keresésének mezeje és a propagált termék és márka iránt foglalt álláspont, sőt a márkák egész olyan sora közötti viszony értékelése, melyekre a fogyasztók felfigyeltek.

Az információk kutatása a megismerés belső mechanizmusát is magába foglalhatja, vagyis az alany tudatosan vagy véletlenül birtokába jut olyan információknak, melyek a propagált márkára vonatkoznak és a szubjektum szociális pszichológiai mezejében megértésre talált (termék, termelő, ár stb.).

Az információ keresésében a fogyasztó külső megnyilvánulása a hirdetmények olvasgatásában, a kirakatok nézegetésében stb. jut kifejezésre. A kettes mező teljesítményeként kialakulhat olyan motiváció is, hogy a reklámozott márka vásárlása elmarad.

A hármas mező

Ez a mező a motiváció belépő energiáját a meghatározott márka érdekében úgy is fogadhatja, mint amely a kettes mezőből is származhat. A motíváció vásárlási aktussá való átalakulásának az eshetősége ebben a mezőben történik, melyre hatással van a márka képviselete a piacon, a meghirdetés, a relatív ár stb. A mező eredményeként megtörténhet a meghirdetett márka termékeinek a vásárlása, de az is előfordulhat, hogy a vásárlás nem következik be.

A négyes mező

A négyes mező a fogyasztásnak, a raktározásnak, vagyis a vásárolt termékek hasznosításának a területe és kimenő energia a vállalati eladás visszatérítő eredményeiből valamint a vevő memóriájában a vásárlás konzekvencióinak a megtartása. Ez a mező bemenő energiaként felveszi a hármas mezőből származó effektusokat. A mező funkciója alapján alakul ki a fogyasztó tapasztalata a márkával kapcsolatban, és ez a tapasztalat az első mező második szektorának a belépő energiája lesz, amivel a fogyasztók köre be is zárul. A hármas mező kimenő energiája, vagyis meghatározott márka termékeinek a vásárlása belépő energiaként szolgál az egyes mező egyes szektorába, s ezzel be is zárul a munkaszervezet „köre".

A döntéshozatali folyamat modellje úgy van megszerkesztve, mondja Nicosia professzor, hogy dinamikus struktúrája még akkor is operatív marad, ha nem a kezdeti mezőből indulunk, de ezt a kutatás problémája határozza meg. Például, ha azt a folyamatot kutatjuk, hogy a vevő hogyan hoz döntést meghatározott márkájú és típusú autó vásárlása ügyében, és hogyan generalizálja saját tapasztalatát evvel a vásárlással kapcsolatban, akkor az elemzést a hármas mezővel, a döntéshozatallal kell kezdenünk, majd a modell alapján történt vásárlási aktus útján tovább kell kísérnünk a folyamat menetét és esetleges effektusait.

Már említettük, hogy a döntéshozatal modellje az elektronikus számítógép feldolgozási szabályaihoz van alkalmazva, mégpedig a szimulációs módszer alapján. A szimulációs modellek kidolgozásához szükségesek az orevalens faktorok adatai és a folyamat funkcionális viszonyai.

Szabály szerint minden jobban szervezett munkaszervezet a propaganda költségeinek statisztikai adataival és az eladás időrendjére vonatkozó adatokkal is rendelkezik.

Egyes munkaszervezetek azonban saját termelési programjuk vásárlásával kapcsolatban rendelkeznek a fogyasztók motivációjának kutatási eredményeivel is. A megismételt vásárlások lehetnek a fogyasztók állásfoglalásának és

tapasztalatának a mutatói egy meghatározott márka termékei iránt. Ezek szerint a modell konstrukciójához szükséges adatokhoz hozzá lehet jutni. A kérdés azonban az, hogy ezek a modellek mennyiben alkalmazhatóak a marketing és a vásárlási döntéshozatal kutatásában.

A kvantitatív módszerek és az elektronikus számítógépek technikája az egzakt tudományok terén végzett kutatásokban rendkívüli eredményeket adtak, melyekben a jelenségek közötti funkcionális viszonyok ismertek, okozati szempontból meghatározottak, és melyekben a folyamatok lineárisan folynak le.

A fogyasztók viselkedése, és döntéshozataluk a fogyasztásról a fogyasztó, a társadalmi környezet és a piaci körzet közötti összefüggő viszonyok rendszerét képezi. E terület funkcionálásának a mechanizmusa azonban nincs kellőképpen feltárva és nem eléggé ismert. A probléma lényege éppen ebben a tényben rejlik. Mindaddig, amíg azoknak a faktoroknak az értékei, amelyek alapján a modellt felállítják, és azok a viszonyok, amelyekben funkcionálnak a tolerancia határain belül maradnak, a modellek funkcionálisak és használhatók.

Fejtegetéseit befejezve Nicosia professzor hangsúlyozza, hogy mind ez ideig az elmélet nincs olyan mértékben és olyan jól kifejlesztve, hogy a fogyasztói döntéshozatal magyarázása és tervezése céljaira fel lehetne használni, habár a fogyasztói, vásárlási döntéshozatal folyamatának megértésében és a problémával kapcsolatban a jövőben végzett kutatások alkalmazásának egyes implikációira már jelenleg is rá lehet mutatni. Ezért Nicosia a további tanulmányozás szükségességére és a fogyasztói döntéshozatal elméletének fejlesztésének fontosságára mutat rá.

Fordította: *Kasza Bálint*

Megjegyzések:

1 Karl Marx: ,,Tézisek Feuerbachról" megjelent F. Engels: ,,Ludwig Feuerbach és a német klasszikus filozófia vége" című munkájában, Kultúra, Beograd, 1960. 70. old.

2 Nicosia, F. M.: ,,Advertising Management, Consumer Behavior and Simulation" u Day i Ness: ,,Marketing Models".

4 Lyne J. A.: ,,Rewiew of Consumer Decision Process Models" u Esomarewapor Congres, Book II?. Helsinki. 1971. 17—18. old.

5 ,,Ő abból a feltételezésből indul ki, hogy a fogyasztónak valamilyen célok megvalósítása a szándéka és a döntéshozatali folyamat útján legalább az optimális döntéshozatal apokszimációjáig eljusson. A fogyasztónak meghatározott prediszpozíciói vannak és míg a márka megválasztása tekintetében döntést nem hoz, a vizsgálat különböző folyamatán és a lehető termékek értékelésén esik át." Dr. Momčilo Milisavljević: ,,Marketing", Savremena administracija, Beograd, 1973. 112. old.

Rezime

Istraživanje procesa donošenja potrošačke odluke

Autor u prvom delu svoga rada daje detaljan prikaz istraživačkog rada profesora F. M Nicosia-e, zatim vrednuje rezultate toga rada.

Proces donošenja potrošačke odluke prikazuje jednim sintetičkim modelom, koji u suštini za elektronske računare daje programe. Model se sastoji iz četiri polja između kojih su funkcionalni odnosi.

Autor konstatuje da prikazana teorija nije u tolikoj meri razrađena da bi se mogla koristiti u planiranju donošenja potrošačke odluke.

Summary

Investigations into the process off consumer's decision making

The first part of this work deals with the research work of Prof. F. M. Nicosia, and goes on evaluating the results of that work.

The process of consumer's choice-making is shown on a synthetic model, the vital function of which is to provide calculating machines with programmes. The model consists of four plains that are related functionally.

The author states that the theory, presented here, is not so elaborate as it could be applicable in planning of the consumers' choice making.

Anton Bebler

A FASIZMUS SPANYOLORSZÁGBAN

36 évvel a haladó republikánus erők véres katonai veresége után, Spanyolországban véget ért Francisco Bahamonde Franco generalisszimus uralma. A „Caudillo" Europa utolsó diktátora volt kit az európai ellenforradalmi erők hulláma és a szélsőséges jobboldali szocialistaellenes mozgalmak juttattak hatalomra. Annak ellenére, hogy számos olyan mozgalomról van szó, amelyek különböző történelmi, osztály és gazdasági feltételek között jöttek létre, ezt a hullámot olasz mintára egységes néven fasizmusnak hívjuk.

Felmerül a kérdés, hogy a spanyol 30-as esztendők szélső jobboldal mozgalmai hogyan és mikor illeszkedtek be a fasizmus hullámaiba. A spanyol szélsőjobboldal mozgalmai azoknak a haladó társadalmi változások visszahatásaként jöttek létre, amelyeket a relatívan haladó polgári demokratikus 2. köztársaság hozott létre. (1931—1939.) A köztársaság megszüntette a Burbon monarchiát, elválasztotta az egyházat az államtól, korlátozta a katolikus papság társadalmi befolyását, megkísérelte az agrárreform végrehajtását és a nagybirtok nagyságának a meghatározását, továbbá elismerte az addig elnyomott nem kasztilliai népek autonom jogait (elsősorban a katalánok és baszkok), csökkentette a katonaság, elsősorban a tisztek létszámát stb. A 2. köztársaság legnagyobb bűne valószínűleg az volt, hogy lehetővé tette a munkásmozgalom nagyobb méretű aktivitását úgyszintén a szegény és földnélküli parasztság mozgalmának a kibontakozását is. E mozgalmak hatására erősödtek a baloldali politikai pártok tevékenysége mint pl. a szocialisták, az anarchisták, a kommunisták és trockisták, úgyszintén a szakszervezet aktivitása is.

A már végrehajtott és a lehetséges új változásoktól való félelem közelebb hozta egymáshoz az addig még nem egységes szélsőjobboldali politikai pártok vezetőit. A jobboldal fő támaszát a nemrégen még uralkodó társadalmi körök, az ipari, a finánc és kereskedelmi tőkések, a katolikus egyház, a

tisztikar jelentős része és a polgári bürokratikus apparátus egy része képezték. A katolikus egyház segítségével a kispolgári rétegek, a félrevezetett parasztság és a lumpenproletariátus támogatását is megszerezték.

A spanyol fasizmus és a többi európai fasizmus közös jellegzetességei

Ellentétben a szocializmustól, a fasiszta politikai mozgalmak nem építettek ki egy egységes világnézetet amelyben világosan kifejthették volna nézeteiket. Eszmei felszínesség, elekticizmus és tagadási álláspontok (határozottan és habzószájjal elveti a szocializmust, a társadalmi egyenlőséget és a politikai demokráciát) voltak az európai és a spanyol szélsőjobboldal mozgalmainak közös jellegzetességei. Jellegzetességük az osztályharc elvetése és helyette az államvédnökségen alapuló osztályok egységét hirdeti. Ezt az állam autoritásának kiemelése és a „vezér" kultusza követi. Az erőszak és a társadalmi intézmények széles körű militarizálása úgyszintén jellemzőek, habár a spanyol reakció ebben a tekintetben lemaradt a német és az olasz fasizmustól.

A fasiszta ideológiában jelentkező közös vonások a gyakorlati politikai tevékenységben is kifejezésre jutottak. A „rothadt" polgári demokrácia elvetésének megfelel a csak taktikai okokból fékezett nyers erőszak széles körű alkalmazása, amely a hatalom megszerzésére irányul, továbbá a féktelen politikai terror és a szervezett ellenzék fizikai megsemmisítése is. A rendkívüli mértékben szocialistaellenes beállítottságnak különösen a baloldal, a szocialisták és a kommunisták elleni terror felel meg. A rendszer politikai ellenfeleivel szemben a spanyol reakció klasszikus és modern megfélemlítési eszközöket használt és használ még ma is, különösen amelyek a széles néptömegek és az ifjúság indoktrinálására irányul.

A többi fasiszta államokhoz hasonlóan a Franco-rendszer egypárti, sőt inkább egymozgalmi rendszert vezetett be és minden más szervezett politikai csoport működését hivatalosan is betiltotta. Az uralkodó mozgalomba a spanyol rendszer beépítette a „vertikális" szakszervezetet is és vezetőiknek állást biztosított az állami apparátusban (ezek másodrendű szerepek voltak). Az olasz fasiszta államhoz hasonlóan Franco Spanyolországot korporációs állammá nyilvánította. A gyakorlatban pedig csak bizonyos állami intézményeket hozott létre és további kiépítésüket később beszüntette.

A XX. század 30-as éveiben a spanyol reakció politikai mozgalmában a fent említett tulajdonságok mind képviselve voltak. Az európai helyzetre ebben az időben jellemző volt: a polgári rétegek (különössen a dél- és keleteurópai gazdaságilag fejletlenebb országaira) és a földbirtokosok, a szocializmus első győzelme iránti reakciós állásfoglalása; a szocialista és forradalmi mozgalmak elfojtása Németországban, Magyarországon, Finnországban, Eszt- és Litvánországban; a Nyugat-Európa kapitalista rendszeré-

ben történt változások, amelyek az első világháború és a versailles-i béke következményeként jöttek létre; továbbá a súlyos gazdasági válság. Ebben az európai helyzetben a spanyol reakció bizonyos késéssel követte az erősebb fasiszta mozgalmakat és ideiglenes győzelmeikből merítette erejét is. Már az államcsíny előkészítésének kezdetétől a spanyol reakció közvetlen kapcsolatokat épített ki az akkori olasz, német és portugál fasiszta rendszerekkel. Az 1936-tól 1939-ig tartó időszakban tőlük kapta a fegyvereket és a felszerelést, pénzt, „önkénteseket", komplett katonai egységeket sőt hadosztályokat, technikai és ideológiai segítséget, úgyszintén külpolitikai támogatást is. A későbbiek során a franko rendszer korlátozott mértékben maga is részt vett a kommunistaellenes keresztes hadjáratokban. 1941 nyarától 1943 októberéig a német-orosz front északi részén a spanyol „Kék hadosztály" a Wermacht 250. számú hadosztályaként harcolt. Parancsnoka Muñoz Grandes brigádgenerális, a későbbi spanyol kormány (1962—1967) alelnöke volt. A hadosztály 20 000 katonából, túlnyomóan önkéntesekből állt. A hadosztály össz küzdelmeiben összesen 40 000 frankista harcolt. 4000-en közülük elestek, 8500-an pedig megsebesültek. A „Kék hadosztály"-t később az SS „Kék légió" is követte egy zászlóalj erősségben, amelyet 1944 tavaszán semmisítettek meg. Többszáz fasiszta Berlin elestéig harcolt a keleti fronton.

A 30-as évek spanyol szélsőjobboldal mozgalmának keletkezése, *eszmei álláspontja, politikai gyakorlatának hasonlósága a többi**. A szélsőjobboldal elsőízben M. Prima de Rivera generális katonai diktatúrájának idején (1923—30.) kísérelte meg az egységes mozgalom megszervezését, amelyben a fasizmus sajátságos vonásai is képviselve voltak. A kísérlet sikertelennek bizonyult és bizonyos mértékben, bár ideiglenesen is a spanyol monarchia bukását okozta. Fasiszta mozgalmakhoz viszonyítva, továbbá katonai-politikai szövetségük, kölcsönös egymás közti támogatásuk elegendő ahhoz, hogy a spanyol mozgalmat az európai fasiszta hullámokhoz soroljuk.

A mozgalom elemzésénél más szempontokat is figyelembe kell vennünk. A spanyol mozgalom jelentős része, sőt az aktív tagság többsége tagadja a mozgalom fasiszta voltát és szubjektív viszonylatban nem is érzik magukat fasisztáknak. Itt nem csupán arról van szó, hogy az europai fasizmus elvesztette történelmi csatáját és hogy erőszakos módszereivel, az áldozatok millióival kihívta maga ellen a széles néptömegek ellenszenvét és megvetését. Valódi fasiszta párt Spanyolországban nem létezett. A fallangista mozgalom alapítója és fő ideológusa José Antonio de Rivera, a már említett fasiszta diktátor fia, az 1933-tól 1936-ig tartó időszakban nem identifikálta magát a fasisztákkal, elutasította részvételét az úgynevezett fasiszta internacionálé kongresszusán, amelyet a franciaországi Montreux városkában tartottak meg 1934-ben, és A. Hitler sem sorolta a fallangista mozgalmat a fasiszta mozgalmak közé stb.

A spanyol fasizmus sajátosságai

A fasizmus szubjektív hovatartozásának kérdéséhez tartoznak azoknak az erőknek az osztály, politikai és eszméinek tarkasága is, amelyek a szélsőjobboldali tömbbe egyesültek a polgárháború folyamán. Spanyolország egyik sajátossága, hogy a győzelmet nem valamelyik fasiszta párt mint például Olaszországban vagy Németországban, hanem a hivatalos katonaság nagyobb csoportja vívta ki. 1936-tól 1939-ig Spanyolországban tulajdonképpen a hagyományos jobboldal katonai diktatúrát vezetett be. A vezető generálisok csoportja magához vonzotta a meglehetősen tarka összetételű jobboldali tömböt, továbbá a falangista mozgalmat is, amely jelentéktelen politikai erőt képviselt és amelynek programja részben *megegyezett* az olasz fasizmussal. Ez a radikális fasiszta párt kifejezetten a fiatalabb szövetséges szerepét játszotta a jobboldallal létrehozott koalícióban és hamarosan annak politikai *fegyverévé* vált. A spanyol szélsőjobboldal és a kissebbségi, *különleges* radikális (doktrinér) fasiszta elemekből álló politikai koalíciós tömb mindmáig megtartotta sajátos jellegét. Ezen a téren a spanyol fasizmus talán, a már rég vereséget szenvedett Horthi Miklós által létrehozott magyar fasizmushoz állt a legközelebb. Magyarországhoz hasonlóan a jobboldali tömbön belül kifejezésre jutottak a monarchia hívei és ellenfelei közti politikai ellentétek.

A spanyol fasizmus hasonló módon jutott hatalomra mint a magyar fasizmus. Eltérően a többi fasiszta mozgalmaktól a spanyol és a magyar fasizmus fegyveres lázadása 1919 illetve 1939-ben győzedelmeskedett a relatívan haladó, baloldali politikai pártok által vezetett központi kormányok felett. A spanyol fasizmus hosszabb, mélyebb és véresebb polgárháborúba sodorta az országot és győzelmét legnagyobb mértékben az idegen katonai segítségnek köszönhette.[1] A 32 hónapig tartó elkeseredett küzdelmeknek több mint egymillió áldozata volt, 650 000 pedig elhagyták az országot. A győzelem után a spanyol fasiszták több mint 200 000 személyt végeztek ki. Elűzték és fizikailag megsemmisítették a politikai baloldal és a köztársasági hadsereg nagyobb részét is.

Bizonyosra vehető, hogy a fasizmus nem győzedelmeskedett volna Spanyolországban a három fasiszta állam – Németország, Olaszország és Portugália sokoldalú, közvetlen és hatékony támogatása nélkül. Ezek az államok, különösen Portugália már az államcsíny előkészítésében is támogatta a jobboldaliak összeesküvését, amely a hivatalos spanyol kormány ellen irányult. Már az államcsíny végrehajtása utáni napokban (1936. július 17-én) Németország és Portugália átszállította Marokkóból, amely spanyol protektorátus alatt állt, a lázadó csapatokat az európai Spanyolországba. A polgárháború folyamán a „nacionalisták"[2] oldalán 120 000 olasz, 50 000 német, 20 000 portugál és 100 000 marokkói önkéntes harcolt.[3] Figyelembe

véve azt a tényt, hogy a nacionalisták sokoldalú külföldi segítséget kaptak, arra következtethetünk, hogy a fasizmust kívülről erőszakolták rá a spanyol népre.

1939-ben a spanyol fasizmus a gazdaságilag relatívan elmaradott déleurópai államban, amelyben a tőkés viszonyok még nem bontakoztak ki teljesen, győzedelmeskedett. Ezekből a körülményekből következnek azok a sajátosságok, amelyek közelebb hozzák a spanyol fasizmust a gazdaságilag kevésbé fejlett keleteurópai és balkáni államokhoz, és ugyanakkor ebben különbözik a német és osztrák, részben az olasz fasizmustól is.

A spanyol falangista mozgalomnak a polgárháború folyamán nem sikerült, egészen a nacionalisták végső győzelméig, híveket toboroznia a munkásosztály soraiból. A lázadó tábornokok és a hagyományos jobboldal nem látta szükségét és nem is kísérelte meg, hogy egyes szocialista vagy kapitalistaellenes eszmét hirdető párttal bármilyen tárgyalásokba bocsátkozzon. Még taktikai okokból sem voltak hajlandók bizonyos szocialista szimbóliumok, mint pl. a vörös zászló, május 1. megünneplése, jelmondatok stb. használatára.

Hasonló indítékból a spanyol fasizmus soha sem hirdetett ateista eszméket, sőt a katolicizmust nemzeti jellegzetességnek tüntette fel. A spanyol fasizmus kiemelt klerikalizmusa a már rég legyőzött osztrák, magyar és délszláv (Horvátország, Szlovénia) fasiszta mozgalmakhoz hasonlítható.

A katolikus színezetű spanyol fasizmus nem hirdetett raszista jelmondatokat, sovinizmusának pedig védekező jellege volt. A Franco-rendszer állami tájékoztató szolgálata néha angolellenes hajszát indított (Gibraltár miatt), de az ilyenfajta sovinizmus nem lett a spanyol fasizmus jellegzetes sajátossága. A spanyol inkvizíció még 1492-ben radikális módon megoldotta a zsidókérdést és ezért nem is került sor nagyméretű antiszemitizmusra mint pl. Németországban, Lengyelországban, Magyarországon, vagy Romániában. Az antiszemitizmus nem is került be a spanyol fasiszták programjába, és ebben szembetűnően különbözött a német és osztrák nemzeti szocializmustól.[4]

Mivel a spanyol fasizmus a jobboldal eszköze lett, nem tettek lehetővé számára a társadalom átszervezésére irányuló eszmék hirdetését. Ezt különösen a konzervatív tábornokok ellenezték a baloldali erők feletti győzelmük után. A spanyol fasizmust leginkább a királyság aranykora és a hajdani Spanyol világbirodalom múltja érdekelte. A spanyol nemzeti hovatartozás kiemelésével a fasiszták a régi birodalom fényét kísérelték meg visszaidézni. Ebben a tekintetben a spanyol fasizmus nem volt egyedülálló, de ez a sajátsága jobban volt kiemelve mint a többi európai államokban.

Az állam szerepének és gazdasági jelentőségének kiemelése Spanyolországban kevésbé érvényesült mint a „totalitáris" Német és Olaszországban. A spanyol fasizmus a gazdasági politikában nem törekedett az állam szere-

pének fokozottabb kihangsúlyozására, a gazdasági élet terén nyíltan támogatta a hazai tőkések és nagybirtokosok érdekeit. Az állam hatása nemcsak a gazdaságban, hanem a társadalmi élet többi területein is gyengébb volt, mint Németországban és Olaszországban, és nem törekedett a szabadidő, a család és a lakosság biológiai szelekciójának szabályozására.

Ebben az értelemben a spanyol fasiszta rendszer legsötétebb időszakában is (1939—1946.) kevésbé volt totalitáris, német és olasz rokonainál.

A spanyol fasiszta rendszer külpolitikája nem tükrözi a német és olasz fasiszta rendszerek agresszivitását. Vezére Franco, óvatos és reális politikusnak bizonyult, és tisztában volt mozgalmának gyengeségeivel. Ügyesen kihasználta az ország geopolitikai fekvésének előnyeit (a frontok távolsága a II. világháború folyamán, az Ibér félsziget stratégiai fontossága az USA számára egy esetleges III. világháború esetén). Az 1940—1945-ig tartó időszakban a katonai semlegesség politikáját folytatta, területéről nem engedélyezte a szövetségesek megtámadását, időben elhagyta a tengelyhatalmakat és 1943 októberében feloszlatta a Kék hadosztályt. 1945—1950 között túlélte a politikai elkülönítés súlyos időszakát is, és bekapcsolódott a kommunistaellenes zavaros politikába, majd 1953-ban az USA katonai szövetségese lett. Engedélyezte az USA számára rendkívüli fontossággal bíró támaszpontok létesítését, természetesen busás anyagi haszon ellenében.

Az előbbiekből kitűnik, hogy a spanyol fasiszta rendszer geopolitikai fekvésének köszönhetve élte túl a világháborút (ha közelebb került volna európai hadszinterekhez, biztosra vehető, hogy megsemmisült volna az 1944—1945-ös esztendőkben). A nyugateurópai szövetségesek nem akarták erőszakkal megdönteni a rendszert a háború utáni években, a későbbiek során pedig az USA és egyes fejlett kapitalista államoknak köszönhetve (Franciaország, az NSZK) kerülte el végzetét. A külpolitika terén a spanyol fasizmus ügyesen kihasználta azokat a lehetőségeket amelyeket az ingatag nemzetközi politikai légkör nyújtott. A Franco-rendszer ebben az időszakban belpolitikáját külpolitikai tevékenységével hangolta össze. Hogy elfogadható partnere legyen a NATO szövetségnek, totalitáris fasiszta rendszeréből fokozatosan eltávolított bizonyos szimbólumokat és intézményeket. Ugyanabból a célból látszólagosan liberálisabb politikai rendszert hozott létre. Ugyanakkor a Franco-rendszer természete és azok a társadalmi erők, amelyekre a rendszer belpolitikájában támaszkodott, nagymértékben korlátozta külpolitikai manőverezését. Franco külpolitikája mindenesetre lehetővé tette, hogy diktátori rendszerének alapvető jellegzetességeit haláláig megtarthassa.

Az eddigiek folyamán a fasiszta mozgalom egyes csoportjait már többször kénytelen voltam megemlíteni. Figyelembe véve kezdeti és későbbi szociális és politikai tarkaságát, és az elmúlt 40 év változásait, nem könnyű meghatározni, hogy a) kik voltak és b) kik képezték a jelenlegi fasisztákat Spanyolországban. Az a)-hoz tartozóak nem biztos, hogy azonosak a b)-hez tartozókkal. A mai fasisztákat joggal tekinthetjük neofasisztáknak, akik különleges társadalmi-politikai körülmények között léteznek és tevékenykednek.

A spanyol fasizmus tanulmányozói (R. Carr, H. Thomas és mások) a mozgalmat a falangista politikai szervezettel azonosítják. Ez az állítás nem fedi teljesen a valóságot. A falangisták mellett Spanyolországban még más csoportok is léteztek amelyeket a fasizmus hullámaihoz kell sorolnunk. Időközben a falangista szervezet összetétele és helyzete lényegesen megváltozott. Az azonosítás továbbá nem magyarázza meg a francoizmus és a falangizmus, továbbá a frankoizmus és a fasizmus közti különbséget.

A szervezett és tartós[5] spanyol fasizmus kialakulásának kezdetét a Támadó Nemzeti Szakszervezeti Egyesület (Juntas Ofensivas Nacionalsindicalistas, röviden J. N. O. S. 1931-ben alakult) és a Falange Espanola kisebb politikai csoportjaiban kereshetjük. A Falange Espanola-t Jose Antonio Prima de Rivera ügyvéd és III. Estele márki hozták létre. 1934-ben a két csoport egyesült és egy meglehetősen hosszú nevű szervezetet a La Falange Espanola de las J. O. N. S.-ot alakították meg. Az egyesült szervezet élére Jose Antonio került, szimbólumul pedig a vörös-fekete színt választották, amely korábban a J. N. O. S. zászlaját díszítette. Az egyesült szervezetnek saját erejéből nem sikerült tömeges szervezetté válnia. A becslések szerint 1935-ben a falangista szervezetnek mintegy 8—10 000 tagja volt. Legtöbbjük Madrid és Sevilla környékéről származott. A tagságot a kispolgári rétegek képviselői (többnyire egyetemisták), a szolgáltatásban dolgozók egy része (taxisofőrök, pincérek) a mezőgazdaságban dolgozók bizonyos rétege, főleg Vaiadolid környékéről, továbbá a lumpenproletariátus alkotta. A tagság kizárólag kastilliákból állt, és kifejezetten unitarista beállítottságú volt. A falangista mozgalmat a szélsőjobboldali nagytőkések és földbirtokosok pénzelték, annak ellenére, hogy 26 pontból álló programjukban a bankok és a közhivatali állások államosítása mellett foglaltak állást.

A falangista mozgalom egyedüli ideológusának, Jose Antoniónak műveiben megtalálhatóak az újgazdagok és az uzsoratőkések arisztokratikus bírálata is. A tőkés társadalom ellentéteivel[6] a – régi jó idők – patriarchális viszonyok harmóniáját állítja szembe, José Antonio ellenezte a szocializmust (materialista világnézete és az osztályharc hirdetése miatt), ugyanakkor elvetette a többpártrendszerű liberális polgári politikai demokráciát is. A spa-

nyol társadalmi rendszer alapjait szerinte a foglalkozásoknak, a családoknak és a településeknek kell meghatározniuk. Jose Antonio egy totalitáris állam létrehozása mellett szállt síkra, amely egyaránt védelmezné a szegények és a hatalmasok érdekeit. Politikai állásfoglalása ezenkívül nagy méretű vallási miszticizmust is tükrözött.

A kitűzött feladatok megvalósítása érdekében, szerinte a falangista mozgalomnak az erőszakot is alkalmaznia kell, különösen ha az, az „igazság és a haza" érdekeit szolgálja. Politikai állásfoglalása ezenkívül nagyméretű vallási miszticizmust is tükrözött.

Az egyesült szervezet létrehozásakor Jose Antonio a Spanyol Kortez képviselője volt. (1933-ban választották monarchista képviselővé). Az akkori Spanyolországban már két jelentős politikai tömb létezett. Jose Antonio és hívei egy harmadik tömb létrehozását tűzték ki célul. (A jobboldali politikai körök már egyízben visszautasították közeledésüket). A haladó mozgalomban, amely a Népfront nevet viselte, a köztársaságpártiak, a szocialisták, az anarchisták, a kommunisták, továbbá a baszkok és a kalonok autonóm törekvéseinek hordozói léptek fel. Ellenük az 1936-os sorsdöntő választásokon az egyesült jobboldal lépett fel (Nemzeti front), amelyben a konzervatívok, a klerikális erők, továbbá a királypártiak (Károly és Alfons hívei) és mások voltak képviselve. A választások a Népfront győzelmével értek véget, 4,7 millió szavazatot kaptak, az Egyesült jobboldalra 4 millióan, az úgynevezett Centrumra 450 ezren szavaztak. A választásokon a falangista szervezet kudarcot szenvedett. Nem sikerült harmadik politikai tömbként eredményt elérniük, sőt elvesztették egyetlen képviselői mandátumukat is.

A Második köztársaság utolsó esztendeiben a falangista mozgalmon kívül más fasiszta erők is tevékenykedtek. A német, az olasz és az osztrák fasisztáknak lelkes hívei voltak a többi politikai pártokban és csoportokban, pl. a kereszténydemokratáknál, a monarchistáknál stb. A királypárti Rada ezredes falangista fegyveres alakulatokat képezett ki. A Katolikus Ifjúságot Seraño Sureño, Franco sógora vezette, a spanyol hadseregben pedig a jobboldali tisztek csoportja két titkos szervezetet hoztak létre, a Katonai Hunta-t, és a Spanyol Katonai Szövetséget (UME-t). Ez a két titkos szervezet jelentős szerepet játszott a köztársaság megdöntésénél és jelentős befolyással rendelkezett a jobboldali politikai erők körében. A Katonai Hunta tagjait aktív, nyugdíjazott és lefokozott tábornokok képezték, akik a köztársaság elkeseredett ellenségei és a monarchia hívei voltak. A Katonai Hunta élén Sanhurho tábornok, az 1932-es sikertelen katonai puccs szervezője állt. Az összeesküvőket a szomszédos Portugáliából irányította. A Hunta kiemelkedő tagjai közé sorolható még E. Mola tábornok, Navarra katonai parancsnoka, F. B. Franco, a Kanári szigetek, és M. Goded tábornok a Baleari szigetek parancsnoka. A Hunta kapcsolatait az UME szervezeteivel

Mola és Goded tábornokok tartották fenn. Az UME szervezete 1936-ban 3436 aktív, 1843 tartalékos és nyugdíjazott tisztet, 2131 aktív altisztet, 1843 tartalékos és nyugalmazott altisztet számlált.

Mivel a választásokon a spanyol jobboldal vereséget szenvedett, erőszakkal próbálták megdönteni a Második Köztársaságot. Törekvésüket a hadsereg tisztikara is támogatta. A spanyol nagytőkések és földbirtokosok és a katonatisztek közti politikai szövetség megkötésére 1936 nyarán került sor. Ezzel a szövetséggel kívánták meggátolni a polgári reformok további kibontakozását, a köztársasági kormány konszolidációját, és a baloldali politikai mozgalmak erősödését is. A hivatásos hadsereg egy része is a jobboldalhoz csatlakozott. Ezt eszmei meggyőződésből vagy egyéni érdekből kifolyólag tették. A második köztársaság felére csökkentette a katonaság és a tisztikar számát, a tábornokok egy részét pedig nyugdíjállományba helyezte. A Második köztársaság, különösen pedig a Népfront egyes politikai pártjai militaristaellenes beállítottságúak voltak. A baloldali politikai erők tevékenységének hatására gyengült a tisztikar társadalmi helyzete, tekintélyük is csökkent. A politikai jobboldal és az összeesküvő tisztek csoportja közötti szövetség alapját a szocialistaellenes beállítottság, vallási fanatizmus, rend és fegyelem, az erős kéz politikája, az unitarizmus, és a spanyol birodalom hagyományainak ápolása (hierarchia, hűség és engedelmesség) képezte. Ezeknek a meglehetősen konvencionális elvi álláspontoknak nem kellett volna fasiszta színezetet nyerniök, de a bonyolult nemzetközi helyzet és a hazai politikai körülmények összjátéka folytán mégis ez történt.

A hatalom megszerzéséért folyó küzdelemben, a megváltozott politikai helyzet következményeként, átszervezték a jobboldali tömb vezetőségét. A kudarcot vallott „civil" politikusok helyett az összeesküvő tábornokok vették át a vezetést. Politikájukat erőszakra alapozták és azokra a fegyveres erőkre támaszkodtak, amelyeket a jobboldalnak sikerült magához vonzania. Az 1936. július 16-i felkelés kezdetétől a tábornoki Nemzetvédelmi Junta Sanhurho[7] tábornokkal az élen, a jobboldal vezető szubjektív erőit képezte. 1936. szeptember 29-én a lázadó tábornokok csoportja Franco tábornokot diktátori hatalommal ruházta fel. Az új generalissimus rövidesen a fasiszta reakció fő támasza lett. Ezek a változások a Franko-korszak kezdetét jelentették, és a fasizmus spanyol változatát honosította meg. A frankoizmus kibontakozása jelentősebb helyet biztosított, a jobboldali politikai tömbön belül a falangista szervezetnek is.

Eltérően a spanyol történészek hivatalos magyarázatától, akik utólag a Franko-rezsim történetének hamisításával próbálkoztak, könnyen megállapítható, hogy a kezdetben a falangista mozgalom és az összeesküvő tábornoki kar közötti viszony nem volt a legmegfelelőbb. Franco elutasította a falangista mozgalom közeledését, Jose Antonio (a Franko rendszer fő

apostola) pedig több ízben bírálta a jobboldali tábornoki kar által vezetett összeesküvést. A lázadás, Vaidolid környékének kivételével, a falangista mozgalom tudta nélkül tört ki. A spanyol pogárháború a hadsereg és a baloldali politikai pártok és munkásmozgalmak közti leszámolásként kezdődött. A „nemzetiek" (frankoisták) katonai erejét a spanyol idegenlégió, a szárazföldi hadsereg egy része, a tisztek és altisztek többsége, a tisztiiskola növendékei, a zsandárok nagy része, és a légihaderő kötelékeinek és a flotta alakulatainak egy része képezte. Számottevő erőt képviseltek a károlypártiak fegyveres alakulatai is. A háború befejezésekor számuk 80 ezer főt tett ki.

A tábornoki kar összeesküvése nehéz helyzetbe hozta a falangista mozgalmat. Politikai és félkatonai szervezetként majdnem teljesen megszűnt létezni. Még 1936 tavaszától kezdve vezetőinek legnagyobb része be volt börtönözve. Vezérük Jose Antonio Alikante városkában raboskodott. Azokon a területeken, ahol elfojtották a lázadást, a munkásmilícia és a köztársasági erők karhatalma, a falangista mozgalom elfogott és bebörtönzött tagjait lázadókként kezelték. A falangista mozgalom vezéreit rövidesen ki is végezték, köztük Jose Antoniot, Ruis de Aldat, Ledesmat, Redondot és másokat. A szervezet 25 ezer tagja ily módon vezetők nélkül maradt.

A lázadók által elfoglalt területeken csak kevésbé fontos szervezetek tartózkodtak, vezetőik másodrangú szerepet töltöttek Jose Antonio szervezetében. A falangisták részt vettek a lázadó hadsereg, a Károly-pártiak és a többi jobboldali fegyveres csoportok oldalán a haladó köztársaságpártiak és a baloldaliak elleni mészárlásban.

A falangista mozgalom új szerepét a jobboldali tábornokok csoportja határozta meg. A hagyományos jobboldali pártok, a polgárháború folyamán, köztük a kereszténydemokrata párt is, szétszóródtak és megszűntek létezni. A tábornoki karnak ezért egy olyan politikai szervezetre volt szüksége, amely népszerűsítette volna hatalmukat, és új hívek toborzására is alkalmas lett volna. Annak ellenére, hogy a polgárháború folyamán a falangista mozgalom jelentős veszteséget szenvedett, a falangista mozgalom teljes mértékben támogatta a katonai diktatúrát és rövidesen az új rendszer félhivatalos politikai szervezeteként tevékenykedett. A falangista mozgalom a Franco rendszer támogatása által rövidesen megerősödött. Soraikat a hagyományos politikai jobboldal (a klerikálisok, monarchisták) pártjainak tagjai, az opportunisták, a korábbi anarchisták és szocialisták bővítették. 1937 tavaszán a falangista mozgalom már 200 ezer tagot számlált és elit alakulatai a Kékingesek külön egységekként harcoltak a frankoista hadsereg kötelékeiben. Jose Antonio halála után a falangista mozgalom élére Manuel Hedilla, a félig írástudatlan mechanikus került.

A falangista mozgalom első nagyobb fellendülése egyben az igazi mozgalom végét is jelentette. Franco tábornok elhatározta, hogy megváltoztatja a falangista mozgalom korábbi felépítését. A jobboldali politikai szer-

vezetek maradványait egy egységes politikai szervezetbe tömörítette, ugyanakkor attól tartva, hogy a falangista mozgalom veszélyeztetheti uralmát, bebörtönözte a mozgalom vezetőit miután előzőleg összeesküvéssel vádolta meg őket. 1937 áprilisában a generalisszimusz személyesen vette a kezébe a mozgalom irányítását, sógorát S. Sunerot pedig a mozgalom fő szervezőjévé tette meg. Az ily módon átszervezett mozgalom 1957-ig Spanyolország egyetlen hivatalos politikai pártjaként szerepelt és a „Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofansiva Nacional-Sindikalista" (röv. FET) nevet vette fel.

Feltehető a kérdés, hogy miért kényszerítette az egész jobboldalt a falangista szervezetbe, hiszen ő maga sem értett mindenben egyet Jose Antonióval, a mozgalom fő szervezőjével és ideológusával. A már említett politikai helyzet (a polgárháborúban szétforgácsolt jobboldali pártok) mellett a külpolitikai tényezők is valószínűleg fontos szerepet játszottak. A polgárháborúban elért eredmények nagymértékben a német, olasz és portugál fasiszta államok támogatásától függtek. Stratégiáját a generalisszimusz már akkor az „új európai rend" híveihez kötötte. A falangista mozgalom szervezeti felépítése és világnézete megfelelőnek mutatkozott a franko rendszer számára, hogy rajta keresztül megfelelő külpolitikai kapcsolatot teremtsen.

Miután a falangista mozgalom a Franko-rendszer hivatalos politikai pártjává vált, soraiban nagyszámú karrierista és „realista" politikus volt található. A falangista mozgalom tagsága a következőképpen alakult:

február	1936 – 25.000	1940 – 725.000
	1937 – 240.000	1941 – 890.000
	1938 – 362.000	1942 – 932.000
	1939 – 650.000	1942—1957-ig – 950.000

Téves volna azonban még az 1937—1957-ig tartó időszakban is a Falange szervezetet a spanyol fasizmussal (frankoizmussal) azonosítani. Habár az össz frankoisták tagjai voltak a Falange szervezetnek, nagy volt a „formális" tagok száma is. A szervezet „aktív" tagságát a „polgárháború veteránjainak szervezete" képezte.

A Falange sohasem volt a legfelső hatalom hordozója, inkább a katonai diktatúra különleges eszközeként szerepelt. A polgárháború végén Franco lefegyverezte a Falange fegyveres különítményeit[8] (114 zászlóalj, 45 000 fő), hogy ily módon szüntesse meg a tábornokok aggodalmát. Hasonló okból vezérelve barátját és tiszttársát Munos Grandes brigádtábornokot nevezte ki a Nemzeti Szövetség főtitkárává, amelynek tisztségét korábban S. Su-

ñero töltött be. A Franco mögött álló katonai-polgári koalícióban a Falangenak jelentőssebb szerepe volt, és a rezsim egyik fő támaszát képezte. Vezetői különleges feladatokkal voltak megbízva. Ellenőrizték a sajtó és a szakszervezet vezetését, az ifjúság nevelésére, és a lokális közigazgatási szervek munkájára is ők ügyeltek. Jelentősebb falangista politikusok miniszteri tárcát is kaptak, városelnöki és járásfőnöki tisztségeket viseltek stb. Kulcsfontosságú minisztériumokat azonban csak magasrangú katonatisztek, ismert királypártiak és az egyházhoz közelálló személyek vezettek.

A Falange világnézete, amelyet Jose Antonio alapozott meg a Franco-rezsim hivatalos ideológiája lett. A spanyol rádió naponta többször is sugározta a falangisták himnuszát. A Falange szimbóluma az ország minden területén megtalálható volt, a falvak és templomok sem voltak kivételek. Az új állam építésében Franco a Falange politikai platformjának csak egy részét használta fel, a többit mellőzte. A társadalmi tulajdon felett José Antonio szerint a termelők rendelkeznek (korporatív szakszervezetek). A személyi, a családi, községi és a nemzeti (állami) tulajdon a társadalmi (korporatív) tulajdon kiegészítését szolgálja. Ezekkel a nézetekkel José Antonio az osztályharcok élét szerette volna tompítani.

Az előbbi programból a Franco-rendszer a korporatív állam felépítésének bizonyos elemeit vette át, mint pl. az egységes szakszervezeti mozgalom létesítését, amely közvetlenül az uralkodó pártnak – mozgalomnak van alárendelve (FET). Mivel a FET mindenben az állam érdekeit szolgálta, ez egyben a szakszervezeti mozgalom államosítását is jelentette. A nemzeti szakszervezeti központoknak (vertikális szakszervezet) az össz spanyol termelőket a „keresztények közössége" nevű egyesületbe kellett egyesíteniük. („La ley de la Organizacion Sindica " 1940. XII. 6.) Az egység, a teljesség és a hierarchia elvi álláspontok alapján, gazdasági ágazatokként, a munkaadókat és a munkásokat is a vertikális szakszervezetekbe tömörítették (Fuero del Trabajo, XIII. nyilatkozat, 1938. III. 9.). A szakszervezetek többi formáit beszüntették, és a tagságot a vertikális szakszervezetekben kötelezővé tették mindenki számára.

A Fuero Trabajo alkotmányos dokumentumban Franco a magántulajdoni és az egyéni kezdeményezést (vagyis a klasszikus kapitalista tulajdonviszonyt) a rezsim gazdasági rendszerének alapjává nyilvánította. Az állam közbelépése csak az egyéni kezdeményezést segítheti elő, és elsősorban a munkaidő és a munkabérek meghatározását szolgálja. A vállalatok hierarchikus termelési egységeket képeznek és a főnök irányítása alatt állnak. Ugyanez a törvény betiltotta a sztrájkokat és az ellenállás más formáit is. Franco nem támogatta a Falange korábbi törekvését, amely a kulcsfontosságú gazdasági ágak államosítását irányozta elő. Franco Spanyolországában az állam szerepe legjobban a munkásosztály feletti ellenőrzésben nyilvánult meg. Az alkotmány Spanyolországot nemzeti állammá nyilvánította, amely-

ben a liberális kapitalizmus és a marxista eszmék mellőzésével, a haladás hordozóit a hazafias erők és az egységes szakszervezet képezik.

Franco nem követte mindenben Mussolini korporatív államának és még kevésbé a német nemzeti szocializmus intézményeinek felépítését.[9] Az „új állam" további felépítését a II. világháború kezdetén állította meg. Az előre meghirdetett új nagy alkotmány, amelynek jogilag kellett mghatároznia Franco államát, sohasem született meg. Erre valószínűleg a fasizmus első nagyobb veresége és a belpolitikai tényezők voltak hatással. A spanyol fasiszta állam további kiépítését a jobboldali erők konfrontációja is nagymértékben csökkentette. Franco politikája az utóbbi 40 évben a jobboldali politikai áramlatok ellenőrzésén és egyesítésén alapult, és közben mindegyik áramlatnak adott vagy ígért valamit. Egyetlen áramlatnak vagy intézménynek (hadsereg, titkos rendőrség, egyház) sem engedélyezte hatalmának teljes kibontakozását, amely természetesen csak a másik csoport rovására történhetett volna. Ugyanakkor egyik félnek sem teljesítette minden óhaját és kívánságát. Az effajta politikában nagy mesternek bizonyult. A monarchia restaurációjáról a spanyol jobboldalnak, beleértve a fasisztákat is, nem volt egységes álláspontjuk. Ebben a kérdésben Franco sem foglalt határozottan állást és jogilag nem is rendezte. 1947-től Spanyolország az alkotmány szerint királyság volt, de uralkodó és dinasztia nélkül.

Franco generalisszimusz időben megérezte olasz és német pártfogóinak katonai vereségét. A megfelelő külpolitikai lépések mellett (katonai semlegesség, a szövetségesekkel való titkos tárgyalások, a Kék Hadosztály felszámolása stb.) a belpolitika terén is megfelelő intézkedéseket foganatosított. A német és az olasz fasiszták kiemelkedő híveit eltávolította a vezető beosztásokból. 1942 júliusában létrehozták a nemzetgyűlést (Cortes Españoles), a spanyol nép legfelsőbb képviselő szervét amelynek csak tanácsadó szerepe volt. A képviselők többségét a végrehajtó szervek jelölték ki és közülük egyet sem választottak közvetlen szavazás útján. 1945. július 17-én hivatalosan kihirdették a Spanyol Alapokmányt (Fuero de las Espanoles). Az alapokmány elsősorban külföld felé irányult és az alapvető emberi jogok nyilatkozatát tartalmazta (törvény előtti egyenlőség, szólásszabadság, a lakhely szabad meghatározása, habeas corpus, jogi biztonság stb.). A szokásos polgári jogok nyilatkozata mellett a spanyol Alapokmánynak különleges tartalma is volt, pl. a katolikus egyház hivatalos támogatása, a polgári jogok megvalósítását az állami érdekek határozzák meg (ez a gyakorlatban az alapvető jogok tagadását jelentette) a kollektív folyamodványok (petíciók) betiltása, és a magántulajdon különleges védelme.

1945 októberében külön törvénnyel nemzeti referendum bevezetését látták elő, 1947. július folyamán elsőízben végre is hajtották (az államfői tisztség öröklése). A különböző részleges reformok a franco rezsim sajátos-

ságainak a megőrzését szolgálta, amely a totalitaris fasiszta állam külső formáinak eltávolításában és a rezsim liberálissabb színű feltüntetésében nyilvánult meg.

A spanyol neofasizmus

A francoizmus fokozatosan kezdte meg a fasizmus leépítésének folyamatát, ugyanakkor a jobboldali katonai diktatúra is alkalmazkodni kezdett a megváltozott nemzetközi viszonyokhoz. A fasizmus leépítését nagy óvatossággal hajtották végre (nehogy megbomoljon a belső egyensúly) és ez különösen a Falange leépítésében jutott kifejezésre. 1945-ben a Falange megszünt hivatalos pártként létezni. Beszüntették a fellendített karral való fasiszta üdvözletet is. 1957-ben a katonai körök és a Falange vezetősége közti összeütközés után, Franco feloszlatta szervezetüket. A következő esztendőben egy külön törvény a Nemzeti Mozgalom szervezet létrehozását irányozta elő (a szervezet átvette a FET szerepkörét és kádereinek nagy részét is, a FET szimbólumait, a kék egyenruha viselését stb. pedig mellőzte). Az új szervezetben a Falange elvesztette vezető szerepkörét, a Cortesben fenntartott képviselői mandátumokat, és a szakszervezet feletti ellenörző szerepét is. 1962-ben a spanyol rádió beszüntette a fasiszta himnusz sugárzását is stb. Az 1958-as Törvény a nemzeti mozgalomról, az 1967-es Szervezési Törvény, még inkább meghatározta a frankoizmus színváltoztatását és a rendszer politikai erőinek az átcsoportosítását.

Téves volna azonban a háború utáni változásokat csupán formális jogi szempontból értékelni. Franco továbbra is az arisztokratikus tömb maradványaira, a burzsoáziára, az egyházra (1970-ben a papság száma 22 913), a polgári és a katonai bürokráciára, és más társadalmi csoportokra támaszkodott. Egy esetleges polgárháborútól való félelmét a titkosrendőrség, a hadsereg, a csendőrség, a rendőrség és a bíróságok segítségével küzdötte le. E „hatékony" eszközökre támaszkodva megengedhette magának a belpolitikai élet bizonyos fokú liberalizációját, annál is inkább mert segítségével megerősítette külpolitikai helyzetét, elősegítette az ország gazdasági fejlődését is csökkentette a belső elégedetlenséget is.

Hosszabb gazdasági elszigeteltség után, Franco, az ötvenes évek végén, megnyitotta Spanyolország kapuját a modern technológia és az idegen tőke beáramlása előtt. Az országot a külföldi turisták milliói lepték el, és a külföldi újságírók előtt is megnyílt az út. Megengedte a spanyol állampolgárok külföldi utazásait, és a munkaerő külföldre való vándorlását is. A munkásosztály helyzete is javult az országban (magasabb bérek, egészségügyi és szociális bizt.). A könyvkereskedésekben ma nagyobb választékban találhatók a baloldali és marxista irodalmi kiadványok, mint némely

szocialista államban. S. Karillo, a spanyol KP főtitkára szavai szerint, a francoizmus elvesztette fasiszta jellegének nagy részét.

Az új típusú „modernizált" neofasizmus azonban megtartotta alapvető jellegét (szociális osztályalapját, kádereinek nagy részét, az erőszak alkalmazását vagy azzal való fenyegetést). Az ismert jobboldali áramlatok képviselői továbbra is egymásközt osztják el a vezető pozíciókat. A három katonai minisztérium a tábornokok részére van fenntartva, sőt legtöbbször a belügyminisztérium is. A károlypártiak az igazságügy és a tanügy irányítói, a volt falangisták többnyire munkaügyi miniszterek vagy a vertikális szakszervezetek vezetői. A külügy, a gazdaságügy és a tájékoztatásügy az egyház hatáskörébe tartozik. A katolikus egyház vezető köreinek jelentős szerepük van a régensek tanácsában. (Feladatkörükbe tartozik az új államfő megválasztása is.)

Spanyolországban továbbra is csak egy politikai szervezet, az „El Movimiento Nacional" létezik. Ez a párt a spanyol alkotmányos rendszer szerves részét képezi. A választások alkalmával a képviselőjelölteknek a nyilvánosság előtt e párt programelveit kell vallaniok. Az államfő egyben a párt vezére is, a mozgalom legfelsőbb szerve a Nemzeti Tanács, magas tanácsadói és végrehajtói tisztséget tölt be és részben törvényhozó szerepkörrel is rendelkezik. A Nemzeti Tanács ülésein a kormány elnöke elnököl, a mozgalom főtitkára államminiszteri ranggal rendelkezik és a Tanács tagjai egyben a Kortez képviselői is. A tagság létszáma 930—950 ezer főt tesz ki.

Hasonlóan a klasszikus fasizmus korszakához, a Nemzeti mozgalmat sem szabad a neofrancoizmussal azonosítani. A mozgalom politikailag nem egységes és a mozgalmon belül majdnem legálisan számos egyesület, klub és társaság tevékenykedik. A neofasiszták magvát a „polgárháború veteránjai" és a „Kék hadosztály" egyesületei alkotják (létszámuk 372 ezer). A „veteránok egyesületén" belül is több politikai áramlat tevénykedik.

A Nemzeti mozgalom klerikális szélsőjobboldali csoportja a dúsgazdag Blaza Pinjaro nemzeti tanácsos köré csoportosult. A „Fuerza nueva" (Új erő) című folyóiratukban a „nemzeti kereszténység" leple alatt a volt falangisták és a károlypártiak szövetsége mellett szállnak síkra. Az „Öreg Gárda" csoportja, amelynek élén Karlos Pinia áll, a Jose Antonio elméletét ápoló szakkörök, a „Distrito Centro" egyesület, az Ifjúsági Front volt tagságának csoportja, az eredeti Falange elvi álláspontjaiból indulnak ki, bírálják a Franco-rendszert (különböző eréllyel), amely 1937-ben elnyelte a Falanget. 1968-ban még egy ifjú falangista szervezet alakult a „Nemzeti Front Szabad Szövetsége" néven. E csoport, vezérül a Falange régebbi „történelmi" vezérét M. Hedillat választotta. Programjuk a spanyol kapitalizmus megváltoztatását látja elő, új gazdasági berendezést hirdet, és a munka fölényét akarja biztosítani a tőke felett. A volt falangisták közül kiemelkedik a „baloldali csoport" (K. Kastila vezeti) amely Jose Antonio kapitalista-

ellenes és szocialista nézeteit emeli ki. Ez a baloldali falangista csoport a Franco-rendszer elleni küzdelemben a hagyományos és új baloldali pártokkal keresi az együttműködést.

A francoizmus túlélte az össz európai fasiszta rendszereket és nagyfokú alkalmazkodásról tett tanúbizonyságot. Fennmaradását éppen alkalmazkodási képességének és a fokozatossan végrehajtott reformoknak köszönhette. A rendszer történelmi anakroizmusát azonban a rezsim megszemélyesítőinek, az idős tábornoki karnak sem sikerült elkerülniök. A spanyol neofasizmus napjai meg vannak számlálva. Helyét a kibontakozó polgári demokratikus Spanyolország foglalja el.

Fordította: *Belovai József*

Jegyzetek

1 A magyar fasiszták győzelmét, a francia és a román megszálló csapatok segítették elő.
2 Az összeesküvők maguknak ezt a nevet adták. Erre utal vezető szervüknek hivatalos elnevezése – Junta de Defensa Nacional (nemzeti védelmi szövetség).
3 Ugyanakkor 35.000 antifasiszta önkéntes érkezett a köztársaság megvédésére 53 európai, amerikai és ázsiai országokból. Kívülük kb. 2000 szovjet katonai tanácsadó is tevékenykedett. A köztársaság oldalán 1664 jugoszláv is küzdött és kb. 800-an életüket vesztették a küzdelemben.
4 A II. világháború idején Spanyolországban számos európai állambeli zsidó talált menedéket, köztük Jugoszláviából is.
5 A spanyol fasizmus ideológiai forrásai régebbi eredetűek, még Prima de Rivera tábornok katonai diktatúráját, a félfasiszta rendszer bevezetésének első kísérletének tekinthetjük. Prima megkísérelte a Hazafiak Szövetsége elnevezésű tömegszervezet létrehozását is.
6 Elvi álláspontja megegyezett a XIX. század végén és a XX. század elején létrejött számos európai politikai áramlat nézetével, többek között a „populisták" nézetével is.
7 Sanhurho tábornok közvetlenül a lázadás kitörése után egy légi szerencsétlenségben életét vesztette.
8 A II. világháború kezdetén újraszervezték (őket), de közvetlenül a katonai hatóságok parancsnoksága alá helyezték.
9 Lásd a fasiszta államok gyakorlati összehasonlítását Otto Bauer, Drei Schiften aus dem Exil, Dietz, Berlin, 1974, 264—289. oldal, című művében.
10 A falangisták a Burbon dinasztia és a monarchia ellenségei voltak.

Fontosabb forrásművek:

– S. Payne „Falange", Paris 1964.
– H. Thomas „The Spanish Civil War", London 1961.
– Pišu učesnici „Španija", Beograd, 1971. első füzet.
– I. Sole – Tura „Introduccion al regimen politico Espanol" Barcelona, 1971.
– La loi organique de l'état Espagnol", Paris, 1967.
– S. Woolf, ur. „European fascism", New York, 1968.

Režime

Fašizam u Španiji

Franko je bio poslednji diktator koga je doveo na vlast talas pokreta krajnje desnice koju danas zovemo zajedničkim imenom fašizam. Autor analizira ulogu krajnje desnice u Španiji u širem kontektu evropskog fašizma, događaje koje su prethodile građanskom ratu, i ukazuje na okolnosti i na društvene strukture koje su Franka dovele na vlast.

U prvom delu svog rada autor navodi brojne zajedničke osobine španskog fašizma i drugih fašističkih režima u Evropi, ukazuje na činjenicu da je španska reakcija pratila sa zakašnjenjem najjače fašističke pokrete sa kojima se sve više vezivala u vojno-politički savez. Pa ipak, većina aktivnih učesnika španskog pokreta se nikad nije osećala fašistima u Španiji nikad i nije bilo fašističke partije, najistaknutiji vođa španske ,,Falange" Hose Antonio je uporno odbijao identifikovanje te partije sa fašistima. Sve to govori o posebnostima španskog fašizma kojima je posvećeno sledeće poglavlje ovog rada.

Neke od osobenosti španskog fašizma su podeljenost krajnje desnice u pogledu monarhije, zatim činjenica da je fašizam došao na vlast kao reakcija na pobunu koja je bila krvavo ugušena. Za razliku od većine fašističkih ideologija ateizam, rasizam i antisemitizam nisu bili prisutni u Španiji. Kao dalnje posebnosti autor navodi nostalgiju za prohujalim danima ,,zlatne prošlosti" i odsutnost svemoći države koja je toliko prisutna kod drugih fašističkih država.

Zahvaljujući svom geopolitičkom položaju Frankov režim se održao do današnjeg dana. Autor je posebnu pažnju posvetio razvoju fašizma u Španiji, ukazuje na površnost poistovećivanja političke organizacije ,,Falanga" sa Frankizmom i razjašnjava odnose između falangizma i frankizma odnosno frankizma i fašizma. Detaljno je prikazan razvoj svih partija, sukobi i prestrojavanja u desničarskom taboru, kao i čitav splet događaja koji su doveli do građanskog rata i diktature. Pored geografskih faktora održavanje fašističkog režima je postignuto veštim malverzacijama koje su imale za cilj ukloniti spoljne oznake totalitarne fašističke države.

Poslednje poglavlje tretira španski neofašizam. Proces defašizacije, započet još za vreme rata, provodi se oprezno i praćeno je prestrojavanjem političkih snaga unutar režima.

Frankizam je ispoljio neobičnu prilagodljivost ipak Frankov režim predstavlja anahronističku pojavu u današnjem svetu i dani španskog neofašističkog režima odbrojani.

Summary

Fascism in Spain

Franco was the last dictator to survive of all those who had been actively supported by the movement of the extreme right in Europe, commonly referred to as fascists. The author is analising the role of the extreme right in Spain, the way it fits into the larger scheme of European faschism, the events preceeding the civil war and is pointing out the circumstances that have lead to Franco's take over.

In the first part of the present study the author is pointing out the numerous characteristics that the Spanish and the other fascistic regimes had in common. Franco's regime was always somewhat behind the other fascistic regimes with which it had been dragged into an ever deepening military and political alliance. Despite of all that, most of the active supporters of the regime have never admitted being fascists, strictly speaking there has

never been a fascistic party in Spain, and the most outstanding leader of the Falangists, Hose Antonio stubbornly refused to identify his party with the fascists. All this confirms the peculiarities of the spanish fascism which are dealt with in the next chapter of the study.

There were disputes going on among different right wing groups with regard to the issue of monarchy. The fascistic take over took place at the moment of an upheaval which was cruelly surpressed by them. Contrary to the other fascistic ideologies, ateism, rassism and antisemitism have never been characteristic of the spanish ideology. Further on they have always had a nostalgic reverence for the,,golden age" of the Spanish empire. Lastly the author is pointing out that the omnipotence and omnipresence of the state is not felt quite as much in Spain as in other fascistic countries.

Franco has managed to survive owing to the country's geographical position. The author has devoted much space and attention to the development of fascism in Spain and is revealing the misbelief that identifies the Falangists with Francoism and the latter with fascism. He goes on explaining facts and details about the development of the parties and fractions, the conflicts and shifts of power inside the rightest movement, touching again on the events that have lead up to the civil war and the totalitarian rule of Franco. Apart from geographical considerations Franco's regime has survived by means of political malversations aiming to cover up the outword signs of a totalitarian state.

The last chapter deals with neofascism. The fascistic movement has weakened and it has been followed by regrouping in the lines of the ruling party. Francoism has proved to be rather adaptable. In spite of all that it could not avoid being anachronistic in the world today. The end of the neo-fascistic regime in Spain is close at hand.

Bagi Ferenc

AZ ÓBECSEI POLGÁRI ISKOLÁK MEGNYITÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI (1890—1894)

„Bácskának legnagyobb, legnépesebb és legkiválóbb községe Óbecse. És ez nagy szó, ha tudjuk, hogy eme hatalmas vármegyének, amelyet büszkélkedve és önérzettel „Bácsország"-nak emlegetnek, nagyon sok olyan községe van, amely népességre sok szab. kir. várossal vetélkedik." – írja Fárbás József a Csoór Gáspár által szerkesztett Bácskai társadalom című kötet Óbecséről szóló fejezetének bevezető soraiban, és ezt az ünneplő lelkesedő hangot tartani tudja akkor is, amikor a hatvanas és hetvenes évek általános kapitalista fejlődéséről számol be, amellyel jórészt Óbecse gyors fejlődése is egybeesik: „Óbecsének gyors, kulturális fejlődése az 1860—70. évekre esik és a rohamos kialakulás szép eredménnyel tartott mindaddig, míg a százezreket jövedelmező nagy közvagyon (járásföld) egyénenkénti felosztást nem nyert." (301. old.) Írónk nem véletlenül határozza meg a hetvenes éveket az élet rosszabbodásának, nehezebbé válásának éveiként, ugyanis ez az emlékezetből, vagy legalábbis gyakorlatias tudásból eredő megállapítás megegyezik a legújabb kutatások állásfoglalásával. Így például Kolossa Tibor Magyarország gazdasági fejlődése a kiegyezéstől a XIX. század végéig[1] című munkájában megállapítja, hogy: „A 19. század második felében az európai kapitalizmus mozgásában két nagy periódust különböztethetünk meg. A század közepétől 1873-ig az általános árszínvonal emelkedett, a termelés és forgalom lendületesen növekedett. 1873-ban nagyobb méretű válság következett be, ettől fogva az 1890-es évek közepéig az árak fokozatosan csökkentek. Ezt a periódust a kortársak hosszú depressziós, stagnáló időszaknak érezték". Kolossa Tibor megállapítása szinte évszerint vonatkozik Óbecse gazdaságának helyzetére is, ugyanis az 1895-ös évre vonatkozólag objektívan, de ünneprontóan azt írja Fárbás, hogy ezen év telén: „A külterületen minden 3—4. házban felütötte tanyáját az éhség, a nyomor." (i. m. 323. old.) De persze, az idézett becsei tanító és lapszerkesztő ezt nem az európai és magyarországi kapitalizmus fejlődése

törvényszerűségeinek tudja be, hanem, mint a fenti idézetből kitűnik, a községi közvagyon magánkézbe kerülése következményének, ami viszont ugyancsak a gazdasági viszonyok nehezebbé válásának tünete.

Ezt a mélypontot azonban a kilencvenes évek legelején Óbecséig eljutó vasúttal felélénkülő kereskedelem előzte meg, amelytől az Óbecse és Vidéke társadalmi vegyes tartalmú hetilap szerkesztője, a már idézett Fárbás József tanító, minden bizonnyal jogosan sokat remélt. Számoljunk le címen, a lap 1891. január negyediki számában megjelent vezércikkében optimisztikusan írja: „És ha – amire erős a kilátásunk – e vonal (a vasútvonalra gondol – B. F.) folytatása keresztül lesz vihető, nem-e válik majd városunk egy vidéki kis emporiummá?; Adja Isten.", de rögtön a gyakorlati eredmények felmutatásának szándékával állapítja meg és közli a legújabb eredményeket is: „A vasút létesítésével megelevenült kereskedelmi forgalmunk után közgazdasági fejlődésünk tekintetében első helyütt kell megemlékeznünk az „Első Bácskai Keményítő-gyár"-ról. Ez az optimizmus és bizakodás, tűnik ki az említett vezércikk Iskola-ügyek című részéből is, amelyben a felállítandó középiskolát megelőzően szerinte: „... semmi sem lehet sürgősebb, mint a népiskolák olyatén fejlesztése, hogy az a népiskolai törvények s a mai kívánalmak kifogástalanul megjelenjen." A kiküszöbölendő dolgok közül nem említi egyiket sem konkrétan, de a korabeli sajtóból és a korszak tanügyi kérdéseivel foglalkozó szakirodalomból kitűnik, hogy Óbecse felekezeti népiskolái – mert felekezetiek voltak: katolikus, pravoszláv és izraelita – ugyanazon fogyatékosságokkal rendelkeztek, mint amilyeneket Köte Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában (1849—1918) című munkájában a következőkben összefoglalva állapít meg: „A népiskolák tárgyi és személyi feltételei egyenesen akadályozták a kor követelményeit szem előtt tartó tanterv végrehajtását. Az iskolák hiánya, a meglévők felszerelésének gyatrasága, a tanítók jelentős részének felkészületlensége útjában állt a népiskolai oktatás fejlődésének. Ezen a helyzeten alig tudott segíteni a fellendülő pedagógiai-módszertani irodalom." (67. old.) Az általános viszonyokhoz képest, az Ó-Becse és Vidéke tanítókról és népiskolai viszonyokról közölt írásainak, valamint a város iskola-ellátását tanusító iratok közléseinek figyelembevételével, azt állapíthatjuk meg, hogy Óbecsén a helyzet inkább az átlagon felüli, mint gyengébb, mégis vannak olyan tények, amelyek az itteni helyzet súlyosságát bizonyítják. A helyi lap igen határozottan áll ki ezen kérdések megoldása mellett, de majdhogynem törvényszerűen csak az iskolák anyagi – és munkafeltételeinek javításáért emel szót, míg a tanítás minőségét, illetve beállítottságát a kalocsai érsekmegye tanügyi szerveinek értékelésével egybehangzóan adja. S bár a „minőséget" illetően az egyházfiak legtöbbször megelégedettségüknek adnak kifejezést, az adatok gyakran ennek az ellenkezője mellett tesznek tanúbizonyságot –, így a lap 1891.

március elsejei számában Kerületünk tanügye címmel a tudósító arról számol be, hogy: „Ó-Becsén 1522 mindennapi tanköteles van, ha egy-egy tanteremre csak 80 gyermeket óhajtanánk a törvénynek megfelelőleg, akkor még legkevesebb négy tantermet kell felállítanunk."

„Ebben az esperes-kerületben a legrendetlenebb az iskolalátogatás Ó-Becsén, (117 fiú és 88 leány nem jár iskolába), ez igen szégyenletes állapot, ..." De Fárbás József ezeken kívül még sok más dologgal is szeretne leszámolni az új év kezdetén, éppen ezért a Számoljunk le címmel írt vezércikkének folytatása következik az 1891. január 11-i számban, amelyet címváltozás nélkül, de római kettessel kiegészítve közöl. A maga nemében érdekes írás ez is, mert a szerző eléggé kiélezett hangnemben száll szembe a kisvárosi tespedséggel és kezdeményezés nélküli érdektelenséggel is. „Csak röviden regisztráljuk a helyzetet." – kezdi bírálatát és valóban tömören, de ugyanakkor elítélően így folytatja: „Társadalmi életünk pang. Nincs eszme, nincs gondolat, legyen az még oly életrevaló is, mely megvalósulást nyerhetne, mert kezdeményezőink, ha időnként kerülnének is, ám de nincs vért, mely megóvja kitartásukat a közöny, a fásultság ellenében." Majd lehangoltan állapítja meg: „Nem kedvezőbb az elmúlt év képe egyesületi életünk tekintetében sem." A lehangoló számvetésben megítélése szerint: „Egyedül a tanügy kérdése – dicséretére néhány keveseknek – tartja magát valamennyire. És ha valami messzemenő reményeink ezt illetően nincsennek, már a tapasztalt érdeklődésről is megnyugvással emlékezünk meg, mert elegendő biztosíték ez már magában véve arra nézve, hogy a gymnasium és polgári iskola nagyon is élére állított ügye legalább is méltóbb megoldást nyerend, mint sok más jobb sorsot érdemelt kérdése községi életünknek." És a szerzőnek igaza van: a középiskola megnyitásának kérdése valóban „élére állított" volt egészen megnyitásáig, sőt az épülethiány következtében még sokkal tovább is. A mi statisztikánk címmel közölt adatok szerint a népszámlálás 2661 „lakházat", 8296 férfit, 8547 nőt, tehát összesen 16 843 „lélekszámot" mutat, „az anyanyelv szerinti megoszlás" pedig 10 812 magyar anyanyelvűt, 5774 szerbet, 227 németet, 18 szlovákot, 2 románt, 3 ruthént, 4 egyéb hazai nyelvűt és 5 „külföldi nyelvű-t" számláló község lakosságának művelődést és korszerűbb tudást igénylő haladóbb polgárai valóban igyekeztek hatást gyakorolni a helyi és felsőbb állami szervekre egy középiskola mielőbbi felállítása érdekében, de sok vitát folytattak az Ó-Becse és Vidéke hasábjain arról is, hogy milyen középiskolát, gimnáziumot, avagy polgárit állítsanak. S bár a vitázók érvekkel igyekeztek alátámasztani ajánlataikat, azaz az egyik, illetve a másik középiskola melletti kiállásuk helyességét, e fontos kérdés mégis két táborra szakította a kisváros közügyeket irányító, illetve az azt irányítani akaró csoportjait, éspedig főképpen gazdag földműveseit, kereskedőit, iparosait és kisebbszámú értelmiségét. A szélesebb néprétegek, a lakosság szegényebb-

jeinek véleménye azonban ismeretlen marad, s ezek gyermekeinek minden bizonnyal be kellett érni a népiskola által nyújtott, programjában sem terjedelmes, megvalósításában pedig foghíjas tananyaggal. De nem is e réteg gyermekeinek továbbtanulásáért folyt a vita. Ez félreérthetetlenül tűnik ki a „K-i" jel mögé rejtőző helybeli esperes-plébános Állítsunk polgári iskolát című két folytatásban megjelent fejtegetéseiből. (A lap 1891. január 25-i, és február 1-i számai.) A címben megfogalmazott ajánlatával a gimnázium mellett állásfoglaló többséggel kerül ellentétbe ugyan, de az ellene cikkezők mégsem válaszolnak tőle eltérően arra a kérdésre, hogy: „... kik és miért fognák gyermekeiket Ó-Becsén középiskolába küldeni?" (A kiemelés a cikkíróé. – B. F.) „Ha középiskolánk lesz", – fejtegeti kérdését megválaszolandóan az esperes – „legtömegesebben fogják ezt látogatni az értelmes földmivesek gyermekei! Akinek 50—100 láncz földje van, az ma már nagyon érzi, hogy napjainkban a földmivestől megvárja a társadalom a műveltséget; de az öntudatos és okszerű gazdálkodás is értelmi műveltséget igényel. Tehetősebb polgártársaink tehát, ha itt bárminemű középiskola lesz, remélhetőleg 2—3 évig iskoláztatni fogják gyermekeiket, hogy azok tanuljanak, művelődjenek s az okszerű gazdálkodáshoz többet értsenek.

A másik fő tényezőt itt az iparosok és kereskedők fogják képezni. Az értelmes iparos és kereskedő méltán azt akarja, hogy mielőtt gyermeke üzletbe áll, 1—2 iskolát végezzen, mialatt a helyesírást is jobban megtanulja, a számolásból is többet tanul, más hasznos ismeretekben is előhaladást tesz. Aki pedig kereskedésbe szánta gyermekét, annak okvetlenül szükséges legalább négy polgári vagy középiskolát végeztetni, mert manapság anélkül alig boldogulhat s a középkereskedelmi iskolába is ez nyitja meg az utat.

Bizonyos mértékben az intelligens családok is ide küldenék gyermekeiket, de ezek főleg azon szándékkal, hogy itt elvégezzék gyermekeik a gymnasiumot s aztán feladhassák a gymnasium felsőbb osztályaiba. Mivel az intelligenczia, fájdalom, csekélyebb számmal van, mint akár az iparos és kereskedő osztály, akár a földmíves polgárság, az intelligens családok csemetéi alig 4-ed vagy 5-öd részét adnák a tanulóknak." (Minden kiemelés a cikkíróé. – B. F.) Az idézettek mellett nagy hévvel ecseteli az esperes a polgári iskola előnyeit, ugyanis szerinte ez az iskola a befejezett képzés mellett lehetővé teszi a tanulmányok folytatását is az „intelligensebb" családok gyermekei számára. A felsoroltak mellett cikkében fontosnak tartja az államnyelven folyó tanítás azon „nagy" előnyét is, melyből kifolyólag a helybeli és környékbeli nemzetiségiek a képzés folyamán elsajátíthatják azt.

A polgári iskola melletti kiállását a szerző annak olcsóságával is indokolja, de fejtegetéseiben ott bújkál az, hogy jobban szeretne e fokozaton is felekezeti iskolát alapítani. Cikkének második részében előbb csak céloz ennek a lehetőségnek megvalósítására, majd pedig ennek említett olcsósá-

gát hangsúlyozva írja: „Mi is óhajtanók a gymnásium felállítását; de az előadottak folytán nem látjuk biztosítva annak fentartását, – hacsak szerényen szerzetes gymnasiumot nem akarunk s pl. a jezsuitákat vagy piaristákat fel nem kérjük, hogy a kérdéses 100.000 frt. kamataiért vállalkozzanak annak felállítására és fentartására." (Minden kiemelés a szerzőé. – B. F.) Tehát a pap cikkében a korabeli konzervatív nevelési és képzési koncepciók szempontjait szinte hiánytalanul találjuk meg.

A cikk nem maradt észrevétlen, sőt a szerkesztő megjegyzése szerint több válasz is érkezett, amelyek közül a február 15-i szám A középiskola kérdéséhez, Válasz K-i-nek címmel közöl hozzászólást. Az Egy tanár jeligés írás azonban nem teszi kérdésessé azt, hogy az iskola a lakosság azon három, anyagilag jobban álló rétegének szolgálatára nyílna meg, amelyeket a felszólaló pap említett, s azt is elismeri, hogy a leendő iskola a nemzetiségiek elnemzetietlenítésével tenne szolgálatot az államesznének, de élesen cáfolja, hogy a polgári iskola bármilyen előnyt biztosítana az algimnáziummal szemben. Érdekes megemlíteni azonban azt, hogy az algimnáziumért szóló cikkíró egy szóval sem említi azt a lehetőséget, hogy a város felekezeti iskolát is állíthatna, ami mindkettőnél olcsóbb lenne. S bár mindkét vitázó nagyban elmarad szemléletben a korabeli haladó sajtó cikkeinek szemléletétől, ami részben a város vidéki voltával és az egyházi befolyás létezésével, részben pedig e vidék munkásmozgalmának akkori fejletlenségével magyarázható, mégis a polgári gondolkodás előretörése figyelhető meg a papi iskola meg nem említéssel történő visszautasításában. Mindez azonban igen kevés a Munkás Heti Krónika jóval előbbi gondolataihoz viszonyítva, ugyanis e lap 1874. VIII. 23-i számában, A mai iskolarendszer című cikkben már szót emel a tanításba beáramló sovinizmus ellen, s élesen kifogásolja a munkások helyzetére rávilágító művek munkások elől elzárását, míg: „Biblia társulat van és olyan urak, melyek a könyveket ingyen küldik. A nép legyen és kell, hogy ostoba maradjon: ez a proletariátus e szellemi gyilkosainak alapelve."[2]

Az iskola szükségességét bizonyító vita azért annyi eredményt mégis hozott, és ez kiderül a Szücs János tollából eredő Középiskolánk kérdése (Ó-Becse és Vidéke, 1891. III. 22-i száma) című cikkéből, hogy a város képviselő testülete kérvénnyel fordult a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz egy algimnázium megnyitásának engedélyezéséért, de az, azzal a megindoklással, hogy: „Bácsmegyében van már elég algymnásium." a kérvényt elutasította. Szücs János cikke azonban fényt derít arra is, hogy a kisváros lakosságát mennyire megosztotta az algimnáziumot, illetve polgárit szorgalmazók kardoskodása. „A polgári iskola – írja Szücs –, melyet a múlt évben nem óhajtottunk, melynek felállítását sürgető megyei határozat ellen félévvel ezelőtt a minisztériumnál sikerrel kerestünk orvoslást, ma is ugyanolyan hibákkal bír, mint a múlt évben." Tehát a középisko-

jáért harcoló városban az algimnázium megnyitása mellett állásfoglalók akadályozták meg a polgári iskola megnyitását, viszont a kért iskolát nem kapták meg, s ezzel Óbecse tanügyi téren való előrelépésének gátlói is lettek. S ha az iskolaállítás körüli bonyodalmakból eredő nézeteltéréseknek következményivel, a megromlott emberi viszonyok nyomaival nem is találkozunk a lapban, azok mindenképpen kifejezésre juthattak ebben a szituációban, s a pletykaszerű magyarázgatásokkal méginkább hangsúlyozhatták e város vidékességének színeit.

A sikertelenség következtében lényegesen kevesebb olyan írás jelenik meg ebben és a következő évben a lap hasábjain, amely a középiskola felállításának kérdéséről szólna, de azért a tanügy kérdéseivel továbbra is nagy érdeklődéssel foglalkozik. A népiskolák hiányosságai, éspedig anyagi fogyatékosságai, de az ipariskola kérdései is előtérben kerülnek, más, a város életét érintő kérdésekkel egyetemben. Mindezek ellenére a lap munkatársai nem állhattak el, nem mondhattak le a középiskola megnyitásáról. Ez tűnik ki a Maradiak című, – s. – jelzéssel alulírott 1891. szeptember 6-án megjelent írásban is, amely Ó-Kanizsa községének azon határozata ürügyén íródott, hogy e Becsétől kisebb község is elhatározta egy középiskola megnyitását. Érezhető a szerző elkeseredése, de állásfoglalásának változása is, ugyanis most már nem lép fel oly határozottan a gimnázium mellett.

A középiskola kérdése határozottabban és élesebben, majdhogynem kiélezetten az 1893-as év kezdetével vetődik fel, s bár ezen évben a városban kolera szedi áldozatait, a tanügy, jobban mondva a középiskola harcoskedvű szószólói szinte hétről-hétre foglalkoznak a lap hasábjain a kérdéssel. Az új év című vezércikk -s.- jeles írója sorait kezdve a középiskoláról ír előbb, és csak ezután tér át a község égető problémáinak lajstrombavételére azzal az ígérettel, hogy azok megoldásáért következetesen fog küzdeni. A középiskola kérdését illetően megállapíthatjuk, hogy ígéretéhez híven tartja is magát. Ez azonban korántsem volt könnyű, hiszen sok megoldásra váró kérdés rendezése kapcsán nem csak a legmegfelelőbb lehetőség megválasztása merül fel, hanem a nemzetiségi kérdés is. Így a képviselő-testület jegyzőkönyvének 1893. január 26-i bejegyzése szerint népiskolai tanítóválasztás ad nemzetiségi színezetet az ügy megoldásának, majd az iskolai tanszerek robbantanak ki hasonló jellegű vitát, amit ugyan helyesen oldanak meg azzal, hogy mindhárom felekezeti iskolának megrendelik a szükséges tanszereket, ám a jó megoldásnak szépséghibája, hogy ez csak kompromisszum árán jött létre. Az óvodaállítás, orvosválasztás, de főleg már iskolákkal, tanüggyel kapcsolatos kérdések esetében jelentkeznek a nemzetiségi színezetű viták, ám a képviselő-testület jegyzőkönyvének két nyelven történő vezetése, és két nyelven történő felolvasása is nehezen elsimítható nézeteltéréseket vált ki. De a kétnyelvűség elve sikert ér meg. E vitáknak fő akterei az iskolaszékek három hitfelekezethez tartozó elnö-

kei. (A pravoszláv és katolikus hitfelekezeti iskolák iskolaszékeinek elnökei papok.) A döntéshozatalokat azonban nem mindig sikerült ezeknek a személyeknek befolyásolniuk, különösen nem akkor, ha a határozatok megvalósításához anyagiak is szükségesek voltak. Ezen esetekben a képviselők gyakran sokkal szűkmarkúbbak a kelleténél, az elfogadhatónál is. Ezt bizonyítja szemléletesen a lap 1893. március 19-i Városi közgyűlés címmel megjelent vezércikke: „A felállítandó középiskola alapjának megteremtése tárgyában olvastatott a jog- és pénzügyi bizottságok javaslata, mely oda irányul, hogy a járásból 200 láncz földbérösszeg tétessék félre évenként vagy pedig a kisrét közepe értékesítessék e czélra, oly kikötéssel, hogy ha fel nem állíttatnék a középiskola, úgy a község használhatná az összeget." Eddig a jelentés, amelyet meg kellett vitatni, kiegészíteni és elfogadni. A vitában elsőnek felszólaló képviselő a jobb feltételek megteremtése érdekében az ajánlott 200 lánc föld bérösszege helyett 500 hold jövedelmét javasolja a középiskolai alap javára fordítani, míg az utána szólók, akik úgyszintén „őszintén szeretnék, hogy az alap minél jobban növeltetnék", az összeget, az ötszáz hold, sőt a kétszáz hold bérösszegét is, soknak találják, mert szerintük a község nem mondhat le ekkora jövedelemről. A viták hallatára a következő felszólaló már-már komikusan hatóan, a tudósítás szerint: „csodálkozásának ad kifejezést a felett, hogy valamennyi képviselő a középiskola szükségességét hajtogatja, de az alap megteremtésében szűkmarkú valamennyi.", majd így folytatja: „Mi kedvező körülmények között vagyunk, itt fekszik a nagy vagyon, költségvetéseink évente pénzmaradvánnyal záródnak, s még sem vagyunk képesek középiskola felállítására. Más város kölcsönöket vesz, adóságokba veri magát, csakhogy áldozhasson a tanügynek, hogy előmozdíthassa gyermekeinek továbbképzését. Nem szabad elejteni a fontos ügyet." Az újságíró véleménye nagyon is egyezett a felszólalással, nem is állhatta meg, hogy legalább zárójelben meg ne jegyezze, hogy: „Igazán érdekes milyen forró kása szerepet játszik ez a gymnásium ügy.", amikor pedig a vita méginkább megkérdőjelezte a kisréti földek ügyét, mert egy újabb vitázó azért „... nem tartja a kisrétet odaadhatnók, mert kell a birkáknak." akkor már igazán epésen, bár ezúttal is csak zárójelben jegyzi meg: „Hát persze, hogy azok előbbre valók fiainknál." A vita ugyancsak heves volt, mert csak „öt percnyi szünet után..." hozták meg a döntést, melynek értelmében „... a többség (17 szó) a kis rétet adja oda, oly kikötéssel, hogy belőle 200 hold a községé maradjon. (Hát most már azt szeretnénk, ha megmondaná valaki, hogy mi marad az iskola alapra. Talán amit a víz elönt?) „Bosszankodik a tudósító, de a döntés az döntés. Újságírónknak meg még ennél is váratlanabbat tartogatott a képviselő-testület „elit gárdája", ugyanis soha sem szavazta meg még ezt az összeget sem! Nem tehette, mert nem volt kvórum azokon az értekezleten, amelyek napirendjén e kérdés is szerepelt. A május 14-i szám városi

közgyűlésről szóló beszámolója még egy reményteljes várakozást oszlatott szét: megérkezett a megyei tanfelügyelőség azon átirata, amely szerint e fórumnak nincs tudomása arról, hogy a titeli polgári iskolát bárhova is áthelyeznék, tehát Óbecsére sem kerülhetett, amit pedig kósza hírek alapján reméltek e város érdekelt körei. A véglegesnek tűnő kiábrándulás azonban 1893. július 9-i számban jut kifejezésre: a képviselő-testület úgy határozott, hogy a középiskola kérdését leveszi a napirendről. „Tizenhét közgyűlésen és ki tudja hány szakosztályon, bizottságon úszott keresztül e kérdés, de azért mégsem bírt megérni. A hosszú vajúdásnak születés helyett halál lett a vége." – írja -s.- jelzésű írónk kiábrándultan és számbaveszi, hogy a 18 000 lélekszámú községtől hány jóval kevesebb lakosú és anyagilag is gyengébb községnek van iskolája, csak Bácskában is. S bár elkeseredése határtalan, mégsem tud belenyugodni a döntésbe, nem tudja azt véglegesnek elfogadni, „Mert nekünk kell középiskola!" – kiáltja szinte dacosan sorait zárva. Augusztus 13-án Kedvező alkalom címmel jelenik meg telekvásárlást, iskolaépítést ajánló cikk, majd Bőkezű képviselő-testület címmel éleshangú bírálat arra, hogy az említett szerv olyan határozatot hozott, melynek értelmében a felállítandó középiskolai alapba költségvetésének fennmaradt összegét helyezi. Ezúttal ez az összeg 790 forintot és 5 krajcárt tett ki, ami ekkor nem sokkal több egyhavi tanítói fizetésnél...

Mindezek a határozatok és a fölöttük, vagy miattuk kitörő háborgások különösen azért érdekesek, és valóban furcsán érdekesek, mert a polgári iskola megnyitásához mindvégig anyagi alapbiztosítékot óhajtanak teremteni az ezen intézmény körül tevékenykedők, s figyelmüket, energiájukat szinte kivétel nélkül erre pazarolták, holott, mint az a lap december 10-i számában megjelent A középiskola kérdéséről című irásból kiderül, erre szükség sem volt, ilyesmire semmilyen korabeli iskolák alapításának feltételeit megszabó előírás nem kötelezte az érintett, érdekelt községeket, városokat. „Olyat akartak létesíteni, amit tulajdonképpen senki sem követelt," – írja a cikkét csak X-jellel ellátó ismeretlen szerző, majd így folytatja: „amit tulajdonképpen nagyon könnyen el lehetett volna intézni egy mondattal. Nevezetesen, ha a város kimondja, hogy középiskolájáról évi költségvetésében gondoskodik, vajjon nem teremtette-e meg azonnal gymnáziumát alapjával együtt." (A kiemelés a szerzőé. – B. F.) E cikk kiváltotta hatás mindenképpen nagy volt, s elindította az eddig meg-meg akadó ügy gyors realizálását. Azt azonban, hogy milyen érvek és ellenérvek hangzottak el, íródtak le a beállott helyzetben, nem követhetjük, ugyanis az Ó-Becse és Vidéke 1894. januártól októberéig terjedő számaihoz nem sikerült hozzájutnunk. Az 1894. október 7-i szám Új felsőbb iskola című aláírás és jel nélküli cikke viszont már mint eldöntött és véglegesen megalapított hatosztályú községi polgári fiúiskoláról számol be, sőt arról is értesít, hogy „A polgári leányiskolát fenntartó társulat" megalakult, annak élén

buzgó és társadalmi életünkben kedvelt személyek állanak, a tagok és adományok gyűjtése szép eredménnyel folyik, s hisszük, hogy a szülők közreműködése is meg van nyerve." A következő számban már az Újdonságok rovatban arról értesül az olvasó, hogy a: „Polgári leányiskola részére Finta igazgató úr a társulat megbízásából már talált alkalmas helyiséget, a fő utczán levő Fränkl-féle házat, amelyet ki is vett. A megnyitás e hó 28-án feltétlenül megtörténik, a tanítónői állásra a pályázat a napokban kiiratik." A Társulati Polgári Leányiskola iskolaszéki tisztikara és tagjai megválasztásának lezajlásáról a lap október 21-i száma értesíti olvasóit, a huszonnyolcadikai száma a tantestülettel ismerteti meg azokat, a november negyedikei viszont már a november elsején lezajlott ünnepi megnyitóról számol be.

A tevékenység tehát eleven és a lelkesedés is nagy, amit az is bizonyít, hogy „Az óbecsei polgári magyar dalkör szini osztálya (...) a társulati polgári leányiskola javára, műkedvelői előadást tart, Tóth Kálmán „Az ördög párnája" című énekes mulattató népszínművet. A nemes czél, melyért a dalkör, mint első siet síkraszállni, fölöslegessé teszi művelt közönségünk figyelmének külön való felhívását." – írja a lap előadást beharangozó szándékkal és lelkesen október 28-án. De csak látszatra ilyen a lelkesedés. A „művelt közönség" fölhívása nem volt felesleges, sőt ilyen udvarias formában éppenséggel nem, ugyanis a dalkör előadásának nemhogy jövedelme lett volna, hanem ráfizetése volt, éspedig kereken 16 forint, ami a polgári leányiskola tanulónkénti havi tandíjának pontosan négyszerese. Ez elkeseríti a gyakori jelentkezése alapján a lap belső munkatársának is tekinthető Szeredyt, aki november 4-én a Tárcza rovatban polgártársainak jellemzésére is vállalkozik talán éppen elkeseredése következtében: „Nálunk szinte szokássá vált mindent közömbösen venni," – írja Műkedvelői előadás című cikkében – „s mindenben az anyagi érdeket keresni. Nem tudjuk eléggé méltányolni azok munkáját és küzdelmét, akik drága idejüket, (mert nem azok küzdenek kiknek sok és olcsó az idejük) feláldozva, egy-egy nemes eszme szolgálatába állanak és lelkesednek, hogy lelkesítsenek. De hiába!

Ez a mai társadalomnak egy ferdesége. Ma mindenki ahol meg akar jelenni, vagy megjelen, ott erejét felülmúló, állását messze túlhaladó fényt, pompát meg mit tudom én mit akar kifejteni és ha ezt nem bírja – inkább otthon marad. Pedig használna az ügynek, de meg az illetőknek is, az egyszerű megjelenés és az együttes támogatás.

A másik ok az esztelen kaszt rendszer, egymásnak kicsinylése és a nagyzás hóbortja."

Ebből a szempontból nézve tehát a város polgárainak mentalitása 1891-től, Fárbás József fentebb idézett Számoljunk le című két vezércikkének idejétől számítva, majdhogynem semmit sem változott. Szeredy azon állí-

tása, mely szerint polgártársai mindenben anyagi érdekeltségüket nézték, a helység tanügyi köreire is vonatkozhatott, mivel kisérlet történt arra, hogy az alsófokú iparostanonc iskolák átszervezésének folyamatát kihasználva az ott tanító pedagógusok helyét tiszteletdíjasok foglalják el, amazok kilátástalan kenyér-gondok elé állítása árán is. Mindezek az 1894. év végén fellobbanó viták, nézeteltérések, valamint a polgári iskola építése körüli hosszan elhuzódó eszmecserék és türelmet emésztő kombinációk még sokáig hatottak a város lakóinak viszonyaira és magára a városéletére is. És hogy ez valóban így volt, azt igazolja az Ó-Becse és Vidéke 1896. február 2-i Visszavonás című alulírás és jel nélkül nyomdafestéket látott cikke, melynek írója még a polgári iskola kétéves működése után sem tudja elfeledni az iskola megnyitása körüli viszálykodásokat, s éppen azért írhatta olyan eleven gúnnyal, hogy a: „Bölcsebbnél bölcsebb városatyák éveken át azon tanakodtak, hogy gymnasium, reál vagy polgári iskola legyen-e emelve, és nem annyira tanakodtak, mint eme kérdés segélyével ránczigálták és tépték e nagyfontosságú ügyet tán azért is, hogy agyon legyen ütve.

Végre egy spontán lelkesedést ragadott meg Zsótér Andor képviselő és megszületett a polgári iskola, annak dacára, hogy illő helyisége biztosítva nem lett.

„Ez a község, amely a néptanítóknak igazi palotákat tart fenn, oly tanítóknak, akik nem is tartoznak a község fennhatósága alá: ez a község beleszorította saját ifjúságát egy rozoga, sötét, egészségtelen zsandár kaszárnyába."

A polgári iskola minden gátló körülmény ellenére is megnyílt. Meg is kellett nyílnia, mert a polgárosulást sürgető századvégi viszonyok tették szükségessé, hívták életre. És ezzel magyarázható az is, hogy éppen polgári iskola lett, nem algimnázium, noha, mint láttuk, a kisebbszámú értelmiség szinte egész lényével az előkelőbbnek, értelmiségibbnek számító algimnázium mellett hadakozott. De a hatosztályú polgári iskola megnyitása 1894-ben már némileg anakronizmus is volt. Köte Sándor már említett munkájában írja, hogy: „A felsőbb népiskola, melyet a hat elemit vég-zett fiuk és lányok számára tervezett Eötvös, életképtelennek bizonyult. A polgári iskola – fiuk számára hat, lányok számára négy osztályú – alacsonyabb tisztviselői pályára képesített. A fiúpolgári két felső osztálya gyakorlatilag az 1883-as középiskolai törvény után elsorvadt, és a városi iparos és kereskedői réteg igényeit kielégítő, gyakorlatias műveltséget adó négyosztályos iskolává vált."[3]

Mindezektől függetlenül azonban jelentős intézménye volt az az iskola e korban a város gazdagabb földműveseinek, kereskedőinek és iparosainak. esetleg feltörni vágyó szegényebb polgárainak. Az iskola tantestületében pedig, hosszabb-rövidebb ideig tanítottak olyan egyéniségek is, mint a helyi viszonyok közül kinövő, zeneszerzéssel is foglalkozó Révfy Géza, aki

Becséről távozva a csáktornyai állami tanítóképző kinevezett tanára lett; vagy a Szencről ideérkezett Réti Ödön, a Nyugat később (1910-től 1924-ig) megbecsült regény, színmű, de főképpen novellaírója.

Forrásmunkák:

1 Magyarország története, 1849—1918
Szerkesztette: Hanák Péter
Erényi Tibor és Szabad György közreműködésével.
Tankönyvkiadó, Budapest 1972. – 171. old.

2 A dualizmus közoktatás ügyének bírálata a haladó sajtóban.
Szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Felkai László.
Tankönyvkiadó, Budapest, 1959. – 47. old.

3 Köte Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában (1849—1918)
Tankönyvkiadó, Budapest, 1975. – 82. oldal.

4 Az Ó-Becse és Vidéke
Vegyes tartalmú hetilap idézett számai.

Rezime

Problemi oko otvaranja građanskih škola u Starom Bečeju

Počeci prodiranja kapitalističkih proizvodnih odnosa u Potisje pada na šestu deceniju prošloga veka. Posle privredne krize koja se javila 1873. godine, pri kraju stoleća nastaje nagli privredni uspon.

U okviru ovih opštih kretanja razvija se privredni i kulturni život Starog Bečeja. Autor do tančina prikazuje stanje školstva u to doba u ovom naprednom potiskom gradu. Konstatuje da nagli privredni razvoj nije istovremeno i praćen proširenjem školske mreže i otvaranjem škola višega ranga.

U gradu je postojalo različito mišljenje u vezi toga da li da se otvori niža gimnazija il samo građanska škola. Borba za otvaranje srednje škole naročito se rasplamsala 1893. godine kada je trebalo obezbediti novčanu osnovu za funkcionisanje buduće škole. Prikaz stanja duhova i borbu različitih mišljenja autor je bogato podkrepio citatima iz tadašnje štampe.

Najzad je 1894. godine doneta odluka o otvaranju građanske škole, koja je najviše odgovarala društvenoj strukturi stanovništva grada.

Resümee

Probleme um die Eröffnung der bürgerlichen Schulen in Stari Bečej

Das Vordrängen der Kapitalistischen Produktionsverhältnissen in dem Theissgebiet fällt auf das sechste Dezennium des vorigen Jahrhunderts. Nach der Wirtschaftskrise, die im Jahre 1873 auftauchte, entstand gegen Ende des Jahrhunderts ein rascher, wirtschaftlicher Aufstieg.

Im Rahmen dieser allgemeinen Bewegungen entwickelt sich das wirtschaftliche und kulturelle Leben von Stari Bečej. Der Autor stellt in allen Einzelheiten die in dieser Zeit stehende Lage des Schulwesens in dieser fortschrittlichen Stadt an der Theiss dar. Es wird festgestellt, dass der rasche wirtschaftliche Aufstieg nicht gleichzeitig mit der Erweiterung des Schulnetzes und mit dem Eröffnen der Schulen höheren Ranges begleitet wurde.

In der Stadt kreisten darüber verschiedene Meinungen, ob man das Untergymnasium oder nur die bürgerliche Schule eröffnen soll. Der Kampf um das Eröffnen der Mittelschule flammte besonders im Jahre 1893 auf, als man die materiellen Mittel für das Funktionieren der künftigen Schule versichern sollte. Die Darstellung der Geisteszuständer der Bürger und den Kampf der verschiedenen Meinungen ünterstützt der Autor mit vielen Zitaten aus der damaligen Presse.

Endlich ist im Jahre 1894 die Entscheidung über das Eröffnen der bürgerlichen Schule gefallen, die am meisten der Gesellschaftsstruktur der Bevölkerung entsprach.

Tárkány Szűcs Ernő

AZ EURÓPAI JOGI NÉPRAJZ EREDMÉNYEI ÉS FELADATAI

A jogi néprajz problematikája több mint egy évszázada foglalkoztatja az európai tudományt, különösen a néprajzot, a jogtörténetet és újabban a társadalomtudományt. Ez az idő mégis kevésnek bizonyult ahhoz, hogy megnyugtatóan kialakuljon a jogi néprajz tárgya, viszonya más tudományokhoz, módszere és eredményeinek felhasználhatósága, noha nagyon sokan jelentős alkotásokkal gazdagították irodalmát.

A probléma tisztázását kétségtelenül nehezítette az a körülmény, hogy a jogi néprajz hatóköre kiterjed a három említett és már meghatározott tárgykörrel és módszerekkel működő tudomány területére, amelyek éppen ezért nem helyeztek különösebb súlyt az emlőikből táplálkozó új „gyermek fejlesztésére. A néprajzosok nem igényelték a különbségtevést jogi és nem jogi jelenségek között; a jogászok kifejezetten „fáztak" attól a gondolattól, hogy az állami normák mellett a jognak egy másik szféráját is elismerjék, amelyet tudományos eszközökkel még kutatni is szükséges lenne; végül a társadalomtudomány, rangján alulinak tartotta, hogy kapcsolatban álljon egy kialakuló történeti tudománnyal.

Ezen a helyzeten természetesen változtatni kellene, és minden lehetőség készen áll a formai határok felszámolására, a közös témák és módszerek intenzív összehangolására. E tanulmánytól senki se várja a „megoldást", de azzal, hogy összefoglalni kívánja az európai jogi néprajz eredményeit, és kísérletet tesz a feladatai meghatározására, a jogi néprajz önállósulását és közös fejlesztését szeretné elősegíteni az európai társadalmi és gazdasági viszonyok között, ahol a történeti államok léte és a társadalom műveltségének magasabb szintje általában más kutatási kondíciókat szab, mint a volt gyarmati területeken.

A jogi néprajz művelői Európában valóban más feltételek között tevékenykednek, mint primitív népek között, és ezt mindjárt elöljáróban hang-

súlyozni kell. Nagy klasszikusai, akiknek nevéhez akár etnológiai jogtudomány, akár kulturális antropológia néven a jogi néprajz megalapozása fűződik, a mai jogintézmények kialakulásának a megmagyarázására részben a primitív népek jogszokásait, részben az ókori vagy a keleti államok jogának történeti emlékeit használták fel összehasonlítási módszerrel (pl. H. S. MAINE, A. H. POST, J. KOHLER, L. MORGAN, Mc. LENNAN, J. J. BACHOFEN). A jogi néprajznak ma is virágzik az az ága, amely az európai és ázsiai magaskultúrák népein kívüli társadalmak jogi berendezkedéseit kutatja (pl. L. ADAM, H. TRIMBORN, J. GILISSEN, de egyre inkább a nemzeti államok alkotó részeként, vagy azokkal összefüggésben (pl. R. REDFIELD).

Mik ezek az eltérő feltételek, sajátosságok? Fő vonásait a következőkben foglalhatjuk össze:

a) Nincs Európában olyan nép vagy terület, amely ne tartozna valamely állam szuverénitása alá. Ebből következik, hogy Európában minden társadalmi egységre, osztályra, rétegre és csoportra elsősorban saját államának joga érvényesül. Ezzel szemben a primitív népek, ha önálló államiságban is élnek, ez az állam az európaitól eltérő funkciókat végez, és a lakosság életviszonyaira nézve csak elvétve ad ki jogi kódexeket.

b) Európában a lakosság jogi helyzetét elsősorban a területi elv határozza meg, a primitív népeknél pedig a személyiség elve érvényesül, tehát azonos jogot a vérségi kapcsolatban lévők követnek. Kisebb csoportok vérségi kapcsolatát Európában is meg lehet figyelni (család, atyafisági szolidaritás, vérbosszú stb.).

c) Európában az immateriális javak joga rendkívül fejlett, a primitív népeknél ezeket egyáltalában nem, vagy kevésbé helyezik jogi védelem alá (pl. szerzőség).

d) A természettudományos alapú oksági elv helyett a primitív népeknél a mágikus szemlélet és felfogás teljessége érvényesül.

e) Európában az állampolgárok közötti vitákat egy elkülönült szerv, a bíróság dönti el, amelyhez hasonló intézménnyel államon kívüli szervezetben élők között általában nem lehet találkozni.

f) Az európai jogok un. ágazatokra (pl. magánjog, dologi jog, vagy családjog, öröklési jog) oszlanak, amilyen megkülönböztetést a primitív népek joga tekintetében csak a kutatók vélnek feltalálni. A primitív társadalmakban szokás és jogi szokás, vagy magánjogi és büntetőjogi szokás között különbséget általában nem tesznek és mások a jogilag védett érdekek is, mint Európában.

g) Európában a gazdasági viszonyok rendkívül gyorsan késztetik változásra a jogot, míg ez a primitív környezetben élő népeknél viszonylag lassabban történik.

A felsorolás nem kimerítő és nem is érvényesül minden esetben valameny-

nyi feltétel egyszerre, de jelzi azt, hogy a jogi néprajznak Európában mások lehetnek a feladatai és módszerei, mint primitív népek között végzett vizsgálódás esetében.

A jogi néprajz az egyes országokban

A meglévő kutatási feltételek nehezebbé teszik és szűkebb körre korlátozzák a jogi néprajzi tevékenységet Európában, mint az államon kívül élő népek között. Az ennek ellenére egy évszázad alatt kibontakozott eredmények összefoglalása időszerű és hasznos, noha csak a legfontossabb munkákra szorítkozhatunk.

Az európai jogi néprajz tudománytörténeti áttekintését a *franciákkal* kezdjük. Nálunk a jogi néprajzzal „folklore juridique" megjelöléssel foglalkoznak. Az európai területre vonatkozó ilyen arányú kutatás intenzitása azonban elenyészik a gyarmati, vagy függő országok népeivel kapcsolatos összehasonlító jogi kutatások mellett.

Nagy hatással volt az európai jogi néprajz kibontakozására R. MAUNIER, aki 1938-ban tette közzé híres *Introduction au folklore juridique* című munkáját, amelyben megkísérelte a tevékenység definiálását, körültekintő kérdőíveket és bibliográfiát állított össze. Meghatározása szerint a jogi néprajz témakörébe az alkalmazott jognak az a része tartozik, amelyre jellemző, hogy szóbeli, helyhez kötött és magános (privé). A jognak tehát két állapotát ismeri: a törvényhozás jogát és a nép által elfogadott jogot. Ez utóbbival kapcsolatban négy viszonylat alakulhat ki: a népi jog lehet ismeretlen, a hatóságok által kárhoztatott, megtűrt és elismert. Megtartását vagy az állam kényszeríti ki, vagy csak erkölcsi kötelezettség áll mögötte, vagy mindkettő. Négy forrásterületét vélte felismerni: a családi jogot, a vagyonjogot, a szerződési jogot és a büntetőjogot.

Rajta kívül E. JOBBÉ-DUVAL, R. NELLI, végül R. HONIN munkássága érdemel figyelmet; ez utóbbi a kereskedelmi szokásokkal foglalkozott, és arra mutatott rá, hogy ezek egy része „de droit" jogi szokások, tehát a polgári jogon kívül létezik autonóm élő jog, mely a szokásokból táplálkozik. Kezdeményező szerep jutott még P. SAINTYVES-nek is. A francia néprajzi atlasz munkája néhány jogi téma országos megvizsgálását is célul tűzte ki.

Két, inkább jogszociológiai szerzőre kell még kitérnünk. G. GURVITCH és H. LÉVY-BRUHL munkássága nagy hatást gyakorolt néhány déleurópai ország jogi néprajzára, és Franciaországban műveiket úgy tekintik, mint a jogi néprajz alapjait. Ez az értékelés el is fogadható ilyen szempontból, mert – ahogy pl. E. EHRLICH is a németeknél – mindketten a jogtudomány társadalmi tudomány jellegét hirdetik, a jog és az élet kettéválasz-

tott voltát észlelik és a folklorisztikus szokásokat is bevonják vizsgálódásaik körébe.

Az Ibériai-félsziget népei közül a *spanyolok* számos etnikai egységre oszlanak. A múlt század végén nagy problémát jelentett náluk a magánjog egységesítése, és ezért a kodifikáció előkészítéseként 1883-tól folytak szokásjogi gyűjtések, a kasztíliai néprajzi társaságban erre a célra külön csoportot is szerveztek

Az élő jogszokások gyűjtését legkorábban I. COSTA gondozásában találjuk, aki az Aragon folyó mellékein végzett gyűjtéseket, majd érdeklődését az egész ország területére kiterjesztette. A keleti parton fekvő Alicanteben ALTAMIRA y CREVEA, Katalóniában pedig I. KARRERAS i ARTAU gyüjtött élő jogi szokásokat. A házközösség szerepét az élő spanyol szokásjogban is feldolgozták. E. WOHLHAUPTER ugyancsak foglalkozott a spanyol nép és jog hagyományos kapcsolataival.

Portugáliában főleg P. MEREA intenzív működése érdemel figyelmet, aki jogtörténeti tanulmányain túl a jogi néprajz néhány kérdésének a feldolgozására is időt szentelt.

Az *olasz* jogi néprajz első, de meglehetősen elszigetelt művelőjének G. MAZZARELLÁ-t tekintjük, aki a szokások összehasonlítására fektette a hangsúlyt és kereste azokat a meghatározó okokat, törvényszerűségeket, amelyek szerint a szokások éltek. A jogi néprajznak három formáját különböztette meg: a leíró, az analitikus és az összehasonlító jogi néprajzot. Kiemelkedő érdeme annak a kimutatása, hogy a jogi intézmények meghatározott típusú társadalmi szervezethez tartoznak és közöttük bizonyos korrelációk állanak fenn, tehát egy bizonyos intézmény nem járhat tetszés szerint együtt más intézményekkel.

Az élő jog kutatása szempontjából elsősorban F. MAROT munkássága érdemel figyelmet, aki 1925-ben *Costumanze giuridiche popolari* címen megjelent programadó cikkében szilárd alapot adott a jogi néprajz problémáinak a megismeréséhez. A következő évben javaslatot készített a jogi néprajz körébe tartozó szokások gyűjtésének rendszeres megindítása érdekében. 1929—1930 között az Igazságügyminisztérium megbízásából létrehozott külön bizottságban a mezőgazdaság körében élő jogszokások összegyűjtésével foglalkozott. Beszámolójában kitért többek között az olasz parasztcsalád belső szervezeti kérdéseire, a paraszti tulajdon formáira az összegyűjtött élő szokások alapján.

Az 1930. évi gyűjtés anyagából számos résztanulmány készült, amelyek közül a legjelentősebbet R. TRINCHIERI ügyvéd alkotta. Ebben a gyűjtés elvi kérdései mellett a vásári szerződések megkötésénél használt jelképrendszer (szavak, mozdulatok, klauzulák, aktusok) fontosságára mutatott rá, de azt is hangsúlyozta, hogy az összegyült anyagot nem tartja alkalmasnak kodifikációs célokra.

A pedanai terület közösségeinek jogi néprajzi kérdéseivel E. N. ROCCA foglalkozott, aki az 1962. évi modenai néprajzi kongresszuson a Pó-vidékre alkalmazott kérdőív javaslatát is előterjesztette. R. CORSO érdeklődése a jogi néprajzot sem kerülte el; több országrészben gyűjtött jogszokásokat és főleg elmélyült a jogi közmondások gyűjtésében és feldolgozásában. Jogtörténeti kapcsolatokat világított meg E. CARUSI, agrárjogi összefüggéseket érintett G. PERUSINI.

Az olaszoknál kitűnő agrárjogi tanulmánygyűjtemények és bibliográfiák is megjelentek. A jogászok is élénken figyelemmel kísérték a jogi néprajz szempontjából végzett gyűjtéseket és a szokásjoggal foglalkozó munkáknál hasznosították azokat.

A *németeknél* a jogi néprajz a legterebélyesebb irodalmat eredményezte, és a legkülönbözőbb – főleg történeti alapon és levéltári kutatáson nyugvó – munkák láttak napvilágot. Szinte fel se lehet tárni, hogy a kezdeményezés honnan, kitől indul el. Ebben kétségtelenül jelentős szerepet játszott a német jogtörténeti iskola, főleg F. K. SAVIGNY és G. F. PUCHTA, akik a szokásjognak, s ezen belül a népi jognak kiemelkedő fontosságot tulajdonítottak. A népi jog – szerintük – ott él a jogszokásokban, a népi kultúra minden megnyilvánulásában, a közmondásokban, az énekekben, a példabeszédekben, a mesékben, stb. számtalan rituális formában jut kifejezésre, szorosan érinti a nép családjogát, vagyonjogát, öröklési jogát, szerződési és büntetőjogát egyaránt. Nézetük szerint a jog anyagát a nemzet egész történeti múltjából kell kihámozni, tehát a jog az élet fejlődésével a szokásokban változik, amelyek a nép jogi tudatának közvetlen kifejezői.

Ezt a jogforrást F. K. SAVIGNY a „gemeinsames Bewusstsein als gemeinsame Überzeugung des Volkes" fogalommal fejezte ki és határozottan azt tanította, hogy nem ér sokat az a törvény, amelynek megalkotásánál nem veszik figyelembe a jog életét jelentő népi szokásokat.

A német jogi néprajz művelői valóban a történeti-jogi iskola eszmekörében fejtették ki tevékenységüket, és ez a szemlélet újabb munkáikban is meghatározó jellegű maradt. Az iskola hatása egész Európában érvényesült különböző mértékben.

Hogyan fejlődött ezeken az alapokon a német jogi néprajz?

Nem véletlen, hogy a jogi néprajz a jogtörténetből vált ki és szinte végig jogtörténészek dajkálkodtak felette. J. GRIMM figyelt fel először az antiquitates iuris-ra, amely fogalomban minden elfért a múlt emlékeiből és a németek valóban hatalmas gyűjteményeket halmoztak fel a jog ilyen jellegű forrásaiból. J. KOHLER törekvése már európai párhuzamok feltárására irányult és azzal a móddal, ahogyan a különböző népek joganyagát külön-külön és egymással összehasonlította, az etnológiai jogtudomány vezéregyéniségévé vált. Elgondolásait majdnem 40 éven keresztül, főleg az 1878-ban általa alapított *Zeitschrift für vergleichene Rechtswissenschaft*-ban

fejtette ki, amelynek külön melléklete a jog etnológia céljait szolgálta. KOHLER a jogi néprajzot az összehasonlító jogtudomány részeként fogta fel.

„Rechtliche Volkskunde" alatt a németek a későbbi időkben a néprajz és a jogtörténet közti határterület kutatását értették, de erősen hangsúlyozva, hogy ez az új fogalom és tudomány mégis a jogtörténet alkotása. Még inkább kitűnik ez a „jogi archeológia" címen tárgyalt anyagokból, amelyek kitértek többek között még a jogi szimbólumokra, a büntető és kínzási eszközökre, a szokásokra és azokra a művészeti tárgyakra is, amelyek a jogi dolgok és cselekmények szemléletes megnyilvánulásait ábrázolják. 1925-től a tárgyi és a levéltári forrásanyag mellett az élő szokások is egyenlő értékű szerephez jutottak, noha a nép között való tényleges és rendszeres szokásgyűjtésre nem került sor.

A jogi néprajz jelentősebb kutatói közül E. F. von KÜNSSBERG, C. von SCHWERIN, H. MEYER, K. FRÖHLICH, E. WOHLHAUPTER, K. S. BADER, a második világháború utáni generációból pedig F. MERZBACHER, K. S. KRAMER, A. GABLER, és G. LUTZ nevét és munkásságát lehet kiemelni. KÜNSSBERG tevékenysége a környező népek (lengyelek, csehek, magyarok stb.) munkásságára is hatással volt. FRÖHLICH a jogi néprajz eredményeinek a szemléltetésére a területi elterjedést bemutató atlasz kiadását is tervbe vette.

*Svájc*ban és *Ausztriá*ban a jogi néprajz kialakulására egyaránt a német példa volt hatással. Az elsőnek említett országban legjelentősebb képviselője H. FEHR, aki KUNSSBERGgel hét éven keresztül együtt dolgozott. Tisztán néprajzi érdeklődés vezette F. SPEISER, H. BACHTOLD kutatásait, míg a jogász vagy a jogtörténész céljai irányították H. F. PFENNINGER és E. HÖHN munkásságát. A Svájci Néprajzi Társaság találkozóját 1951-ben Bruggban a jogi néprajz tárgykörének szentelte.

Ausztriában H. BALTL egészen kiváló munkásságot fejtett ki „Rechtsarchäologie" címen, az elvi alapvetése is figyelemreméltó.

Magyarországon a nép között élő jogszokások felkutatásának a kezdeményezésére a polgári törvénykönyv javaslatával kapcsolatban a múlt század végén került sor az igazságügyi szervek oldaláról, amikor a földműves nép részére különleges öröklési jog alkotásának az igénye merült fel. Többrendbeli, kérdőívek segítségével végzett gyűjtés átfogó képet adott a jogalkotás előkészítéséhez. 1922-ben TAGÁNYI Károly tett közzé felhívást az élő jogszokások gyűjtésére és példaképpen családjogi és öröklési jogi összehasonlító anyagot közölt. SZENDREY Ákos a közigazgatási és a büntető szokásokkal foglalkozott.

1939-ben BÓNIS György és PAPP László kezdeményezésére rendszeres munka indult a jogszokások és joghagyományok összegyűjtésére. Több kérdőív is készült, amelyek a témák egységes elhatárolását kívánták biz-

tosítani, arra is tekintettel, mert az Igazságügyminisztérium felhívására HOFER Miklós irányításával egy időben közel száz helyen folytak gyűjtések „népi jogéletkutatás" címen, de lényegében néprajzi módszerekkel, több-kevesebb szociológiai értékeléssel. Minderről részletes tudománytörténeti összefoglalás is történt.

A magyar kutatók közül PAPP László és szerző egy-egy község teljes jogi monográfiáját készítették el. BÓNIS György az egyke mint központi probléma köré csoportosított szokásokkal és ezek szociológiai értékelésével foglalkozott. FÉL Edit Martos község nagycsaládi szervezetének jogszokásairól adott athnológiai szintézist, TÓTH Zoltán pedig egy zárt ethnikai egység öröklési szokásait dolgozta fel.

1942—1944 között BÓNIS György vezetésével csoportos gyűjtőmunka folyt egy tájegység, Kalotaszeg (ma Romániában) községeiben és Bálványosváralján (ma ugyancsak Románia). A nagycsalád kérdéseit újabb megvilágításba helyezte MORVAY Judit. A kubikusok munkaszervezeteinek, élelmezési és szállás közösségeinek, a közösen szerzett pénzen való osztozásnak a jogszokásaival KATONA Imre foglalkozott. A jogi néprajz eredményeinek jogpolitikai célokra való felhasználása ellen lépett fel KULCSÁR Kálmán.

A Balkán felé fordítva tekintetünket, az *albánok* inkább tárgyai, mint művelői a jogi néprajznak. Ebben az országban a jogi hagyományok ma is gazdag kiterjedésben léteznek és az ősi törzsi jogok csökevényei ma is élnek az öregek emlékezetében. A Dukadzsin és a Mi-Skodrak törzsek élő szokásjogát 1895-ben a magyar THALLÓCZY Lajos íratta össze egy pappal a nép véneinek ajkáról. Ez, valamint egyéb gyűjtések a törzsi szokások rendkívül gazdag irodalmát fejlesztették ki. M. HASLUCK 1939-ben Gheg hegyen gyűjtött gazdag változatos anyagot. Az albán szokásjogi rendszer egyes kérdései külön is feldolgozásra kerültek olyan monografiákban, mint pl. D. E. COZZI-é, a nők jogi helyzetéről és a házassági szokásokról, a vendettáról.

Délszlávok közül legkorábban a *szerbek* tettek lépéseket szokásjoguk megismerése érdekében. 1866-ban a Délszláv Tudományos Akadémia elrendelte gyűjtésüket és ezt 1874-ben B. BOGIŠIĆ, a jeles államférfi hatalmas gyűjteményben tette közzé, majd felhasználták a Crna Gora-i polgári törvénykönyv előkészítésénél 1888-ban. Fontos összefoglalás található ebben a témában T. SATURNIK és J. Belović könyvében. A *horvátok*nál J. STROHAL fejtett ki élénk tevékenységet az élő jogszokások gyűjtése körül, sőt 1909-ben a horvát néprajzi folyóirat szokásjogi kérdőívet is közölt. Alsómuraköz horvát nyelvű lakóinak családi jogi hagyományaira (házközösség, eljegyzés, hozományadás stb.) CSÁNYI József munkája irányadó. A szlovénoknál összefoglaló jellegű S. VILFAN vázlata a szlovén jogi néprajzról és B. OREL munkája az emberi élethez

és foglalkozásokhoz fűződő szokásokról, tovább M. KOSTRENČIĆ kisebb tanulmánya. Bosznjával ebből a szempontból M. S. FILIPOVIĆ foglalkozott.

BOGIŠIĆ példája gyümölcsöző hatással volt a *bolgárok*ra, akiknél az élő jogszokások E. BOBCSEF érdeklődését keltették fel, főleg a családjog, az öröklési jog és a zadruga köréből. A későbbi időkből szinte teljes képet nyújt L. BARBAR és J. KOHLER az élő bolgár népi jogszokásokról. A szokás és jog kapcsolatát I. V. ČOMOV fejtegette.

Térjünk át a nyugati szlávokra, akikhez a lengyeleket, a cseheket és a szlovákokat számoljuk. Mindannyian sokféle etnikumot képviselnek.

A *lengyelek*nél Br. GRABOWSKY 1889-ben terjedelmes kérdőívet dolgozott ki a falusi és városi nép jogszokásainak a gyűjtésére, de eredményről nincs tudomásunk. A jogtörténész K. KORANYI fiatalkori éveiből származó munkáiban visszatükröződik érdeklődése a jogi etnológia iránt. Jogtörténeti munkáihoz bizonyító anyagként felhasználta a jogi szokásokat, sőt kisebb önálló dolgozatokban élő jogszokásokkal is foglalkzott. L. HALBAN 1952-ben tudománytörténeti, de főleg jogfilozófiai alapon tért ki a jogszokásokra.

A *csehek*nél – R. HORNA szerint – rendszeresen nem foglalkoztak a jogi néprajz kérdéseivel, és 1952-ben ezért a programadást tekintette fő céljának. A *szlovákok*nál már 1907-ben RATH 27 lapos kérdőívet dolgozott ki a jogszokások gyűjtésére, de eredmény nélkül. Š. LUBY a szokásjog feldolgozására és S. ŠVECOVÁ a szlovák családformák rendszerbe foglalására tett kezdeményező lépéseket.

Az *oroszok* már a legkorábbi időkben (XVIII. század) lehetővé tették a meghódított népek részére, hogy saját jogukat alkalmazhassák és ennek megfelelően járjanak el. E saját jog így az orosz állami törvények kiegészítő jogaként szerepelt, és szükségessé vált az összeírásuk. Az összeírást a helyszínen, a nép előkelőinek és vezetőinek közbenjárásával végezték el, és az ilyen gyűjtemények néhány, az ország európai felén lévő népre is kiterjedtek (pl. az 1822. évi Szperanszky-féle gyűjtemény). A kérdés tudománytörténeti összefoglalását TAGÁNYI Károlynál találjuk meg, az élő jogi szokások egy töredékének a feldolgozását pedig M. KOVALEVSKY végezte el.

A Szovjetunióban különösen az ötvenes évek óta foglalkoztak az un. változásvizsgálat keretében a társadalmi élet jogi jelenségeivel. A társadalmi struktúra és a nép jogi kultúrájának a figyelemmel kísérése azért volt fontos a szovjet állam részére, mert területén különböző műveltségi fokon és vallási meggyőződésben lévő nemzetiségek laktak, nagy részben még feudális viszonyok között. Pl. egyes kaukázusi népek szokásjogának eredeti forrása az iszlám joga, a scheria volt, amely elismerte a többnejűséget, az agnát családi köteléket, a nők szinte jogfosztott állapotát, a büntetőjog pedig erősen magánjogi jelleget öltött (családi megtorlás stb.). A jog és

a szokásjog között egy ideig naponta került összeütközésre sor. A parasztság egy része is erősen ragaszkodott a régi hagyományokhoz.

A társadalmi élet változásait kutató gyűjtések és feldolgozások kezdetben vázlatszerűek és sematikusak voltak, és újabban a problémák dialektikusabb, az összefüggéseket mélyebben megragadó vizsgálata jogi kérdésekre is kitér, és rendkívül hasznos publikációk látnak napvilágot. A néprajzosok kutatásaira ösztönző hatással volt 1953-ban G. M. SZVERDLOV útmutatása, aki felhívta figyelmüket a vizsgált kérdések államjogi oldalára, tehát annak megfigyelésére, hogy a törvények hogyan mennek át az életbe.

A szokásokban jelentkező jogi-történeti emlékek összegyűjtése is folyik, amire többek között példa E. KAGAROW, M. O. KOSZVEN, A. LADYZENSKIJ, R. HARADZE és A. C. OMAROV munkássága.

A *románok* sokféle ethnikai egysége folytán szokásjoguk rendkívül gazdag. A jogi néprajz körébe határozottan beletartozó első román munka a G. DRAGANESCUé, aki a házassági jogszokásokat dolgozta fel. G. FOTINO főleg az ingatlanra vonatkozó öröklési jogszokások között vélt felfedezni sok román népi sajátosságot. D. D. MOTOTOLESCU a jogtörténet, S. RADOVICI a századfordulón is létezett román paraszti vagyonközösségek (razes és mosnem), I. RADU pedig a családjog élő szokásai szempontjából nyújtottak értékes adatokat.

Elvi szempontból rendkívül fontos T. HERSENI tanulmánya a szokás szerepéről az egyén és a társadalom viszonylatában. K. C. COSTA-FORU és H. H. STAHL Nerejen (Olténia) község családi vagyonközösségeinek ismertetése kapcsán azt mutatják be, hogy a régi élet szervezeti formái hogyan oldódnak fel az új és modern állam által statuált feltételek mellett (pl. Code Civil hatása). A mezei tulajdonjog szokásjogi szabályait ugyancsak H. H. STAHL ismertette.

A régi *Lettországban* V. SINALSKI többszáz oldalas könyvben főleg történeti alapon foglalkozott jogi néprajzi kérdésekkel.

Törökországban egyetlen kis tanulmány ismert, amely tárgyunk szempontjából figyelembe jöhet, a K. YUND-é az Içel-i hagyományokon alapuló családjogról.

Görögországban működött az első jogtörténész, G. L. MAURER, aki a XIX. század elején kérdőívek segítségével rendszeresen gyűjtötte a jogszokásokat. A begyűjtött anyagból arra lehetett következtetni, hogy az élő jogszokások bizánci, hellén és régi görög forrásokra vezethetők vissza.

Skandinávia germán népei közül először a *svédek*kel foglalkozunk, de nincs tudomásunk arról, hogy hatalmas néprajzi irodalmukban a jogi néprajznak külön helyet adtak volna. A. ESKERÖD a társadalmi kérdéseket tárgyaló egyik cikkét 1961-ben is azzal vezette be, hogy a svéd népi kultúra területén a társadalmi szervezet struktúrája és dinamikája még nincs

feldolgozva. Az összefoglaló néprajzi munkákból viszont lehet arra következtetni, hogy a jogi néprajz tárgykörét illetően is nagyvonalú alapmunkálatok történtek. S. ERIXON és S. LJUNG közös munkája a paraszti községek önkormányzatáról pl. egy részletkérdést illetően győz meg erről bennünket. C. H. TILLHAGEN a svédeknél megtelepült cigányok néhány szokásjogi kérdéséről értekezett.

*Norvégiá*ban K. STBERG alkotta az európai jogi néprajz legkitűnőbb munkáját, a „Norsk Bonderet"-et, a norvég paraszti jog hatalmas gyűjteményét és feldolgozását. Többkötetes munkájában foglalkozik a paraszti jog („bonderet") teljes egészével, a szolgálati szerződésektől a tulajdonjegyekig, a szomszédság, a fakitermelés és a különösen értékes ónorvég eredetű kezdetleges közös bálnafogás ősi szokásaival. STBERG-nek elvi és összehasonlító jellegű elmélkedései már szerényebb értékűek. Hatása a század első harmadában nagy volt az európai jogi néprajz kialakulására. Megemlítendő még E. SOLEM könyve a lapp szokásjogról, és G. ANOHIN kisebb cikke.

A *finnek* széles körű néprajzi érdeklődése jogi területre is kiterjedt, anélkül, hogy ezt jogi néprajz gyűjtőnév alatt tennék, vagy egyáltalában igyekeznének munkájukba bármi jogi jellegű rendszerezést vinni. Főleg a finnugor kor és a későbbi primitív társadalmak jogi hagyományai foglalkoztatták kutatóikat, így E. A. VIRTANEN a vadászati és halászati jogról, a foglalójegyekről, a primitív finn közösségek magán- és közös gazdaságáról, U. HARVA a rokonsági rendszerekről, U. T. SIRELIUS ugyancsak vadászati szokásjogi kérdésekről értekezett.

Dániában két munka keltette fel érdeklődésünket. A falusi önkormányzat, a helyi szokások, a szabad legelőrendszer kérdéseivel foglalkozott P. MEYER, a falusi élet helyi igazgatási szokásairól. A. F. SCHMIDT publikált számottevő anyagot.

*Belgium*ban P. HEUPGEN, *Luxemburg*ban J. HESZ és J. ENGLING tanulmányai, *Hollandiá*ban G. A. WILKEM munkássága utalható bizonyos vonatkozásokban a jogi néprajz tárgykörébe.

Angliában – éppen úgy, mint Svédországban – nem „jogi néprajz" a megjelölése annak a munkának, amely a társadalom működése során jelentkező jogi szokásokkal, konfliktusokkal foglalkozik, hanem „legal anthropology". Ezt a tudományágat a jogrend struktúrája érdekli, és azt vizsgálja, hogy hogyan reagál a társadalom a meglévő jogi szabályokra. A legal anthropology annyiban is eltér az európai viszonyok között folytatott kutatások jellegétől, hogy az elmaradt közösségeket is már a nemzeti állam alkotó részeként tekinti és a történeti hagyományoknak a befolyását a társadalom belső mozgására kevésbé hajlandó érzékelni, még kevésbé értékelni.

Ebben az országban a szokásjog érvényesülése hagyományos, és a szokásjog mellett nincs olyan „népi szokásjog", mint amely Európában a jogi

néprajz fő forrását jelenti. Ebből az is következik, hogy amit mi jogi néprajz néven tárgyalunk, az Angliában a jogtörténet szerves része és pl. „juridical folklore" címen régi történeti büntetésekkel is lehet foglalkozni. A bíróságok aktáiban való kutatás sem jár különösebb eredménnyel.

Kivételt talán az angol faluközösségek, vagy az ír falvak legelőközösségei képeznek, amelyek szokásjogi anyagából már gazdag összeállításokat kapunk. P. VINOGRADOFF mindazáltal rendkívül alapvető megállapításokat tett a szokás és a jog kapcsolatáról, főleg a jogok elsajátításának a módjairól, amihez a példákat a középkori és a modern parasztság életéből vette.

Az eredmények értékelése

A felsorakoztatott sokrétű anyagból széles körű áttekintést nyerhettünk a jogi néprajz helyzetéről Európában és ezek többé-kevésbé a feladatokat is meghatározzák. Azt láthattuk, hogy szinte valamennyi eruópai országban, illetve népnél történtek kezdeményezések, és eredményeket értek el. De az is feltűnhetett, hogy a felvázolt irodalmi anyagban a téma és a feldolgozási módszer egyaránt rendkívül változatos. Ha pedig arra gondolunk, hogy csak azokkal a művekkel foglalkoztunk, amelyek a jogi néprajz európai szintű kialakulásának a folyamatához közvetlenül hozzájárultak, állíthatjuk, hogy az alapvetés széles körben megtörtént.

A nemzeti eredményeken nyugvó anyag feltétlenül hozzájárulhat elsősorban a szomszédsági közelségben lévő népek eredményeinek az összehasonlítására azonos vagy hasonló gazdasági és társadalmi berendezkedés esetén; továbbá lehetővé teszi egyes konkrét jogi magatartási formák (jogszokások, motívumok, vagy magatartási modellek) egyetemes elterjedtségének a felmérését európai viszonylatban a kodifikált törvények és a nép élő gyakorlata alapján, minthogy gyakran előfordul, hogy ami az egyik országban törvény, az a másikban csak jogszokás. Más oldalról pedig a közösen, egységesített szempontok alapján feltárt anyag és kialakított módszer előnyös visszahatással lehet a nemzeti keretben folyó kutatásokra.

A tudománytörténeti áttekintésben hivatkozott munkák elárulják, hogy Európa népeinél még a legutóbbi időkben is különböző társadalomtörténeti fokokról származó jogszokások léteznek. Az ősi emberi foglalkozások közül a gyűjtögetés emlékét idézik a foglalójegyek és a velük kapcsolatos jogszokások, amelyek élő emlékeit E. A. VIRTANEN a finnugor népeknél feltárta. A jogi mágia körébe tartozik pl. a román „sânger", a föld négy sarkába ütött véres fakaró Vrancea környékén, amivel H. H. STAHL szerint megvédik idegenektől a földet. Ahogy K. STBERG az ónorvég kezdetleges bálnafogást, a kifogott bálna különböző testrészeinek a megosztására

évezredek óta kialakult szokásokat leírja, vagy ahogy Albániában a régi nemzetségi szervezet belső működésében érvényesült szokások a családok életében csökevényként továbbélnek, nehéz elvonatkoztatni magunkat a feudalizmus előtti koroktól. A vándorló cigányoknál és a Balkán egyes primitív, transzhumáló pásztornépeinél is mintha több évszázad óta megállt volna az idő kereke. Külön említést érdemel Albániában, Jugoszlávia Crna Gora-i tengerpartján és Korzikában a hagyományos elemekkel teletűzdelt, de sokszor korszerű eszközökkel végrehajtott vérbosszú (vendetta) intézménye, amely miatt ma is sokan élnek rettegésben. A nagyobb városok környékéről évente 8—10 olyan gyilikosságot emlegetnek, amelyet vérbosszúra vezetnek vissza. A falvak törvénye megköveteli a bosszút és kivetik magukból azt, aki nem követi a szokást, sokszor világszerte kutatnak az után, akin bosszút kell állniok.

A korai és a késői feudalizmus emlékei még inkább fellelhetők az európai jogi néprajz felgyűjtött anyagában. Ezek többnyire a földhöz, a földhasználathoz, a föld fogalmához, örökléséhez füződnek, továbbá a családhoz. Problematikus lenne valamely történeti korhoz kapcsolni a nagycsaládot, a házközösséget (zadruga), de változatos formáiknak azt a magját, amelyben a XIX. század végétől tanulmányozhatók voltak, már kétségtelen, hogy a feudalizmus alakította ki. Ugyancsak a feudalizmus különböző elemei szövik át a község belső szervezetét, a közös feladatok megoldására létrejövő számtalan gazdasági, kulturális és szociális intézményt (pl. bíróság, közös jószágtartás, közös tűzvédelem stb.), amelyeket főleg a németek és a svájciak vizsgálgattak. A kapitalizmus időszakából többek között a kereskedelmi szokások (vásári gyakorlat, usance) kerültek a jogi néprajz tárgykörébe. A szocializmus viszonyairól egyelőre nem lehet ebből a szempontból képet alkotni, de úgy tűnik, hogy még az állami szervek belső együttműködésben is szerephez jutnak a „szokásszerűség" tendenciái, az áruforgalmi viszonyokban pedig a kereskedelmi szokások érvényesülnek.

A társadalomtörténeti fejlődés mellett a jog ágazati szempontjából is értékelhetjük anyagunkat. A feltárt szokások főleg a magánjog területére osztályozhatók, tehát a személyi jogot, a tulajdonjogot, a kötelmi jogot (ezen belül a kereskedelmi jogot), az öröklési jogot, a családjogot és a házassági vagyonjogot érintik. Már kevésbé gazdag a közigazgatási jog és a büntetőjog területére tartozó szokásanyag.

A felkutatott jogszokások és jogi hagyományok rendkívül változatossága az etnikai és vallási okokon túlmenően az Európán, valamint az egyes államokon (népeken) belüli egyenlőtlen gazdasági és társadalmi fejlődés egyenes következménye. Levonható az a tanulság, hogy egyetlen nép sincs jogszokások nélkül. Ez a körülmény változatos kutatási területet biztosít a jövőben még olyan országokban is, amelyekben a jogi kultúra viszonylag magas fokon áll. A jogi néprajz részére a kutatási lehetőség Európa vala-

mennyi országában a jövőre nézve is adva van, bármilyen típusú jogrend uralkodik is benne.

Az irodalmi anyagban a jogi népszokások kutatására irányuló tevékenységet többféle módon nevezték el, attól függően, hogy tárgykörét milyen más tudományokkal hozták kapcsolatba. A franciáknál a néprajzi és a szociológiai jellegű kutatók egyaránt a folklore juridique kifejezést használják. Az olaszoknál többféle elnevezéssel találkozunk: folclore giuridico, folcloristica giuridica, etnologia giuridica (főleg jogászok részéről). A németek történeti érdeklődése szerint egyesek a rechtsgeschichtliche Volkskunde, vagy Rechtsarchäologie, A. H. POST nyomán az ethnographische Jurispruden, vagy J. KOHLER alapján az ethnologische Rechtsforschung kifejezést használják, de mindjobban előtérbe kerül a néprajzosok terminológiájaként a rechtliche Volkskunde kifejezés. A hollandok a juridicke folclore, a lett kutatók a juridiska folklora, a lengyelek az etnografia prawna, a csehek a právni atnografie és a právni lidoveda megjelölés mellett foglaltak állást. A magyaroknál is általában a jogi néprajz, a jogi népszokáskutatás, népi jogkutatás, népi jogélet kutatása a megnevezése kutatási águnknak, míg Svédországban és Angliában a legal anthropology vált általánossá.

Az európai kutatók egy része a jogi néprajzot, illetve azt a tevékenységet, amelyet ezen a néven művelnek, a néprajz egyik ágának, mások a jogtörténet segédtudományának, ismét mások az összehasonlító jogtudomány vagy a szociológia részének tekintik.

Az eredményekhez annak megemlítése is hozzátartozik, hogy a jogi néprajz közös művelésére is történtek már kezdeményezések. Ilyennek tekinthetjük többek között az *Académie Internationale de Droit Comparé* 1932. évi hágai kongresszusának azt a határozatát, amely a primitív népek írott és szokásjoga mellett feladatául tűzte ki Európa országai népi jogi szokásainak és jogi folklorjának a kutatását. A csehszlovák R. HORNA 1952-ben ilyen célból cseh, lengyel és szlovák jogászok kongresszusát javasolta. A *Congres International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques VII.* (1964) moszkvai tanácskozásain központi témaként szerepelt a szokásjognak, mint a törvényalkotás forrásának a közös kutatása.

A jogi néprajz és feladatai

A jogi néprajz fogalmával kapcsolatban elég sok homályos és vitatott problémával találhattuk magunkat szemben. A tárgykörébe tartozó témákat általában három nagyobb csoportra oszthatjuk: jogszokások, jogi hagyományok és ezek tárgyi anyaga. A legtöbb vita a jogszokások körül kelet-

kezett, mert sokan kétségbe vonták, hogy jogszokás egyáltalában keletkezik-e; ha pedig jön létre jogszokás, hogyan viszonylik a joghoz, miért a néprajz egyik ága foglalkozik vele stb. A későbbiekben ezekre a kérdésekre még részletesen visszatérünk, de előbb a jogi néprajz fogalmát látjuk szükségesnek néhány szempontból megvilágítani.

A más tudományoktól való elhatároláshoz bizonyos mértékű kiindulást nyújt a jogi néprajz elnevezése, amennyiben a népről, a jogról és az emberi magatartások érintett fajtáiról, tehát a kutatás valódi tárgyáról képet alkothatunk magunknak. A különböző viszonyokra tekintettel természetesen kerülnünk kell a merev fogalomalkotást.

Az irodalmi anyag tanúsága szerint a kutatók többségét a társadalomnak főleg a mezőgazdasági foglalkozást űző rétegei érdekelték, beleértve a gyűjtögető gazdálkodást (így pl. a cigányokat) is. A szokások tehetetlenségi ereje, a viszonyok állandósítására való törekvés kétségtelenül a parasztságnál a legjelentősebb. A városi életformából a kereskedők (pl. vásárosok, stb.) szokásai közül csipegetett a jogi néprajz. A parasztság és a kereskedők életviszonyain túlmenően jövőbeli feladat, hogy a kutatásokat a munkásságra (pl. ipari proletárok, kubikosok, bányászok stb.) is kiterjesszük. Nekünk elsősorban a jogszokást kell kutatnunk és csak másodsorban azt, hogy ki él vele, ezért röviden azt mondhatjuk: a jogi néprajz nép fogalmába azok tartoznak, akik házasodnak, örökölnek, végrendelkeznek, üzleteket kötnek, közös gazdaságot folytatnak stb., de az állami előírásokat csak annyiban tartják be, amennyiben ezt feltétlenül meg kell tenniük, egyébként pedig saját kisebb közösségeik szokásai szerint élnek.

A jogi néprajz elnevezésében a jogra való utalás már fogalmi megkötöttséget jelenthet, hiszen a jog fogalmát a jogfilozófia kétezer év óta sem tudta egyértelműen meghatározni. Ahány ország, ahány nép, ahány tudós, annyi „jog"-fogalmat használ, ez tehát nem lehet a kiindulási pontunk. Csak úgy juthatunk előre, ha a jogot társadalmi termékként fogjuk fel, és az emberi magatartások oldaláról nem elméleti, hanem gyakorlati szempontból közelítjük meg.

Az emberi magatartások forrása a tudat; mi igazságos vagy igazságtalan, mit szabad tenni vagy nem tenni: ezt – úgy mondjuk – az ember jogtudata ítéli meg, dönti el az emberi cselekvés vagy tartózkodás szempontjából. Nem érintve most az elhatározás és a véghezvitel rendkívül bonyolult dialektikáját, a célszerűséget (újítás) és a tehetetlenséget (alkalmazkodás) stb., amelyek motiválják a szándékot, azt mondhatjuk, hogy az embert jogtudata befolyásolja.

De milyen fontosabb tényezők hatnak az egyén jogtudatára és ugyanakkor a kisközösségekben meglévő un. morális integrációra?

Ezek a következők lehetnek:

a) az öröklött hagyomány (egyik nemzedék adja a másiknak)

b) a másik által követett gyakorlat (pl. felsőbb osztályok, szomszédközösségek befolyása stb.)
c) a vallásos hit (pl. szekták, scheria stb.)
d) az állam normái és kényszerítő ereje,
e) az egyéni tapasztalat (ez a társadalmi jogszokást individuálissá teszi).

A jogtudat tehát történelmi, társadalmi, vallási, állami elemekkel van megkötve, és az egyéni tapasztalat mindezt motiválja. E tényezők hatása lehet eseti, tendenciózus és kizárólagos az egyén magatartása szempontjából. Ha valamely tényező hatásának meggyőződésből tendenciává vagy kizárólagossá válása a közösség többségénél ismétlődően azonos magatartást eredményez meghatározott helyzetben, tehát ha a hatás társadalmilag elfogadottá válik, szokásról beszélünk, feltéve, hogy az nem azonos az állami normával. Egyik szokás tulajdonképpen olyan, mint a másik szokás: ösztönösen vagy tudatosan követ az ember, mert ha nem követné, a társadalom belső mechanizmusa, az infrastrukturális jellegű erők kényszerítenék rá.

A sokféle szokás tömegéből a jogszokást egy fikció segítségével különíthetjük el. Azt mondjuk ugyanis, hogy vannak emberi viszonylatok, amelyek általában tükröződnek a jogban, vagy amelyekre a jog normákat szokott előírni. Ezek köréről feltételezzük, hogy egy időpontban és nagyobb térségekben viszonylag állandóak, változatlanok, vagy lassan változnak. Ebbe a körbe ilyenek tartoznak: a tulajdonviszonyok, az elosztási viszonyok, a személyi viszonyok, egyes eljárások stb. Például a közös vagyon hasznainak az elosztására a polgári jog állapít meg szabályokat, de a már említett ónorvég bálnaelosztás, vagy az erdélyi közös kosarazó juhtartás hasznainak elosztása többnyire elkerüli a törvényalkotó figyelmét. Ilyen esetben a kisebb-nagyobb csoportok maguknak alkotnak az állami jog szerkezetével azonos „jogot", amelynek magukat alávetik. Arra is van példa, hogy a jogintézményt állami norma hozza létre, de a szokás azt más viszonylatra alkalmazza; az a hozomány, amit a horvátoknál a nő visz a férje házába, jogszabályon alapszik, de a szokás ezt – CSÁNYI József szerint – kötelezővé teszi a férfi részére is, ha ő költözik felesége szüleinek a gazdaságába. Ez utóbbinak jogként, illetve jogszokásként való elismerése már elhatározás kérdése.

További probléma, hogy hogyan viszonylik a jogszokásokhoz az állam? Ezt a kérdést érintenünk kell, mert sokan nem tekintik a jogi néprajz tárgykörébe tartozónak azokat a jogszokásokat, amelyeket az állam elismer, hanem csak azokat, amelyek az államtól függetlenül – esetleg derogative – léteznek. Mi az előbbi álláspontot tesszük magunkévá, mert az állam által elismert jogszokások forrása is a létrehozó közösség.

Mindebből adódik a jogi néprajz tárgykörének elhatárolási lehetősége más tudományokétól és feladatának meghatározása. Az állami normák

(beleértve az igazgatási szervek és bíróságok gyakorlatát is) létrehozásával és alkalmazásával való foglalkozás a jogtudomány, a társadalomban játszott konkrét szerepük vizsgálata a jogszociológia, mindezeknek történeti viszonylatban való kutatása a jogtörténet feladata. Minden egyéb forrásból származó emberi magatartás vizsgálata, amelyet a társadalom valamely meghatározott közössége elismer és szokásszerűn követ, feltéve, hogy az a fikció alkalmazásával kialakított jogi területre esik, a jogi néprajz feladatát képezi. Ugyancsak a jogi néprajznak kell foglalkoznia az emberek jogtudatában még létező, gyakorlattá, az életviszonyokban tényekké azonban már nem váló és csak folklorisztikus termékekben (pl. mese, dal, monda, rege stb.) jelentkező jogi hagyományokkal is, amelyekre még élő emberek visszaemlékeznek. Ezekre, valamint a jogszokások és jogi hagyományok tárgyi emlékeire külön nem térünk ki, mert az nem vitás, hogy a jogi néprajz tárgykörébe tartoznak.

Néhány módszertani kérdés

A jogi néprajz tárgykörébe tartozó témák vizsgálatára a tapasztalat megfelelő módszert alakított ki, amely figyelembe veszi azt a körülményt, hogy a szokások valamely jogintézmény részei, és a részeket a egésszel való összefüggésükben kell szemlélni. A szokások emellett szoros kapcsolatban állanak a társadalmi-gazdasági viszonyokkal, a jogi hagyományokban pedig hajdani jogrendszereknek korabeli kritikái, emlékei öröklődnek át. A meglevő módszereket tovább kell fejlesztenünk, és alkalmassá kell tennünk közös eredmények elérésére is. Néhány szempontra hívnánk fel a figyelmet.

A szokásokat és hagyományokat az életmódtól nem szabad elkülöníteni, ahogy ez az elmondottakból következik, hanem egymással való összefüggéseikben kell a vizsgálatokat folytatni. Minden jogi szempontból értékelhető jelenségnek van formája, jelentése, használata és funkciója, továbbá fejlődése, változása és vándorlása. A jogi néprajzot ma eredményesen csak az összefüggéseket és az egyes jelenségeket kellően feltáró komplex módszerrel lehet művelni. Az alábbiakban erre kívánunk nagyon vázlatszerű megvilágítást adni.

A jogi néprajz jelenségeinek a formáját, az adott község (csoport) kultúrájához való kapcsolatát (jelentés), az állami normákhoz való viszonyát (használat), végül a közösség társadalmi-gazdasági alapszerkezetével való összefüggését (funkció) a gyűjtéssel egyidőben, meghatározott helyre és időre korlátozottan kell megállapítani. Ez az alapmunkálat nélkülözhetetlen feladat, amelyet a néprajz általánosan ismert módszereivel kell elvégezni és csak azokat a jelenségeket szabad számba venni, amelyek a közösség többségénél a társas gondolkodásmódban és cselekvésben megismétlődően

előfordulnak. A jogi hagyományoknál ezzel ellentétben – éppen úgy, mint a népmeséknél, népdaloknál – természetesen az egyszeri előfordulás megörökítése is lényeges lehet. Tudományunkról azért valljuk, hogy a néprajzhoz tartozik, mert a legfontosabb megalapozó munkálatokban a néprajztudomány céljának és módszerének megfelelően dolgozunk, a dolog természetében rejlő eltérésekkel.

Itt a technikai kérdések közül csak a kérdőívre és az atlaszra kívánunk kitérni, amelyek szerepe a közös európai kutatások előkészítésénél leghamarabb tisztázásra szorul.

A kérdőív nagy segítséget jelentett a nemzeti gyűjtéseknél is, de a tapasztalat azt mutatja, hogy csak nagyvonalú, általánosságban mozgó tapasztalatgyűjtésre alkalmas valamely község belső viszonyairól. Az alaposabb felkutatáshoz és a változatok megismeréséhez egyes községekre, vagy még inkább egyes jogintézményekre (pl. hozomány) speciális kérdőíveket kell készíteni. Európai szinten nézve a kérdést, az indulás céljait leginkább témajegyzék összeállítása és a legfontosabb témákra kérdőívek szerkesztése segíthetné elő.

A néprajzi atlasz-munkákhoz szerte Európában folynak gyűjtések, és szinte minden országban néhány bennünket érdeklő kérdést is felvettek a kérdőpontok közé. Jó lett volna, ha mindenütt azonos kérdésekben állapodtunk volna meg. Az atlaszok a szokások elterjedtségét egyébként jól szemléltetik, de nekünk főleg azért hasznosak, mert jelzik azokat a pontokat, amelyekben érdemes majd mélyebb vizsgálatokat kezdeni.

Még egy fontos feltételről kell beszélnünk, ha együtt kívánunk működni vagy alapot igyekszünk teremteni az összehasonlításokhoz. Ez az egységes terminológia kérdése. Nem szabad azonban nagyon messzire mennünk és szerfelett leszűkített fogalmakat alkotni, mert az ilyen törekvések megfosztanának bennünket az Európában létező sokfajta etnikai sajátosság kellő megértésétől, továbbá attól, hogy közös nyelven beszélhessünk azokkal a tudományágakkal, amelyek adatait felhasználjuk, vagy amelyek részére eredményeket éppen mi adhatunk. Mennyire hasznos lenne erre a célra egy közös folyóirat!

Az adatgyűjtés után munkánk következő fázisa a feldolgozás. A vizsgált jogi jelenségek a nemzeti kultúra részei, történeti fejlődés eredményei. Ezért a történeti gyökereiket kell feltárnunk, amihez a hazai jogtörténet és az egyetemes jogtörténet nyújthat segítséget. Ez utóbbi a jelenségek átvételére, vándorlására, migrációjára is támpontokat nyújthat, amely problémához néprajzi szempontokból számtalan hasznos megfigyelést adott S. SVENSSON. A jogi hagyományok között való eligazodás a jogtörténet kész adatainak felhasználása nélkül nem is lehetséges. A szokások társadalmi céljainak a megvizsgálásánál a szociológia eredményeit, sőt módszereit is igénybe vehetjük. A nemzeti eredmények rendszeres nemzet-

közi összehasonlítása is a feldolgozási fázis része, amire szép példákat találhatunk TAGÁNYI Károly említett munkájában.

*

Hatalmas feladatok állanak a jogi néprajz művelői előtt, akár a nemzeti eredményeket, akár pedig a nemzetközi együttműködés európai perspektíváit nézzük. Ezeket a távlatokat egyszerre át se lehet tekinteni. Mi csak azt tűztük ki célul, hogy az eddigi eredményekről és néhány közvetlen feladatról áttekintést adjunk, de ha ezáltal munkatársakat is nyerünk szerte Európában e szép törekvésben való közreműködés számára, úgy véljük, hogy nem fáradtunk hiába.

Irodalom

(Általában)

Kohler, J.
1886. Zur ethnologischen Jurisprudenz. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft. 407—429.
Kramer, K. S.
1974. Grundrisz einer rechtlichen Volkskunde. Göttingen.
Kulcsár Kálmán
1960. A jogszociológia problémái. Budapest.
Künssberg, E.
1936. Rechtiche Volkskunde. Halle.
Lévy-Bruhl, H.
1968. „L'ethnologie juridique" a Poirier, J. által szerkesztett Ethnologie généraleban (Paris).
Náder, L.-Koch, K.-Cox, B.
1966. The Ethnography of Law: a Bibliographic Survey. Current Anthropology. 267—294.
Tagányi Károly
1919. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Budapest.
Tarkány Szűcs Ernő
1967. Results and Task of Legal Ethnology in Europe. Ethnologia Europaea. 195—217. (A tanulmányunkban említett kutatók irodalmi munkásságának az összefoglalása is itt található meg.)
(Délszláv és magyar)
Barjaktarević, M. R.
1952. O zemljišnim metodama u Srba. Belgrad.
Belović, J.
1927 Die Sitten der Südslawen. Drezden.
Bodrogi Tibor
1961. A magyar rokonsági terminológia vizsgálatának néhány kérdése. Műveltség és hagyomány. 129—148.
1962. Társadalmak születése. Budapest.

Bogišić, B.
1874. Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena. Zagreb.
Bónis György
1939. Magyar jogi néphagyományok. Magyar Szemle. 1—6.
1941. Egyke és jogszokás a Garamvölgyén. Társadalomtudomány. 288—309.
Csányi József
1943. Alsómuraközi családi jogi néphagyományok. Perlak.
Durham, M. E.
1928. Some Tribal Origins Laws and Customs of the Balkans, London.
Fél Edit
1944. A nagycsalád és jogszokásai a komárommegyei Martoson. Budapest.
1958. Adatok a bukovinai székelyek rokonsági intézményeiről. Néprajzi Közlemények 70—114.
Filipović, M. S.
1954. Društvene i običajno-pravne ustanove u Rami. Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu. Istorija i etnografija (Sarajevo). Nova serija, 169—180.
Gavazzi, M.
1937. Der Aufbau der Kroatischen Volkskultur. Baessler Archiv. 138—167.
Katona Imre
1962. Types of Workgroups and Temporary Associations of Seasonal Labour in the Age of Capitalism. Acta Ethnographica (Budapest), 31—84.
Kostrenčić, M.
1948. Običajno pravo. Zagreb.
Krauss, F. S.
1885. Sitte und Brauch der Südslaven. Wien.
Morvay Judit
1956 Asszonyok a nagycsaládban. Budapest.
Orel, B. Vlifan, S.
1952. Narodopisje Slovencev. Ljubljana. 217—262, 263—350.
Papp László
1941. Kiskunhalas népi jogélete. Budapest.
1948. A magyar népi jogélet kutatása. Budapest.
Strohal, J.
részletes szokásjogi kérdőíve a horvát néprajzi folyóirat (Zbornik za narodni život i običaje) 1909. évi számaiban.
Schram Ferenc
1974. Reformkori népszokások a Vajdaságból. A Hungarológiai Intézet Tudomány Közleményei. Újvidék. 247—255.
Szendrey Ákos
1929. A közigazgatás népi szervei. Népünk és Nyelvünk (Szeged). 23—38, 92—101.
1936. Népi büntetőszokások. Ethnographia. 65—72.
Tárkány Szűcs Ernő
1944. Mártély népi jogélete. Kolozsvár.
1944. A juhtartás népi jogszabályai Bálványosváralján.
Erdélyi Múzeum (Kolozsvár). 1—14.
Tóth István
1942. Délvidéki szerbek élete és szokásai. Pécs.

Rezime

Rezultati i zadaci evropskog pravnog folklora

Pravo nema samo tako otmene izvore kao što su državno pravo i zakoni. Njegovi izvori dopiru i do onih oblasti u kojima državno pravo ne dolazi osetno do izražaja, već se pravni narodni običaji tradicionalno nasleđuju. Proučavanjem ovih narodnih običaja bavi se pravni folklor. Međutim, zadaci, predmet kao i odnos prema drugim naukama i metode pravnog folklora do danas nisu jasno određene. Autor studije pokušava da sumira rezultate i odredi dalje zadatke evropskog pravnog folklora i time nastoji dati svoj doprinos istraživanjima na ovom polju.

Razvoj pravnog folklora autor počinje da prikazuje sa istraživanjima vršenim kod Francuza, a završava se rezultatima engleskih naučnika. U Mađarskoj, kao i kod južnoslovenskih naroda, pravne običaje su skupljali u cilju kodifikacije građanskog prava; u Mađarskoj pravosudne organe interesuje naročito nasledno pravo, kod Srba građansko pravo, a u oba slučaja interesovanje je usmereno ka tome da se utvrdi u kolikoj meri pravni običaji žive pored zakona. Kod Hrvata i Slovenaca ovi običaji su tumačeni više sa folklornog stanovišta.

Na osnovu istorijskog razvoja autor zaključuje da gotovo kod svih naroda pored državnog prava postoje i pravni običaji koji potiču iz raznih istorijskih etapa društvenog razvoja. Skoro kod svih naroda postojali su pokušaji sakupljanja i naučne sistematizacije ovih običaja, a neki kongresi su ih razmatrali i na međunarodnom nivou.

Po mišljenju autora u narodne pojmove pravnog folklora spadaju oni koji sklapaju brak, kupoprodajni ugovor, vođenje zajedničkog gazdinstva, i sl., a prilikom ovih postupaka pridržavaju se državnih zakona samo u onolikoj meri koliko to obavezno moraju učiniti, a inače žive prema običajima svojih manjih društvenih zajednica. U ovoj sferi čovekova pravna svest odlučuje o tome šta je istinito, a šta nije, šta je slobodno činiti, a šta nije. Na čovekovu pravnu svest utiču razni faktori: nasleđeni običaji, drugi ljudi, religiozno ili političko ubeđenje, državne norme ili prinudne mere i individualno iskustvo. Prema tome čovekova pravna svest je vezana za istorijske, društvene, verske i državne elemente, a motivisana je individualnim iskustvom. Od mnogobrojnih običaja pravnim običajima smatramo one međuljudske odnose koji su obično regulisani državnim zakonima, kao što su: vlasništvo, raspodela, međusobni odnosi, postupci itd.

Sa pravnim običajima bave se i druge nauke. Sa stanovišta državnih normi za njih se interesuje pravo, sa stanovišta njihovih konkretnih uloga u društvu istražuje ih pravna sociologija, a njihovo istorijsko proučavanje zadatak je istorije prava. Istraživanje ljudskih postupaka koji se ne zasnivaju na državnom pravu, koje poput običaja priznaje neka manja društvena zajednica, predstavljaju predmet proučavanja pravnog folklora. Predmet ove nauke treba da bude i ono pravno nasleđe koje još postoji u pravnoj svesti ljudi ali se u praksi, u životnim situacijama više ne pretvara u pravne činjenice, već živi u folklorističkim produktima (npr. bajke, priče, narodne pesme), a često ga se sećaju i živi ljudi.

Na kraju studija postavlja i nekoliko metodološka pitanja, među ostalima i skupljanje podataka pomoću upitnih listića, kao i mapu regionalnih varijanata (atlas).

Resümee:

Ergäbnisse und aufgaben der europäischen Rechtsvölkerkunde

Das Recht hat nicht nur vornehme Quellen wie das Staatsrecht und die Gesetze. Seine Quellen sind in solche Gebiete zurückzuführen, wo das Staatsrecht nicht so merklich zum Ausdruck kommt, sondern die rechtlichen Volksbräuche werden traditionell geerbt. Mit der Untersuchung dieser Volksbräuche befasst sich die Rechtsvölkerkunde. Aber die Aufgaben, die Gegenstand, sowie das Verhältnis zu den anderen Wissenschaften und die Methoden der Rechtsvölkerkunde sind bis heute nicht genau festgelegt. Der Autor der Studie versucht die Ergäbnisse zu summieren und die weiteren Aufgaben der europäischen Rechtvölkerkunde festzustellen und damit bemüht er sich zu den auf diesem Gebiet bestehenden Untersuchungen seinen Beitrag zu geben.

Die Schilderung der Rechtsvölkerkundeentwicklung beginnt der Autor mit den in Frankreich gemachten Untersuchungen und beendet mit den Ergäbnissen der englischen Wissenschaftler. In Ungarn, ebenso wie bei den südslawischen Völkern, wurden die Rechtsbräuche wegen der Kodifikation des Bürgerrechts gesammelt; in Ungarn interessierte die Rechtsorgane am meisten das Erbrecht, bei den Serben das Bürgerrecht, aber in den beiden Fällen wurde das untersucht, wie und in welchem Masse leben die Rechtsbräuche neben den Gesetzen. Bei den Kroaten und Slowenen sind diese Bräuche mehr von der Seite der Völkerkunde interpretiert.

Auf Grund der geschichtlichen Entwicklung stellt der Autor fest, dass fast bei allen Völkern neben dem Staatsrecht auch solche Rechtsbräuche existieren, die aus verschieden geschichtlichen Etapen der gesellschaftlichen Entwicklung stammen. Bei fast allen Völkern wurden Versuche gemacht um diese Bräuche zu sammeln und sie wissenschaftlich zu systematisieren, einige Kongresse befassten sich mit dieser Problematik auf internationalem Niveau.

Nach dem Autor gehören zu dem Begriff der Rechtsvölkerkunde die, die heiraten, erben, Testament machen, Geschäfte abschliessen, gemeinsame Wirtschaft führen usw., aber bei solchen Fällen hält man die Staatsgesetze nur in solchem Masse ein, wie man sie unbedingt einhalten muss, sonst leben die Menschen nach den Bräuchen ihrer eigenen kleineren Gesellschaft. In dieser Sphäre entscheidet das Rechtsbewusstsein des Menschen darüber, was richtig und was nicht richtig ist, was man machen und was man nicht machen darf. Auf des Rechtsbewusstsein des Menschen wirken verschiedene Faktoren: die geerbten Bräuche, andere Menschen, religiöse oder politische Überzeugung, Staatsnormen oder Zwangsmassnamen und die individuelle Erfahrung. Das heisst, das Rechtsbewusstsein des Menschen ist mit den geschichtlichen, religiösen und staatlichen Elementen verbunden und ist von den individuellen Erfahrung motiviert. Von den vielzähligen Bräuchen, werden als Rechtsbräuche jene menschliche Beziehungen betrachtet, die durch die Staatsgesetze reguliert sind: Besitz- und Verteilungsbezieungen, persönliche Bezieungen, einige Verfahren usw.

Mit den Rechtsbräuchen befassen sich auch andere Wissenschaften. Von dem Standpunkt der Staatsnormen aus befasst sich damit des Recht, von dem Standpunkt ihrer konkreten Rolle in der Gesellschaft aus untersucht sie die Rechtssoziologie. Die geschichtliche Untersuchung der Rechtsbräuche ist die Aufgabe der Rechtsgeschichte. Die Gegenstand der Rechtsvölkerkunde ist die Forschung jener menschlichen Verhalten, die sich auf Staatsrecht beruhen, aber die als Gebräuche von einer kleinen Gemeinschaft anerkannt werden. Die Gegenstand dieser Wissenschaft soll auch jene Rechtsüberlieferung werden, die zwar in dem Bewusstsein der Menschen noch existiert, aber nicht zur Wir-

klichkeit wird; sie lebt noch nur in den Folklorprodukten (zum B. in Märchen, Liedern und Sagen) und die Menschen erinnern sich noch daran.

Am Ende der Studie behandelt der Autor noch einige methodologische Fragen, unter anderen das Sammeln der Angaben mit der Hilfe der Fragezettel sowie, die Darstellung der regionalen Varianten auf der Mappe.

Farkas Gyula – Marcsik Antónia

A GOMOLAVAI ŐSKORI KÖZÖS SÍR ANTROPOLÓGIAI JELLEMZÉSE

A Hrtkovci-Gomolava lelőhelyen Nikola Tasić régész 1971-ben egy vaskori (basarabi műveltséghez tartozó) közös sírt tárt fel (1. ábra.) Az antropológiai leleteket jelenleg az Újvidéki Vajdasági Múzeumban tárolják. A közös sír csontvázanyagából 78 egyén maradványait lehetett elkülöníteni, amelyek három feltételezett rétegben helyezkedtek el. Két esetben a pontos sexus és elhalálozási életkor meghatározása lehetetlen volt, így a részletesebb elemzés 76 egyénre vonatkozik. A klasszikus antropológiai módszerekkel és kémiai analízissel is elvégzett elhalálozási életkor és nem meghatározás során kitűnt, hogy a gyermekek száma szokatlanul magas, mivel az Inf. I. és Inf. II. korcsoportba sorolt 39 egyén a széria közel 50%-át képezi. A fiatalkorúakat (Juv.) 12, a felnőtteket (Ad., Mat.) pedig 25 egyén képviseli, utóbbiak között 7 férfinak, 18 nőnek bizonyult (1. táblázat). A nők átlagos életkora kb. 36 év, a férfiaké kb. 37, a fiatalkorúaké 16, míg a gyermekeké kb. 8 életév. A sexualizáltság foka férfiaknál +0,66 a nőknél –1,02 (Farkas 1972).

Az eltemetett egyének száma az

I. rétegben: 19 (2 férfi, 9 nő, 8 fiatalkorú és gyermek)

II. rétegben: 33 (1 férfi, 7 nő, 25 fiatalkorú, és gyermek)

III. rétegben: 24 (4 férfi, 2 nő, 18 fiatalkorú és gyermek).

Feltűnő hogy a gyermekek száma, a felnőttekhez viszonyítva a második rétegben a legmagasabb (2. táblázat).

A közös temetkezés felnőtt egyéneit (7 férfi, 18 nő) a klasszikus antropológia módszerei (Martin-Saller 1957—1966) szerint az alábbiakban jellemezhetjük. A férfiaknál és a nőknél is a koponya dolichomorph jellege mutatható ki, amely hypsikraniával, a férfiaknál metriokraniával, a nőknél akrokraniával társul. Homlokuk széles illetre közepes, mindkét nemnél eurymetop. Koponyakapacitásuk alapján aristenkephalok. Az arckoponya a férfiaknál rendkívül töredékes, így ennek jellemzését csak a nők esetében

tudjuk megadni, mely szerint részint leptoprosopia, részint euryprosopia jellemző rájuk. A férfiak számított termetátlaga 163,06 cm (kisközepes), a nőké 158,50 cm (nagyközepes) (Bach 1965, Breitinger 1938).

A metrikus adatoknak megfelelően – Lipták (1965, 1971) munkája alapján – a dolichokraniával, keskenyarcúsággal, magasabb termettel jellemezhető típusok adják a nagyobb esetszámot, így az atlantomediterrán (am), mediterrán (m) és a – színkomplexió ismeretének hiányában – nordoid (n) (2. ábra). Kisebb arányt képvisel a dolichokraniával, euryprosopiával, chamaekraniával diagnosztizált cromagnoid-A (crA) taxon (3. ábra). Meg kell említenünk – kis esetszámuk ellenére is a – közelebbről meghatározhatatlan brachykran (valószínűleg pamiri) egyéneket is. Mivel a III. réteg csontvázai meglehetősen töredékesek, így az említett taxonok az I. és a II. réteghez tartoznak.

Mind a három réteg egyénei között nagyon sok anatómiai variációt, eltérő morfológiai jelleget, congenitális anomáliát és atavisztikus jelenséget figyelhettünk meg (Martin-Saller 1957—1966, Brothwell 1959 Finnegan-Faust 1974). Vannak olyan jellegek, amelyek csak az I. réteg egyéneire jellemzőek. Ilyen a torus palatinus (1), enyhe klinokephalia (2), kettős állcsúcs (1), csípőlapáton erős kiemelkedés (1), nagyobb méretű foramen mentale és infraorbitale (1-1), fossa praenasalis (1). A II. réteg individumai között találtunk os bregmaticumot (1), rendellenes alakú, illetve elülső részen „kihajló" foramen magnumot (1-1), nem horizontális lefutású sutura palatina transversát (5), a clavicula extremitas sternalis caudalis részén erősebb kiemelkedést (2) és condylus tertiust (1). A III. rétegben egy esetben scaphokephaliát figyelhettünk meg. Vannak olyan jellegek, amelyek két rétegben is előfordulnak. Így az I. és II.-ban a canalis sacralis apertus (8), a sutura metopica (6), a perforacio fossae olecrani humeri (4) és az os apicis (2). A II. és III-ban a kúpos nyakszirt (10), a sutura incisiva (9) és a lambdatáji lapultság (3). Mind a három rétegben megtalálhatjuk egészen magas esetszámban az ossa Wormiana-t (28) és a supranasalis varratmaradványt (10). A sacralisatio, mint fejlődési rendellenesség csak az I. és III. réteg egyénei között figyelhető meg (2).

Az említett variációkon kívül a csontvázakon súlyosabb elvátozásokat is észleltünk (Brothwell 1965, Wells 1965), de a kis esetszám miatt a rétegek szerinti bontást nem tartjuk célszerűnek. A spondylosis deformans a háti, de főleg a lumbalis gerincszakaszon 6 egyén (1 férfi, 5 nő) esetében fordult elő (4a. ábra). Blokkcsigolya két másik egyénnél (1 férfi, 1 gyermek) figyelhető meg (4b. ábra). Atrophiás (osteoporosis) illetve átépüléssel járó szerzett, csontbetegségek (osteomalacia, rachitis) nyomai több esetben előfordultak. Közülük négy esetben súlyosabb az elváltozás (3 fiatalkorú és gyermek, 1 nő) és ezeknél a kémiai analízissel történt életkor meghatározás magasabb értéket adott a morfológiai módszerrel kapott eredménynél.

Másik négy egyénnél (3 nő, 1 férfi) a morfológiai és kémiai kormeghatározás eltérést nem mutatott. Feltűnően sok a cribra orbitale és mindegyik formája gyermekeknél fordul elő. A 10 esetből 7 leány, 3 fiú (legalább is a kémiai meghatározás erre utal). A csontdestrukció ezeknél általában közepes, de a röntgenfelvétel elváltozást nem mutat. Egy fiatalkorú leány mindkét tibiájának diaphysisén a kéregállomány jelentősen megvastagodott. A jobb oldali tibia középső részén nagyobb, a baloldali felső és alsó harmadánál kisebb fistula látható. A jelenségből osteomyelitisre következtethetünk (5a. ábra). Egyik női lelet mindkét tibiájának proximalis epiphysisén „fésű"-szerű exostosist (5b. ábra), míg egy másikén a promontorium környékén, a sternum dorsalis oldalán, a manubrium és a corpus sterni határán figyelhettünk meg exostosist.

A fogazattal kapcsolatban szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a caries frekvencia aránylag kicsi (4 egyed). Cysta nyomát negy esetben láthattunk, a mandibulán, a baloldalon, a metszőfogaktól az M_1 -ig terjedve (6a. ábra). Periapicalis tályog és dentalis osteomyelitis nyoma szintén egy esetben észlelhető. Figyelemreméltó két foganomália, mégpedig egy persistaló tejfog a bal felső M_2 és M_3 közötti területen (6b. ábra), valamint a kétgyökerű caninus a bal felső negyedben.

Külső hatásra – feltehetőleg ütésre – utaló kisebb-nagyobb mértékű elváltozást két koponyán észleltünk az asterion területén, illetőleg a tuber parietale és a sutura sagittalis közötti területen.

Egy nő és egy fiatalabb korú egyén esetében trepanációra (Bartucz, 1966) utaló elváltozást lehetett megfigyelni, de töredékes voltukra való tekintettel ezt a jelenséget csak feltételeztük.

A közös sír egyedeinek vércsoport megoszlását tekintve a O a domináns, ezt követi sorrendben a B, majd az A. Kisebb esetszámú az AB, míg az NS száma mindössze 4 (3. táblázat).

Megbeszélés

A gomolavai sír csontvázaitól összefoglalásként a következőt mondhatjuk. A metrikus, taxonómiai és az eltérő morfológiai jellegek valamint a vércsoport vizsgálatok alapján a feltételezett három réteg egyedei egy egységes populációt képviselnek. Az AB vércsoportúak eltérésére vonatkozó szignifikancia vizsgálat alapján (x^2_1 próba) a populáció genetikai egyensúlyban van ($0{,}01 < P < 0{,}001$). A dekompozíciós hányados szerint az eltemetés kezdete és a befejezése között kb. 10 év állapítható meg. A basarabi műveltségre nem jellemző a közös sírban való temetkezés, ez a sír tehát más okokkal magyarázható. Ezek között feltételezhetünk járványt, amit a Száva folyó közelsége valószínűsít, valamilyen katasztrófát, ami gyors

temetkezést igényelt stb. Mindezek természetesen hipotézisek. Tény azonban, hogy ugyancsak Észak Jugoszláviából, Nagy Sándor régész (Újvidék) szóbeli közlése alapján, meg nem mentett, de teljesen hasonló módon elhelyezkedő, bronzkori tömegsírról is van tudomásunk. Ilyen jellegű a felső paleolitikus Ofnet barlang leletegyüttese is. A tömeges temetkezés szokása tehát ez esetben nem számít kuriózumnak, még akkor sem, ha keletkezésére pillanatnyilag plauzibilis magyarázatot nem találunk. A leleteknek a magyarországi őskori anyaggal nincs analógiája, de temetkezés érdekessége miatt tartottuk lényegesnek a csontvázanyag értékelésének rövid ismertetését.

A leletek feldolgozásának biztosításáért az Újvidéki Múzeumnak és Nikola Tasić-nak, a röntgenfelvételek elkészítéséért Fedora Bikarnak, a kémiai életkor és nem meghatározás, a vércsoportvizsgálat, valamint a dekompozíciós hányados adatainak átadásáért Lengyel Imrének ezúton is köszönetünket fejezzük ki.

1. táblázat: Hrtkovci-Gomolava, az anyag megoszlása életkor és nem szerint
Table 1: Hrtkovci-Gomolava, distribution of the matter according to age and sex

Életkor Age	Férfi Male	Nő Female	Meghatározatlan nemű Undeterminable	Együtt Together
Inf. I.	4/14,8%)	5 (10,5%)	1	10 (13,1%)
Inf. II.	10 (37,0%)	19 (39,5%)	—	29 (38,1%)
Juv.	6 (22,2%)	6 (12,5%)	—	12 (15,8%)
Ad.	5 (18,6%)	13 (27,0%)	—	18 (23,7%)
Mat.	2 (7,4%)	5 (10,5%)	—	7 (9,3%)
Összesen: Total	27	48	1	76

2. táblázat: Hrtkovci-Gomolava, nem és életkor megoszlás rétegek szerint
Table 2: Hrtkovci-Gomolava, distribution of sex an age according to the strates

Életkor Age	I. réteg strata		II. réteg strata		III. réteg strata		Együtt Together
	male férfi	female nő	male férfi	female nő	male férfi	female nő	
Inf. I.	1	1	2	1	1	3	10 (13,1%)
Inf. II.	—	3	5	10	5	6	29 (38,1%)
Juv.	1	2	4	2	1	2	12 (15,8%)
Ad.	1	6	1	5	3	2	18 (23,7%)
Mat.	1	3	—	2	1	—	7 (9,3%)
Összesen: Total	4	15	12	2	11	13	
Együtt Together	19 (25,0%)		32 +1 meghatározatlan undeterminable (43,4%)		24 (31,6%)		76

3. táblázat: Hrtkovci-Gomolava, vércsoportok megoszlása
Table 3: Hrtkovci-Gomolava, distribution of blood-groups

Vércsoport Bloodgroups	Esetszám N	%	Genotipus Genotype	2 (1)	P
A	17	22,7	pA= 0,17		
B	16	21,3	qB= 0,16	7,6	0,01\/P<0,
O	28	37,3	rO= 0,65		0,001
AB	10	13,4	0,98		
NSe	4	5,3			
Összesen: 75 Total					

Irodalom

Bach, H. (1965): Zur Berechnung der Körperhöhe aus den Gliedmassenknochen weiblicher Skelette. Anthr. Anzeiger. 29, 12—21.

Bartucz, L. (1966): A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek (Paleopathologia III.) Országos Orvostörténeti Könyvtár és Medicina Kiadó, Budapest.

Breitinger, E. (1938): Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen. Anthr. Anzeiger. 14, 249—274.

Brothwell, D. R. (1959): The use of non-metrical characters of the skull in differentiating populations. Bericht über die 6. Tagung der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie in Kiel 30. 7. bis 2. 8. 1958. Homo. (Suppl.). 103—109.

Brothwell 11, D. R. (1965): Digging up Bones. London Trustees of the British Museum (Natural History).

Farkas, Gy. (1972): Antropológiai Praktikum I. Paleoantropológiai metodikák (közreműködtek: Lengyel I. és Marcsik A.). Helyi jegyzet. Szeged.

Finnegan, M. – Faust, M. A. (1974): Bibliography of human and nonhuman non-metric variation. Research Reporta No. 14 Depart. of Anthropology. Univ. of Mass. Amherst. 1—132.

Lipták, P. (1965): On the taxonomic method in paleoanthropology (historical anthropology). Acta Biol. Szeged. 11. 169—183.

Lipták, P. (1971): Embertan és emberszármazástan. Tankönyvkiadó, Budapest.

Martin, R. – Saller, K. (1957—1966): Lehrbuch der Anthropologie. Bd. I—II. Stuttgart.

Wells, C. (1965): Bones, bodies and disease. Thames and Hudson, London.

1

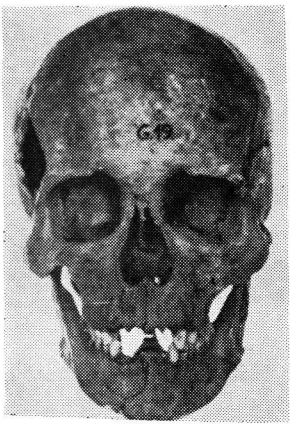

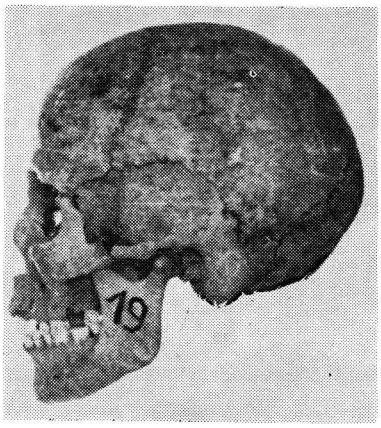

2

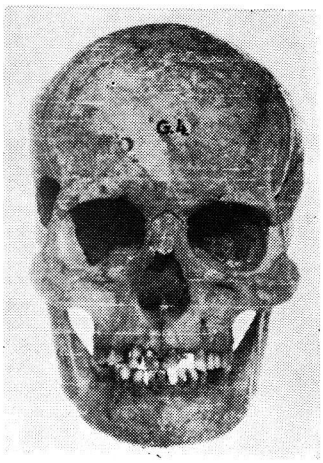

3

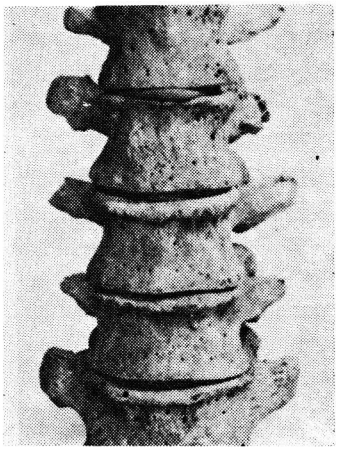

4a.

4b.

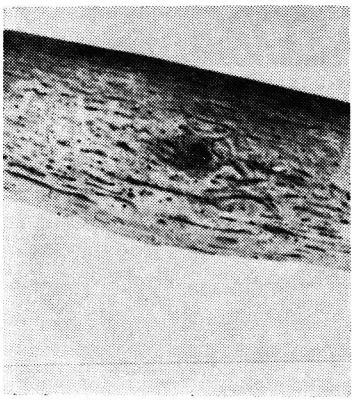

5a.

5b.

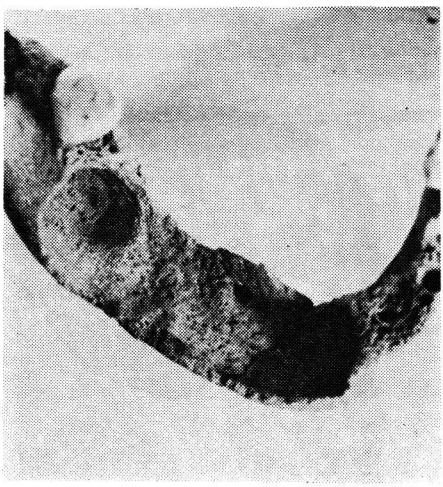

6a.

6b.

Ábrajegyzék

1. Hrtkovci-Gomolava, basarabi műveltség, közös sír
   Hrtkovci-Gomolava, Basarabic-culture, common grave

2. 19. sz. Taxon: n, Adultus nő
   No. 19. Taxon: n. Adult female

3. 4. sz. Taxon: crA-x, Maturus nő
   No. 4. Taxon crA-x, Maturus famele

4a. 20. sz. Adultus nő, spondylosis deformans
   No. 20. Adult female, spondylosis deformans

4b. 23. sz. Adultus nő, blokkcsigolya
   No. 23. Adult female, block-vertebra

5a. 27 sz. Juvenis nő, osteomyelitis a tibia diaphysisén
   No. 27. Juvenile female, osteomyelitis on the diaphysis of the tibia

5b. 20. sz. Adultus nő, ,,fésű-szerű" exostosis a bal tibia proximalis epiphysisén
   No. 20. Adult female, ,,comb-shaped" exostosis on the proximal epiphysis of the left tibia

6a. 69. sz. Maturus férfi, cysta maradványa a mandibulában
   No. 69. Mature male, after-effect of cysta in the mandible

6b. 16. sz. Adultus nő, persistáló tejfog az M_2 és M_3 fölötti területen
   No. 16. Adult female, persistens deciduous tooth on the higher region of M_2 and M_3

Rezime

Arheološki materijal koji je godine 1971. iskopan od strane Nikole Tasića u zajedničkoj grobnici na Gomolavi kod Hrtkovaca, pripada Basarabi kulturi (gvozdeno doba). U toku antropološke obrade osteološkog materijala određeni su polovi i starost 76 skeleta, koji su bili raspoređeni verovatno u tri sloja. Broj dečijih skeleta je osobito visok, deca sačinjavaju oko pedeset odsto gornje brojke. Broj skeleta odraslih muškaraca je 7 a odraslih žena svega 18. Taksonomski posmatrano, dominantni su mediteranski i nordijski tipovi dok je kromanjonidan tip redak. Kod pojedinaca iz sva tri sloja zapaženo je nekoliko anatomskih varijacija, različitih morfoloških karaktera, kongenitalnih anomalija, atavističkih simptoma i više ozbiljnih patoloških pojava. Na osnovu svega ovoga i izvršene analize krvnih grupa sva tri sloja predstavljaju homogenu populaciju. Osteološki nalazi ne razlikuju se od praistoriskih fosilnih nalaza u Mađarskoj.

Summary

At the provenance of Hrtkovci-Gomolava in 1971 Nikola Tasić discovered a common grave belonging to the Basarabic-culture (the Iron Age). In the course of the anthropologic elaboration the correct sex and age of death of 76 skeletons could have been determined, which had been settled in three presumable strata. The number of children among the skeletons is peculiarly high, it takes approximately fifty per cent of the series. The number of males is 7 and that of the females is 18 among the skeletons. Taxonomically the Mediterraneans and Nordoids are dominating while the Cromagnoids are of much rare occurrence. Among the three strata's individuals several anatomic variations, different morphologic character, congenital anomaly, atavistic symptoms and more serious pathologic alterations could have been observed. On the basis of all these and the accomplished blood group examinations the individuals of the three strata represent a homogeneous population. The finds have no anomaly with the Hungarian prehistoric fossils.

Matijevics Lajos

A MAI JUGOSZLÁVIA TERÜLETÉRE VONATKOZÓ CIKKEK A MAGYAR NYELVBEN, 1905—1975-IG

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata, a Magyar Nyelv 1905-ben jelent meg először. Azóta állandóan alakul, terebélyesedik, s olvasóközönsége is egyre jobban gyarapodik. Szép számú előfizetője van külföldön, s mint jelentős folyóirat, sok ismert nyelvészt maga köré gyűjtött. A mai Jugoszlávia területéről az előfizető olvasók mellett a tudósítók sem maradnak le, így a hetven esztendős bibliográfiai anyagban bőven van vidékünkről is írás, értékes gyűjtés.

Kezdetben a gyűjtögetés magánszorgalomból történik. Az anyanyelv iránti szeretet, a cikkek olvasása serkenti a tanárokat, tanítókat, jegyzőket, ügyvédeket, s falujukban, környezetükben szétnéznek, megírják észrevételeiket, tudósításaikat. Később ismertebb nyelvészek is felfigyelnek nyelvjárásainkra, és tanulmányaikkal hozzájárulnak vidékünk megismertetéséhez, nyelvi jellegzetességeinek bemutatásához.

Ennek a bibliográfiának a célja bemutatni és közkinccsé tenni a hetven éves Magyar Nyelvben megjelent mai Jugoszlávia területére vonatkozó írások mutatóját. Ezzel könnyíteni szeretnénk azoknak a nyelvészeknek, kutatóknak a munkáján, akik vidékünk nyelvi jellegzetességeire, nyelvi hagyományaira alapozzák ténykedésüket. Nem utolsó sorban használhatják fel ezt a bibliográfiát a tanárok, tanítók, hiszen elég sok helységünkből találunk anyagot, és ezt a magyar órákon, az önképzőkörökön, a szülőfalu nyelvének ismertetésekor bemutathatják a tanulóknak. Ezzel a bemutatással serkenthetik is a további gyűjtéseket, kutatásokat. Jó szolgálatot tesz ez a bibliográfia azoknak is, akik vidékünk helységeinek monográfiáit készítik. Esetleg az iskolákban kezdeményezett tájmúzeumok létesítésében is szolgálhatnak adalékként a tudósításokban megjelent szó- és szólásmagyarázatok, a különféle tárgykörökből közzétett tájszavak. Tudósaink, tanáraink, tanulóink egyaránt felhasználhatják a Magyar Nyelv forrásanyagát.

A tájékozódás végett a teljes anyagot négyféleképpen mutatom be.

I. Tartalommutató

A tartalmi egységek szerinti elrendezés helyesírási és egyéb változtatás nélkül történik időrendben.

II. Táj- és helységmutató

A tájak, helységek szerinti elrendezés a szerző által feltüntetett táj- illetve helység névalakjával.

III. Tárgymutató

A tárgykörök szerinti elrendezés a Magyar Nyelv szerkesztősége által alkalmazott megnevezésekkel.

IV. Névmutató

A gyűjtők, a szerzők névsorát közli ábécé sorrendben.

I. TARTALOMMUTATÓ

1905

Losonczi Antal: Aczat (Torda, Szaján, Magyar Csernye stb,), Tájszók gyűjteménye Torontál megye magyar községeiben, I. 1905. március, 3. füzet, 139. old.

M. S. (Molnár Sándor): Átok – közmondásban (Ada, Bács m.), Tájszók gyűjteménye, I. 1905. június, 6. füzet, 282. old.

Ifjú Scherer Sándor: Banyabáb (Bács Topolya), Tájszók gyűjteménye, I. 1905. november, 9. füzet, 428. old.

1906

Rétkei Prikkel Marián: Az úrhatnámság a magyar nyelvben, (Csúza, Zenta – A Magyar Nyelvőrben megjelent példák), II. 1906. szeptember, 7. füzet, 290—300. old.

Dr. Erdős János: III. Idegen nevek és szók (Óbecse) Népnyelv és népköltés, II. 1906, október, 8. füzet, 381. old.

Víg Lajos: Lakodalmi kurjongatások (Tornyos puszta, Zenta mellett), Népnyelv és népköltés, II. 1906. november, 9. füzet, 420. old.

Víg Lajos: Gyermekvers (Tornyos puszta, Zenta mellett), Népnyelv és népköltés, II. 1906. november, 9. füzet, 420. old.

1909.

Melich, János: Nándorfejérvár, V. 1909. április, 4. szám, 165. old.

Eckhart Ferenc: Nándorfejérvár, V. 1909. szeptember, 7. szám, 311—313. old.

Ágoston Sándor: Brenczó puzás, bóbacz stb., (Kórógy, Szentlászló, Haraszti és Rétfalu), matyó és bunkó (Kishegyes, Feketehegy), Szó- és szólásmagyarázatok, V. 1909. október, 8. szám, 365. old.

Melich János: Nándorfejérvár, Helynév – magyarázatok, V. 1909. október, 8. szám, 367—369. old.

Bacsó Gyula: Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (I), Népnyelv, V. 1909. november, 9. szám, 429—431. old.

Melich János: Nándorfejérvár, Helynév-magyarázatok, V. 1909. december, 10. szám, 432. old.

Bacsó Gyula: Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (I), Népnyelv, V. 1909. december, 10. szám, 467—469. old.

1910.

Bacsó Gyula: Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (II), Népnyelv, VI. 1910. január, 1. szám, 46—47. old.

Bacsó Gyula: Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (II), Népnyelv, VI. 1910. március, 3. szám, 138—139. old.

Bacsó Gyula: Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (III), Népnyelv, VI. 1910. április, 4. szám, 187—188. old.

Bacsó Gyula: Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (III), VI. kötet, 1910. június, 6. szám, 282—283. old.

Dékán Sámuel: Torontálvásárhelyi tájszók (I), Népnyelv, VI. 1910. szeptember, 7. szám, 331—332. old.

Dékán Sámuel: Torontálvásárhelyi tájszók (I), Népnyelv, VI. 1910. november, 9. szám, 429—430. old.

1911.

Dékán Sámuel: Torontálvásárhelyi tájszók (I), Népnyelv, VII. 1911. január, 1. szám, 42—43. old.

1913.

Szinkovics Jenő: Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez Bács-Adorján községből, Népnyelv, IX. 1913. április, 4. szám, 183—187. old.

Szinkovics Jenő: Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez Bács-Adorján községből, Népnyelv, IX. 1913. május, 5. szám, 235—238. old.

Szinkovich Jenő: Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez Bács-Adorján községből, Népnyelv, IX. 1913. október, 8. szám, 379—383. old.

1916.

Pais Dezső: Csantavér, Helynévmagyarázatok, XII. január, 1. szám, 15. old.

Zsinka Ferencz: Rendtartás az alsólendvai polgárok részére 1558-ból, Nyelvtörténeti adatok, XII. 1916. január, 1. szám, 32—34. old.

1919.

Blahm Ernő: Népnyelv I. (Óbecse), XV. 1919. január—február, 1—2. szám, 43—44. old.

1921.

Csefkó Gyula: Borimácsik (Bács Adorján), Szó és szólásmagyarázatok, XVII. 1921. január-március, 1—3. szám, 57. old.

1925.

Pais Dezső: Irig-től üreg-ig, (Szerém: Ireg) XXI. 1325, november—december, 9—10. szám, 263—267. old.

1926.

Jakab Károly: Magyar jövevényszók a verbászi német nyelvjárásban, XXII. 1926. május—június, 5—6. szám, 203—204. old.

Dukat Vladoje, Rječnik Fausta Vrančića. Megjelent a zágrábi Akadémia Rad C. kiadványának 231 kötetében. Könyvismertetések, XXII. 1926. szeptember—október, 7—8, füzet, 293. old.

Srpszki Etnografszki Zbornik, Izdaje Srpszka Kraljevska Akademija, Beograd, 1922—1923, Könyvismertetések, XXII. 1926. szeptember—október, 7—8. füzet, 297. old.

1927.

Jakab Károly: A főnév neme a verbászi német nyelvjárásban, Doktori értekezések, A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem bölcsészeti karán az 1920/1—1925/6 tanévben elfogadott kivonatai és jegyzékei, Szeged, 1926. XXXIII. 1927. szeptember—október, 7—8. füzet, 519. old.

M. F. (Melich János): A magyar Zsigmond név végső forrása, M. R-nek, Zágráb, Levélszekrény, XXIII. 1927. november—december, 9—10. szám, 595. old.

1928.

Csefkó Gyula: Csupál (Ada, Zenta, Bezdán, Újvidék, Titel, Topolya), Szó- és szólásmagyarázatok, XXIV. 1928. március—április, 3—4. füzet, 116—118. old.

Skok Petar: Kako bizantiski pisci pišu slovenska mjesna i lična imena – Starohrvatska Prosvjeta, Archeološko historijski časopis, Zagreb, 1927. júl.—dec. Könyvismertetés, XXIV. 1928. szeptember—október, 7—8. füzet, 288. old.

1929.

Bárczi Géza: Iszik (Zombor), Szó és szólásmagyarázatok, XXV. 1929. május—június, 5—6. füzet, 215—216. old.

Csefkó Gyula: Nebojsza (Nándorfehérvár), Szó és szólásmagyarázatok, XXV. 1929. május-június, 5—6. füzet, 216—217. old.

Tímár Kálmár: Csardák (Zombor, Novi Sad – Újvidék), Szó és szólásmagyarázatok, XXV. 1929. szeptember—október, 7—8. füzet, 300. old.

KP: pajta SP-nak Zágrábban, Levélszekrény, XXV. 1929. november—december, 9—10. füzet, 391. old.

1932.

Pais Dezső: Anyás (Péterréve – Petrovoselo) Szó- és szólásmagyarázatok, XXVIII. 1932. szeptember-október, 7—8. szám, 245—246. old.

1938.

Melich János: Melyik nép nevezte el Pestet Pest-nek? (Ó és Új Palánka), XXXIV. 1938. május—június, 5—6. szám, 129—140. old.

1940.

Györke József: A gy névszóképző (Kórógy), XXXVI. 1940. február, 1. szám, 34—41. old.

Hadrovics László: Székesfehérvár régi horvát neve (Belgrád, Biograd), Szó- és szólásmagyarázatok, XXXVI. 1940. december, 5. szám, 318—319. old.

1943.

Melich János: Bezdán, Szó- és szólásmagyarázatok – Válasz egy kérdésre, XXXIX. 1943. február 1. szám, 67. old.

Kniezsa István: Bezdán, Szó és szólásmagyarázatok, XXXIX, 1943. április, 2. szám, 142. old.

Mikesy Sándor: Lecsó (Ada, Óbecse, Bácsföldvár, Doroszló és általában Vajdaságban). Szó- és szólásmagyarázatok, XLV. 1949. december, 3. szám, 322—324. old.

1954.

Szabó István: Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-től, Szembe, Könyvismertetés, MNYTK. 86. szám, Akadémiai kiadó, Budapest 1954., 84. lap, 9 fénykép hasonmás, LI. 1955, június, 2. szám, 258—263. old.

1955.

Horváth János: Szabács Viadala, LI. 1955. december, 422—433. old.

1956.

Németh Gyula: Két török szó a Szabács viadalában, LII. 1956. szeptember, 3. szám, 307—310. old.

Imre Samu: A nagybetűk használata a Szabács Viadalában, Kisebb közlemények LII. 1956. december, 4. szám, 465—468. old.

1957.

Imre Samu – Pais Dezső: Mit jelent és milyen eredetű a Szabács Viadala kwteʒ és veteʒ szava? LIII. 1957. január 1—2. szám, 148—153. old.

1961.

Török Gábor: Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról (Kórógy, Eszék, Baranyavár), Nyelvtörténeti adatok, LVII. 1961. június, 2. szám, 236—242. old.

Török Gábor: Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról (Kórógy, Eszék, Baranyavár), Nyelvtörténeti adatok, LVII. 1961. szeptember, 3. szám, 360—363. old.

Papp László: A Szabács Viadala és a Csicsery család, LVII. 1961. december, 5. szám, 442—450. old.

Penavin Olga, Benkő Loránd és Lőrincze Lajos: Néhány szó a kettőshangzókról (Kórógy) LVIII. 1962. 1. szám, január, 71—74. old.

1962.

Benkő Loránd: A kórógyi nyelvjárás aspirált mássalhangzói. VIII. 1962. június, 2. szám, 231—235. old.

1963.

Imre Samu: Törlejt szavunk és a Szabács Viadala, LIX. 1963. január, 1. szám, 7—15. old.

Nyíri Antal: A törlejt, a Szabács Viadala, a módszer és egy stiláris kérdés (Válasz Imre Samunak), LIX. 1963, június, 2. szám, 162—171. old.

Horváth Mária: A Szabács Viadala szövegéhez. LX. 1964. június, 2. szám, 180—191. old.

Imre Samu: Véghely Dezső és a Szabács Viadala, LXI. 1965. március, 1. szám, 58—63. old.

Horváth Mária: A Szabács Viadala vizsgálatának módszeréről, LXII. 1966, március, 1. szám, 29—36. old.

Horváth Mátyás: Objektív mérési Kísérletek az anyanyelvtanításban (Jugoszlávia), Társasági ügyek, LXIV. 1968. december, 4. szám. 509. old.

Sípos István: A szláv néptudomány helyzete, tervezete s tervei (Jugoszlávia), Szemle, LXV. 1969. március, 1. szám, 106. old.

Balogh Lajos: A mai magyar nyelvjárások irodalma 1959-től 1968-ig, Szemle, Nyelvföldrajzi vizsgálatok, Penavin Olga: A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza Budapest, 1966, LXV. 1969. szeptember, 3. szám, 351—361. old.

Balogh Lajos: A mai magyar nyelvjárások irodalma 1959-től 1968-ig, Szemle, Szótárak, Penavin Olga: Szlavóniai (kórógyi) szótár, Fórum könyvkiadó, Novi Sad, 1968. I. rész A-I, LXV. 1969. szeptember, 3. szám, 351—361. old.

Balogh Lajos: A mai magyar nyelvjárások irodalma 1959-től 1968-ig, Szemle, Penavin Olga: A kórógyi kettőshangzók és szláv szavak LXV. 1969. szeptember, 3. szám, 351—361. old.

Mikes Melánia – Matijevics Lajos (Újvidék): Jegyzetek az első mondatok születéséről a gyermeknyelvben. Kisebb közlemények, LXVII. 1971, szeptember, 3. szám, 334—337. old.

Pais Dezső: Árpád-kori Vizköz helynév Szlavóniában (Csezmice), Szemle, LXVIII. 1972. június, 2. szám, 255—256. old.

Csordás Mihály, Dalmányos Teréz, Zelliger Erzsébet: Szövegmutatvány Kupuszináról (Bácskertesről), Nyelvjárások, LXVIII. 1972. december, 4. szám, 490—491. old.

II. TÁJ ÉS HELYSÉGMUTATÓ

Jugoszlávia

Horváth Mátyás: Objektív mérési kísérletek az anyanyelv-tanításban – Társasági ügyek (LXIV. 1968. december, 4. szám, 509. old)

A szláv névtudomány helyzete, szervezete s tervei – Sz mle (Sípos István, LXV. 1969. március, 1. szám, 106. old.)

Muravidék

A mai magyar nyelvjárások irodalma 1959-től 1968-ig – Szemle – Nyelv földrajzi vizsgálatok, Penavin Olga: A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza, Budapest, 1966. (Balog Lajos, LXV. 1969. szeptember, 3. szám, 351—361. old)

Vajdaság

Lecsó – Szó- és szólásmagyarázatok, (Mikesy Sándor, XLV. 1949. december, 3. szám, 322—324. old)

Bács, Bodrog, Csongrád megye

Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből – Szemle, Könyvismertetés – MNYTK. 86. szám, Akadémiai kiadó Budapest, 1954, 84. lap 9 fénykép hasonmás (Szabó István, LI. 1955. június, 2. szám, 258—263. old.)

Ada

Átok – közmondásban – Tájszók gyűjteménye (M. S. – Molnár Sándor, I. 1905. június, 6. füzet.

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (I) – Népnyelv (Bacsó Gyula: V. 1909. november, 9. szám, 429—431. old.)

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (I) – Népnyelv, (Bacsó Gyula, V. 1909. december, 10. szám, 467—469. old.)

Az adavidéki nyevjárás szókincséből (II) – Népnyelv, (Bacsó Gyula, VI. 1910. január, 1. szám, 46—47. old.)

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (II), – Népnyelv, (Bacsó Gyula, VI. 1910. március, 3. szám, 138—139. old.)

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (III) – Népnyelv (Bacsó Gyula, VI. 1910. április, 4. szám, 187—188. old.)

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (III) – Népnyelv, (Bacsó Gyula, VI. 1910. június, 6. szám, 282—283, old.)

Csupál – Szó- és szólásmagyarázatok (Csefkó Gyula, XXIV. 1928., március-április, 3—4. füzet, 116—118. old)

Lecsó – Szó és szólásmagyarázatok (Mikesy Sándor, XLV. 1949. december, 3. szám, 322—324. old.)

Alsólendva

Rendtartás az alsólendvai polgárok részére 1558-ból – Nyelvtörténeti adatok, (Zsinka Ferenc, XII. 1916. január, 1. szám, 32—34. old.)

Bács Adorján

Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez Bács Adorján községből – Népnyelv, (Szinkovics Jenő, IX. 1913. április, 4. szám, 183—187. old.)

Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez Bács Adorján községből – Népnyelv, (Szinkovics Jenő, IX. 1913. május, 5. szám, 235—238. old.)

Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez Bács Adorján községből – Népnyelv, (Szinkovich Jenő, IX. 1913. október, 8. szám, 379—383. old.)

Borimácsik – Szó és szólásmagyarázatok, (Csefkó Gyula, XVII. 1921. január—március, 1—3. szám, 57. old.)

Bácsföldvár

Lecsó – Szó és szólásmagyarázatok (Mikesy Sándor, XLV. 1949. december, 3. szám, 322—324. old.)

Bácskertes

Szövegmutatvány Kupuszináról (Bácskertesről) – Nyelvjárások (Csordás Mihály, Dalmányos Teréz, Zelliger Erzsébet, LXVIII. 1972. december, 4. szám, 490—491. old.)

Bács Topolya – Topolya

Banyabáb – Tájszók gyűjteménye (Ifjú Scherer Sándor, I. 1905, november. 9. füzet, 428. old.)

Csupál – Szó- és szólásmagyarázatok (Csefkó Gyula, XXIV. 1928. március—április, 3—4. füzet, 116—118. old.)

Baranyavár

Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról – Nyelvtörténeti adatok (Török Gábor, LVII. 1961. június, 2. szám, 236—242. old.)

Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról – Nyelvtörténeti adatok (Török Gábor, LVII. 1961. szeptember, 3. szám, 360—363. old.)

Belgrád – Beograd – Nándorfejérvár

Nándorfejérvár (Melich János, V. 1909. április, 4. szám, 165. old.)

Nándorfejérvár (Eckhart Ferenc, V. 1909. szeptember, 7. szám, 311—313. old.)

Nándorfejérvár – Helynévmagyarázatok (Melich János, V. 1909. október, 8. szám, 367—369. old.)

Nándorfejérvár – Helynévmagyarázatok (Melich János, V. 1909. december, 10. szám, 432. old)

Srpski Etnografski Zbornik, Izdaje Srpska Kraljevska Akademija, 1922—1923 – Könyvismertetések (XXII. 1926. szeptember—október, 7—8, füzet, 297. old.)

Nebojsza – Szó- és szólásmagyarázatok, (Csefkó Gyla, XXV, 1929, május—június, 5—6. füzet, 216—217, old)

Székesfehérvár régi horvát neve – Szó és szólásmagyarázatok (Hadrovics László, XXXVI. 1940. december. 5. szám, 318—319. old,)

Bezdán

Csupál – Szó- és szólásmagyarázatok, (Csefkó Gyula, XXIV. 1928. március—április, 3—4. füzet, 116—118. old.)

Bezdán – Szó és szólásmagyarázatok – Válasz egy kérdésre (Melich Jánoš, XXXIX. 1943, február, 1. szám, 67. old.)

Bezdán – Szó és szólásmagyarázatok, (Kniezsa István, XXXIX. 1943. április, 2. szám 142. old.)

Biograd

Székesfehérvár régi horvát neve – Szó- és szólásmagyarázatok (Hadrovics László, XXXVI. 1940, december, 5. szám 318—319. old.)

Csantavér

Csantavér – Helynévmagyarázatok (Pais Dezső, XII. 1916. január, 1. szám, 15. old.)

Csezmice

Árpád-kori Vízköz helynév Szlavóniában – Szemle (Pais Dezső: LXVIII 1972. június, 2. szám, 255—256. old.)

Csúza

Az úrhatnámság a magyar nyelvben, (Rétkei Prikkel Marián, II. 1906. szeptember, 7. füzet, 290—300. old.)

Doroszló

Lecsó – Szó és szólásmagyarázatok, (Mikesy Sándor, XLV. 1949. december, 3. szám, 322—324. old.)

Eszék

Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról – Nyelvtörténeti adatok, (Török Gábor, LVII. 1961. június, 2. szám, 236—242. old.)

Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról – Nyelvtörténeti adatok, (Török Gábor, LVII. 1961. szeptember, 3. szám, 360—363. old.)

Feketehegy

Matyó és bunkó – Szó és szólásmagyarázatok, (Ágoston Sándor, V. 1909. október, 8. szám, 365. old.)

Haraszti

Brenczó, puzás, bóbacz stb. – Szó- és szólásmagyarázatok, (Ágoston Sándor, V. 1909. október, 8. szám, 365. old.)

Ireg

Irig-től üreg-ig (Szerém: Ireg), (Pais Dezső, XXI. kötet 1925. november—december, 9—10. szám, 263—267. old.)

Kishegyes

Matyó és bunkó – Szó és szólásmagyarázatok (Ágoston Sándor, V. 1909. október, 8. szám, 365. old.)

Kórógy

Brenczó, puzás, bóbacz stb. – Szó és szólásmagyarázatok, (Ágoston Sándor, V. 1909. október, 8. szám, 365. old.)

A gy névszóképző (Györke József, XXXVI. 1940. február, 1. szám, 34—41. old.)

Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról – Nyelvtörténeti adatok, (Török Gábor, LVII. 1961. június, 2. szám, 236—242. old.)

Ötszáz éves híradás a szalvóniai magyarságról, Nyelvtörténeti adatok, (Török Gábor, LVII. 1961. szeptember, 3. szám, 360—363. old.)

Néhány szó a kettőshangzókról (Penavin Olga, Benkő Loránd és Lőrincze Lajos, LVIII. 1962. 1. szám, január, 71—74. old.)

A kórógyi nyelvjárás aspirált mássalhangzói (Benkő Loránd, VIII. 1962. június, 2. szám, 231—235. old.)

A mai magyar nyelvjárások irodalma 1959-től 1968-ig – Szemle – Szótárak – Penavin Olga: Szlavóniai (kórógyi) Szótár, Fórum Könyvkiadó, Novi Sad, 1968, I. rész A-I, (Balogh Lajos, LXV. 1969. szeptember, 3. szám 351—361. old.)

A mai magyar nyelvjárások irodalma 1959-től 1968-ig, Szemle, Penavin Olga: A kórógyi kettőshangzók és szláv szavak (Balogh Lajos, LXV. 1969. szeptember, 3. szám, 351—361. old.)

Magyar Czernya

Aczat – Tájszók gyűjteménye Torontál megye községeiben, (Losonczi Antal, I. 1905. március, 3. füzet, 139. old.)

Óbecse

III. Idegen nevek és szók – Népnyelv és népköltés, (Dr. Erdős János, II. 1906. október, 8. füzet, 381. old.)

Népnyelv I. (Blahm Ernő, XV. 1919. január—február, 1—2. szám, 43—44. old.)

Lecsó – Szó- és szólásmagyarázatok, (Mikesy Sándor, XLV. 1949. december, 3. szám, 322—324. old.)

Ó és Új Palánka

Melyik nép nevezte el Pestet Pest-nek? (Melich János, XXXIV. 1938. május—június, 5—6. szám, 129—140. old.)

Péterréve – Petrovoselo

Ányás – Szó- és szólásmagyarázatok, (Pais Dezső, XXIII. 1932. szeptember-október, 7—8. szám, 245—246. old.)

Rétfalu

Brenczó, puzás, bóbacz stb. – Szó- és szólásmagyarázatok, (Ágoston Sándor, V. 1909. október, 8. szám, 365. old)

Szabács

Szabács Viadala (Horváth János, LI. 1955. december, 422—433. old.)

Két török szó a Szabács Viadalában (Németh Gyula, LII. 1956. szeptember, 3. szám, 307—310. old.)

A nagybetűk használata a Szabács Viadalában – Kisebb közlemények, (Imre Samu, LII. 1956. december, 4. szám, 465—468. old.)

Mit jelent és milyen eredetű a Szabács Viadala kwteз és veteз szava? (Imre Samu – Pais Dezső, LIII. 1957. január, 1—2. szám, 148—153. old.)

A Szabács Viadala és a Csicseny család, (Papp László, LVII. 1961. december, 4. szám, 442—450. old.)

Törlejt szavunk és a Szabács Viadala (Imre Samu, LIX. 1963. január, 1. szám, 7—15. old.)

A törlejt, a Szabács Viadala, a módszer és egy stiláris kérdés – Válasz Imre Samunak, (Nyíri Antal, LIX. 1963. június, 2. szám, 162—171. old.)

A Szabács Viadala szövegéhez (Horváth Mária, LX. 1964. június, 2. szám, 180—191. old.)

Véghely Dezső és a Szabács Viadala (Imre Samu, LXI. 1965. március, 1. szám, 58—63. old.)

A Szabács Viadala vizsgálatának módszeréről, (Horváth Mária, LXII. 1966. március, 1. szám, 29—36. old.)

Szaján

Aczat, Tájszók gyűjteménye Torontál megye magyar községeiben, (Losonczi Antal, I. 1905. március, 3. füzet, 139. old.)

Szentlászló

Brenczó, puzás, bóbacz stb. – Szó- és szólásmagyarázatok (Ágoston Sándor, V. 1909. október, 8. szám, 365. old.)

Titel

Csupál – Szó- és szólásmagyarázatok, (Csefkó Gyula, XXIV. 1928. március-április, 3—4. füzet, 116—118. old.)

Torda

Aczat – Tájszók gyűjteménye Torontál megye magyar községeiben (Losonczi Antal, I. 1905. március, 3. füzet, 139. old.)

Tornyos puszta

Lakodalmi kurjongatások – Népnyelv és népköltés, (Víg Lajos, II. 1906. november, 9. füzet, 420. oldal.)

Gyermekvers – Népnyelv és népköltés, (Víg Lajos, II. 1906. november, 9. füzet, 420. old.)

Torontálvásárhely

Torontálvásárhelyi tájszók (I) – Népnyelv, (Dékán Sámuel, VI. 1910. szeptember, 7. szám, 331—332. old.)

Torontálvásárhelyi tájszók (I) – Népnyelv, (Dékán Sámuel, VI. 1910. november, 9. szám, 429—430. old.)

Torontálvásárhelyi tájszók (I) – Népnyelv, (Dékán Sámuel, VII. 1911. január, 1. szám, 42—43. old.)

Újvidék – Novi Sad

Csupál – Szó- és szólásmagyarázatok, (Csefkó Gyula, XXIV. 1928. március—április, 3—4, füzet, 116—118. old.)

Csardák – Szó- és szólásmagyarázatok, (Tímár Kálmán, XXV. 1929. szeptember—október, 7—8. füzet, 300. old.)

Jegyzetek az első mondatok születéséről a gyermeknyelvben – kisebb közlemények, (Mikes Melánia – Matijevics Lajos, LXVII. 1971. szeptember, 3. szám, 334—337. old.)

Verbász

Magyar jövevényszók a verbászi német nyelvjárásban, (Jakab Károly, XXII. 1926, május—június, 5—6. szám, 203—204. old.)

Jakab Károly: A főnév neme a verbászi német nyelvjárásban, Doktori értekezések, A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem bölcsészeti karán az 1920/1-1925/6 tanévben elfogadott kivonatai és jegyzékei, Szeged 1926. (XXXIII. 1927. szeptember—október, 7—8. füzet, 519. old.)

Zágráb – Zagreb

Dukat Vladoje, Rječnik Fausta Vrančića – Zagreb Rad, 231. – Könyvismertetések, (XXII. 1926. szeptember—október, 7—8. füzet, 293. old.)

A magyar Zsigmond név végső forrása, M. R.-nek Zágráb – Levélszekrény, (M. I. Melich János, XXIII. 1927. november—december, 9—10. szám, 595. old.)

Skok Petar: Kako bizantiski pisci pišu slovenska mjesna i lična imena? – Starohrvatska Prosvjeta, Archeološko historijski časopis – Zagreb, 1927. júl—dec. – Könyvismertetés (XXIV. 1928. szeptember—október, 7—8. füzet, 288. old.)

Pajta SP-nak Zágrábban – Levélszekrény, (K. P. XXV. 1929. november—december, 9—10. füzet, 391. old.)

Zenta

Az úrhatnámság a magyar nyelvben (Rétkei Prikkel Marián, II. 1906. szeptember. 7. füzet, 290—300. old.)

Csupál – Szó- és szólásmagyarázatok, (Csefkó Gyula, XXIV. 1928. március-április, 3-4. füzet, 116—118. old.)

Zombor

Iszik – Szó és szólásmagyarázatok, (Bárczi Géza, XXV. 1929. május—június, 5—6. füzet, 215—216. old.)

Csardák – Szó és szólásmagyarázatok (Tímár Kálmán, XXV. 1929. szeptember—október, 7—8. füzet, 300. old.)

III. TÁRGYMUTATÓ

NYELVJÁRÁSOK

Tájszavak

Aczat, Tájszók gyűjteménye Torontál megye magyar községeiben (Torda, Szaján, Magyar Czernya stb.), Losonczi Antal: I. 1905. március, 3. füzet, 139. old.)

Átok közmondásban, Tájszók gyűjteménye, (Ada, Bács m.) M. S. (Molnár Sándor): I. 1905. június, 5. füzet, 282. old.

Banyabáb, Tájszók gyűjteménye (Bács Topolya), Ifjú Scherer Sándor: I. 1905. november, 9. füzet, 428. old.)

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (I), Népnyelv, Bacsó Gyula: V. 1909. november, 9. szám, 429—431. old.

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (I), Népnyelv, Bacsó Gyula: V. 1909. december, 10. szám, 467—469. old.

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (II), Népnyelv, Bacsó Gyula: VI. 1910. január, 1. szám, 46—47. old.

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből, Népnyelv, Bacsó Gyula: VI. 1910. március, 3. szám, 138—139. old.

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (III.), Népnyelv, Bacsó Gyula: VI. 1910. 4. szám, 187—188. old.

Az adavidéki nyelvjárás szókincséből (III.), Népnyelv, Bacsó Gyula: VI. 1910. június, 6. szám, 282—283. old.

Torontálvásárhelyi tájszók (I), Népnyelv, Dékán Sámuel: VI. 1910. szeptember, 7. szám, 331—332. old.

Torontálvásárhelyi tájszók (I), Népnyelv, Dékán Sámuel: VI. 1910. november, 9. szám, 429—430. old.

Torontálvásárhelyi tájszók (I), Népnyelv, Dékán Sámuel: VII. 1911. január, 1. szám, 42—43. old.

Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez Bács Adorján községből, Népnyelv, Szinkovics Jenő: IX. 1913. április, 4. szám, 183—187. old.

Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez Bács Adorján községből, Népnyelv, Szinkovics Jenő IX. 1913. május, 5. szám, 235—238. old.

Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez Bács Adorján községből, Népnyelv, Szinkovich Jenő: IX. 1913. október, 8. szám, 379—383. old.

Népnyelv I. (Óbecse), Blahm Ernő: XV. 1919. január—február, 1—2. szám, 43—44. old.

Szótan

Jakab Károly: A főnév neme a verbászi német nyelvjárásban, Doktori értekezések, A. M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem bölcsészeti karán az 1920/1—1925/6 tanévben elfogadott kivonatai és jegyzékei, Szeged, 1926, XXXIII. 1927. szeptember—október, 7—8. füzet, 519. old.

Népetimalógia

III. Idegen nevek és szók, Népnyelv és népköltés, (Óbecse), Dr. Erdős János: II. 1906. október, 8. füzet, 381. old.

Szóképzés

A gy névszóképző (Kórógy), Györke József: XXXVI. 1940. február, 1. szám, 34—41, old.

Hangtan

Néhány szó a kettőshangzókról (Kórógy) Penavin Olga, Benkő Loránd és Lőrincze Lajos: LVIII. 1962. 1. szám, január, 71—74. old.

Nyelvjárási szövegek

Szövegmutatvány Kupuszináról (Bácskertesről), Nyelvjárások, Csordás Mihály, Dalmányos Teréz, Zelliger Erzsébet: LXVIII. 1972. december, 4. szám, 490—491. old.

NÉPKÖLTÉSZET

Lakodalmi kurjongatások

Lakodalmi kurjongatások, Népnyelv és népköltés (Tornyos puszta, Zenta mellett), Víg Lajos: II. 1906. november, 9. füzet, 420. old.

Gyermekversek

Gyermekvers, Népnyelv és népköltés (Tornyos puszta, Zenta mellett), Víg Lajos: II. 1906. november, 9. füzet, 420. old.

Szó- és szólásmagyarázatok

Az úrhatnámság a magyar nyelvben (Csúza Zenta – A Magyar Nyelvőrben megjelent példák), Rétkai Prikkel Marián: II. 1906. szeptember, 7. füzet, 290—300. old.

Brenczó, puzás, bóbacz stb. Szó- és szólásmagyarázatok (Kórógy), Szentlászló, Haraszti és Rétfalu), Ágoston Sándor: V. 1909. október, 8. szám, 365. old.

Matyó és bunkó, Szó- és szólásmagyarázatok (Kishegyes, Feketehegy), Ágoston Sándor: V. 1909. október, 8. szám, 365, old.

Borimácsik, Szó- és szólásmagyarázatok (Bács Adorján), Csefkó Gyula: XVII. 1921. január—március, 1—3. szám, 57. old.

Csupák, Szó- és szólásmagyarázatok, (Ada, Zenta, Bezdán, Újvidék, Titel, Topolya) Csefkó Gyula: XXIV. 1928. március—április, 3—4. füzet, 116—118. old.

Iszik, Szó- és szólásmagyarázatok, (Zombor), Bárczi Géza: XXV. 1929. május—június, 5—6. füzet, 215—216, old.

Nebojsza, Szó- és szólásmagyarázatok (Nándorfehérvár), Csefkó Gyula: XXV. 1929. május—június, 5—6. füzet, 216—217. old.

Csardák, Szó- és szólásmagyarázatok, (Zombor, Novi Sad – Újvidék) Timár Kálmán: XXV. 1929. szeptember—október, 7—8. füzet, 300. old.

Ányás, Szó- és szólásmagyarázat (Péterréve – Petrovoselo), Pais Dezső: XXVIII. 1932. szeptember—október, 7—8. szám, 245—246. old.

Lecsó. Szó- és szólásmagyarázatok (Ada, Óbecse, Bácsföldvár, Doroszló, általában Vajdaság) Mikesy Sándor: XLV. 1949. december, 3. szám, 322—324. old.

NÉVTUDOMÁNY

Helynevek, helynév – magyarázatok

Nándorfejérvár, Melich János: V. 1909. április, 4. szám, 165, old.

Nándorfejérvár, Eckhart Ferenc: V. 1909. szeptember, 7. szám, 311—313. old.

Nándorfejérvár, Helynév – magyarázatok, Melich János: V. 1909. október, 8. szám, 367—369. old.

Nándorfejérvár, Helynév – magyarázatok, Melich János: V. 1909. december, 10. szám, 432. old.

Csantavér, Helynév – magyarázatok, Pais Dezső: XII, 1916. január, 1. szám, 15. old.

Irig-től üreg-ig (Szerém: Ireg), Pais Dezső: XXI. 1925. november—december, 9—10. szám, 263—267. old.

Melyik nép nevezte el Pestet Pest-nek? (Ó és új Palánka), Melich János: XXXIV. 1938. május-június, 5—6. szám, 129—140. old.

Székesfehérvár régi horvát neve, Szó- és szólásmagyarázatok (Belgrád, Biograd), Hadrovics László: XXXVI. 1940. december, 5. szám, 318—319. old.

Bezdán, Szó és szólásmagyarázatok – Válasz egy kérdésre, Melich János: XXXIX, 1943. február, 1. szám, 67. old.

Bezdán, Szó és szólásmagyarázatok, Kniezsa István; XXXIX, 1943. április, 2. szám, 142. old.

Árpád-kori Vízköz helynév Szlavóniában, Szemle (Csezmice), Pais Dezső: LXVIII. 1972. június, 2. szám, 255—256. old.

Személynevek

A magyar Zsigmond név végső forrása M. R.-nek, Zágráb, Levélszekrény, XXIII. 1927. november-december, 9—10. szám, 595. old.

Névtudományi értekezletek

A szláv névtudomány helyzete, szervezete s tervei (Jugoszlávia), Szemle, LXV. 1969. március, 1. szám, 106. old.

NYELVTÖRTÉNET

Nyelvtörténeti szövegek

Rendtartás az alsólendvai polgárok részére 1558-ból, Nyelvtörténeti adatok, Zsinka Ferencz: XII. 1916. január, 1. szám, 32—34. old.

Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról, Nyelvtörténeti adatok (Kórógy, Eszék, Baranyavár), Török Gábor: LVII. 1961. június, 2. szám, 236—242. old.

Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról, Nyelvtörténeti adatok, (Kórógy, Eszék, Baranyavár), Török Gábor: LVII. 1961. szeptember, 3. szám, 360—363. old.

Nyelvemlékek, Nyelvemlékek olvasása

Szabács Viadala, Horváth János: LI. 1955. december, 422—433. old. Két török szó a Szabács Viadalában, Németh Gyula LII. 1956. szeptember, 3. szám, 307—310. old.

A nagybetűk használata a Szabács Viadalában, Kisebb közlemények, Imre Samu LII. 1956. december, 4. szám, 465—468. old.

Mit jelent és milyen eredetű a Szabács Viadala kwteʒ, és veteʒ, szavak. Imre Samu: LIII. 1957. január, 1—2. szám, 148—153. old.

A Szabács Viadala és a Csicsery család, Papp László: LVII. 1961. december, 4. szám, 442—450. old.

Törlejt szavunk és a Szabács Viadala, Imre Samu: LIX. 1963. január, 1. szám, 7—15. old.

A törlejt, a Szabács Viadala, a módszer és egy stiláris kérdés (Válasz Imre Samunak), Nyíri Antal: LIX. 1963. június, 2. szám, 162—171. old.

A Szabács Viadala szövegéhez, Horváth Mária: LX. 1964. június, 2. szám 180—191. old.

Véghely Dezső és a Szabács Viadala, Imre Samu: LXI. 1965. március, 1. szám, 58—63. old.

A Szabács Viadala vizsgálatának módszeréről, Horváth Mária: LXII. 1966, március, 1. szám, 29—36. old.

Gyermeknyelv

Jegyzetek az első mondatok születéséről a gyermeknyelvben (Újvidék), Kisebb közlemények, Mikes Melánia—Matijevics Lajos: LXVII, 1971. szeptember, 3. szám, 334—337. old.

Nyelvtantanítás

Horváth Mátyás: Objektív mérési kísérletek az anyanyelv tanításában Társalgási ügyek (Jugoszlávia), LXVI. 1968. december, 4. szám, 509. old.

Könyvismertetések, tanulmányok, cikkek bemutatása

Dukat Vladoje, Riječnik Fausta Vrančića (Megjelent a Zágrábi Akadémia Rad. c. kiadványának 231. kötetében) XXII. 1926. szeptember–október, 7—8. füzet, 253. old.

Srpszki Etnografszki Zbornik, Izdaje Srpska Kraljevska Akademija, Beograd, 1922—1923, XXII. 1926. szeptember–október, 7—8. füzet, 297. old.

Skok Petar: Kako bizantiski pisci pišu slovenska mjesna i lična imena – Starohrvatska Prosvjeta, Archeološko historijski časopis, Zagreb, 1927. jul.-dec. XXIV. 1928. szeptember—október, 7—8. füzet, 288. old.

Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-től, MNYTK. 86. szám, Akadémiai kiadó Budapest, 1954. 84. lap. 9. fénykép hasonmás, Szabó István: LI, 1955. június, 2. szám, 258—263. old.

A mai magyar nyelvjárások irodalma 1959-től 1968-ig, Nyelvföldrajzi vizsgálatok, Penavin Olga: A jugoszlávia Muravidék magyar tájnyelvi atlasza, Budapest, 1966, Balogh Lajos: LXV. 1969. szeptember, 3. szám, 351—361. old.

A mai magyar nyelvjárások irodalma 1959-től 1968-ig, Szótárák, Penavin Olga: Szlavóniai (kórógyi) szótár, Fórum Könyvkiadó, Novi Sad, 1968. I. rész, A—I., Balogh Lajos: LXV. 1969. szeptember, 3. szám, 351—361. old.

A mai magyar nyelvjárások irodalma 1959-től 1968-ig Penavin Olga: A kórógyi kettőshangzók és szláv szavak, Balogh Lajos: LXV. 1969. szeptember, 3. szám, 351—361. old.

IV. NÉVMUTATÓ

1. *Ágoston Sándor,* V. 365.,
2. *Bacsó Gyula,* V. 429., 467., VI. 46., 138., 187., 282.
3. *Balog Lajos,* LXV. 351.,
4. *Bárczi Géza,* XXV. 215.,
5. *Benkő Loránd,* LVIII. 231.,
6. *Blahm Ernő,* XV. 43.
7. *Csefkó Gyula,* XVII. 57., XXIV. 116., XXV. 216.,
8. *Csordás Mihály,* LXVIII. 490.
9. *Dékán Sámuel,* VI. 331., 429., VII. 42.,
10. *Dolmányos Teréz,* LXVIII. 490.,
11. *Dukat Vladoje* XXII. 293.
12. *Dr. Erdős János* II. 381.
13. *Eckhart Ferenc,* V. 311.
14. *Györke József,* XXXVI. 34.
15. *Hadrovics László,* XXXVI. 318.
16. *Horváth János,* LI. 422.
17. *Horváth Mária,* LX. 180, LXII. 29.
18. *Horváth Mátyás,* LXIV. 509.
19. *Imre Samu* LII. 465, LIII 148. LIX. 7., LXI. 58.
20. *Jakab Károly,* XXII. 203, XXXIII. 519.
21. *Kniezsa István,* XXXIX. 142.
22. KP. (ismeretlen) XXV. 391.
23. *Losanczi Antal* I. 139.
24. *Matijevics Lajos* LXVII., 334
25. *Melich János* V. 165., 367., 432., XXIII. 595., XXXIV. 129. XXXIX. 67.,
26. *Mikes Melánia* LXVII. 334.
27. *Mikesy Sándor,* XLV. 322.
28. *Molnár Sándor* I. 282.
29. *Németh Gyula,* LII. 307.
30. *Nyíri Antal,* LIX. 162.
31. *Pais Dezső,* XII. 15., XXI. 263., XXVIII. 245., LXVIII. 255.
32. *Papp László,* LVII. 442.
33. *Penavin Olga,* LVIII. 71, LXV 351.
34. *Rétkei Prikkel Marián,* II. 250.
35. *Ifjú Scherer Sándor,* I. 428.
36. *Sípos István,* LXV. 106.
37. *Szabó István,* LI. 258.
38. *Szinkovics-Szinkovich Jenő,* IX. 183, 235, 379.
39. *Skok Petar,* XXIV. 288.
40. *Timár Kálmán,* XXV. 300.
41. *Török Gábor,* LVII. 236. 360.
42. *Víg Lajos* II. 420.
43. *Zelliger Erzsébet* LXVIII. 490.
44. *Zsinka Ferencz,* XII. 32.

Milutin Perović

A SZLOVÁKOK A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

(A nemzeti újjászületés)

I. BEVEZETŐ

A szlovákok nemzeti mozgalma –, az ún. nemzeti újjászületés mozgalma – mint a Habsburg monarchia többi nemzeteinek hasonló megmozdulása a feudalizmus válságának valamint a kapitalista gazdasági rendszer és a burzsoá társadalmi viszonyok kialakulásának időszakában kezdődött. Ez a kor a XVIII. század vége és a XIX. század eleje (1700-tól 1848-ig), Európában a a nagy gazdasági, társadalmi és politikai változások kora. Európa nyugati részén gyorsabban játszódtak le, gyökeresebb változást hoztak e mozgalmak, és a francia forradalom után a kapitalizmus győzelmével végződtek, tekintet nélkül a Szent Szövetség erőinek a feudális rendszer és a reakciós abszolutisztikus rendszerek fenntartására irányuló törekvéseire. Közép- és Kelet-Európa még a feudalizmus lerombolása és a kapitalizmus megteremtése előtt állt.

A kapitalizmus megjelenésével és fejlődésével kapcsolatos történelmi folyamatok közül legjelentősebb a nemzeti mozgalom megjelenése, melynek az első fázisa az ún. nemzeti újjászületés. „Az egész világon a kapitalizmusnak a feudalizmus feletti végleges győzelme a nemzeti mozgalmakhoz fűződött. E mozgalmak gazdasági alapja az, hogy az árutermelés teljes győzelméhez a burzsoázia meghódítsa a hazai piacot, és szükséges az azonos nyelvet beszélő lakosság államba szervezett területi egysége, miközben a nyelv fejlődésének minden lehetséges akadályát fel kell számolni és irodalmi nyelvvé kell képezni. A nyelv az emberek gondolatközlésének legfontosabb eszköze, a nyelv egysége és annak akadálytalan fejlődése legjelentősebb feltétele a szabad, kiterjedt, a modern kapitalizmusnak megfelelő kereskedelmi forgalomnak, a lakosság szabad és széles körű csoportosulásainak az egyes osztályok szerint, végezetül a piac és minden nagybirtokos vagy kisbirtokos közötti valamint az eladó és vevő közötti szoros kapcsolat feltétele.

Ezért minden nemzeti mozgalom végcélja a *nemzeti állam* megteremtése, amely legjobban megfelel a modern kapitalizmus követelményeinek. A legerősebb gazdasági tényezők erre irányulnak és az egész Nyugat-Európában – pontosabban ez egész civilizált világban – ezért a kapitalista korszakban *tipikus*, normális a nemzeti állam".[1]

A nemzeti mozgalmak ez általános okai és jellegzetességei, melyeket Lenin felsorol, jellemzik a Habsburg monarchia nemzeteinek mozgalmait is. E nemzeti mozgalmak első szakasza az ún. nemzeti megújhodás, nemzeti újjászületés mozgalma. E mozgalmak lényege az elnyomott népek nemzeti öntudatának ébredése, a nemzeti kultúra megteremtése, amely alapvető feltételt képez az alárendelt nemzetnek a teljes gazdasági, társadalmi és politikai emancipációjáért folytatott további harcához. Ezek szerint a szlovákok nemzeti megújhodási mozgalmának is ezek az általános okai a XVIII. század végén és a XIX. század első felében.

Általános helyzet a Habsburg Monarchiában a XVIII. század végén és a XIX. század elején

Ebben az időszakban a Habsburg Monarchia Európa nagyhatalmai közé tartozott. A kapitalista gazdasági fejlődés tendenciái általában érezhetőek voltak a monarchiában az egész XVIII. század folyamán, és ezért a feudális abszolutisztikus monarchiának e fejlődéshez kellett idomulnia, megkísérelve a feudalizmus válságát az ún. „felvilágosult abszolutizmus" intézkedéseivel (Mária Terézia és II. József reformjai) enyhíteni. II. József utódainak: II. Leopold (1790—1792.), II. Ferenc (1792—1835) és V. Ferdinánd (1835—1848) uralkodása idején a Habsburg Monarchia uralkodó körei állandó erőfeszítéseket tettek a feudalizmus, abszolutizmus és a német hegemónia megvédéséért. Ausztria 1790-től 1848-ig azoknak a feudális államoknak egyike volt, amelyek a feudalista rendszer fenntartására és a forradalmi nemzeti mozgalmak elfolytására törekedtek általában a világban, de különösen a monarchiában. De ez az időszak ugyanakkor a kapitalista gazdálkodás további fejlődésének és a monarchiában a németen kívül minden nép nemzeti mozgalmainak kora is volt. Ebben a periódusban erősödtek meg azok a társadalmi erők, amelyek az 1848-as forradalmat vezették, amely bukása ellenére is a monarchia és az egész Közép-Európa kapitalista átalakulásához vezetett.

A szlovákok helyzete a Habsburg Monarchia magyar területein a XVIII. század végén és a XIX. század elején

A mai Szlovákia területe (49,900 km2) a Habsburg Monarchia keretében Magyarország része volt a XVI. század elejétől fogva. Ebben az időszakban sem, mint korábban sem, a mai Szlovákia területe nem képezett különálló gazdasági, politikai vagy közigazgatási egységet. A szlovákok 20 észak-magyarországi megyében éltek, ahol 15 megyében a lakosság abszolút többségét képezték. A szlovák lakosú megyékben a hatalom a magyar nemzetiségű fő- és középnemesek kezében volt. Voltak szlovák közép- és kisnemesek is, de ők nem érezték azt, hogy a szlovák nemzethez tartoznak, és nem is játszottak jelentősebb politikai szerepet.

A mai Szlovákia városaiban a gazdasági és társadalmi életben a németeknek és magyaroknak volt vezető szerepük, habár, majdnem mindegyikben a szlovákajkú lakosság volt számbeli fölényben. Ezek a városok még megőrizték középkori németes külsejüket, a város német berendezését. A feudális Magyarországon a városoknak nem volt különösebb politikai jelentőségük, mivel minden hatalom a nemesség kezében volt.

Magyarországon a szlovákok számbelileg a lakosság jelentős részét képezték. A XIX. század 30-as éveiben Magyarország kb. 11,5 millió lakosából közel 2 millió szlovák volt. A szlovák nép politikai szerepe viszont megközelítőleg sem felelt meg számbeliségének. Ennek mély történelmi gyökerei voltak. Magyarország összes alattvaló népei közül a szlovákok kerültek legkorábban magyar fennhatóság alá. A szlovák területek a Magyar Királyság területén sohasem képeztek semmilyen különálló egységet, és nem alakultak át történelmi jellegű tartománnyá. A XVI. és XVII. század folyamán a szlovák területek képezték a magyar állam központját, Bratislavában (Pozsony, Pressburg) tartották egész 1848-ig a magyar országgyűlést, és itt koronázták a Habsburgokat magyar királyokká. Így a magyar nemesség tudatában nem létezett semmiféle Szlovákia, hanem azok a területek észak-magyarországi megyékként, az egységes Magyar Királyság elválaszthatatlan részeiként szerepeltek.

A nemzeti, szociális és részben vallási elnyomás alatt elő szlovák lakosság gyakran lázadozott, de nem törekedett a Magyar Királyságtól való különválásra. A szlovákok vallásuk szerint megoszlottak még a huszita háborúk (XV. század) és a reformáció (XVI. század) idejétől kezdve. A szlovákok egy része a Szlovákiában és a Magyar Királyság más területein élő németekkel és magyarokkal együtt protestáns – lutheránus vallású volt. A XVII. század elején a szlovákajkú lakosságnak alig 1/5-e tartozott a katolikus egyház hívei közé. Az ellenreformáció hatására azonban – melynek Trnava (Nagyszombat) szlovák város volt a gócpontja – a XVII. és XVIII. században a szlovákok nagyobb része visszatért a katolikus hitre. A XVIII. szá-

zad végén és a XIX. század elején a protestáns (evangélikus) szlovákok nagy létszámú kisebbséget (kb. 40%) képeztek, külön egyházi szervezettel, saját nemzetiségű papsággal, cseh egyházi nyelvet használtak és saját iskoláik voltak.

Így tehát, a szlovák nép a XVIII. század végén és a XIX. század elején nemzeti elnyomásban és vallási megosztottságban várta be a nagy társadalmi eseményeket. Ez megnehezítette a nemzeti öntudatra ébredést, és lelassította a középkori feudalista népből modern kapitalista nemzetté válását.

II. GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI HELYZETKÉP MAGYARORSZÁG SZLOVÁK TERÜLETEIRŐL A XVIII. SZ. VÉGÉN ÉS A XIX. SZ. ELEJÉN

Mezőgazdaság

A XVIII. század vége és a XIX. század eleje az egész monarchiában és így Magyarország szlováklakta területein is, a feudális gazdálkodás válságának időszaka volt. Pontosabban, ez a válság ideiglenesen eltolódott a francia forradalommal kapcsolatos háborúskodások miatt, amelyek 1791-től 1814-ig tartottak. A Magyar Királyságban és a szlovák területeken is az alapvető gazdasági tevékenység a mezőgazdaság volt, melyben a feudális birtokok domináltak. A háborúk ideje alatt növekedett a mezőgazdasági termékek utáni kereslet, és ezért a magyar nemesség nagy mennyiségű gabonát szállított ki a Dunán. Ennek következtében a nemesek növelték parasztjaik munkakötelezettségeit, hogy fogják fel az urbánis földek részeit is, amelyeket az allódiumhoz csatoltak. Mária Terézi és II. József urbáris reformjai után kevésbé erőszakkal, inkább törvényes „regulációk", „tagosítás" és „birtokkikerekítés" címén, csalásokkal érték azt el. Így csökkent a telkes parasztok, és növekedett a zsellérek, mezőgazdasági munkások száma, és általában, romlott a parsztság majd minden kategóriájának helyzete.

A konjunktúra idején néhány nagybirtokon a termelés fejlődött, elhagyták a kettős és hármas vetésforgó-rendszert, a földet jobban trágyázták, új vetési kultúrákat honosítottak meg (burgonya, lucerna), beszerezték az első gépeket is. A nagybirtokok zömén és a középbirtokokon ez a fejlődés korlátozott, a termelés hagyományos, mert a földet alattvalóik munkájával és eszközeivel művelték. Hagyományos termelés folyt a kisnemesek birtokain és a parasztok minden kategóriájának földjein is. A szlovák területeken, ahol a föld kevésbé volt termékeny, a birtokok kisebbek voltak, mint

Magyarország többi részén, a mezőgazdaság fejlődése minimális volt. Általában a nem racionális hármas vetésforgót alkalmazták, míg Kelet-Szlovákiában a kettős vetésforgó is fennmaradt. Habár a termőföld legnagyobb része a nagybirtokosok kezében volt, mégis, szinte kizárólag a parasztok robotjával művelték. A munkajáradék dominált, jelentős volt a természetbeni járadék és egészen ritka a pénzjáradék. Szlovákiában a legnagyobb birtokok a magyar Eszterházy mágnás család tulajdonai voltak. Jelentős birtokkal rendelkezett a katolikus egyház – különösen az esztergomi érsek. De még ezeken a nagybirtokokon sem fejlődött a termelés, mert a belőlük származó jövedelem legnagyobb részét Szlovákián kívüli területeken a tulajdonos fényűzésére használták fel.

A háborúk befejeztével csökkent a gabona kiszállítása, és ezzel megerősödött a feudális mezőgazdaság válsága is. Ez a válság kiterjedt az egész gazdaságra, és ennek következtében kiéleződtek a társadalmi viszonyok ellentétei a XIX. század 20-as éveiben. A parasztság a kiutat a feudalizmus felszámolásában látta. Habár a magyar és szlovák parasztság az 1790/91. évi országgyűlés után elnyerte személyi függetlenségét, és az 1825—1848. időszakban tartott országgyűlések javítottak a parasztság jogi helyzetén, ténylegesen azonban mindezzel nem sokat nyertek. Az 1820. évi összeírás szerint a magyar parasztság nagyobb része ki volt semmizve. Az ún. zsellérek és kontraktuális viszonyban levő parasztok száma meghaladta a telkes parasztok számát. Azoknak, akik urbáris földdel rendelkeztek, mindössze 1/5-ének volt meg az egész szessziója (15—20 hektár), míg a többiek már csak felével, negyedével, sőt nyolcadával rendelkeztek. A parasztoknak összesen 5 020 575 hold urbáris földjük volt, míg a nemesség 9 832 051 hold allodiális földdel rendelkezett. A szlovák területeken sokkal több földnélküli és kevés földdel rendelkező paraszt volt, mint Magyarország többi részén. Éppen ezért a szlovák parasztok, különösen a hegyvidékeken a háziipar fejlesztésében kerestek megélhetést. A szlovák parasztok jelentős része idénymunkásként dolgozott Közép- és Dél-Magyarországon, és meglehetősen nagy számban költöztek el a monarchia más országaiba, de külföldre is. A parasztoknak igen kis része tudott csak munkát találni a szlovák és magyar városokban (Pesten), mert az ipar igen lassan fejlődött.

A városok gazdasági életének fejlődése

A szlovák területeken a városokban a középkori virágzó gazdaság megőrizte jelentőségét a XVI. és XVII. század nehéz éveiben is. A XVIII. század folyamán azonban stagnált és jóval alatta volt nemcsak Európa fejlett országainak, hanem a Habsburg monarchia egyéb országai gazdaságának is. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a szlovák városok általában

fejlettebbek voltak a többi magyar városnál (kivéve Pestet). Egészében véve a magyar gazdaság fejletlensége, a tőke és belföldi piac hiánya lassította a szlovák városok fejlődését is. Mindössze két város – Bratislava és Komarno (Pozsony és Komárom) jelentősége növekedett meg. Miután a kereskedelmi utakat áthelyezték, és néhány központi intézményt átvittek Pestre, Bratislava általános magyarvonatkozású jelentősége csökkent, annak ellenére is, hogy egészen 1848-ig itt tartják az országgyűlést.

A szlovák városokban főleg a kisipari gazdaság dominált, habár egyes gazdasági ágazatokban nagyobb manufaktúrák is voltak (fémmegmunkálás, szövőipar). A szövőiparban decentralizált manufaktúrák léteztek, amelyek exploatálták a háziiparosok munkáját, a szlovén „zálogságra" emlékeztető módon. A háziipar Szlovákiában más ágazatokban is fejlett volt, mivel nagy volt a földnélküli parasztok száma, valamint a föld hegyvidéki jellege miatt. A szlovák vászonszövők, csipkeverők, bádogosok, rostások, és a különböző fatárgyak készítői ismertek voltak az egész monarchia piacain, és rendületlenül fenntartották magukat.

A XIX. század harmincas és negyvenes éveiben jelentősen fejlődésnek indul Magyarországon a városi gazdaság. A szlovák területeken a manufaktúrák apró vállalatok voltak, legtöbbször 30—40 munkást foglalkoztattak, technikailag elmaradtak és kevés tőkével rendelkeztek. Míg ezekben az években Csehországban ipari forradalom volt, az egész Magyarországon összesen 11 gőzgép létezett.

Szlovákia lassú gazdasági fejlődése tükröződik a valamikor virágzó szlovák bányászat stagnálásában is. (Banska Bystrica, Banska Štiavnica, Kremnica – Besztercebánya, Selmecbánya, Körmőcbánya). Habár Banska Štiavnicán még mindig 10 000 bányász (főleg szlovák) dolgozott, valamint annak ellenére, hogy néhány fémmegmunkáló vállalat kibővült, és néhány új gépet szereztek be, stagnált a vas-, ólom- és a réztermelés is. E fémek kitermelése nem tudja kielégíteni Magyarország különben is szerény fémárú szükségleteinek 1/3-át sem.

A negyvenes évek folyamán a szövőipar fellendült, még a cseh ipar erős konkurenciája mellett is. Megmaradt még sok kis üveg- és papírgyártó vállalat is, de megcsappant a valamikor ismert agyagáru termelése. A forradalom előtti években kezdett fejlődni az élelmiszeripar (cukorgyárak, sörgyárak, malmok, alkoholpárlók), a vegyipar kezdetei is erre az időre tehetők.

Szlovákia közlekedésében a Duna játszott jelentős szerepet, amely a vasútvonal kiépítéséig Magyarország legfontosabb közlekedési vonala volt. A Dunán fejlődött ki a két országos jelentőségű kikötőváros, Pozsony és Komárom. A negyvenes években kezdték építeni a vasutakat. Szlovák területen az első lóvasút Bratislava – Trnava – Sered (Pozsony- Nagyszombat – Szered) között épült (1839—1846). Ezekben az években Pozsony össze volt kötve a Bécs-Prága közötti osztrák fő vasútvonallal is.

Milyen lassú volt a szlovák területek gazdasági fejlődése, látható a legnagyobb szlovák városok lakosai számának növekedését ábrázoló következő táblázatból is:

A szlovák városok lakosainak száma:

Város	1807.	1847. év
Bratislava	21 940	30 364 (1840.)
Banska Štiavnica	17 036	18 120
Košice	9580	13 672
Komarno	9191	19 113
Banska Bystrica	9969	5630

Közvetlenül az 1848-as forradalom előtt csak a négy legnagyobb szlovák város lakosainak száma haladta meg a tízezret, és Pozsonyon, Komáromon kívül a lakosok száma nagyon lassan emelkedett. Néhány városban (Banska Bystrica) csökkent a lakosság száma, míg más régi városok: Trnava, Levoča, Modra, Kremnica (Nagyszombat, Lőcse, Modor, Körmőcbánya) lakosainak száma nem haladta meg az ötezret.

Ez világosan tanúskodik az egész Magyarország és egyben Szlovákia kapitalista fejlődésének lassúságáról. Ez a tőkések kis számával és elégtelen társadalmi-politikai szerepével magyarázható. Az ipari tőke fölé emelkedett a kereskedelmi – uzsoratőke. Mivel a burzsoázia gazdaságilag a nemességtől függött, politikailag is határozatlan volt.

Szlovákiában a nagykereskedő burzsoázia túlnyomó részét németek és zsidók képezték. E nemzetiséghez tartozó burzsoázia kezében voltak a nagy manufaktúrák is. A királyi városokban, valamint más kisvárosokban a közép- és kis-burzsoázia szlovák nemzetiségű volt. A szlovák burzsoázia függött a német és zsidó tőkésektől és a magyar feudálisoktól. Habár a feudalizmus megdöntésében látta érvényesülésének távlatát, politikai és nemzeti téren nem volt harcias.

A szlovák vidékek ilyen szociális és nacionális struktúrája miatt, ahol az uralkodó társadalmi réteg idegenekből állt, a szlovák nép szempontjából igen jelentős szerepet játszott a szlovák értelmiség, amely a kisburzsoá, kisnemes és paraszti rétegekből alakult ki. Tekintettel a szlovák nép nemzeti alárendelt szerepére, ezt a réteget a papság, tanárok, tanítók képezték. Szabad foglalkozású, szlovák nemzetiségű értelmiség: orvos, ügyvéd stb. az 1848-as forradalomig nagyon kevés volt. Ilyen összetételű értelmiség volt a szlovák nemzeti újjászületés eszméinek hordozója a XVIII. sz. végén és a XIX. század elején.

III. A SZLOVÁKOK NEMZETI ÚJJÁSZÜLETÉSE

A nemzeti mozgalom megjelenésének általános okai Magyarországon

A kapitalista gazdaság kezdetei, a feudális abszolutizmus válsága, valamint a tőkés társadalmi osztály kialakulása a soknemzetiségű Habsburg monarchiában a nem német népek nemzeti mozgalmainak kezdeteihez vezetett. A felvilágosulás eszméi és felvilágosult abszolutizmus gyakorlati intézkedései elősegítették a monarchia minden népe burzsoá elemeinek társadalmi és eszmei érését. II. József uralkodása idején (1780—1790) a centralizmus és a germanizálás minden nem német nemzet ellenállását kiváltotta. A monarchia minden országa értelmiségének növekedett az érdeklődése saját népének nyelve iránt, mivel a népnyelv irodalmivá és nemzeti nyelvvé emelésével lehetett megteremteni a kultúrát. A nemzeti kultúra megteremtése és fejlesztése a nemzet megalakulásának volt az előfeltétele, amely nélkül elképzelhetetlen a kapitalista termelés teljes győzelme, a burzsoázia nemzeti méretű hatalma. Ezért a Habsburg monarchiában is a kapitalista fejlődést burzsoá kultúrforradalomnak kellett kísérni.

A felvilágosulás és a nemzeti megújhodás eszméi a monarchiában először a magyar népnél jelentkeznek. A magyar a legnagyobb létszámú nép volt a monarchiában, külön állam – jogi állással, és az egész monarchiában uralkodó német fölény ellenére a magyar területeken illetve a „Szent István-korona" országaiban uralkodó népnek tekintették. Az állami hagyományokra támaszkodva a magyar liberális és felvilágosult nemesség képviselői, valamint még a kialakulatlan magyar burzsoázia képviselői Magyarország teljes önállóságát – gazdasági, politikai, és nemzeti függetlenségét követelték. A magyar nép nemzeti öntudatának ébresztéséért és annak eluralkodásáért Magyarországon, már az 1790/91. évi országgyűlésen követelték az iskolákban és állami intézményekben a magyar nyelv bevezetését. Ugyanakkor hatalmas lendülettel fejlődött a magyar irodalom és általában a kultúra.

A francia forradalom és a Napoleon-vezette háborúk oly módon hatottak a magyar nemességre, hogy lemondott nemzeti követelményeiről, mert félt a későbbi összetűzésektől, melyek megfoszthatták volna a feudális jogaitól. A háborúk befejeződése után azonban, amikor a feudális gazdálkodás válsága ismét jelentkezett, újból kiéleződtek a magyar liberális nemesség és a bécsi udvar közötti ellentétek. A XIX. század húszas éveiben a magyar országgyűlésen erős nemesi oppozíció alakult ki, melynek Széchényi (mérsékelt) és Kossuth (baloldali) voltak a vezetői. A nemesi ellenzék a bécsi abszolutizmussal vívott harcában elérte, hogy az országgyűlés egész sor reformot hozott, és a magyar lett az állami nyelv.

A magyar országgyűlés és a magyar hatalmi szervek magyarosító törekvéseit ellenségesen fogadták a Magyarországon élő más népek, melyeknek nemzeti mozgalmai éppen megkezdődtek, horvátok, szerbek, románok, ruszinok és természetesen szlovákok. Mindezek a nemzetek határozottan ellenálltak a magyarosítási kísérleteknek, mert veszélyeztetve érezték nemzeti létüket. Habár a magyarosítás ösztönözte Magyarország nemzetiségeinek mozgalmait, nem ez volt az egyedüli mozgatója. A Magyarországon élő népek, köztük a szlovákok nemzeti mozgalmának a fő hajtóereje a kapitalista gazdaság fejlődése és a burzsoázia kialakulása. A nemzeti burzsoázia és az értelmiség volt a nemzeti újjászületés eszméinek hordozója.

A szlovák nemzeti megújhodás mozgalmának kezdetei

A XVIII. század végén és a XIX. század elején a felvilágosodási eszmék valamint a magyarok nemzeti mozgalmának hatására a szlovák értelmiség is élénk kultúrmunkába kezd. Mivel főleg paraszti és kisburzsoá eredetű ez a réteg, könnyen magáévá tette a felvilágosodás demokratikus eszméit. Ez a mozgalom több okból kifolyólag nem volt szervezett, éspedig: a szlovák tőkésosztály még nem volt elég fejlett, valamint a szlovák népnek nem volt egy gazdasági, politikai és kulturális központja. A szlovákok legnagyobb kulturális központjában, Bratislavában a gazdasági életet a németek, a politikait viszont a magyarok uralták. Az ilyen kedvezőtlen körülmények ellenére is a szlovákoknak már régóta volt néhány saját kultúrközpontjuk: Bratislava, Banska Štiavnica, Banska Bistrica és Levoča. A szlovákok nemzeti megújhodása vallási megosztottságuk miatt is lassú volt, melynek következtében kultúrájuk is ketté szakadt. A katolikus papság alsóbb, szlovák rétegei a XVIII. században is írtak vallási könyveket a nép számára, de alárendelték magukat a felsőbb magyar nemzetiségű egyházi hierarchiának. Ezért a fokozódó magyarosítás mellett nem tudtak harcolni a szlovák nyelvért és a nemzeti kultúráért.

A szlovák protestánsok – lutheránusok sokkal szervezettebbek voltak. Egyházi szervezetük kevésbé volt hierarchikus, meglehetősen jól szervezett iskoláik voltak, egyházi és irodalmi nyelvként a csehet használták. Kapcsolatot tartottak fenn a cseh nemzeti mozgalommal, és náluk korán felébredt a szláv öntudat. Ily módon a szlovák protestáns, evangélikus értelmiség többet tett a nemzet megújhodásáért.

A szlovákoknál a két irodalmi nyelv létezése gördített legnagyobb akadályt a nemzeti kultúra fejlődése elé. A XVIII. sz. végén a szlovák értelmiség katolikus része elfogadta Antun Bernolak (1762—1813) nyelvi kodifikációját. Bernolak a szlovák protestáns értelmiséggel ellentétben a szlovák nyelvet külön nyelvnek tekintette. A latin nyelven írt filológiai tanulmányai-

ban és halála után kiadott szlovák nyelv szótárában[2] Bernolak rámutatott a cseh és szlovák nyelv fonetikája és morfológiája közötti különbségekre, valamint kidolgozta a szlovák helyesírás szabályait. Bernolak nyelvi kodifikációja nem adott tartós eredményeket. Bernolak ismerete a filológiában és a szlovák népi nyelv tekintetében nem volt elég alapos. A szlovák irodalmi nyelv alapjául a számára legismertebb trnavai – nyugat-szlovákiai tájnyelvet jelölte meg, amely a cseh nyelvvel legtöbb rokonságot mutatta, amelytől éppen meg akarta különböztetni. Ezenkívül Bernolak a katolikus hierarchia egy részének támogatását élvezte, és ez kiváltotta a szlovák evangélista értelmiség bizalmatlanságát. Ily módon az egységes szlovák irodalmi nyelv megteremtésének első kísérlete meghiúsult, a nemzeti mozgalom kettéosztottsága továbbra is fennállt.[3] A katolikus szlovákok nem olvasták az ócseh nyelven írt evangélista irodalmat, az evangélista értelmiség pedig bojkottálta a „Bernolak-féle" nyelven írt katolikus írásokat. A szlovák kultúra felekezeti megosztottsága megmaradt a XIX. század első harmadának egész idején. Minden szlovák művelődési és iskolai intézmény egyházi jellegű volt. A szlovák nemzeti újjászületés legfontosabb és igen nehéz feladata a szlovák kultúra felekezeti megosztottságának áthidalása, az egységes irodalmi nyelv és egységes nemzeti kultúra megteremtése.

A szlovák evangélista értelmiség a felvilágosodás és a klasszikus német filozófia hatása alatt – mivel a német protestáns egyetemeken tanultak – igen élénk tevékenységet fejtett ki. A szlovák evangélistáknak aránylag fejlett, az állam hatásától független elemi- és középiskolai hálózatuk volt, a katolikus iskoláktól liberálisabb tanárokkal. A protestáns liceumokban Bratislavában, Banska Štjavnicán és Levočán (Pozsonyban, Selmecbányán és Lőcsén) jogot és teológiát is tanítottak, magasabb szinten az akkori katolikus intézményeknél. Mivel a kulturális kapcsolatok meglehetősen élénkek voltak a csehekkel, a szlovák evangélista értelmiségre ösztönzőleg hatott a csehek fejlettebb nemzeti megújhodási mozgalma. A cseh nemzeti mozgalom szellemi vezérei az ún. „filológiai" nemzedék vezető egyénisége J. Dobrovski (1753—1829) példaként hatott a szlovák evangélikus értelmiségiekre: Juraj Ribara (1754—1812), Bohuslav Tablicra (1769—1832) és Bernolak követő katolikus Juraj Fandacra (1750—1811).

A nemzeti megújhodás szorgalmazása során a szlovák evangélikus intelligencia már korán vegyes vagy tiszta szlovák[4] tudós társaságokat alakít. E társaságok közül egyesek hosszabb ideig is fennáltak, és kiadták tagjaik irodalmi alkotásait. A szlovák nemzeti újjászületés szempontjából igen jelentős volt a cseh-szlovák nyelvi és irodalmi társaság valamint katedra megalapítása a bratislavai evangélikus líceumban 1803. évben. E tanszéken a csehszlovák nyelv professzora Marljivi Juraj Pakovič (1769—1856) volt. Ez az intézmény majdnem fél évszázadon át a szlovák evangélikus értelmiség megújhodási tevékenységének központja volt. Palkovič a professzori

tevékenysége mellett igen élénk kiadói tevékenységet is folytatott. 1812-től 1818-ig kiadta a Tudenik folyóiratot, melyben figyelemmel követte a monarchiában élő szláv népek nemzetújhodási mozgalmát. Palkovič mellett figyelemre méltó tevékenységet fejtett ki Bohuslav Tablic is (1769—1832). Maga köré gyűjtötte a bányavárosok evangélista szlovák értelmiségieit és tudós társaságot alapított. A Tablic által alapított társaság Banska Štjavnicán csehszlovák nyelvi katedrát nyitott, melyet Slovak Rojko vezetett.

A szlovák nemzeti újjászületés mozgalma vezetőinek első nemzedéke felekezeti megosztottságban és politikailag semleges magatartással, irodalmi és kultúrtevékenységével megvetette a szlovák nemzetújhodási mozgalom további fejlődésének alapjait a XIX. század húszas és harmincas éveiben.

A szlovák nemzeti megújhodás további alakulása a XIX. sz. húszas és harmincas éveiben

Habár a szlovák nemzetújhodási mozgalom vezetői első nemzedékének nem sikerült áthidalnia a vallási megosztottságot, mégis megteremtette az egységes szlovák nemzeti mozgalom pszichológiai előfeltételeit. A XIX. század húszas és harmincas éveiben a szlovák nemzetújhodási mozgalom új nemzedéke lép a színre, melynek fő ideológusa és vezetője a neves Jan Kolar (1793—1852) volt. E nemzedékhez tartozott a kiemelkedő tudós (nyelvész és történész), Pavle Josif Šafarik (1795—1861). Kolar és Šafarik cseh és szlovák nemzetújító generációja a francia forradalom és Napoleon háborúi után került a történelmi színre, miután alapos filozófiai, tudományos képzést, politikai tapasztalatot szerzett. Šafarik és Kolar elsőként hívták fel a figyelmet a szlovák népköltészetre, aláhúzva annak jelentőségét az irodalmi nyelv kialakítása, fejlesztése szempontjából. Rámutattak a korábbi szlovák irodalmi nyelv archaikus voltára, szegénységére és azt szükségesnek látták gazdagítani a népnyelv kincseivel. Német hatásra az irodalomban a romantika irányzata virágzott, de távol állt tőlük a múlt reakciós apológiája és a szűklátókörű nacionalizmus. Érdeklődést tanúsítottak minden szláv nép múltja iránt, miközben állandóan szem előtt tartották jövőjüket és kihangsúlyozták a humánus eszméket.

Šafarik a későbbi tudományos és nemzetújító tevékenysége folyamán a cseh nemzeti mozgalom kiemelkedő egyéniségei közé tartozott, de szlovák születésű lévén, nagy érdemei vannak a szlovák nemzeti újjászületésben. Šafarik elsőként bizonyította be tudományos alapon, hogy a szlovák beszéd különbözik a csehtől, és hogy megvan minden feltétel a külön irodalmi nyelvvé való fejlődéséhez.[5] Kolar maradt a szlovák nemzeti újjászületési mozgalom vezető egyénisége, a húszas és harmincas években, sokoldalú – irodalmi, tudományos és mozgalmi tevékenységet fejtett ki. Kolar Jénában

végezte egyetemi tanulmányait, majd a pesti szlovák protestáns egyházközösség papja, prédikátora lett, (1814—1832). Itt energikus harcot folytatott a szlovákok jogaiért, és arra törekedett, hogy Pesten vallási megosztottság nélküli egységes szlovák kultúrközpontot létesítsen. Kolar a csehek és szlovákok egységes irodalmi nyelvéért küzdött, olyan nyelvért, amely a szlovákok és a csehek egyenrangú nyelve. Kolar elemezte a dualizmust a szlovák nemzeti mozgalomban és követelte a világi kultúra fejlesztését. A modern nyelvtudomány követője, melynek értelmében a népnyelv alapjain tudományos terminológia kidolgozását indítványozta.

Irodalmi munkásságával, de különösen a Slave Dcery (1824—1832) című poémájával nagy népszerűségre tett szert a szláv népek előtt. A szláv nemzetek együttműködését támogatva Kolar az egész Habsburg monarchia területén élő szláv nemzetek értelmiségei több nemzedékének volt idelógusa és nevelője. Kolarnak a szláv népek a kulturális és politikai együttműködésére vonatkozó eszméit nem szabad összetéveszteni a reakciós pánszlávizmussal, ahogyan azt Kolar ellenfelei tették.[6]

Kolar fő érdeme az, hogy a szlovák nemzeti megújhodás mozgalmát kiterjesztette a népi, világi ideológiára és minden erejével arra törekedett, hogy ezt az ideológiát átvigye mindkét valláshoz tartozó szlovák értelmiségre és a széles néprétegekre. Kolar tevékenysége a német romantikusok és nacionalisták valamint a magyar nemzeti mozgalom és a magyar liberális oppozíció reakcióját váltotta ki.

Kolar megújhodási tevékenységének gyönge oldala az volt, hogy végig kitartott az egységes cseh és szlovák irodalmi nyelv követelése mellett, annak ellenére, hogy a történelem külön szlovák nép megalakulásának irányába fejlődött. Kolar idealisztikusan túlértékelte a nyelv jelentőségét a nemzeti kultúra megteremtésében, és nem fogta fel a náció fejlődésében a gazdasági és politikai tényezők döntő szerepét. Kolar ideológiájának e gyengeségei miatt ellentétbe került a XIX. sz. harmincas éveinek végén és a negyvenes éveiben élő nemzedék felfogásával. Mindennek ellenére Kolart a szlovák nemzeti újjászületési mozgalom legmarkánsabb személyiségének tekinthetjük. Igen nagy érdeme a szlovák nemzeti újjászületés folyamán a felekezeti megosztottság és provinciális szellem túlhaladása.

A XIX. század húszas és harmincas éveiben a szlovákok nemzeti megújhodását jelentősen támogatták az egyetemisták és olvasóköri egyletek. Az olvasókörök hozzájárultak az értelmiség és a széles néprétegek közötti távolság fokozatos áthidalásához, és ezzel a nemzeti újjászületés még inkább kiterjedt, intezitása növekedett.[7]

A húszas évek végére kiéleződött az ellentét a szlovák és a magyar nemzeti mozgalom között. A magyar liberális oppozíció a magyar hivatalos nyelv elfogadását követelte a Magyarországon élő összes nemzetek számára, és ennek következtében sokasodnak a viták a folyóiratok, újságok hasáb-

jain. A szlovákok nem voltak egyenlő helyzetben, mert magyar nyelven számos folyóirat jelent meg, publikációk, egyesületek, az országgyűlés és a hatalom támogatta a magyarokat. A magyar-szlovák nyelvi vitát szociális ellentétek szőtték át, mert a szlovák nép a széthulló feudális társadalom alsóbb rétegeihez tartozott. A magyar-szlovák szociális ellentétek kiéleződése 1831-ben szlovák parasztlázadáshoz vezetett, melyet a hatalom kegyetlenül vérbe fojtott, 120 felkelőt felakasztottak.

A szlovák-magyar nyelvi vita mélyülése és a magyar hatalmi szervek konkrét magyarosítási intézkedése elősegítette a szlovák katolikus és protestáns értelmiség közeledését. E téren jelentős lépés a szlovák nyelvi és irodalmi társaság megalakítása Budán 1834-ben. Habár e társaság tagjainak többsége Bernolak-követő katolikus volt, elnökké Jan Kolart választották. A társaság Zora címmel évkönyvet adott ki, melyben mindkét valláshoz tartozó szlovák írók műveit tette közzé különböző irodalmi nyelven (1835, 1836.). A szlovák nemzetújítási mozgalom két áramlatának közeledése a cseh mozgalomtól való távolodáshoz vezetett, mert azok nem tanúsítottak megértést a szlovák nyelv és irodalom önálló fejlődése iránt. A cseh nemzeti mozgalom tagjai Kolarnak is a szemére vetették, hogy szlovákosítja a cseh nyelvet. Ezekben a termékeny években Kolar szlovák népdalgyűjteményt ad ki, amely a katolikus és evangélikus szlovákok első közös kiadványa. A gyűjtemény a szlovák népi nyelv gazdagságát tanúsította, de a szlovák irodalmi nyelv kodifikációjának halaszthatatlanságát is bizonyította.[8]

A harmincas évek végén fokozódik a szlovák egyetemisták társaságainak tevékenysége. Különösen termékeny munkát végzett a bratislavai líceumban megalakult egyetemista társaság, az ismert Štur-nemzedék. A bratislavai egyetemisták e nemzedéke lelkesedett Kolar és Šafarik eszméiért, és nem elégítették ki őket tanáruk, Juraj Palkovič elavult, politikailag színtelen eszméi. A bratislavai egyetemisták élénken érdeklődtek a politikai kérdések iránt, és arra törekedtek, hogy felvegyék a kapcsolatot más szlovák városokban (Prešova, Kežmarok, Levoča – Eperjes, Késmárk, Lőcse) élő szlovák egyetemistákkal, diákokkal. Kiadták saját irodalmi munkásságuk gyűjteményes kötetét „Plidy" címmel, továbbá kapcsolatba akartak kerülni a néppel, ezért olvasóköröket létesítettek, szlovák nyelvű könyveket árultak, és amatőr színielőadásokat szerveztek. A bratislavai egyetemisták összeköttetésben álltak a német és osztrák egyetemeken tanuló szláv egyetemistákkal, különösen a csehekkel. Gyakran látogattak Szlovákiába cseh egyetemi hallgatók, és úgyszintén szlovákok Csehországba.

Mindez erősítette a szlovák nemzeti újjászületést és a magyarosítás elleni védekezés mellett kidolgozták a mozgalom pozitív nemzeti programját. Ez a mozgalom mindinkább a szlovák társadalom polgári erői törekvéseinek kifejezője, vagyis annak, hogy megszűnjenek a feudális és félfeudális rendszer korlátai, melyek akadályozzák a szlovák nép szabad kulturális, politikai

és társadalmi fejlődését. A szlovák nemzeti újjászületési mozgalomnak a XIX. század húszas és harmincas éveiben elért eredményei tették lehetővé a negyvenes években a mozgalom tetőzését.

A szlovák nemzeti újjászületési mozgalom tetőpontja a XIX. század negyvenes éveiben

A szlovák nemzeti újjászületési mozgalom fejlődése folyamán a XIX. sz. negyvenes éveiben érte el tetőfokát. A szlovák nép történelmének szinterén akkor lépett fel a nevezetes Štur-nemzedék, ifjú szlovák nemzetújító értelmiség. Ez a nemzedék fejezte be Šafarik és Kolar megkezdett művét, sőt túl is szárnyalta a nagy tanítói által kitűzött célokat. Ez a nemzedék áthidalta a nemzetújító mozgalom vallási megosztottságát, és az értelmiség által indított szükkörű mozgalmat kiterjesztette az egész nemzetre, teljesen kibontakozott tevékenységük által a szlovák nép polgári nemzeti mozgalma.

A XIX. század negyvenes éveiben az egész Magyarországon megérnek a polgári forradalom objektív és szubjektív feltételei. A soknemzetiségű Magyarországon szükségszerűen kiéleződtek a nemzetek közötti viszonyok a különböző nemzetiségű burzsoáziájának ellentétes érdekei miatt. Különösen elmérgesedett a magyar-szlovák ellentét, mert Magyarországon egyedül a szlovák népnek nem sikerült megteremteni semmilyen önálló nemzeti intézményt. Az egyedüli, többé-kevésbé önálló szervezet, melyet a szlovákok felhasználhattak, a protestáns – lutheránus egyház és annak iskolái voltak.

A negyvenes évek elején Zaj Károly gróf, a magyar evangélikusok fő inspektorának hatására a magyarosítás e szervezetre is kiterjedt. A szlovák evangélikusok magyarosítására irányuló politikai ellenállásba ütközött, amelyet támogattak a nemzeti újjászületés mozgalmának tagjai. A szlovák lutheránusok jogaiért folytatott harcba aktívan bekapcsolódott a Štur-nemzedék is.

Štur és követőinek tevékenysége

Štur Ljudevit (1815—1856), a XIX. sz. negyvenes éveiben a szlovák nemzetújhodási mozgalom vezetője még a harmincas évek végén a bratislavai líceum diákjaként kapcsolódott be a mozgalomba. Miután elvégezte az egyetemet Haleban, a bratislavai líceumban Palkovič segédeként, és mint utódja, a csehszlovák nyelv tanáraként élénk előadási és nevelői tevékenységet fejtett ki. Štur hazafiságát lelkesen fogadta a szlovák tanuló ifjúság, viszont annál kevésbé nézte jó szemmel a magyar hatalom, a magyar libe-

rális oppozíció és a protestáns hierarchia Zaj gróffal az élén. Štur nagy részt vállalt a szlovák evangélikusoknak a császárhoz írt petíciójának összeállításában, amelyben elítélték Zaj magyarosítási politikáját, és jogokat követeltek, melyek megkönnyítenék a szlovák nemzeti kultúra szabad fejlődését. Ezért Štur ki volt téve a hatalom és a protestáns hierarchia gyanakvásainak, zaklatásainak. Štur üldöztetése csak növelte népszerűségét, és meggyorsította a nemzeti mozgalom erőinek szervezkedését. Štur felfogása szerint a szlovák nemzeti megújhodásnak teljesen önálló kulturális és politikai mozgalommá kell válni. Ezért egyesíteni kellett a katolikus és evangélikus nemzetújítókat, és egységesíteni kellett a szlovák irodalmi nyelvet. Šturnak ez az elgondolása már megérett, de csak néhány évvel később valósult meg, amikor eszméjét elméletileg is megalapozta munkáiban, és gyakorlatilag kifejtette újságaiban.[9]

Štur eszméit lelkesen fogadta mindkét felekezethez tartozó szlovák értelmiség legöntudatosabb és legharcosabb rétege.

Zaj gróf utasítására a protestáns egyházi szervek Šturtól visszavonták a bratislavai líceum katedráján az előadás jogát (1844), és ezután teljes mértékben a nemzeti mozgalom ügyének szentelte magát. Tevékenységében két harcias, tanult szlovák entellektüel támogatta, Jozef Miloslav Hurban (1817—1888) és Mihail Miloslav Hodža (1811—1870). Štur indította az első szlovák nyelvű lapot (Slovenskie narodnie noviny) melynek irodalmi melléklete is volt (Orol Tatranski) (1845—1948). Az újság és a melléklete a szlovák nemzeti megújhodási mozgalom folyamán ugyanolyan szerepet játszott, mint az ilír mozgalomban a 10 évvel korábban indult Ilirske novine és Danica Ilirska folyóiratok. A szlovák nemzeti lap Štur és követőinek tribünje volt, és lapjain tette közzé írásait sok akkori szlovák irodalmár. A lap és a melléklete döntő szerepet játszott az önálló szlovák irodalmi nyelv kialakulásában, és itt alapozta meg Štur a szlovák irodalmi romantika elméletét.

A szlovák irodalmi nyelvet véglegesen a Tatrin szlovák egyesület 1846-ban megtartott harmadik összejövetelén ismerték el. Az irodalmi nyelv alapjául a középszlovákiai tájnyelvet fogadták el. Štur a fonetikus helyesírási elv híve volt, de ezt ellenezte Hodža és Štur más követői is, így az etimológikus írásmódot fogadták el, ezáltal a gazdag szlovák irodalom történelmi hagyományait követték. Šturnak teljesen igaza volt, mikor ezekben az években ezt írta: „E fontos lépés alkalmával a mi szlovák embereinket tartottuk szem előtt, tulajdon tájnyelvét véve alapul és nem az eddigi irodalmi nyelvet.[10]

Štur és követői példátlan kulturális és politikai tevékenységet fejtettek ki. A lap és melléklete mellett korszerű irodalmi-tudományos folyóirat is indul Slovenskje pohlady na vedu, umenia a literaturu címmel. Ezt a rend-

kívüli folyóiratot sok sikerrel Štur közeli munkatársa Hurban szerkesztette, lapjain a szlovák nemzetújító értelmiség élgárdája jelentette meg írásait.[11]

Štur, Hurban és Hodža által kodifikált szlovák irodalmi nyelv a szlovák nemzet szempontjából történelmi jelentőségű volt és emellett demokratikus és progresszív. Mint minden jelentős társadalmi akciónak, ennek is voltak ellenzői. Štur követőivel a cseh nemzeti mozgalom tagjai és a szlovák nemzetújító mozgalom idősebb nemzedéke Jan Kolárral az élen szállt szembe. Ők a Štur követőinek akciójában a két testvéri népelszakítását látták, és Štur a nemzeti ideálok elárulásával vádolták. Az idő azonban gyorsan bebizonyította kinek van igaza. Az irodalmi nyelv kodifikálása megkönnyítette a szlovák népnek az asszimilálódás elleni harcot, megkönnyítette a szlovák nép emancipációjának folyamatát, a modern burzsoá nemzetté való átalakulását. Végezetül győzött az az eszme, hogy a szlovákok külön nemzetet képeznek, amelynek önálló kulturális, politikai és gazdasági fejlődésre van joga.

Štur követői a gyakorlatban bizonyították be a szlovák népi nyelv kifejező erejét azáltal, hogy jelentős irodalmi alkotásokat jelentettek meg e nyelven. Bemutatták, hogy ezen a nyelven a legösszetettebb, bonyolultabb tudományos filozófiai gondolatokat is ki lehet fejezni. Sokoldalú tevékenységükkel Štur követői nemcsak irodalmi, hanem széles körű nemzetművelési, politikai mozgalmat vezettek. Harcoltak a nemzeti oktatás bővítéséért, reformjáért, és felhívták a figyelmet a szlovák nép időszerű politikai, gazdasági és társadalmi problémáira. Štur és követői a feudális viszonyok felszámolását sürgették, valamint felfogták, megértették az iparosodás jelentőségét, habár azt a fejletlen szlovák tőkésosztály nem tekintette halaszthatatlannak. A társadalmi, nemzeti-politikai kérdések tekintetében Štur reális, világosan látó politikus volt. Ő nem követelte a nemzeti függetlenséget, de jóváhagyja az urbáris földek felvásárlását. Követelte, hogy a szlovákok Magyarországon egyenjogú nemzetté váljanak, de azt is, hogy a feudális viszonyokat a parasztok számára minél kedvezőbben szüntessék meg. Ő a magyar országgyűlésen mindig a leigázottak érdekében szólt – „Kérjük országunkban a szabadság növelését, ... mert anélkül ez az ország... (Magyarország M. P.) nem lesz igazán biztonságban. De ha szabadságot kérünk, az urbáris munkákra gondolunk, mert azok mindennek a kerékkötői",[12] – mondta Štur a magyar országgyűlésen.

A negyvenes évek végén Štur heterogén szociális mozgalma politikailag differenciálódni kezd, ami érettségét bizonyította. Kezdett kialakulni a balszárny, melynek Štur politikája túlságosan mérsékeltnek tűnt. E balszárnyhoz tartozott Janko Kral, neves irodalmár és Jan Francisci, kiemelkedő demokrata, aki nagyon határozottan írta: „A mi népünknek most nincsennek jogai, és ezért nincs mit féltenie, sőt határozottan kell harcolni mindenért. Így vagyunk mi szlovákok a saját hazánkban. Ezért mondom, hogy

a lapnak liberális-demokrata elveket kell követni, hogy nemzeti és szlovák legyen".[13]

1848, előtt a szlovák nemzeti mozgalom osztályjellegét és jelentőségét értékelve mutatis mutandis – e mozgalom méltatását Kardeljnek a szlovén nemzeti mozgalomról mondott szavaival fejezhetjük ki, amely nagyon hasonló a szlovák mozgalomhoz:

Az a kérdés, hogy a nemzeti megújhodás törekvéseinek ki volt a hordozója: a burzsoázia, kisburzsoázia, parasztság – helytelen. A paraszt, a kisburzsoá, iparosok, termelők és az ezekkel kapcsolatban álló szlovén értelmiség is az új társadalmi folyamatok, a korai kapitalizmus részei voltak. Belőlük alakult ki a modern burzsoázia és a proletariátus. Mindezek a rétegek hordozói voltak a szlovén nemzeti öntudatra ébredés eszméinek, habár sem a szociális, sem a konkrét gazdasági törekvésük szerint nem képeztek homogén egységet.[14]

A szlovák nemzeti mozgalom tagjainak kapcsolata a délszláv népek megújhodásának hordozóival

A szlovák nemzeti mozgalom harcosai nagy tekintélynek örvendtek minden szláv nép szemében. Igen szoros kapcsolat fűzte őket népeink nemzeti újjászületéséért küzdő fiaihoz. Ez a kapcsolat jó táptalajt talált nálunk és a szlovákoknál fennálló társadalmi viszonyok hasonlóságában, a politikai, szociális és kulturális problémák hasonlóságában, a nyelvek rokonságában és a közös, szláv eredetben. A szlovén nemzetújítók Kopitár, Metelko és Stanko Vraz leveleztek Šafarikkal. Vraz Šafarik számára anyagot gyűjtött a szlovénokról. Kolar felfogása a csehszlovák nyelvi egységről arra ösztönözte Vrazt, hogy fogadja el a szerb-horvát-szlovén nyelvi egységet, továbbá, Đulabije című művén erősen érezhető Kolar Slave Dcery művének hatása.

Különösen élénk volt a kapcsolat az illír mozgalom és szlovák nemzeti mozgalom között, Ljudevit Gaj Kolar szuggesztiójára adta ki brossúráját a horvát helyesírásról, amelyet a cseh helyesírás mintájára állított össze (1830). Kolarnak a szláv kölcsönhatásra vonatkozó eszméi inspirálta Gajt, hogy az illír mozgalmat délszlávokkal közös mozgalommá emelje. Gaj levelezett Šafarikkal, de Kolar sugalmazására indította az Ilirske novine és Danica folyóirat (1835) kiadását. A Danica gyakran közölt cikket a szlovákokról és szlovák verseket tett közzé. A Danica lapjain Gaj közzétette Kolar írásait a szláv kölcsönös együttműködésről. Kolar járt Zágrábban, ahol még jobban megszilárdította kapcsolatait az illír mozgalom tagjaival. Zágrábban Kolar többek között megismerkedett Meda Pucić irodalmárral, és Ognjeslav Utjesenovič Ostrožniski költővel. Petar Preradović Kolar

hatása alatt írta Slavjanka című ódáját, a nagy szlovák hazafit siratta el gyengéd hangú Smrt Jana Kolara (1852) című elégiájában.

Štur reformja tekintetében Gaj és az illír mozgalom tagjai semleges álláspontra helyezkedtek, habár érthető volt számukra a szlovák álláspont.

A szlovák nemzetújítókat nagyra értékelték Szerbiában is, habár itt mások voltak a társadalmi-politikai körülmények. Belgrádban már igen korán kezdték közölni Šafarik, Kolar és Štur munkáit. Vuk Karadžić anyagot nyújtott Šafariknak a szerbekről, és levelezett vele. Kolarnak a szláv együttműködésre vonatkozó munkáját Belgrádban 1845-ben fordították le. A Družina mladeži srbske elnevezésű ifjúsági egyesület összejövetelein ifj. Jevrem Grujić Kolar műveiből olvasott fel, Jovan Ilić költő pedig részleteket fordított le a Slave Dcery poémából.

Még élénkebb volt a kapcsolat a szlovák nemzetújítók és a vajdasági szerbek között. Šafarik, aki a Novi Sad-i szerb gimnázium tanára volt (1815—1833) nagy hatást gyakorolt a szerbek kultúréletére. A Matica srpska évkönyvének első számait az ő hatása alatt szerkesztették. A Pesten tanuló szerb egyetemisták Kolar köré tömörültek. Pesten tanult, és Kolar erős hatása alatt állt Pavle Stamatović. Todor Pavlović a Srpski narodni list című lapban közölte Kolarnak az együttműködésről szóló írásának fordítását. Ljudevit Štur pedig a Bratislavában tanuló szerb fiatalokra volt nagy hatással. Az ő hatására vált költővé a vajdasági szerbek későbbi nagy vezére Svetozar Miletić.

Ez a néhány adat világosan bemutatja népünk és a szlovák nép közötti szoros együttműködést a nemzeti öntudatra ébredés korában, és tanúskodik arról, hogy népeink előtt a szlovák nemzetújító mozgalom tagjai igen nagy tekintélyt élveztek.

Mindezek összegezése képpen megállapíthatjuk, hogy a szlovák nemzet újjászületési törekvései a nemzeti mozgalomban teljesedtek ki, amely lehetővé tette a szlovák nemzet emancipációját, valamint sokban hozzájárult ahhoz, hogy a szlovák népet ne érje teljesen felkészületlenül a forradalmi 1848-as év,

IV. A VAJDASÁGI SZLOVÁKOK A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉIG

A szlovákok letelepedése az Alföldön (Dél-Magyarországon — Vajdaságban)

A XVII. és XVIII. század folyamán a magyar feudálisok részéről a szlovák jobbágyok fokozódó, mindinkább elviselhetetlen kizsákmányolása, az észak-magyarországi szlovák megyék viszonylagos túlnépesedése, továbbá

a szlovák evangélisták üldöztetései előidézték a szlovákajkú lakosság elköltözését régi lakhelyüktől Közép- és Dél-Magyarországra. Az első vándorlások a XVIII. század második és harmadik évtizedében kezdődtek, amikor a szatmári béke (1711) után a magyar nemesség feladta a Habsburg abszolutizmus elleni harcot. Az első áramlat alkalmával a szlovák jobbágyok Nógrád, Pest és Békés megye területén a Tisza és Duna mentén telepedtek le. A Nógrád, Pest és Békés megyében letelepült szlovákok Szlovákia északi és középső részéről származtak, a Tisza mellékére települtek. Szlovákia keleti részéről, míg a Duna mellékiek a nyugati részéről származtak.

Abban az időben, amikor a Habsburg monarchia hatalmi szervei kezdték betelepíteni a ritkán lakott dél-magyarországi területeket, a XVIII. sz. közepén a szlovákajkú lakosság is kezd Bácskában, majd Szerémségben és a Bánságban is megtelepedni. Kezdetben Vajdaságban főleg a nógrádi és pestmegyei szlovákok telepednek le, de hamarosan régi szülőföldjükről, Szlovákiából – Hontijska, Orovska, Liptovska, Turčanska, Trenčinska, Gemerska, Zvolenska és más „županijákból" (Honti, Liptói, Turóci, Trencséni, Gömöri, Zólyomi és más megyékből). Az első szlovákok 1745-ben jöttek Bácskába (Petrovac), Szerémségbe 1770-ben (Stara Pazova) míg a Bánságba csak a XVIII. század végén (Komlós), de nagyobb települések csak a XIX. század elején alakulnak ki. (Kovačica, Padina). A XIX. század második felében Szlavóniában is telepednek le szlovákok.

A többi dél-magyarországi telepeshez hasonlóan a szlovákok is feudális birtokokon, kamarai gazdaságokon és a határőrvidékeken telepedtek le. Bácskában a szlovákok feudális birtokokon telepítették Petrovac, Gložan és Kisač településeket a Čarnojevićek futaki birtokán, továbbá Kulpint a Stratimirovićok kulpini birtokán, Bajsát Stevan Zak pusztáján és Selenčát a kalocsai érsek birtokán. A bácskai kamarai birtokokon a szlovákok Pivnica és Lalić helységeket telepítették. A szlovák családok kisebb számban még Bezdánba, Kupuszinára és Temerinbe költöztek, de itt később elmagyarosodtak. A szlovák telepesek egy része a XVIII. század végén Dél-Bácskába (Palanka, Begeč, Futog) költözött. Ezekből a más bácskai falvakból költözött a XIX. század elején meghatározot számú szlovák család Novi Sadra (Újvidék). Ily módon a dél-magyarországi vidékeken Bácskában telepedett meg legtöbb szlovákajkú család. A felsorolt falvak némelyikében a XVIII. század végén a szlovák lakosság létszáma kb. 2000 is volt. (Petrovac, Kisač). A lakosság természetes szaporulatának és a további letelepedéseknek köszönve, 1900-ban Bácskában 30 002 szlovákajkú lakos volt. Gazdasági és kulturális központjuk Bački Petrovac, később pedig Novi Sad.

Szerémségbe az első szlovákok 1770-ben költöztek – 98 család Selenčáról, Bácskából Stara Pazovára. 1791-ben 30 szlovák család Novi Slankamenre költözött, míg a XIX. század folyamán Stara Pazováról a szlovákok

más szerémségi helységbe is átköltöztek – Bingun (?), Sot, Boljevac, Dobanovce, falvakba. A szerémségi szlovákok gazdasági és kulturális központja Stara Pazova volt, ahol már 1784-ben 1350 szlovák lakos élt, míg 1900-ban létszámuk meghaladta az 5000-t, és így a helység lakosainak 75%-t képezték. A XIX. század folyamán a szlovák lakosságból sokan Szlavóniába telepednek le – Našice, Markovce, Jurjevce és más falvakban, Pejačević grófok birtokain. Ezeknek legnagyobb része elhorvátosodott a XIX. és a XX. század folyamán. A Szerémségbe és Szlavóniába a szlovákok letelepedése ún. szekundáris kolonizáció volt, amely igen intenzív a XIX. század végén, mert a parasztok olcsóbb földet kerestek. A hivatalos statisztika szerint 1900-ban Szerémségben 11 415, Szlavóniában pedig 6 500 szlovák élt.

Bánságban a szlovákok a XVIII. század végén jelennek meg (Banatski Komloš 1782), ahonnan hamarosan Mali Gaj, Slovačka Stamora és Nadlak helységekbe is átköltöznek. A nagyobb szlovák települések azonban a XIX. század kezdetén alakulnak ki. Ekkor települ Kovačica 1803-ban és Padina 1806-ban. Szlovákajkú lakosság azonban volt már a bánsági falvakban is, Aradac, Slovački Aleksandrovac, Janošik, Hajdučica, Vojlovica, Belo Blato és Ostojićevo falvakban. A bánsági szlovákok gazdasági és kulturális központja Kovačica, ahol 1900-ban több mint 4000 szlovák lakos élt az összesen 15 000 bánsági szlovákajkú telepesből. A bánsági szlovákok legnagyobb része a határőrvidéken élt, és a bácskaiaktól szerémségiektől eltérően határőrvidéki kedvezményeket élvezett.

Ebből látható, hogy a dél-magyarországi szlovák telepesek Bácskában, Szerémségben és Bánságban szétszórtan éltek. Annak ellenére, hogy egyes falvakban a lakosság többségét képezték, nem telepítettek be egy kontinuált területet. Vajdaságban 1900-ban létszámuk 56 386, és a ruszinok mellett ők képezték a legkisebb létszámú nemzetiséget Dél-Magyarországon. Ez a tény meghatározta gazdasági-politikai és kulturális szerepüket Vajdaság történetében.

Vajdaság szlovák nemzetiségű lakosságának helyzete a letelepedés után

A vajdasági szlovákok ugyanúgy éltek, mint Vajdaság többi falusi lakosai a XVIII. században. Viselték a szokásos feudális terheket, ha feudális vagy kamarai birtokokon éltek, illetve a katonai kötelezettségeknek tettek eleget a hátarőrvidékeken. Ha a régi otthonukban az életüket összehasonlítjuk az itteni helyzetükkel, a modern szlovák történelmi szemlélet konstatációja szerint a szlovákok élete a délvidéken jobb volt.[15] A szlovák telepesek több földet kaptak, és az sokkal termékenyebb volt, mint a régi hazájukban, a jobbágy sorsból felszabadulva szerződéses viszonyba léptek,

szabad költözködési joggal. A szlovák telepesek pauperizálódásának folyamata sokkal lassabb volt, mint a régi hazájukban, kitartásuk, szorgalmuk és takarékosságuk folytán példás földművesekké váltak, és az ésszerű mezőgazdasági termelésben megközelítették Vajdaság német lakosságát.

A XVIII. században a vajdasági szlovákok legnagyobb része jobbágyparaszt volt (kivéve a Bánságot, ahol több volt a határőr). A városi lakos igen kisszámú volt, még a XIX. és a XX. században is. A szlovák parasztok minden figyelmüket a föld művelésére, házépítésre, berendezkedésre összpontosították, és e téren irígylésre méltó eredményeket értek el. Az örökös földéhségük konzerválta a társadalmi viszonyaikat, mint például a vallási hovatartozásuk, ami meglehetősen elszigetelte őket a körülöttük élő, más nemzetiségű lakosságtól. Ez az elszigeteltség akadályozta meg az asszimilációjukat, de lelassította a politikai, kulturális emancipációjukat is, és csökkentette szerepüket Vajdaság politikai életében. Az ilyen kedvezőtlen körülmények ellenére is a vajdasági szlovákok aktívabban bekapcsolódtak Magyarország és Vajdaság kapitalista fejlődése folyamán környezetük és szülőföldjük társadalmi és kulturális életébe. Ez a tevékenységük a XIX. század második felében és a XX. század elején volt jelentős.

A vajdasági szlovákok társadalmi és politikai fejlődése a XIX. század első felében

Nem nagyon ismert, hogy hogyan folytak le a konkrét események a szlovákok történetében a XIX. század közepéig. A forrásanyagok legnagyobb része különböző levéltárakban van, nagyon keveset tettek belőle közzé vagy használtak fel a történelmi művekben.[16] Annak ellenére, hogy meglehetősen nagyszámú munka jelent már meg a vajdasági szlovákokról a szlovákiai és a mi újabb történelmi irodalmunkban, kevés az olyan alkotás, amely a vajdasági szlovákok gazdasági, társadalmi és kulturális életének alapvető kérdéseivel foglalkozna a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Nincsenek olyan tanulmányok, amelyek a szlovák lakosság osztályszerinti differenciálódását dolgozták volna fel, hogy ismertté válna, milyen szerepet játszott a városi lakosság, különösen az iparosok akikről tudjuk, jelentős szerepet vállaltak a szlovákok kulturális és politikai életében. Még mindig nincs kellően feldolgozva a vajdasági szlovákok kultúrtörténete, főleg a vajdasági környezet általános kulturális folyamataiba való bekapcsolódásuk.

A vajdasági szlovákok társadalmi történetéből jelentős konkrét események, a bajsai jobbágyok mozgalma (1816-ban) ismert, köszönve az újabb kutatásoknak[17]. Bajsa falut Stevan Zako, a Tisza menti határőrvidék parancs-

noka kapta 1751-ben, és a magyarok, szerbek mellett szlovákokat is telepített. Zako 1759-ben a bajsai birtok felét eladta a Vojnić családnak. Az új tulajdonosok fokozták a jobbágyok exploatációját, akiknek a többsége szlovák nemzetiségű volt. Habár a bajsai jobbágyok bírósági pört folytattak a tulajdonossal 1769/70. évben, a mozgalom erőszakos elfolytása miatt sokan elköltöztek. A nyomás erősödött a XIX. század kezdetén. A Vojnić és Zako ezért legelőket, réteket vettek el a jobbágyoktól, és állatcsordáikkal nagy károkat okoztak a jobbágyok vetéseiben. Nem kímélték a szlovák papságot sem, tölük visszavonták a szessziók felét. A bajsai parasztok elégedetlensége 1816-ban érte el tetőfokát. A parasztok titokban petíciót küldtek a megyei hatalmi szervekhez, de minden eredmény nélkül, mivel a Vojnićok és Zako Bácsbodrog vármegyében igen nagy tekintélyt élveztek. Nem járt sikerrel a bajsai szlovákok panasztétele a pesti helytartótanácsnál sem. A Vojnićok és Zako törvényellenesen megkövetelték a robotmunkát, a földnélküliektől is, azzal az indoklássa, hogy használják a legelőket. A parasztok négy vezetőjét, akik megtagadták a robotot, az úriszék nyilvános botozásra ítélte, de a büntetésre nem került sor, mert elkeseredett társaik kiszabadították őket. Bajsa urai panaszt tettek a megyei tanácsnál, amely elrendelte a parasztvezérek elfogását, és a megyei bíróság elé állítását, mely Bajsán ítélkezett volna. 1816. október 5-én a megyei hatalmasságok katonasággal jelentek meg Bajsán, és kisebb összeütközés után a parasztok elmenekültek. Egy paraszt megsebesült, négyen pedig fogságba estek. A következő napon elfogták a többi parasztvezért is, akik a bajsai templomban kerestek menedéket, ketten pedig önként jelentkeztek, mert feleségeiket fogták el. A vádlottakat a zombori megyei fogházban hallgatták ki, és október 12-én Bajsán ítélkeztek felettük. Nyolc parasztra 25—40 botot mértek, míg kettőt közülük 3 havi elzárásra is ítéltek. A botozást az egész falu jelenlétében hajtották végre, míg Andrija Kolar falubírót leváltották. Ez a büntetés nem halgattatta el a bajsai parasztokat, és közülük a legenergikusabbak – Ivan Balaž és Mihailo Takač a büntetés letöltése után Pestre mentek panaszt tenni a helytartótanács előtt. Ezért Balažt 1817-ben elűzték Bajsáról. Habár nincsen arra vonatkozó adat, hogy hogyan fejeződött be ez a mozgalom, kétségkívül az eddig ismeretes legjelentősebb feudálisellenes megmozdulása a vajdasági szlovákoknak a XIX. század első felében.

A felvidéki szlovákoknak a XIX. század 40-es éveiben lezajló nemzeti mozgalma hatott a vajdasági szlovákokra is. Állandó volt közöttük a kapcsolat, mert a régi hazájukból jöttek a papok, tanítók, ők voltak a vajdasági szlovákok nemzeti öntudatra ébredésének kezdeményezői. Petrovac faluban, a legnagyobb szlováklakta helységben már 1845-ben megnyílt a vasárnapi iskola, amelyet Štefan Homola, Štur követője alapított. Ebben az évben alakult meg Petrovacon az olvasókör is. Már 1848 előtt a papok

és tanítók szűk köre tevékenykedik, tanítói tevékenységük folyamán ébresztik a nemzeti öntudatot. Štur Narodne novine és Hurban Nitra című lapjának első előfizetői és olvasói Vajdaságban voltak.

A kapitalista gazdálkodás erősödésének feltételei között várták be a vajdasági szlovákok az 1848. és 1849-es forradalmi évet.

Jegyzetek

1. V. I. Lenin, O pravu nacija na samoopredeljenje (A nemzetek önrendelkezési jogáról), Beograd, 1949. 6—7. old.
2. Anton Bernolak nyelvi reformját a következő műveiben készítette elő, és indokolta meg: Disertatio filologico – poetica de literis Slavorum, de divisione illarum nec non accentibus (Presburg, 1787), Grammatica slavic aad systema scolarum nationalium in dicionibus caesares-regis introductum acomodata (Presburg 1790). Életműve a hatkötetes szlovák-cseh-latin-német-magyar szótár, amelyet halála után adtak ki Pesten 1825—27-ben.
3. Habár Bernolak nyelvi kodifikációját elfogadták a szlovák katolikus értelmiségiek, e nyelvet kevés kiemelkedő szlovák irodalmár használta. A Bernolak követők egyike Jan Holi (1785—1849.) neves költő volt.
4. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a szlovák evangélikus értelmiségiek körében jelentős tudományos társaságok alakultak, pl.: Societas erudita Bratislavában 1761-ben; Societas slavica Banska Bystricán 1785-ben; Societas totius Monarchiae Austricae eruditis y Rimavi 1792; Societas slavica montana 1810. stb.
5. Pavle Šafarik (1795—1861) Istorija slovenskih jezika i literature na svim dijalektima (A szláv nyelvek és minden tájnyelven írt irodalom története) című 1826-ban megjelent művében kihangsúlyozta a szlovák nyelv önálló voltát, ami igen nagy jelentőségű volt, tekintettel az ő, tudományok terén szerzett tekintélyére. Šafariknak ez az állítása akkor sem veszti jelentőségét, ha maga is később a cseh-szlovák nyelvi egységet vallja.
6. Jan Kolar a Slave Dcery poémája mellett számos művet alkotott a szláv mitológia, etnográfia, történelem és archeológia tárgykörében. Életének utolsó éveit Bécsben tölti a bécsi egyetem szláv történelem katedrájának tanáraként.
7. A Bécsben tanuló cseh és szlovák egyetemisták egyesületet alakítottak 1823-ban. A szlovák gimnáziumi diákok 1827-ben alakítottak egyesületet Sopronban. 1828-ban alakult meg a híres egyesület a bratislavai líceumban, és hamarosan a késmárki líceumban is.
8. A kötet címe Narodnie Zpiewanky čili Pisne swetske Slovaky na Ugrah.
9. Štur a nyelvi reform alapjait Narečje slovensko, a potreba pisanja v tomto nareči (1846) és Nauka reči Slovenskej (1846) című műveiben fektette le.
10. Lj. Štur, Narečje slovensko..., Naše dejiny v pranenoch, dr Peter Ratkoš és mások Bratislava, 1971, 203. old.
11. Hurban a Pohlady lapjain többek között megjelentette a saját, igen jelentős kritikai cikkét, Slovensko a jeho život literazny címmel, amely a szlovák nemzet újjászületési mozgalom irodalmi alkotásainak gyöngyszeme.
12. Šturnak az 1847. XI. 21-én a magyar országgyűlésen elhangzott, a jobbágyok felszabadítására vonatkozó felszólalásból – dr. Petar Ratkoš és mások: Naše dejiny v pramenoch, Bratislava, 1971. 209. old.

13. Jan Francisci – a jobbágyok felszabadításának forradalmi útjáról – Naše dejiny v pramenoch, 207. old.
14. Edvard Kardelj, Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja (A szlovén nemzeti kérdés fejlődése), Beograd,
15. Dr. Katuš, dr. Kopilak, dr. Siracki, A. Petriks; Istorija veza mađarskog, slovačkog i rumunskog naroda sa narodima Jugoslavije (A magyar, szlovák és román nép történelmi kapcsolatai Jugoszlávia népeivel), Novi Sad, 1969. 121. old.
16. Dr. Slavko Gavrilović; Izvori za istoriju Slovaka u Vojvodini do sredine XIX veka (A vajdasági szlovákok történetének forrásai a XIX. sz. közepéig), Zbornik za istoriju Matice srpske 2. sz. Novi Sad 1970. 164—167. old.
17. Gašpar Ulmer: Pokret slovačkih kmetova u Bajši 1816 godine (A bajsai szlovák jobbágyok mozgalma 1816-ban), Zbornik za društvene nauke Matice srpske 54. sz. Novi Sad, 1969. 139—151. old.

Fordította: *Megadja Ida*

Rezime

Slovaci krajem XVIII i u prvoj polovini XIX veka (narodni preporod)

U uvodnom delu svog rada autor prikazuje istorijsku pozadinu i društveno-političke promene koje su pogodovale razvoju nacionalnih pokreta.

Sledeće poglavlje tretira opšte prilike u Habsburškoj monarhiji krajem XVIII i početkom XIX veka s posebnim osvrtom na opšti položaj Slovaka u ugarskim zemljama Habsburške monarhije u to vreme. Slovački narod je bio zapostavljen i verski podeljen što je usporavalo nacionalno buđenje. Što se privrede tiče, ona je bila zaostala u slovačkim krajevima i Ugarskoj gde su još uvek vladali feudalni odnosi. Iako gradska privreda ima izvesne tradicije ona stagnira kao i druge privredne grane. Uzrok sporom razvitku slovačkih krajeva treba tražiti u socijalnoj i nacionalnoj strukturi stanovništva. Autor nastavlja sa opštim uzrocima pojave Mađarskog nacionalnog pokreta i začecima nacionalnog preporoda kod Slovaka. Verska, lingvistička i kulturna podeljenost predstavlja prepreku nacionalnom preporodu, pa ipak narodni preporod je u stalnom usponu da bi 40-ih godina XIX veka doživeo kulminaciju. Od najistaknutijih ličnosti posebna pažnja je posvećena Šturu i delatnosti pokreta kojeg je on predvodio.

Autor završava svoj rad opisivanjem veza slovačkog preporoda sa nacionalnim radnicima južnih slovena, i prikazivanjem položaja Slovaka u Vojvodini nakon kolonizacije.

Summary

The Slovaks in the 19th and the first half of the 19th century

The first part of the present study is presenting the historical background and the socio-political changes that have helped the development of the national movements.

The next chapter deals with the general conditions in the Habsburg monarchy, with special regard to the conditions of the Slovak population in the Hungarian regions of the monarchy. The Slovaks were neglected in many respects. They also had two main con-

fessions of faith and it was a serious obstacle to the process of national rebirth. As far as economy is concerned it was rather bacward in those areas, and this had to do with the still existing feudal ties. Although manufacture had certain traditions in the towns, it also fell behind just like the other branches of economy. The blame should be put on the social and national structure of the population. The author goes on explaining the causes that had brought about the Hungarian national movement and had started the Slovak national rebirth as well. In spite of the confessional, linguistic and cultural obstacles that have delayed the Slovak national movement, it has gradually gained in power and reached its culmination in the forties of the 19th century. Among the most significant leaders special attention is payed to Štur and the movement lead by him.

The author concludes with the description of ties that existed between the Slovak national movement and the national workers of the south slav peoples, and with the conditions of the Slovaks in Vojvodina.

Műhely

Molnár Verona

JUGOSZLÁVIA ÉS AZ EL NEM KÖTELEZETTSÉG

Felszabadulásért folytatott harcában a munkásosztály egyben az osztály és nemzeti érdekekért is küzd. A munkásosztály döntő politikai tényezővé válik az egyes országok fejlődése folyamán, így nagyobb lehetősége nyílik a társadalmi viszonyok megváltoztatására és az elidegenedés minden formájának megszüntetésére. A szocialista viszonyokért vívott harcnak szerves része a nemzetek emancipációjáért, egyenjogúságáért, a teljes függetlenségért, a kölcsönös érdekek tiszteletben tartásáért, a békés koegzisztenciáért folyó harc. A munkásosztály a tőkés államokban harcol a mind nagyobb politikai befolyásáért, gazdasági és társadalmi helyzetének megváltoztatásáért, a fejlődő országokban pedig a gyorsabb fejlődés és társadalmi átalakulás sikeréért. A munkásosztály felelős a társadalmi fejlődésért, ezért olyan utat kell választani, amely lehetőséget teremt a sokoldalú, sokrétű fejlődéshez.

Tény az, hogy „... a népek politikai és gazdasági felszabadulásáért, függetlenségéért és egyenjogúságáért, a világ fejletlen részeinek gyorsabb felemelkedéséért folytatott harc nemcsak egyes országok, vagy általában a haladó erők szolidaritásának érdeke, hanem a munkásosztály felszabadulásáért való küzdelemmel egyetemben és kölcsönös függőségében, az egész emberiség haladásának hajtóereje lett... az emberiség további haladása és termelőerőinek további fejlődése csakis a szabad népek demokratikus együttműködésén, az aktív és békés koegzisztencia elvein alapulhat." (Edvard Kardelj felszólalása a JKSZ X. kongresszusának első napján, Magyar Szó, 1974. május 28-i szám).

Függetlenség a nemzetközi viszonyokban, önállóság a belső fejlődés útjainak kiválasztásában

Semmi sem károsabb, mint az az eszme, amely különválasztja a külpolitikát a belpolitikától – mondotta Lenin.

Hazánk, az önigazgatás és az el nem kötelezettség politikáját úgy alakította ki és fejleszti, hogy az mindenképpen kifejezze Jugoszlávia valamennyi nemzetének és nemzetiségének törvényes jogait, továbbá hogy előségítse szocialista önigazgatású rendszerünk további eredményes építését és fejlesztését. „Amivel az el nem kötelezettség aktív harcosai mindig tisztában voltak, de sajnos nem minden előrehaladott embernek és országnak volt eléggé világos – az a szerves, funkcionális kapcsolat az ilyen politika és a társadalmi fejlődés között". (Gavro Altman) „Jugoszlávia ragaszkodása az el nem kötelezettség politikájához felszabadító háborúnk és szocialista önigazgatású és föderatív berendezéséből és a nemzetközi közösségben foglalt helyéből adódik." (A JKSZ X. kongresszusa, 348. old.) Az eddigi fejlődés tapasztalatai is igazolták a belső fejlődés eredményeinek szoros összefüggését az el nem kötelezett külpolitikával, hazánk szerepével a világban. Azok az erők, amelyek a szocialista társadalom fejlődésével szegültek szembe, összetűzésbe kerültek hazánk el nem kötelezett külpolitikájával, a munkásosztály érdekeivel és törekvéseivel is. „A mi külpolitikánk teljes egészében hazánk szocialista építésének megkönnyítésére irányul." (Tito) Úgy érezzük, hogy az el nem kötelezettség, mint nemzetközi politikánk kiépítésének állandó alapja és az önigazgatás harmonikus összhangban van Jugoszlávia, mint társadalmi közösség és mint nemzetközi közösség szerepével.

A külpolitikának, noha a belpolitika kiegészítője, alkalmazkodnia kell a nemzetközi viszonyokhoz, számolni kell hatásaikkal. Az egyes országok egymás közti viszonyai mellett általános viszonyok is kialakulnak, amelyek a korszak fejlődésének objektív törvényszerűségeitől, az erők általános mennyiségi és minőségi viszonyaitól függnek. Ezért a külpolitika akkor eredményes, ha figyelembe veszi a világban végbemenő általános folyamatokat, szem előtt tartja a belpolitika megszilárdítását. Tehát minden politikának reálisnak kell lennie, számolni kell az erőviszonyokkal és a befolyás lehetőségével. A nemzetközi viszonyok mérlegelése mellett a helyesen vezetett külpolitikának a saját fejlődési koncepciók, érdekek és törekvések valóra váltására kell irányulnia, másrészt pedig az ország belső viszonyainak fejlődésében elért sikereket kell megvédeni a káros külső hatásoktól.

Az el nem kötelezettség kialakulása

A nemzetközi viszonyokban ellentétes tendenciájú folyamatok keresztezik egymás útját, a nagyhatalmak erőpolitikája nyomást gyakorolt a fejletlen, kis- és közepes államokra, de állandóan növekedik az olyan államok száma, amelyek független külpolitikát kívánnak folytatni. A nagyhatalmak céljainak és érdekeinek megvalósítására szolgáló erőpolitika a hidegháborúban

létrehozta a tömböket és a tömbpolitikát. Ezzel az emberiség békéjét, biztonságát veszélyeztette, számos válságot és problémát okozott.

A nyugati tömb – ahogyan Churchill mondta – eszmei és politikai alapja, összetartó ereje a „kommunista veszedelem elleni harc", továbbá az úgynevezett „vasfüggöny" lebocsátása volt, hogy elháríthassa a szocialista országokból eredő mindenfajta veszedelmet „a szabad nyugati demokráciára". A másik oldalon, a „lágerről" kialakított sztalinista koncepció, a két államcsoport közötti küzdelem során azt a tömböt képezi, amely a szocializmusért harcol. A nagyhatalmak és a tömbökbe csoportosult államok, más tömbön kívüli államokkal szemben az erő és nyomás politikáját alkalmazzák, egymás közötti viszonyukban pedig az egyezkedés politikája jellemző. Ez az egyezkedés sokszor pozitív hatású, de gyakran a tömbön kívül álló államok rovására történik. A nagyhatalmak szembeszállnak minden olyan nemzetközi irányzattal, amely az övéktől eltér, nem az ő érdekeiket szolgálja, különösen az el nem kötelezettség politikájával, amely a békés koegzisztencia és az ENSZ alapokmányainak tiszteletben tartása mellett foglal állást. Továbbá fokozzák az érdekszférájukhoz tartozó országokra gyakorolt nyomást. Mindennek a következménye az, hogy a „harmadik világ" államai mind kifejezettebben harcolnak a nemzetközi viszonyokban alkalmazandó demokratikus elvekért, a hegemónia, az imperializmus és tömbpolitika ellen. „Az ilyen irányú közös tevékenység nem azt jelenti, hogy az el nem kötelezett országok közös politikát folytatnak, hiszen ez nem is lehetséges és nem is céljuk." (Dr. Momir, dr. Stojković: Jugoszlávia önigazgatású szocializmusa és el nem kötelezett külpolitikája fejlődésének kölcsönössége, 19. old.) „... az el nem kötelezett politika nem a pillanat valamilyen szubjektív konstrukciója, hanem a népek közötti politikai és gazdasági viszonyok megváltoztatása parancsoló és objektív szükségletének kifejezője a mai világban." A második világháború után az el nem kötelezett országok mozgalma élére haladó szellemű, harcos személyek kerültek, akik között Tito elvtárs is előkelő helyet foglal el. Ezek a személyek nemcsak népük és országuk pillanatnyi érdekeit, hanem az egész emberiség törekvéseit kitudták fejezni." (Edvard Kardelj felszólalása a X. kongresszus első napján, Magyar Szó, 1974. május 28.)

A munkásosztály kvantitatív és kvalitatív változásokat élt át, nemcsak a fejlett, hanem a fejlődésben levő országokban is mindinkább olyan tényezővé válik, amely a többi haladó társadalmi erővel együtt a gazdasági és a politikai emancipációért küzd. Napjainkban fokozódik a nemzetközi munkásmozgalom szerepe és befolyása. A függetlenség és a be nem avatkozás képezik az egyenrangú viszonyok és a szolidaritás fejlődésének fő feltételeit. Internacionalista szolidaritásról csak tényleges segítségnyújtás esetén beszélünk, ha a harc a függetlenségért, egyenrangú nemzetközi viszonyokért, a szocialista eszméért folyik. Edvard Kardelj „A háború és

béke erői és útjai" c. tudományos értekezleten (Magyar Szó, 1973. szept. 12.) az el nem kötelezettséget a szocializmus lényeges tényezőjének nevezi, továbbá az ő szavaival élve „nemcsak a nemzetközi politika és akció formája, hanem a mai világ társadalmi, osztályjellegű, gazdasági-politikai és kulturális átcsoportosulásának megnyilvánulása is." ... Ezzel az el nem kötelezettek mozgalma nem a szocialista vagy a nemzetközi munkásmozgalom politikai tartaléka, hanem korunk társadalmi átalakulása, s ezzel a szocialismus lényeges tényezője."

Az el nem kötelezettség által nyújtott lehetőségek

Az el nem kötelezettség politikája egy lényegesen új, igazságos politika, amely a világ közös érdekeit szolgálja. Az el nem kötelezett országok nem alakíthatnak azonban tömböt, mert e politika törekvései és akciója az emberiség társadalma fejlődésének legjelentősebb problémáit fejezi ki, amely nem oldható meg egy-egy ország keretében, sem az el nem kötelezettek zárt formációján belül, hanem olyan világrendszerben, ahol a békés koegzisztencia, aktív együttműködés, kölcsönös felelősség uralkodik.

Az el nem kötelezettek küzdenek a nemzetközi viszonyokban:

1. Minden egyes ország független álláspontjának tiszteletben tartásáért.
2. Minden egyes ország saját, de ugyanakkor más országokkal közös érdekének érvényesüléséért.

„A munka felszabadításáért és a munkásmozgalom hagyományos céljának megvalósításáért folytatott harc – jobban mint valaha – összefonódik a leigázás minden formája ellen, a népek emancipációjáért, a világbéke megteremtéséért, a nemzetközi közösség új rendjéért, sőt az emberiség puszta fennmaradásáért vívott küzdelemmel." (A JKSZ X. kongresszusa, 182. old.) Ily értelemben az el nem kötelezett politikának osztályjellege és mély forradalmi tartalma van.

Bizonyítja ezt, hogy az el nem kötelezett országok száma állandóan növekszik. Ezeknek az országoknak érdekei, törekvései stb. között nagyok az eltérések és ez lehetetlenné teszi blokkszerű mechanizmus és tömbjellegű politikai csoportosulás kialakulását. Ezek a különbségek elsősorban a következők:

1. A társadalmi-gazdasági rendszerben levő különbségek, mivel az el nem kötelezettekhez való csatlakozást a nacionális érdekek határozták meg.
2. Az állami és politikai berendezésben levő különbségek. Nagyon nehéz volna találni két megegyező politikai rendszerű országot. Etiópiában és Marokkóban például monarchisztikus rendszerrel találkozunk, Jugoszláviában önigazgatással, Indiában parlamentarizmussal, míg Peruban és Ugandában katonai huntával.

3. Erőkülönbségek katonai és gazdasági téren nem az ország nagyságától és népességétől függőek.

4. A lakosság számának és az ország területi nagyságának különbségei.

Az el nem kötelezettség forrása hazánkban

Az el nem kötelezettség és az önigazgatás közötti viszony nem azonosítható a bel- és külpolitika között levő klasszikus kapcsolattal. Ebben az esetben a kapcsolat nem az ok és követelmény közötti összetartozás, ettől sokkal mélyebb, szorosabb.

Ez a politika Jugoszlávia népei függetlenségi harcának történelmi sajátosságából, s minden külső nyomással való szembehelyezkédéséből következik, nemzetközi viszonylatban pedig az egyenrangú, demokratikus fellépésre való törekedésből. Igen gyakori az az interpretáció, amely szerint Jugoszlávia 1948-ig, vagyis a Kominformmal való nézeteltéréséig formálisan és ténylegesen elkötelezett politikát folytatott a Szovjetunióval. Ha elfogadjuk ezt az álláspontot, amely szerint a nemzetközi pozíció és a külpolitika nem határozható meg egyes formális és külső mutatókkal, bármenynyire fontosak és döntőek azok, akkor helyesebb azoknak a lényegbevágó elemeknek a keletkezését és fejlődését figyelemmel kísérni, amelyek eleve meghatározzák egy-egy ország helyzetét a nemzetközi politikában. Ezért formális lenne az el nem kötelezettség keletkezését a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal való nézeteltérésekkel magyarázni. Ugyanis, az 1948-as események gyökerei a népfelszabadító háborúba nyúlnak vissza, a forradalom vívmányainak megvédésére irányuló törekvés az alapja. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy 1948-ban még nem létezett a nagyhatalmak katonai-politikai szervezettsége, a NATO és a varsói szerződés csak később, 1949-ben illetve 1954-ben jött létre.

Jugoszlávia álláspontja kizárólag a népfelszabadító háború vívmányainak és a világbéke megörzésére irányult, amely tulajdonképpen a szocializmus építésének lényeges előfeltétele. A Szovjetunióval való szakítás nincs ellentétben ezzel az álláspontal, hanem megerősíti azt. Az el nem kötelezettség mozgalmát „... sokan egyszerű reagálásnak tekintik a tömbmegosztottságra, illetve kisérőjelenségének tartják. Az el nem kötelezettség mozgalma azonban, mint a mai emberiség társadalmi-történelmi törekvéseinek kifejezője, azon tényezőké, amelyek a második világháborúnak is felszabadító, progresszív és demokratikus jelleget kölcsönöztek. Épp ezért ez a mozgalom sokkal többet jelent a tömbökkel való szembefordulásnál vagy a tömbök közötti egyensúlyozásnál." (Edvard Kardelj: A háború és a béke erői és útjai elnevezésű tudományos értekezleten elhangzott beszámolójából, Magyar Szó, 1975. szept. 12-i szám.)

Az önigazgatás története nagyon hasonló az el nem kötelezettség történetéhez. A történészek az önigazgatás kezdetét 1950-től számítják, s ritkábban találkozunk olyan felfogással, amely szerint az önigazgatás gyökereit az ember forradalomban és társadalomban kiharcolt helyében keresik. Nem beszélhetünk tehát 1945—1950-ig az önigazgatásban visszalépésről, mint ahogyan nem beszélhetünk az 1945—50-ig terjedő időszakban az el nem kötelezettség politika megindításáról sem. Ez az időszak magán viseli közvetlen a háború utáni fejlődés szükségszerű jegyeit.

Az önigazgatás és az el nem kötelezettség kapcsolata

A kül- és belpolitika közötti kapcsolat dialektikus törvényszerűségeken alapul, de nem lehet levezetni egy- vagy kétirányú automatizmusra. „Mint ahogyan rengeteg példát tudnánk felhozni, amelyek meggyőzően igazolják a kül- és belpolitika dialektikus összefüggését, ugyanúgy fel tudnánk hozni olyan példákat is, amelyek arról tanúskodnak, hogy automatizmusról szó sincs, mert egy ugyanolyan társadalmi berendezés alapján egy meghatározott fokig vagy progresszív, vagy reakciós külpolitika is vezethető", a hatalmon levő politikai körök vagy személyek intencióitól függően, (dr. Petrović Ranko: Teorijski pojmovi nesvrstanosti, 278. old.)

Az önigazgatás és az el nem kötelezettség összetartozása és kölcsönös függősége közös eredetükkel magyarázható. Népeink önálló és szabad akarata jut kifejezésre a politikai és társadalmi-gazdasági irányvonal megválasztásában. Független külpolitikánk nem egzisztálhatna átültetett, idegen képleteken alapuló belpolitikával. Független belső fejlődésünk elképzelhetetlen volna a nemzetközi viszonyokban levő különböző alárendeltségünk mellett.

Az önigazgatás és az el nem kötelezettség kapcsolata hazánk geopolitikai helyzetétől is függ. Az első és második világháború tapasztalatai bizonyítják, hogy Jugoszláviának sajátos földrajzi fekvése kihat politikai helyzetére is. Politikai nyomással szemben bármilyen engedékenység vagy nagyhatalomhoz való csatlakozás elkerülhetetlenül veszélyeztetné függetlenségi politikánkat. Ugyanakkor kizárná a szabad és önálló belső viszonyokat is. Az önálló belpolitikát két oldalról érheti veszély: egyik a már túlhaladott és nem megfelelő fejlődési képlet rákényszerítése lehetne, másik pedig a kapitalista rendszer restaurálásának kísérlete lenne.

Időszerű nemzetközi viszonyokban manapság éppen azokkal a lényeges kérdésekkel találkozunk, amelyek megoldásától nagy mértékben függ nemcsak a népek szabadságának és a világbékének a sorsa, hanem a társadalmi haladás, a szocializmus fejlődésének a sorsa is. Mi ezt saját gyakorlatunkon tapasztaltuk, mert a „technokrata, monopolista és bürokrata-

centralista törekvések, amelyekkel szembe találtuk magunkat hazánkban, nemcsak a munkásosztály önigazgatási és politikai jogait veszélyeztették, hanem egyik forrása volt a népeink közötti torzsalkodásnak és a nacionalizmusnak." (Edvard Kardelj felszólalása a JKSZ X. kongresszusa első napján.)

Az önigazgatású szocializmus olyan tényező, amely biztosítja Jugoszlávia stabilitását különösen geopolitikai szempontból. Lehetetlen volna elképzelni az el nem kötelezettség politikájának létezését és fejlődését az önigazgatási rendszer fejlődése és létezése nélkül.

Ebből kifolyólag, Jugoszlávia egységes külpolitikája az önigazgatók, dolgozók, szervezetek azon jogán és kötelezettségén alapul, hogy tájékozódjanak és tudomást szerezzenek e külpolitika minden fontos kérdéséről, s ugyanakkor részt vegyenek kialakításában és megvalósításában. „A JKSZ tagjainak politikai tevékenysége nemzetközi politikánk feladatainak megvalósításán az eddiginél jobban szerves részévé kell, hogy váljon a JKSZ és más társadalmi-politikai szervezet mindennapi eszmei-politikai tevékenységének." (A JKSZ X. kongresszusa, 353. old.) Ezért nagy jelentősége van a dolgozók és polgárok tájékoztatásának hazánk nemzetközi kapcsolatairól, továbbá részvételüknek a külpolitika kialakításában és megvalósításában.

Az el nem kötelezettség alapelve

Az ENSZ alapokmánya és az aktív, békés koegzisztencia alapelvei többnyire megfelelnek az el nem kötelezett politika alapelveinek. De egész sor új, „időszerű" elv létezik, amlyek alapján az el nem kötelezettség ennél többet jelent. Azok az alapelvek, amelyek az el nem kötelezettek dokumentumaiban eddig előfordultak, a következőképpen rendszerezhetők:

1. Az államok szuverenitásának elidegeníthetetlen joga, amely magában foglalja:
- a szuverenitás és a területi integritás tiszteletben tartását,
- az állam politikai függetlenségének jogát,
- az állam gazdasági függetlenségének jogát,
- az egyenjogúság jogát, tekintet nélkül az ország nagyságára, gazdasági fejlettségére, katonai- és más erőpotenciájára,
- a fejlődés útjának és irányának szabad megválasztási jogát,
- az állam jogát a gadasági és történelmi fejlődésre.

2. A szabadságért harcoló népek elidegeníthetetlen joga, az önrendelkezés és a nemzeti függetlenség joga. Többek között ide tartozik:
- önrendelkezési jog független állam megalapítására,
- a politikai rendszer önálló kiválasztásának joga,

– a kolonizáció, domináció elleni mindenféle harcban való részvétel joga,
– az önvédelem elidegeníthetetlen joga,
– a nemzetközi felszabadító mozgalmak morális, politikai és anyagi támogatásának joga,

3. Az egyén elidegeníthetetlen joga; (habár még nem szerepel a nemzetközi jog szubjektumaiként) ezek:
– a békés élet joga, amely a kolonializmus, neokolonializmus és diktátori rezsim mellett nem valósítható meg,
– a békére, nemzeti függetlenségre való jog,
– teljes egyenlőség joga, tekintet nélkül a nemi, faji, vallási hovatartozásra, nyelvhasználatra, vagyoni állapotra,
– a jólét joga.

4. A nemzetközi magatartás alapelvei;
– önvédelem joga és az erő alkalmazásának elítélése,
– be nem avatkozás más belügyeibe
– a vitás kérdések békés megoldása,
– egyenlő jog a gazdasági fejlődésre,
– széles körű nemzetközi együttműködésre való jog,
– az ENSz alapokmányainak tiszteletben tartására való jog,
– nemzetközi kötelezettségek tiszteletben tartása.

Ezek az alapelvek egy rendszert képeznek, amelyek a nemzetközi viszonyok dinamikus változásainak tényezői, melyek az adott helyzetben a megfelelő viszonyokhoz idomulva érvényesülnek.

Az el nem kötelezettség kritériumai

Az el nem kötelezettek értekezletére az országok meghívásának kritériumai korántsem tartalmazzák az el nem kötelezettség, mint politikai doktrina definícióját is. Ezek csak a minimális feltételeket jelölik meg, amelyek lehetővé teszik a nézetek egybehangolását a nemzetközi problémákról. Ugyanakkor, ezeket a kritériumokat nem lehet mereven alkalmazni, nem szolgálhatnak csupán néhány ország manipulációjának eszközeként. Az el nem kötelezett országok limai külügyminiszteri értekezletén, 1975 augusztusában megkíséreltek közös mércéket megállapítani a csatlakozási kérelmek mérlegelésére.

Az el nem kötelezettség célja

Az el nem kötelezettség lényege a politikai hozzájárulás az emberiség, a társadalom haladásához. Ez a politika nem merül ki a célok rendszerének fölállításán, hanem azok aktív és tényleges véghezvitelére törekszik. Az el

nem kötelezettség céljainak megértése érdekében ismertetni kell azok viszonyát az ENSZ alapokmányához, a békeszerető, aktív koegzisztencia politikájához és az el nem kötelezett országok dokumentumaiban található célokhoz.

1. Az ENSZ céljai benfoglaltatnak az el nem kötelezettek céljaiban, ugyanakkor fordítva nem ez a helyzet, mert az el nem kötelezettek céljai terjedelemben, jelentőségben is túlhaladják az ENSZ céljait. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy az ENSZ céljait a második világháború befejezése után, tehát a nemzetközi viszonyok egy meghatározott fejlettségi fokán, objektív okokból határozták meg, figyelmen kívül hagyva azokat a feltételeket, amelyek a nemzetközi viszonyok transzformálódása folyamán bekövetkeznek. Ezért, az ENSZ céljai csupán kiinduló célok.

2. Az aktív, békés koegzisztencia az országok új, demokratikus és progresszív viszonya, ellentétben a világ bipolarizációjával és a hidegháborús törekvésekkel. Ugyanakkor, az el nem kötelezett politika céljai ezen is túlhaladnak.

3. Az el nem kötelezettek eddigi konferenciái dokumentumaiban lefektetett célok a következők:

– a világbéke és nemzeti függetlenség védelme;

– a kolonializmus, neokolonializmus, imperializmus, hegemonizmus és mindenfajta dominació ellen irányuló harc a nemzetközi viszonyokban;

– törekvés a minél gyorsabb gazdasági fejlődésre, az aránytalanságok, egyenlőtlenségek eltörlésére;

– a demokratikus viszonyok fejlesztése, mindenfajta diszkriminació kizárása.

E célok, az el nem kötelezettek politikájának békeszerető és haladó, tartós jelleget kölcsönöznek, ugyanakkor kifejezik dinamikus, forradalmi tartalmát is.

Az el nem kötelezettség politikájának vulgáris azonosítása a világbéke megőrzésével nagyon pontatlan, mert nem veszi figyelembe a társadalmi-gazdsági rendszerben és viszonyokban végbemenő minőségi és mennyiségi változásokat, amelyekhez e politika irányvonalai idomulnak.

A JKSZ szerint, nemzetközi politikánk és tevékenységünk fő célja, elsősorban „Jugoszlávia függetlenségének, nemzetközi helyzetének és biztonságának további erősítése, valamint a békéért és a világ haladásáért folytatott harc." (A JKSZ X. kongresszusa, 353. old.) A JKSZ X. kongresszusának határozatai ennek alapján a következőket irányozzák elő:

– sokoldalú együttműködés és kölcsönös szolidaritás fejlesztése az el nem kötelezett országok között;

– sokoldalú együttműködés minden országgal, tekintet nélkül társadalmi rendszerére az aktív, békés koegzisztencia elvei alapján;

– sokoldalú együttműködés fejlesztése a szocialista országokkal a béke,

a szocializmus érdekében, az önállóság, a be nem avatkozás tiszteletben tartása mellett;

– az együttműködés fejlesztése a szomszédos országokkal a béke erősítése érdekében, és ezen a területen élő nemzetek és nemzetiségek szabad fejlődésének javára;

– együttműködés fejlesztése a kommunista, szocialista, valamint más munkás-, és egyéb haladó mozgalmakkal;

– konkrét és hatékony segítségnyújtás a felszabadító mozgalmaknak;

– minden olyan ország támogatása, amelynek függetlensége, vagy haladó társadalmi fejlődése forog veszélyben;

– a háborúk és a válságok tűzfészkeinek felszámolásáért való küzdelem;

– az Egyesült Nemzetek Szervezeteinek hatékony tevékenységéért a legfontosabb nemzetközi problémák megoldásában az el nem kötelezett és fejlődő országok megfelelő befolyásáért való küzdelem.

Jugoszlávia és el nem kötelezett tevékenysége

Beigazolódott Jugoszlávia el nem kötelezett politikájának helyessége, időszerűsége és távlata, amely tovább erősítette hazánk nemzetközi tekintélyét. „A nemzetközi viszony fejlődésének időszerű feltételeiben az el nem kötelezett politika Jugoszlávia és a JKSZ számára a leghaladóbb és legreálisabb politika. Ebben a politikában Jugoszlávia nemzeteinek, nemzetiségeinek és dolgozóinak érdekei a legteljesebben egyesülnek és azonosulnak a világ munkásosztálya, népei és haladó erői történelmi érdekeivel és törekvéseivel. Antiimperialista lényegével, valamint az alárendelés és kizsákmányolás elleni harcával hazánk el nem kötelezett politikája hozzájárul a domináció és az erő politikája hatásterületének szűkítéséhez." (A JKSZ X. kongresszusa, 529. old.)

A JKSZ X. kongresszusa álláspontjait és határozatait előkészítő platform tartalmazza azt a megállapítást, hogy a béke, a haladás és a szocializmus erői mind döntőbb hatás gyakorolnak a társadalmi folyamatokra és a nemzetközi viszonyokra, összhangban a növekvő anyagi, társadalmi és politikai erejükkel. A tudományos-műszaki forradalom fokozza az egymásrautaltságot, a termelőerők magas fejlettségi foka és az elavult társadalmi viszonyok közötti ellentmondás állandó forrása a társadalmi ellentéteknek és összetűzéseknek a nemzetközi viszonyokban. A munka és a tőke közötti ellentét egyre kifejezettebb és bonyolultabb. „Ezekben a folyamatokban az országok és népek teljes gazdasági és politikai függetlenségéért, a sajátos fejlődésre való jogáért, az országok közötti demokratikus és egyenrangú együttműködésért folyó küzdelem – tekintet nélkül nagyságukra és lakosaik számára –, szerves része a világbékéért, a társadalmi haladásért és

a szocializmusért vívott harcnak. Ez a lényege az el nem kötelezettség politikájának, amelynek fokozódik a szerepe a világban, és pótolhatatlan tényezővé válik azon problémák megoldásában, amelyek a mai világ előtt állnak." (A JKSZ X. kongresszusa, 531. old.) Miloš Minić, közvetlenül a limai értekezlet előtt, a Tanjugnak adott nyilatkozatában megemlítette: „Köztudomású, hogy az el nem kötelezet országok hatalmas erőfeszítéseket fejtettek ki a válság rendezése érdekében annak minden fázisában. Szorgalmazták az ENSZ minél közvetlenebb részvállalását, továbbá mindazon tényezőknek a fokozottabb tevékenységét, amelyek az ENSZ-közgyűlés közismert határozatainak szellemében hozzájárulhatnak a krízis rendezéséhez." (Magyar Szó, 1975. aug. 23-i szám)

Jugoszlávia lépéseket tesz és kezdeményez a nemzetközi békéért és biztonságért folyó harcban. A limai értekezleten pl. a jugoszláv küldöttség szorgalmazta, hogy az el nem kötelezettek külön csoportja foglalkozzon a közel-keleti kérdéssel, s így közvetlenebbül hozzájárulhatnak a válság rendezéséhez. Több más konkrét indítványt tárgyaltak meg, és megválaszolták az egyes kérdéseket.

A nemzetközi gazdasági rendszer gálsága, a kőolaj, más nyersanyagok, az élelmiszer árának növekedése, az energetikai krízis bizonyítja, hogy a nemzetközi gazdasági problémát csupán az országok szűk csoportjának megbeszélése útján nem lehet helyesen megoldani. A csoport célja továbbra is az egyenlőtlenségek fenntartása. Egyedüli megoldás, mint ahogyan Miloš Minić is hangsúlyozta felszólalásában a limai értekezleten: „az el nem kötelezettek sikeres tevékenységének egyik legfontosabb feltétele egységük megszilárdítása, együttműködésük és szolidaritásuk megerősítése, a kölcsönös segítségnyújtás olyan esetekben, amikor biztonságukat és függetlenségüket veszély fenyegeti. (Magyar Szó, 1975. aug. 7-i szám)

Jugoszlávia mindig következetesen támogatta a népek és az országok szabadságharcát, függetlenségükért és szuverenitásukért folytatott küzdelmét, a JKSZ és JSZSZK támogatta és segítette az arab népek és országok igazságos, felszabadító harcát. Jugoszlávia mindvégig támogatta a vietnámi nép harcát, és most is mindent megtesz az újjáépítéssel járó emberfeletti erőfeszítések megkönnyítése érdekében. A vietnami nép győzelme az el nem kötelezettség szempontjából is új helyzetet teremtett a világnak ebben a részében. Ez a nép meggyőzően igazolta: a történelmet a népek formálják. Ez a világraszóló győzelem új lendületet adott az el nem kötelezettség mozgalmának Délkelet-Ázsiában, de az egész világon is.

Jugoszláviának létérdeke a feszültség enyhülése Európában és az európai országok egyenrangú és sokoldalú együttműködésének megteremtése. Minden akcióban, amely ezeknek a céloknak a megvalósítását szolgálja Jugoszlávia aktívan részt vesz. Erről tanúskodik aktív részvétele az európai biztonsági és együttműködési értekezleten. Tito elnök kiemelte hel-

szinki felszólalásában: „Az el nem kötelezettség politikája is egyike azoknak az utaknak, amelyeken a jelenkori nemzedékek új és demokratikus, egyszersmint reális megoldásokat kutatnak a fennálló problémákra," Tito elnök véleménye, valamennyi felszólalótól abban tér el, hogy mindig a problémák nemzetközi jellegét hangsúlyozza ki, azzal hogy Európát jobban a világesemények központjába állítsa. A nemzetközi kapcsolatok nagy jelentőségét hangsúlyozta azzal is, hogy rámutatott a világ minden országa közötti kölcsönös függőségre, és arra, hogy a problémák helyes megoldása csak minden ország egyenrangú részvételével történhet meg. Tito elnök az egyenrangú népek közötti megegyezést a tömbpolitika fölé emelte. Mindezzel, tulajdonképpen az el nem kötelezettség politikáját a problémák reális és demokratikus megoldásának nyilvánította. Így, az el nem kötelezettség az időszerű nemzetközi problémák megoldásának egyik jelentős útját képezi.

*

Végül leszögezhetjük, hogy „Valójában elérkezett az az óra, amikor az emberiség további haladása és termelőerőinek további fejlődése csakis a szabad népek demokratikus együttműködésén, az aktív koegzisztencia elvein alapulhat, " világossá vált ugyanis, „hogy az országok létérdekükért harcolva, nemzetközi akciókkal a legközvetlenebbül és szüntelenül szűkítik a világimperializmus politikai és gazdasági pozícióit, és ezzel fennmaradásának fő adottságait is, valamint a népek és ezzel a munkásosztály leigázásának és függőségének lehetőségeit." (Edvard Kardelj felszólalása a JKSZ X. kongresszusának 1. napján.)

Az el nem kötelezettség politikája a világpolitika és a nemzetközi viszonyok pótolhatatlan tényezője, olyan reális erő, amely jelentősen befolyásolja a pozitív változásokat. „Az el nem kötelezett országok nem kérik senkitől sem, hogy elismerjék jogukat a világproblémák megoldásában való egyenjogú részvételükre, ők ezt a jogot kivívták, az a joguk megvan és határozottan eltökélték, hogy élnek is vele egységük, szervezettségük és akciójuk útján." (Tito elvtársnak, az algiri értekezleten mondott beszédéből.)

Felhasznált irodalom

1. Ljubomir Radovanović: Nesvrstanost. Osnovi jedne doktrine medjunarodne politike. Radnička štampa, Beograd, 1973.
2. Ranko dr. Petković: Teorijski pojmovi nesvrstanosti. Izdavačko preduzeće „Rad" Beograd, 1974.
3. A JKSZ tizedik kongresszusa, Dokumentumok, Fórum, Újvidék, 1974.

4. Momir dr. Stojković: Jugoszlávia önigazgatású szocializmusa és el nem kötelezett külpolitikája fejlődésének kölcsönössége. A Politikai Tudományok Karának Politikai Tudományok Intézete, Az eszmei-politikai képzés osztálya, Belgrád, 1972.
5. Tudósítások a Helszinki-i csúcsértekezletről, Magyar Szó, 1975. augusztusi számok.
6. Tudósítások a limai értekezletről, Magyar Szó, 1975. júliusi és augusztusi számok.

Rezime

Revolucionarna suština politike nesvrstanosti

Kao sastavni deo borbe za socijalističke odnose naroda javlja se borba za emancipacijom naroda, za ravnopravnost, za nemešanje u unutrašnje stvari, za poštovanje uzajamnih interesa, za mirnu koegzistenciju. Za društveni napredak je odgovorna sama radnička klasa, te je potrebno, da izabere takav put, koji daje uslove i mogućnosti za društveni razvoj.

U našoj zemlji, samoupravljanje i politika nesvrstanosti čine jednu celinu, koja omogućava ispoljavanje ustavnih i zakonskih prava svih naroda i narodnosti, koji na takav način učvršćuju svoje jedinstvo i snagu. Čvrstu povezanost naše unutrašnje i spoljne politike pokazuje dosadašnja praksa razvoja našeg socijalističkog društva.

Ipak, ova uzročna veza ne može se svesti na klasičnu povezanost nesvrstanosti i samoupravljanja. U ovom slučaju ova veza nije veza između uzroka i posledice, nego od toga mnogo dublja i neposrednija, u stvari, zasniva se na dijalektičkim zakonitostima, i ne možemo ih svesti na proste jedno- ili višesmerne automatizme. To dijalektičko jedinstvo se pre svega zasniva na njihovom zajedničkom izvoru, koja je počela našom revolucijom u drugom svetskom ratu, a nikako kasnije, kao to neki misle i tumače, nikako ne prilikom nesporazuma sa Kominformom.

U politici nesvrstavanja i samoupravljanja dolazi do izražaja slobodna želja naših naroda i narodnosti za samostalnim izborom političkog i društveno-ekonomskog pravca razvoja. Naša nezavisna spoljna politika ne bi mogla koegzistirati sa jednim presađenim modelom spoljne politike isto tako, naša nezavisna politika bi bila nezmisliva, ako bi paralelno postojala nekakva podređenost u međunarodnim odnosima.

Snaga politike nesvrstanosti je ogromna. Ona nije prost rezultat političkog međunarodnog radničkog pokreta, nego je to realnost naše epohe, izraz samostalne orjentacije radničke klase sveta.

Summary

The vital principles of the revolutonary non-alinement

Some essential constituents of the struggle for socialist relations are the national struggle for emancipation, the struggle for equality, non-interference, respect of mutual interests and peaceful coexistance. Social progres is the responsibility of the working class, therefore it should find a way to promote the social development.

In our country, selfmanagement and the policy of non-alinement are closely connected-they make it possible to express and carry out the lawful rights of our nations and nationa-

lities thus confirming our unity and power. The close connections between the foreign and home policy have been shown by the achievements of our society.

However these connections cannot be regarded as stereotyped connections between non-alinement and selfmanagement. This time it goes much deeper and the ties are more immediate, it is all laid down on the principles of dialectical materialism and cannot be treated as a simple one-way or two-way automation. This dialectical unity is based, above all, on common origin, they both originate from the revolution and the national lieration war and by no means later on, as some would like to think and explain, by no means from the time of the break-off with the Kominform.

The policy of non-alinement and selfmanagement is an expression of the desire of our people for freedom of choice concerning political and socio-economical decisions and development. Our policy of independence cannot put up with anything less, let alone with a foreign policy imposed on us by a power from outside. In very much the same way we could hardly imagine our indepence if it had to go side by side with some kind of subordination in the international relations.

The power of non-alinement is enormos. It is not simply the result of the struggle of working people, but the reality of our age, the expression of of the independent minded working class of the world.

Dokumentum

Edvard Kardelj

NAGY LÉPÉS AZ ÖNIGAZGATÁSI TÁRSULT MUNKA FEJLESZTÉSÉBEN ÉS MEGSZILÁRDÍTÁSÁBAN*

Edvard Kardelj megállapította, hogy A társult munkáról szóló törvény meghozatalának jogosan nagy jelentőséget tulajdonítunk. Ez fontos lépést jelent az önigazgatási társult munka rendszerén belüli viszonyok fejlesztésében és megszilárdításában, a munkásosztály vezető társadalmi szerepének megvalósításában, a dolgozók azon egymás közötti jogaik és felelősségeik fejlesztésében és megszilárdításában, amelyek az egyenjogúságuk, valamint a társadalomban és a munkában szabadságuk feltételeit képezik.

De a társult munkáról szóló törvény nemcsak ez. Feldolgozza a társult munkaszervezeteknek mint az összjövedelem hordozójának az alkotmánynyal meghatározott helyzetét, a társult munkáról szóló törvény a társadalmi termelés és tervezés folyamatában a dolgozóknak nemcsak jogi eszközöket határoz meg a politikai ellenőrzésre, hanem anyagi és gazdasági eszközeit is, a politikai ellenőrzés, azaz a társult munka alapszervezetekben és rajtuk keresztül a társulások minden fajtájában a társadalmi tőke igazgatását. Ezzel a társadalmi tőkének mint az egyedi és a társult munkások társadalmasított holtmunkájának igazgatása egyrészt a társult munkások ügyévé vált, vagyis a dolgozóknak a társadalmi eszközökkel végzett munkához való jogában és folyó munkája igazgatásában nyilvánul meg. Másrészt a társadalmi tőke igazgatásával az egész társult munka egységes gazdasági erővé válik, amellyel a társult munkaszervezetekben felelősségteljesen a dolgozók rendelkeznek, azaz a társult munka összes többi dolgozó felelősségével és kölcsönös függőségének viszonyával összhangban.

* A JKSZ Központi Bizottságának harmadik ülésén elhangzott felszólalás. A szöveg a Borba 1975. ápr. 18-i számában közölt kivonat fordítása.

Éppen ezért úgy gondolom, túlzás nélkül mondhatom azt, hogy a társult munkáról szóló törvény az eddigi gyakorlatnál eredményesebben rendezi azt a két központi kérdést, amelyet a történelem szüntelenül feltesz a jelenkori szocialista gyakorlatnak.

Először is, a törvény lehetőséget nyújt és eszközt ad a jelenkori szocialista gyakorlat egyik alapvető ellentmondásának leküzdésére, amely egyrészt a dolgozóknak, mint a munkaerőnek és az élő munka hordozójának, másrészt a társadalmi tőke feletti gazdasági és politikai hatalom hordozójának a viszonyában nyilvánul meg, akár az államtulajdoni gazdasági hatalomról van szó, amelynek az államapparátus, vagy az állami szervek a végrehajtói, akár a társadalmi tőkével való rendelkezésnél spontánul keletkezett, technokratikus igazgatási monopóliumról. A szocializmus fejlődésében ez az ellentmondás nemcsak a szocialistaellenes viszonyok melegágya, hanem az olyan elferdülések és konzervatív tendenciák állandó forrása, is, mint amilyen a technokratizmus, az állami abszolutizmus, az államtulajdoni konzervativizmus, a nagy állami hegemonizmus, a személyi kultusz és hasonló. Ha ezek az ellentétek nem oldódnak fel, akkor bezárul a szocializmus fejlődésének perspektívája, a szocialista társadalom bezárul átmeneti formáiba, azokba, amelyek szocialista forradalmunk után szükségesek voltak, de amelyekkel a szocializmus forradalmi erői nem lehettek megelégedve, mint a szocializmus valamilyen végső céljával vagy eszméjével. Sőt, mi több, ezek a formák belső erejüket már olyan mértékben kihasználták, hogy a szocialista társadalmi viszonyok fejlődésének fékezőivé válnak.

A másik kérdés, amelyet a társult munkáról szóló törvény az eddiginél elvben eredményesebben szabályoz, az hogy a társadalmi tulajdon milyen megjelenési formájára van szüksége egy önigazgatási társadalomnak, illetve milyen legyen a viszony a dolgozók között, a termelőeszközök társadalmi tulajdonának és a szocialista önigazgatásnak a feltételei között. Elméletileg és elvileg mi már régen túlszárnyaltuk azt a tézist, hogy a termelőeszközök felett az államtulajdoni monopólium végleges, de különösen azt, hogy a társadalmi tulajdon egyedüli formája. Úgy véljük, hogy a társadalmi tulajdon államtulajdoni formája önigazgatási forradalmunk bizonyos fázisában szükséges volt, és úgy tartjuk, hogy a társadalmi tulajdon e formája a jövőben sok más országban is szükséges lesz, de különösen abban a fázisban, amelyet Marx és Engels a kisajátítók kisajátításának nevezett el. Az államtulajdoni monopólium mint az emberek közötti viszony történelmileg nézve még mindig össze van kötve azokkal a tulajdonjogi kategóriákkal, amelyek azokhoz a társadalmi-gazdasági

alakulatokhoz tartoztak, amelyekben a munka az egyik fél, a termelőeszközök pedig a másik fél kezében vannak.

Távol áll tőlem az a gondolat, hogy a termelőeszközök feletti államtulajdoni monopólium ugyan az mint a kapitalista monopólium, egyszerűen azért sem az, mert az államtulajdoni monopólium az állami hatalom osztályösszetételétől függ, amelyet a szocialista forradalmak alapjukban változtatnak meg. Ugyancsak távol áll tőlem, hogy azt állítsam, hogy az államtulajdoni monopólium mint a társadalmi fejlődés uralkodó tényezőinek túlszárnyalása a szocialista társadalomban csak a hatalmon levő erők szubjektív akaratától függ. Ellenkezőleg, az egyes szocialista forradalmak és gyakorlatok olyan folyamata, amely egy egész sor objektív feltételtől függ. De erről ebben a vitámban bizonyosan nem szükséges beszélni.

Azonban, az államtulajdoni monopólium mint társadalmi-gazdasági és jogi kategória még mindig klasszikus tulajdonjogi kategória, azaz a termelőeszközök állami tulajdonban vannak, és nem a dolgozók tulajdonában, olyan méretű kivétellel, amilyen méretben az állam a munkásosztály érdekeit képezi.

A gyakorlatban azonban a tulajdon igazi szubjektuma az állam, annak szervei és apparátusa, de nem a dolgozó. Az ilyen viszonyokban olyan tendenciák és deformációk állhatnak elő, amelyek a dolgozók kollektív akaratát, de még az államapparátus akaratát is az állami szervek akaratával helyettesítheti, amelyek előidézik azokat a negatív társadalmi és politikai következményeket, amelyeket mi már saját gyakorlatunkból ismerünk.

A társult munkáról szóló törvényben nem arra törekedtünk, hogy egy éjszaka leforgása alatt túlszárnyaljuk ezeket az ellentmondásokat, hanem arra, hogy egész konkrét eszközökkel és formákkal ezeket az ellentmondásokat minél eredményesebben és gyorsabban megoldhassuk. Más szóval, az új törvény sem fogja önmagától, önműködően megszüntetni ezeket a gyakorlatban spontánul felmerülő ellentmondásokat. A törvény azonban az eddiginél hathatósabb eszközöket nyújt ezeknek az ellentmondásoknak a felszámolására már azzal is, hogy sokkal konkrétabban határozza meg és intézményesíti a társadalmi tulajdon formáit és annak társadalmi, gazdasági tartalmát a szocialista önigazgatás rendszerében.

A társadalmi tulajdon nem lehet senkinek a monopóliuma

A társult munkáról szóló új törvényben intézményesített és meghatározott jövedelmi viszonyok következetesen és érthetően kifejezik a társadalmi tulajdon jellegét, nem mint az emberek és a tárgyak közötti viszonyt, hanem mint az emberek közötti viszony rendszerét – a tulajdon mindig

ez is volt – de olyan viszonyok rendszerét, amelyek között a társadalomban a tulajdon egyetlen egyedi szubjektumnak sem monopolisztikus joga, tehát sem az államé, sem a munkaközösségé, sem az egyedi munkásé. Sőt mi több, a törvény erős gátat emel a tényleges tulajdonjogok keletkezése elé, amelyek megjelenhetnek, és amelyek megjelentek a mi eddigi gyakorlatunkban is, például a társult munka technostruktúrájában a vezető erők kezében megakadályozza, hogy többé vagy kevésbé korlátlanul rendelkezzenek a központosított jövedelemmel, illetve a társadalmi tőkével. Így a társadalmi tulajdon mind azoknak a közös tulajdona, akik dolgoznak, és ezzel minden egyes dolgozó tulajdona is, olyan méretben, amilyen méretben megvalósul a társadalmi eszközökkel végzett munkához való joga, mindazokkal az elidegeníthetetlen jogaival együttesen, amelyek ehhez a munkához való alapjogához fűződnek. Ezek a jogok tartalmazzák a dolgozónak a többi dolgozóval együttesen egyenlő és egyenjogú feltételek mellett, a munka szerinti személyi és közös fogyasztási eszközök elsajátítására vonatkozó jogot. Ezáltal a társadalmi tulajdon a társadalmi eszközökkel végzett munkához való jogában nyilvánul meg, valamint e társadalmi gazdasági jogához fűződő egyéb jogok és kötelességek megnyilvánulásában, amelyet minden, azonos jogú dolgozóval egyenrangúan gyakorol. Ezáltal a társadalmi tulajdon valóban – a szó pozitív értelmében – senkié és mindenkié lesz, vagyis közös és egyéni.

Azonban, ezzel nem szűnik meg magának a tulajdonnak az elve. Nem szűnnek meg azok a tulajdonviszonyok sem, amelyek a munka alapján való kisajátításból erednek, hanem csak megváltoztatják annak társadalmi-gazdasági tartalmát. Miután a társadalmi tulajdon közös, minden dolgozó ember tulajdona, és végeredményben a társadalom minden tagjának tulajdona, legalább is azzá fog válni a jövőben. E tulajdon alapján sem magánosan, sem csoportosan senki sem végezhet kisajátítást és nem valósíthat meg uralkodó helyzetet a többi dolgozóval szemben. Tekintettel arra, hogy a társadalmi tulajdon egyúttal személyi tulajdon is, a dolgozótól senki sem idegenítheti el azokat a jogokat, amelyek a társadalmi eszközökkel végzett munkához való joga alapján megilletik, beleértve a társult munka többi dolgozóival egyenlő feltételek mellett a személyi fogyasztási eszközöknek kisajátítására vonatkozó jogát is. Egyszerűbben mondva, nálunk a társadalmi tulajdon a dolgozók és a társadalom minden tagja közötti jogok intézményesített rendszerének kifejezője, és nem az egyes magános vagy csoportos szubjektumok és tárgyak közötti viszonyok, vagy az emberekkel, a dolgozókkal szembeni tulajdonviszonyok monopóliumának megnyilvánulása. Ily módon a társult munkáról szóló törvény – mint ahogy azt már elvileg az alkotmány is megtette – a tulajdonviszonyokról formálisan is leszedi azt a külszínt, hogy a tulajdonviszonyok,

mint ahogy azt Marx is mondja – az emberek és a tárgyak közötti viszonyok, de a lényegében az emberek közötti viszonyokról van szó.

Hiszem, hogy a társult munkáról szóló törvény ezzel éppen a társadalmi tulajdon fogalmának azt a tartalmát fejezi ki, amelyről Marx Károly is beszélt. Engedjék meg, hogy még egyszer emlékeztessek Marxnak néhány jól ismert állítására, amelyek a törvénnyel kapcsolatosan különösen időszerűvé válnak.

A társadalmi tulajdon magán- vagy csoportos kisajátítását senki sem végezheti

Marx a Tőkében a társadalmi tulajdonról a következőket mondta:

– „A kapitalista módszerrel való kisajátítás, amely a kapitalista termelési eljárásokból ered, tehát a kapitalista magántulajdon igenis a saját munkájára alapozott egyedi tulajdon első tagadása. De a természeti folyamat szükségességeként a kapitalista termelés megszüli önmagának a tagadását is. Ez a tagadás tagadása. Ez nem állítja újból vissza a magántulaj dont, de a kapitalista korszak vívmányai alapján maga a munka által létrehozott kooperáció, a föld és a termelőeszközök közös birtoklása alapján létrehozza az egyedi tulajdont." (Sabrana dela XXI. kötet, 672. oldal, Beograd 1949.)

De még előbb a Kommunista Párt kiáltványában Marx erről a kérdésről a következőket mondta:

„A tőke közösségi termék, és csak a társadalom sok tagjának együttes tevékenységével, sőt végeredményben csak valamennyi tagjának együttes tevékenységével hozható mozgásba. A tőket tehát nem személyi, hanem társadalmi hatalom. Ha tehát, a tőkét, közösségi tulajdonná változtatjuk át, amely a társadalom valamennyi tagjáé, akkor nem a személyi tulajdon változik át társadalmivá. Csupán a társadalmi jellege változik meg a tulajdonnak, a tulajdon elveszti osztályjellegét." (Sabrana dela, VII. kötet, 391. oldal, Beograd, 1949.).

És végül, a Francia Forradalomról szóló művében a párizsi kommünről beszélve a következőket mondja:

„Ez az egyedi tulajdont valóságban a szabad és társult munka eszközévé akarta tenni, most a szabad és a társult munka leigázásának és kizsákmányolásának eszközét képező termelőeszközök, a föld és a tőke átalakításával. Ha a szövetkezeti termelés nemcsak ámítás és kelepce, ha annak vissza kell szorítani a kapitalista rendszert, ha a társult szövetkezeteknek kell egységes terv alapján szabályozni a nemzeti termelést, hogy így saját ellenőrzésük alá vegyék, és hogy véget vessenek az állandó anarchiának, a kapitalista termelésben nélkülözhetetlen, időnkénti megrázkódtatások-

nak – mi lenne más uraim, mint a kommunizmus, a „lehető" kommunizmus." (Sabrana dela I. kötet, 501. oldal, Beograd, 1949.).

Marx szerint minden osztálydifferenciálódás egyik állandó forrása az ellentét a termelőeszközökkel és a többletmunkával való rendelkezés monpóliuma és ezekkel a termelőeszközökkel dolgozni kénytelen munkás között. Marx ezt a monopóliumot a tulajdonjoghoz és nem valami formális joghoz köti. Ő rámutatott arra, hogy a társadalmi tőkével való rendelkezés tényleges monopóliuma, tekintet nélkül a tulajdonjog formájára, ugyanazt a viszonyt hozza létre.

Ezért az idézetekben is amelyeket kiemeltem, Marx nem beszél az államtulajdoni monopóliumról, mint a magánkapitalista monopólium helyettesítőjéről, hanem úgy tartja, hogy a társadalmi tulajdon a dolgozók és végeredményben a társadalom minden tagjának közös, illetve általános tulajdona kell, hogy legyen. Ebben az értelemben mutatott rá Marx a társadalmi tulajdon formájának lehető eredetére, amikor azt mondta, hogy a társadalmi tulajdon legelőször, mint a dolgozók osztálytulajdona fog megjelenni, és csak ez után, mint a társadalom minden tagjának tulajdona, először nemzeti szinten, és utána nemzetközi keretekben is.

Emellett kilátásba helyezte azt a lehetőséget is, hogy a forradalomban, a szocializmus átmeneti korszakában létrejöjjön az államtulajdon, mint a munkásosztály első forradalmi tette, a kapitalista magántulajdon megszüntetése, azaz mint a munkásosztály első forradalmi lépése a termelési viszonyok megváltoztatására. De a marxi gondolat, amelyet az előzőkben idéztem, egyértelműen bizonyítja, hogy ő a társadalmi tulajdonban nem a szocializmus célját, hanem a hatalomra illetve vezető társadalmi szerepbe jutott munkásosztály eszközét látta.

Mi a társult munkáról szóló új törvényben valóban nem a társadalmi tulajdon valamilyen statikai modelljéből indul ki, sem pedig abból a felfogásból, hogy a szocializmusnak sokféle modellje van, amelyből mindegyik önmagában – mint ahogy a propaganda cikkekben nem ritkán olvashatjuk – az egyedüli, igazi, a legjobb, sőt a végleges. Szerintünk, a szocialista társadalmi viszonyok létrejötte öszetett és hosszú történelmi folyamat, amelyben a fejlődésnek nincsen vége, éppúgy, mint ahogy a történelemben a fejlődésnek soha sem volt vége. A jelenkori szocialista gyakorlatban a folyamat fő mozgató ereje, véleményem szerint, a társadalmi tulajdoni viszonyok, amelyben a szocialista társadalom anyagi és szubjektív erői képessé válnak, hogy fokozatosan fölénybe kerüljenek a tulajdon-monopólium minden területén. Ilyen vonatkozásban a munkáról szóló új törvényünk nem valami önmagáért való modell, sem pedig szocialista fejlődésünk záróaktusa. Ellenkezőleg, szocialista forradalmunk és szocialista önigazgatási rendszerünk fejlődésének folytonosságát képviseli. A valóságban az a forradalmi fejlődésünkben már régen

meghatározott alapelveken épül. És mint ilyen, ugyanakkor új is, hogy úgy mondjam, a szocialista és önigazgatási viszonyok további fejlődésének ugródeszkája, amely természetesen nemcsak ettől a törvénytől, hanem az anyagi, a szubjektív, a belső és külső feltételek összességétől függ, amelyben a mi szocialista önigazgatású társadalmunk fejlődik. Mi büszkék lehetünk arra, hogy abban a helyzetben vagyunk, hogy ilyen törvényt hozunk, de nagyot hibáznánk, ha azt hinnénk, hogy ez csúcsteljesítmény, amelyhez a szocializmus elért, és amelyhez el kell, hogy érjen.

A dolgozó társadalmi helyzetének további szilárdítása

Minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a társult munkáról szóló törvény az alkotmánnyal és a többi rendszeralkotó törvénnyel együttesen és a kommunista Szövetség által vezetett szubjektív szocialista erők forradalmi programjával összhangban, amelyet a JKSZ X. kongresszusán jóváhagytunk, a dolgozóknak és a vezető szocialista erőknek sokkal világosabb távlatot nyit, és sokkal hatásosabb fegyvert ad a szocialista önigazgatású és demokratikus társadalom további fejlesztéséért folyó harcban, mint amellyel eddig rendelkeztek. Ez különösen érvényes a dolgozónak más dolgozó emberekkel egyenlő jogai iránti, egymás közötti függőségének és felelősségének viszonyaiban, a szabad társadalmi alkotó társadalmi helyzetének további szilárdítása szempontjából, amely a szabad szocialista társadalom létrejöttének feltétele, amelyet Marx a termelők szabad közösségének nevezett.

A társult munkáról szóló új törvény elveti az államtulajdoni monopólium nélkülözhetetlenségének tézisét, amely állítólag azért nélkülözhetetlen, mert a társadalom fejlődését csak az államban lehet központosítva tervezni és összehangolni. A törvény ugyancsak elveti azt a tézist, amely szerint a társult munkában csak a szakigazgató apparátus képes arra, hogy a társadalmi tőkével rendelkezzen, állítólag azért, mert csakis ez rendelkezik e funkció végzéséhez szükséges tudással és szakképzettséggel.

Megszüntetve a termelőeszközökön a tulajdon-monopólium minden formájának a lehetőségét, illetve helyesebben mondva a minimumra leszűkítve ezeknek a monopóliumoknak kialakulási lehetőségeit, a törvény a társult munka alapszervezetek dolgozóira viszi át a társadalmi tőke feletti gazdasági és a politikai hatalmat. Ennek során a dolgozók az egymás közötti függőség és felelősség viszonyaiban munkájukat és jövedelmüket, ezzel együtt pedig a rendelkezésükre álló társadalmi tőkét szabadon – csak kivételesen a törvény alapján rákényszerítve – társítják a társult munka más alapszervezetei dolgozóinak munkájával és jövedelmével különféle társulási formában és együttes szervezéssel. A munka

és a jövedelem társításában az egymás közötti viszonyokat a dolgozók az alkotmány elvi rendelkezései és a társult munkáról szóló törvény rendelkezései alapján elsődlegesen egymás közötti társadalmi megállapodásokkal és önigazgatási megegyezésekkel szabályozzák, amelyekkel egyúttal maguk biztosítják az összes dolgozó egyenlőségét, jogai és kötelezettségeik szempontjából.

Érthető az, hogy a törvény előirányozza ezekben a viszonyokban az államnak továbbra is bizonyos mértékű szerepét, az állam alatt értendő az egész társadalmi-politikai közösség, különösen ha az objektívan feltételezhető ellentétes érdekeket az önigazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások nem tudják eredményesen megoldani. És végül, világosan érthető, hogy a munka és a jövedelem társításában az egymás közötti viszonyok összes problémáit és ezeknek a viszonyoknak további fejlődését nem lehet megoldani csakis az önigazgatási szubjektumok empirikus akcióival, sem a törvénnyel, de magának az államnak a beavatkozásával sem. A törvény szükségszerűen előirányozza és széles, teret nyújt a szocialista tudat szervezett erőinek mindennapos akciójához, ezek pedig amikor a társult munkáról van szó, mindenekelőtt a Szakszervezet, a Kommunista Szövetség, a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége, a tudományos és más szakmai és társadalmi szervezetek. A törvény olyan viszonyokat épít ki ezek között a tényezők között és olyan szerepet állapít meg a társadalmi újratermelési folyamatban mindegyikük számára, hogy ezáltal lehetővé teszi az egyéni, közös és az általános társadalmi érdekek demokratikus összehangolását. Ezekben a viszonyokban az állami kényszer alkalmazásának a lehetőségei, amelyektől nem kell menekülni, ha azok nélkülözhetetlenek, a törvényben nagyon konkrétan meg vannak határozva, azt mondanám, hogy pontosan fel vannak sorolva.

A társadalmi újratermelés folyamatát közvetlenül a dolgozók irányítják

Ennek alapján a társadalmi tulajdon rendszere az új törvényben – tekintet nélkül arra, hogy milyen általános vagy felsőbb érdekekkel akarja magát igazolni –, nem úgy van megszövegezve, mint bárkinek a tulajdon-monopóliuma, sem mint az embereknek a tárgyak iránti viszonya, hanem a munkásosztály és a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökkel dolgozó emberek vezető társadalmi szerepének és történelmi érdeke megszilárdításának szükségességéből kiindulva, az emberek közötti viszonyrendszer. Mert tulajdonképpen ezek az érdekek a mi korszakunkban az általános társadalmi fejlődés mozgató erői. Ebből kifolyólag a társult munkáról szóló törvény alapján a társadalmi tulajdon viszonyának fő jellegzetességeiként a következőket hangsúlyozhatnánk ki:

Mindenekelőtt itt a dolgozóknak a társadalmi termelőeszközökkel való munkajogáról van szó, amely magában foglalja a dolgozótól elidegeníthetetlen egész sor jogot, más dolgozóknak egyenlő jogát, amelyeket, ha maga a dolgozó is él jogaival, sem a törvény, sem pedig valamilyen állami szerv nem vehet el a dolgozótól, és nem is károsíthatja meg.

Ezután, a társadalmi tulajdon ilyen viszonyrendszeréből következik az egyes társult munka alapszervezetek dolgozóinak a többi társult munka alapszervezetek dolgozóival és az össz társult munkával szembeni felelőssége, hogy biztosítsák az egyenlő feltételeket és az egyenojgúságot az összes dolgozó részére a társadalmi eszközökkel végzett munkára való jogához, beleértve a közösen meghatározott munkamércékkel összhangban a dolgozók saját munkája alapján a személyi fogyasztási eszközök megszerzésének a jogát is.

Továbbá, itt van a dolgozó joga és felelőssége, hogy saját jövedelmén keresztül és saját önigazgatási jogaival a társult munka alapszervezetben közvetlenül ellenőrizze és irányítsa a bővített- és az általános társadalmi újratermelés folyamatát, továbbá az újratermelés mechanizmusában, azaz a közös társadalmi munka megnövekedett újratermelésének alapján megvalósított jövedelmi eredmények egy részét megszerezze, éspedig olyan arányban, amilyenben a folyó- és holtmunkájával hozzájárult ennek az eredménynek a megvalósításához, illetve a jövedelem azon részét szerezze meg, amelyet társadalmasít, mint a társult munka közös eszközeit, azaz a társadalmi tőkét.

Ezekből következik a dolgozónak a közös és általános társadalmi érdekek iránti – de mindenekelőtt a társult munka közös érdekei és csak utána az egész általános társadalmi érdekek iránti – felelőssége. Ily módon a társadalom ezen közös és általános érdekeit nem lehet a társult munka vagy az állam technostruktúrájának csúcsain szubjektivista vagy voluntarisztikus módon meghatározni, még ha a képviselőtestületről van is szó. Ezeket az érdekeket elsősorban a társult munka keretén belül önigazgatási megegyezésekkel állapítják meg, azután pedig a társadalmi-politikai közösségek szerveivel társult önigazgatási szubjektumok szabad társadalmi megállapodásaival, amelyek az alkotmánnyal megállapított hatáskörökkel összhangban hordozzák a társadalomban fennálló helyzetért a felelősséget a társadalmi-politikai és tudományos-szakmai vezetők és alkotók valamint szocialista önigazgatási társadalmunk egyéb érdekelt erőivel. Mindebben külön jelentőségük van a tervek alapjairól szóló önigazgatási megegyezéseknek és társadalmi megállapodásoknak, melyek a munka és eszközök társításának legjelentősebb eszközeivé válnak.

Ezeket az érdekeket az állam azon kényszeraktusaival állapítják meg, melyekre az az a alkotmánynyal fel van hatalmazva.

Az emberek a társult munka és a társadalom viszonyaiban társadalmi tulajdonunk rendszerének lényegét képezik. A társadalmi tulajdonban levő termelő és újratermelési eszközökkel senki külön-külön – sem mint egyén, sem kollektívan mint csoport, sem pedig állami szervként – nem rendelkezhet, nem tulajdoníthatja el valamely részét mások egyenlő jogai iránti felelősség nélkül. Ily módon a társadalmi tulajdon csak általános feltétellé válik, amely lehetővé teszi a társult munkában a dolgozóknak külön-külön a társadalmi eszközökkel végzett munkára való jog megvalósítását, vagyis ezen jog alapján személyi jövedelmet nyerjenek, a folyó- és holtmunkájukkal a társadalmi munka összeredményéhez nyújtott hozzájárulásukkal arányosan.

A társadalmi tulajdon ilyen viszonyrendszere egyidőben nukleus is, vagyis a tulajdonrendszer minden formája beszüntetésének kezdete, mert a közös, vagy a társadalmi tulajdon a termelőerők további fejlődésével és a munkatermelékenység növekedésével mind jobban kifejezi a szükség szerinti felosztási viszonyokat, és mind kevésbé a munka szerinti felosztási viszonyokat. Ezzel valójában a társadalmi tulajdon mind kevésbé lesz korlátozó tényezője a személyi szükségletek szerinti személyi elsajátításnak.

A társult munka alapszervezetei és a bennük társult dolgozók új társadalmi-gazdasági pozíciójával, valamint az egyéb változásokkal, melyekről beszéltem, elindult a dolgozók munkatöbbletének alakulási folyamata, vagyis a bővített és általános társadalmi újratermelésben a társadalmi tőke forgása. A tulajdonjogi monopólium társadalmában a társadalmi tőke megszakítás nélküli forgása a centralizálódáshoz vezet, a gazdaság és az állam csúcsain, vagyis azok kezében, akiknek monopóliuma van a tőke felett, az utóbbi időben pedig az ún. nemzetközi társulatok kezében, ily módon eltulajdonítják a dolgozóktól és a nemzetektől a munkatöbbletet és szüntelenül erősítve a gazdasági és politikai erők központját, melyek mind kevésbé esnek a társadalom valódi ellenőrzésének bármely formája alá. Az ilyen folyamat egy állam fejlődése szempontjából ismert politikai következményeket von maga után – melyekről már korábban beszéltem –, mert a dolgozókat mind nagyobb mértékben az ilyen elidegenített központ akaratának vak és hatásnélküli végrehajtóivá alakítja át. Mert az ilyen tulajdonjogi monopólium célját nem befolyásolja és nem is befolyásolhatja az ember és társadalmi helyzete, hanem a tőke önmagától való centralizálódása, amit objektívan ezen rendszer természete idéz elő.

Az ilyen folyamattal ellentétben áll a társult munkáról szóló új törvény, a társult munka alapszervezetek jövedelméről és a jövedelmi viszonyokról szóló alkotmányos rendelkezések feldolgozásával. Általában olyan viszonyokat állít fel, melyek a társadalmi tőke forgási folyamatát a társult munka alapszervezeteiben, a társult dolgozó felé fordítja. Az összes jövedelmet minden formájában, mely a piacon, vagy a társult munka magasabb fokán valósul meg, a jövedelmet, valamint a társadalmi újratermelést a társult munka alapszervezeteiben kell állandóan összpontosítani. Ezért az eredményeket, melyek a társadalmi újratermelés ezen folyamatában valósulnak meg, a társult munka alapszervezetekben vissza kell juttatni a dolgozóknak, akik ezzel megszakítás nélkül – természetesen rendes feltételek mellett – növelik a jövedelem, vagyis a társadalmi eszközök mennyiségét, melyet ezekben a szervezetekben a dolgozók irányítanak, és mellyel tullajdonképpen kibővítik a személyi-, munka-, élet- és általános társadalmi feltételek javítására szolgáló anyagi forrásokat.

A középtávú terv jelentős szerepe

Ily módon a társult munka alapszervezetek állandóan növekedő – rendes feltételek mellett nyert – jövedelme alapján, a dolgozók mindig újból társítják a munkát és társult munka alapszerveinek jövedelmét más társult munka alapszervezetekkel a termelő erők fejlődésében, a munkatermelékenységben és a dolgozók munka-, élet- és általános társadalmi feltételeiben fennálló közös célok megvalósítása végett. A társítást a társításról szóló önigazgatási megegyezés alapján végzik, melyet minden társult munka alapszervezet az alkotmány és a törvény értelmében köteles meghozni, de különösen a közös tervek alapjairól szóló megegyezés útján. E tekintetben a törvény külön jelentős szerepet tanúsít a középtávú tervnek, mindenekelőtt, azért hogy az ilyen társítási folyamatot mind szilárdabbá és hosszú lejáratúvá tegye, az elfogadott de nem teljesített kötelezettségekre precízen megállapított kölcsönös kötelezettségekkel és felelősségekkel. Ilyen demokratikus úton a társult munka alapszervezetek, vagyis a társult munka a jövedelmet központosítva a társult munka közös gazdasági erejévé alakítja át mellyel feltételt teremt az új munkahelyek megnyitásához és az összes társadalmi munkatermelékenység növeléséhez. A munka és jövedelem ilyen társítási folyamatának összes eredményeit újból felosztják a társult munka alapszervezetei között ezen eredményekhez folyó- és holtmunkájukkal való hozzájárulásuktól függően. Ily módon a munkatöbblet nem lesz az emberek közötti osztályviszony eleme, mert ezzel, mint a munkájával előállított értékek egy részével maga a dolgozó rendelkezik.

A munkatöbblet értéke a jövedelemnek vagyis a társadalmi eszközöknek, melyekkel a társult munka alapszervezetekben a dolgozó rendelkezik, összetevő részévé válik.

Ily módon a társult munka alapszervezetek közötti társadalmi-gazdasági viszonyok, melyekbe munkájukat és jövedelmüket társítva lépnek, a társadalmi újratermelésbe való közös beruházások és a közös jövedelem megvalósítása céljából, felszabadultak nemcsak a kapitalista osztályjelleg, hanem a kapitalista profit gazdasági logikája alól is. Mert ezek a viszonyok nem a nyereség felosztásán alakulnak, hanem a szabad munkacsere különleges formáján. Tulajdonképpen ez az egyik fő oka, hogy a társult munkáról szóló törvény a társadalmi tőkét a társult dolgozók holt munkájának tekinti, vagyis munkájuk értékeredményeinek, melyek a szocialista árutermelés általános törvényességének keretén belül más dolgozók munkájának cseréjével valósít meg. Természetesen, ez a csere nem a tőke valamilyen szabad piacán történik, hanem a szabad munkacserében, az önigazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások alapján. A dolgozók ilyenfajta munkacserére irányuló motivációja mindenek előtt munkaérdekeikben áll, és nem pedig valamilyen járadék élvezésében, vagy mások munkáján alapuló nyereségszerzésben.

Valójában a törvény nemcsak formálisan tiltja az ilyen járadékélvezést és nyerészkedést, hanem anyagilag a végsőkig fékezi és ily módon csökkenti megjelenésének lehetőségeit. Mert e társult munka alapszervezetének a holt munka alapján, vagy pedig a közös terv megvalósítása céljából befektetett eszközök alapján a másik, vagy több társult munka alapszervezettel együttesen megvalósított jövedelemben való részvétele akkor szűnik meg, amikor ennek az alapszervezetnek a befektetett eszközt egy társadalmilag igazolt térítménnyel visszajuttatják. Ennek a térítménynek változó kamatjellege van, amely alacsonyabb vagy magasabb lehet a bankkamattól, ennek kifizetése és a befektetett eszközök visszajuttatása attól függ, hogy az eszközök közös beruházásának előirányzott eredménye megvalósult-e, és milyen mértékben. A befektetett eszközök visszajuttatását és ezen térítmény kifizetését a közösen megvalósított jövedelemből való részesedésen keresztül végzik. A jövedelemben való konkrét részesedés a ténylegesen elért eredményektől és a kockázat jellegétől függ, melynek hordozói a közös vállalkozásokban a társult munka alapszervezetei. Ez a térítmény elkerülhetetlen nemcsak mint a holt munka árának összetevő része, hanem mint a társadalmi jövedelem legcélszerűbb befektetésének gazdasági ösztönzője is. Ugyanis ez a térítmény a társult munka alapszervezetekben ösztönzi a dolgozókat, hogy összes jövedelmüket ne csak saját szervezetükbe fektessék be, hanem a társult munka azon részeibe is, melyben ez a befektetés a legnagyobb közös gazdasági

eredményeket adja, nemcsak a beruházás rentabilitása szemszögéből, hanem a társult munka közös munka- és ügyviteli érdekeinek szemszögéből is.

Ily módon az újonnan megvalósított összérték megszakítás nélkül visszajut az anyagi termelést végző társult munka alapszervezeteiben, hogy egy részét az önigazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások, valamint a törvénnyel megállapított kötelezettségek alapján a szabad munkacsere útján, az anyagi termelés területén kívül eső társadalmi tevékenységek jövedelmére, az általános társadalmi érdekekre, másik részét pedig a társult munka alapszervezetek tiszta jövedelmére osztják fel. A tiszta jövedelem pedig a dolgozók személyi és közös fogyasztási eszközeinek, valamint az akkumulációnak a forrását képezi. A tiszta jövedelem e három rendeltetésnek megfelelő felosztásáról szóló határozatot a társult munka alapszervezetek dolgozói szabadon hozzák meg érdekeik, munkaszükségleteik és személyi jövedelmük megszerzése szempontjából, betartva azokat az önigazgatási megegyezéseket és társadalmi megállapodásokat, amelyeket maguk írtak alá, valamint azon előírásokat, amelyeket az alkotmányos felhatalmazásokkal összhangban az állami szervek hoznak meg, a meghatározott általános társadalmi érdekek és a dolgozók egyenjogúságának megvédése céljából.

A tiszta jövedelem nálunk új kategóriát képez, természetesen nem az elméletben, hanem a szocialista önigazgatási rendszerben, a társadalmi-gazdasági viszonyok jogi szabályozása területén. Elképzelésem szerint e törvényes kategóriára szükségünk van mindenekelőtt a következő két oknál fogva.

A tiszta jövedelem, a jövedelem azon része, melyről a dolgozók a társult munka alapszervezeteiben valóban önállóan döntenek, mert a jövedelem többi részét a törvénnyel, irányzott kötelezettségekre, vagy az anyagi termelésen kívül eső szabad munkacsere kötelezettségeire, valamint egyéb társadalmi kötelezettségekre fordítják. Azt mondhatnám, hogy éppen ezért a jövedelem ezen része és a tiszta jövedelem közötti viszony állandó és nagyon meggyőző mutatója lesz a társult munka jövedelmére való társadalmi hatásnak. A tiszta jövedelem jelentős tényező lesz a társadalmi tervezés megvalósításában, és a társadalmi-gazdasági politika megállapításában.

A másik, elgondolásom szerint még jelentősebb ok, elvi jellegű. A tiszta jövedelem ilyen felépítésében legkövetkezetesebben jut kifejezésre a jövedelem igazi társadalmi-gazdasági, osztályjellgű tartalma. A tiszta jövedelemben jut kifejezésre az, hogy a dolgozó kezében van a munka és a társadalmi tőke feletti egységes igazgatás. Megszűnik a dolgozók bérhelyzetének minden formája, mert a tiszta jövedelemben a dolgozók egyedül rendelkezik a személyi és közös fogyasztás eszközeivel és a társa-

dalmi tőkével. Természetesen, a gyakorlatban még lesznek elferdülések, azonban maga a rendszer, melyet a törvény állít fel, lehetővé teszi az ilyen elferdülések elleni eredményes harcot.

A bérmunkában kialakult mentalitás maradványainak minél gyorsabb megváltoztatása

Ilyen feltételek mellett a dolgozó a személyi jövedelmet és a közös fogyasztásra szolgáló eszközt nem a tulajdonossal, vagy a társadalmi tőke tényleges monopólista igazgatójával való konfrontálási viszonyokban szerzi, hanem saját gazdálkodása útján, mind a folyó, mind pedig a holtmunkával, mellyel igazgat. A dolgozó a tiszta jövedelmi viszonyokban az eddiginél világosabban beláthatja, hogy munka- és életfeltételein csak akkor javíthat, ha a tiszta jövedelem elegendő részét tartalékolja a fejlődésre, vagyis a saját vagy egyéb társult munkaszervezetbe való befektetésre, a közös munkatermelékenység növelése céljából illetve, ha ezekkel az eszközökkel valóban célszerűen gazdálkodik. A dolgozó ilyen társadalmi-gazdasági helyzete az eddiginél gyorsabban meg kell, hogy változtassa a dolgozók bérmunkában kialakult mentalitásának maradványait. A dolgozó mind nagyobb mértékben éppen az akkumuláció politikáján keresztül áttekintheti nemcsak munkafeltételeinek pillanatnyi problémáit, hanem munkatermelékenységének hosszú távú problémáját is, ezzel együtt pedig alkotó tevékenységéhez szociális- és kulturális életéhez szükséges kedvező feltételek megvalósítását is.

Az ilyen jövedelmi viszonyok felállításával a társult munkáról szóló új törvény elhárítja, vagy legalábbis nagymértékben enyhíti a társult munkában önigazgatású rendszerünk még egy komoly, eddig fennálló gyengeségét, amely a társadalmi tőkéről való nem megfelelő gondoskodásban és az eredményes használatára irányuló nem megfelelő ösztönzésben jut kifejezésre. Ez a probléma gyakran nincs kellően értékelve, nemcsak gyakorlatunkba, hanem elméletünkben sem, kihangsúlyozva azt, hogy egyedül a dolgozók élő munkája eredményez értékeket, amely a termelőerők fejlődésének döntő tényezőjét képezi. Ez igaz, azonban ugyanígy pontos és vitathatatlan az is, hogy a társadalmi tőkével vagy a dolgozók holt munkájával való eredményesebb gazdálkodás jobb feltételeket teremt a társadalom általános fejlődéséhez. E tényezők lebecslése bennünk valósággal olyan jelenséget vált ki, mint pl. a politikai beruházások, a teljesítőképességek duplázása, a bárki társadalmi felelősségének hiánya, ha kivételesen a társadalmi eszközök beruházásának igazolatlanul alacsony rentabilitására és ehhez hasonlókra kerül sor, amely nálunk nem ritka eset.

A törvény nem úgy tartja, hogy a társult munka alapszervezetei összes vagy tiszta jövedelme csak az egyes társult munka alapszervezetek dolgozóinak eredménye. Ez a jövedelem a piac, az árutermelés és a társadalmi újratermelési folyamat tárgyi, gazdasági törvénye alapján jön létre, ami azt jelenti, hogy szabály szerint a nagyobb munkatermelékenység nagyobb jövedelmet ad, ezért az egyes társult munka alapszervezetek jövedelme is különbözik ezen szervezetek dolgozóinak individuális munkamennyiségétől. Valójában azt mondhatjuk, hogy a társult munka alapszervezetei ügyvitelének rendes feltételei mellett jövedelmüket társadalmilag szükséges munkaidő alatt nyerik, azzal, hogy a termékek ugyanazon egységére egyesek több, mások pedig kevesebb munkaidőt használnak fel, a társadalmilag szükséges munkaidőhöz viszonyítva. Ez nemcsak a dolgozók képességétől, munkájuk individuális mennyiségétől, a magánmunka termelékenységétől és a dolgozó szubjektív akaratától függ, hanem sokkal inkább a termelés egyéb tényezőinek szerves összetételétől és a technológia jellegétől függ. Ezért a társult munkáról szóló törvény nem engedi meg, hogy a társult munka alapszervezeteiben szerzett jövedelem mennyisége automatikusan a személyi jövedelem nagyságának a mércéje is legyen, mert ez az egyes társult munkaszervezetekben a dolgozók személyi jövedelme közötti nagy különbségekhez vezet. Ha ezt tollerálnánk a társadalmi akkumuláció jelentős része valójában a termelékenyebb társult munkaszervezetekben a személyi jövedelemre lenne felosztva, az alacsonyabb termelékenységű szervezetek számlájára, melyek ez miatt lassabban fejlődnének, nehezebben jutnának saját munkatermelékenységük növeléséhez, elkerülhetetlenül szükséges társadalmi eszközökhöz.

A munka mércéje a holt munka is

A társult munkáról szóló törvény előirányozza, hogy a társult munka alapszervezeteinek dolgozói alapjában véve önállóan hozzák a személyi jövedelemről és a közös fogyasztásról szóló határozatokat, azonban tartaniuk kell magukat a meghatározott társadalmilag megállapított munka mennyiségi és minőségi mércéihez, hogy a személyi jövedelem alakulása mindjobban összhangban legyen azzal az elvvel, hogy ugyanazon munkáért, ugyanazon személyi jövedelem jár. Érthető, hogy a tiszta jövedelem növekedési dinamikája és struktúrája mindenféleképp egyik mércéje lesz a személyi jövedelem felosztásában a munkamennyiség meghatározásának, azonban a jövedelem összmennyisége nem lehet saját dinamikáján kívül a személyi jövedelem felosztásának mércéje.

Ily módon a társult munkáról szóló törvény a munka társadalmi mércéjének lényeges alapjait adva abból a szempontból indul ki, hogy a dolgozók

munkája az önigazgatási társult munkában többé nemcsak a konkrét munkából és a munkahelyükön elért fizikai eredményekből áll, hanem szellemi munkájukból is, melyet a felelős társadalmi, vagyis önigazgatási dolgozó és vezető végez, hozzájárulását adva a társult munkaszervezet eredményesebb igazgatásához, az eredményesebb tervezéshez és ügyvitelhez, a munka és a jövedelem társításának célszerűbb elhatározásához, melytől szintén nagy mértékben függ a társult munka alapszervezeteinek jövedelme. Érthető, a társult munkáról szóló törvény a munka mércéjeként elismeri a dolgozó holt munkáját is, mellyel a társult munka alapszervezetben mint a termelésre szolgáló közös társadalmi eszközzel rendelkezik, vagyis helyesen mondva, elismeri munkamérceként a holt munka felett való uralmával megvalósított eredményeket.

Arról van szó, hogy a dolgozó megfelelő módon közvetlenül, anyagilag és alkotólag ösztönözve legyen arra, hogy a holt munkát, amellyel mint társadalmi eszközzel rendelkezik, gazdságilag minél célszerűbben használja ki, társítsa és fektesse be, továbbá a megvalósított eredményekből ezen az alapon személyi jövedelmének meghatározott részét nyerje, hogy ezen keresztül valójában ilyen akciójának gazdasági hatását is mérni tudja. Természetesen, itt nincs szó haszonrészesedésről, hanem lényegébe véve a folyó munkához való hozzájárulás egyik mércéjéről, vagyis a holt munkával vagy társadalmi eszközökkel való mindennapi gazdálkodás hozzájárulásáról. Meggyőződésem, hogy a társadalom további fejlődése a dolgozók kiterjedtebb szolidaritásához vezet, az egész társult munka kereteiben a holt munkával való gazdálkodás szemszögéből. Úgy gondolom, hogy éppen emiatt a fennálló nyugdíjrendszerünknek a közeljövőben meglehetősen gyökeres változásokat kell megérnie.

Az ilyen rendszer alapján, vagyis az önigazgatási társult munkában a dolgozó saját társult munka alapszervezetén keresztül – tekintet nélkül arra, hogy az anyagi termelésről, vagy a társadalmi tevékenységekről van-e szó –, közvetlen gazdasági és politikai ellenőrzést gyakorol munkaeredményeinek helyzete és alakulása felett. És nemcsak ezt. A társadalmi munka minden hatása a társult munka önigazgatási bázisában és a társadalmi-politikai közösségekben összpontosul, vagyis a társult munka alapszervezeteiben, a helyi közösségekben és községekben. Ily módon minden polgár követheti és ellenőrizheti a társadalmi eszközök alakulását és használatát, és még ki is hathat ezen alakulásra, természetesen ha akar, vagyis érdekelve van. Az általános társadalmi szükségletek eszközei a társult munka alapszervezetekből erednek, úgy, hogy ezek is nemcsak a társult munka alapszervezetek dolgozóinak, hanem a községek és helyi közösségek polgárainak is közvetlen ellenőrzése alatt állnak.

A dolgozó megszűnik a mások által irányított mechanizmus része lenni

A társult munka nemcsak minden alapszervezete, hanem mindegyik munkaegysége egyidőben önálló gazdasági, szociális, közművesítési és általános társadalmi fejlődésére szolgáló bevételnek a forrása. Ily módon a társult munkában fennálló önigazgatásnak, a társadalomban és a társadalmi tevékenységek minden területén fennálló társadalmi-politikai közösségekben az önigazgatásnak, a dolgozóknak és a társadalomban általában a polgárok demokratikus joga megvalósításának valódi anyagi alapjává válik. Ugyanakkor ez a dolgozók, mint alkotó személyek anyagi bázisát képezi az összes társadalmi eszközök használatában mind a személyi munka- és életérdekeinek, mind pedig a társadalom fejlődési érdekeinek megfelelően. Valójában a szakképzetlen dolgozó is egyidejűleg jövedelmező alkotóvá válik, nemcsak a társult munka alapszervezete fejlődési irányvonalának, meghatározásában, hanem az egészségügy, az oktatás, a kultúra, az iskoláztatás, a testnevelés stb. terén, mind pedig a helyi közösségekben és községekben a szociális, kulturális, közművesítési, politikai, fejlődési irányvonalak meghatározásában is. A dolgozó megszűnik a mechanizmus kereke lenni, melyet mások irányítanak, vagy legalábbis létrejönnek a feltételek ahhoz, hogy megszűnjön ez a helyzete, és az önigazgatási társult munka valamint a társadalom egészének, hordozójává és céljává válik.

Mi ezzel valójában egy dilemmára felelünk, mely a korszerű szocialista gyakorlatban, és az elméletben is, nagyon gyakran felvetődik. Arról van szó, hogy a szocialista társadalomban szükséges-e a dolgozók munkájában az anyagi és erkölcsi ösztönzést alkalmazni. Fennáll az a vélemény, hogy az anyagi ösztönzés erkölcstelenség és neveletlenség, míg mások úgy vélik, hogy az erkölcsi ösztönzés üres szó, és hogy a dolgozó számára semmit sem jelent. Úgy gondolom, hogy az ily módon felállított dilemma a munkásosztály iránti atyáskodó viszony kifejezője.

Valójában ezt a dilemmát csak olyan termelő viszonyokban lehet felállítani, melyekben a dolgozó csak saját munkaerejével rendelkezik, vagyis az olyan viszonyokban, melyekben a társadalmi tőke a dolgozó gazdasági és politikai ellenőrzésén és erején kívül áll. Az ilyen feltételek mellett az anyagi ösztönzés valójában gyakran az emberek saját korrupciójára, a pénzért folyó harcra és az önző mentalitás ösztönzésére vezethető vissza. Másik oldalról pedig tapasztalatból nagyon jól ismert, hogy az ún. erkölcsi ösztönzés a gyakorlatban gyakran erőszakra vezethető vissza, az ember némely voluntarisztikusan tolmácsolt és alkotott „felsőbb céljai" és „felsőbb értékei" nevében. Ezeket a célokat és értékeket, vagy az állami rendszer, vagy valamely más társadalmi autoritás határozza meg saját külön szükségleteitől és érdekeitől, és nem pedig a dolgozók szükségleteitől és érdekeitől függően.

Nem állítom, hogy gyakorlatunkban túlszárnyaltuk ezt a dilemmát, és hogy nem áll fenn egyik vagy másfajta elferdülés. Már szocialista társadalmunk fejlődésének kezdetétől fogva kihangsúlyoztuk, hogy a dolgozók legnagyobb ösztönzése, az ami belőlük önálló gondolkodó alkotót, ebben az alkotásban pedig szabad embert formál. Ahhoz, hogy ilyenné váljon, az anyagi eszközökkel is rendelkeznie kell, vagyis a munka feltételeivel és eredményeivel. A társult munkáról szóló új törvény arra törekszik, hogy ezt az elvet feltételeink mellett és társadalmunk termelő erőinek fejlettségi fokán minél jobban konkretizálja. Dolgozónk alapjában véve erkölcsileg ösztönözve van azzal, hogy a társult munka alapszervezetében, jövedelmében és önigazgatási jogaiban a társadalmi tulajdonban levő eszközökkel végzett munkára való jog alapján anyagi alapot hozzon létre, melyen állandóan és szabadon fejlesztheti alkotóképességeit. Ugyanezzel a dolgozó anyagilag is ösztönözve van mert alkotó törekvései és eredményei állandóan erősítik alkotásának anyagi alapját, ezzel együtt pedig személyi-, munka- és életfeltételeit is.

Egyidejűleg pedig anyagilag is, erkölcsileg is ösztönözve van azzal, hogy a rendelkezésére álló eszközökkel szabadon köthet önigazgatási megegyezéseket és társadalmi megállapodásokat ezeknek, a gazdasági, szociális, kulturális,, közművelődési, valamint az általános társadalmi környezet fejlesztése érdekében, melyben él és melytől függ. A legerősebb és legnagyobb ösztönzés az, amely lehetővé teszi a dolgóznak és a munkásnak, hogy harcoljon és egyidőben pedig rendelkezzen a termelő és szabad közösségének kiépítésére szolgáló eszközökkel. E közösségben szabad alkotó személy lesz a többi dolgozóval egyenjogú viszonyban, azzal, hogy mind a személyes, alkotó törekvéseinek eredményei, mind pedig a szabad termelők egész közösségének törekvései folyamatosan anyagi és társadalmi feltételeket hoznak létre, amelyben az ember „saját szerencséjének a kovácsa" ez pedig az emberek valódi szabadságának a feltételét képezi.

Természetesen, tudatába kell lennünk annak, hogy mindez egy történelmi folyamat, és nem pedig mától holnapig tartó feladat. A társadalmi fejlődés még nem jelenti azt, hogy ideális társadalom megvalósításáért harcolunk, hanem azt, hogy azon társadalmi erők felszabadítására irányul, amelyek valóban hordozói e társadalmi haladásnak. Úgy gondolom, hogy új alkotmányunknak ez a fő célja. A társult munkáról szóló új törvényünk a lehető legnagyobb mértékben törekszik e cél megvalósítására.

Mindebből még egy következtetést vonok le. A társult munkáról szóló törvénynek nagy jelentősége van nemcsak az önigazgatású társult munká-

ban, a viszonyok fejlődését tekintve, hanem közvetlenül kihat az egész társadalmi rendszer átalakulására és fejlődésére. Kétségtelenül, e tekintetben legjelentősebb lesz hatása társadalmunkban az önigazgatású demokratizmus, mint teljes rendszer további fejlődésére.

Már régen megállapítottuk az elvet, és gyakorlatunk megerősítette ezt, hogy az önigazgatású szocialista társadalomnak nem felel meg a több pártrendszerű demokratizmus, amely a burzsoá-politikai államban jött létre, vagy az egypártrendszer, amely a burzsoá és szocialista demokratizmus közötti különleges átementi időszakban jött létre. Ez sehogy sem jelenti annak a történelmi lehetőségnek, néhol pedig szükségszerűségnek megcáfolását, hogy a szocialista viszonyok a burzsoá-típusú, többpártrendszerű demokratizmus feltételeinek fennállássa mellett is győzhetnek, ha erre fennállnak a megfelelő történelmi feltételek. Hazánk viszont mélyen gyökeres változást hozó szociális forradalmon ment keresztül és nem tudta volna azon ellentéteket elfojtani, ha teret nyitott volna a forradalomellenes erők tevékenységének többpártrendszer formájában, mert az ellentétek a forradalommal nem semmisültek meg, csak az erők viszonya változott.

Mindig tudatában voltunk annak, hogy a szocializmus nem tud haladni, ha nem fejlődnek az emberek közötti demokratikus viszonyok. Harcolva a szocializmus és a szocialista önigazgatás ellenségeinek támadása ellen, egyidejűleg megvalósítottuk a szocialista önigazgatás új típusú demokratizmusa fejlődéséhez a feltételeket. Ilyen demokratizmusban nem áll fenn többé a politikai pártok versengésének, vagyis a közöttük folyó harcnak a szükségszerűsége, hogy melyik fog közülük a centralisztikus állam élén a munka és a társadalmi tőke felett uralkodni, mert a munka és a társadalmi tőke a társult munka alapszervezeteiben, a társult munka és az önigazgatási közösségek egyéb formáiban a társult dolgozók kezében van.

Ezért állandóan hangsúlyoztuk, hogy a Kommunista Szövetség nem hordozója az egypártrendszernek, vagyis nem klasszikus politikai párt. Más szóval, a Kommunista Szövetség a többi politikai párttal nem versenyez a hatalomért, hanem harcol azért, hogy a munkásosztálynak a többi dolgozóval együtt a közvetlen önigazgatású demokratikus társadalomban valódi hatalma legyen. Érthető, hogy mind a munkásosztály eszmei politikai erejeként, mind pedig ennek az osztálynak és általában a dolgozóknak szervezett, avantgard tudataként, a Kommunista Szövetség köteles harcolni azért, hogy e hatalom kulcspozíciója azon szubjektív erők kezében legyen, amelyek megingathatatlanul a szocializmus és a szocialista önigazgatás mellett állnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a Kommunista Szövetség a burzsoátípusú, klasszikus politikai állam egypártrendszerű hatalmát kelti életre.

A proletár diktatúra nem a despotikus államapparátus diktatúrája, hanem

a munkásosztály elvitathatatlan vezető szerepének, vagyis a társadalom igazgatására irányuló történelmi osztályérdekének forradalmi formája. Más szóval, számunkra a proletárdiktatúra nem olyan hatalom, amelynek meg kell akadályoznia a társadalom demokratizálódását, hanem fordítva, hatalom, amelynek egyengetnie kell az ilyen demokratizálódás útjait, és védenie kell ezt a folyamatot, de nem a burzsoá politikai demokrácia restaurálása által, hanem a szocialista önigazgatás útján.

A kiindulópont a demokratikus rendszer megalakításában számunkra nem lehet a burzsoá politikai állam parlamentarizmusa, sem pedig ennek egypártú változata, hanem a társult munka önigazgatású demokráciája, melyben a Kommunista Szövetség és a szervezett szocialista, társadalmi, tudományos, kulturális tényezők és más erők a társult munka önigazgatású demokráciájának, vagyis a termelők szabad közösségének alkotó, összetevő részei, és nem elidegenített politikai tényezők a társadalom, a társadalmi munka jövedelme és termékei feletti hatalomért folyó versengési harcban.

Csak az ilyen demokratikus rendszer tudja feltételeink mellett biztosítani a munkásosztálynak a hatalmat, vagyis a munkásosztály történelmi érdekeinek megfelelő elvitathatatlan vezető társadalmi szerepét. Csak az ilyen demokratikus rendszerben tudja a a Kommunista Szövetség és egyéb szocialista erők eredményesen megvalósítani a munkásosztály és az egész dolgozó nép hatalomrendszerében eszmei-politikai vezető szerepét, vagyis e rendszer alkotó része, és nem felette vagy rajta kívül álló erő, ahogyan az a közelmúltunkban volt.

A demokrácia ereje és fajai a történelem folyamán a termelőviszonyoktól a társadalom osztályfelépítésétől és a belső társadalmi ellentétek erejétől függött. Az emberek a demokrácia mellett nem a szabadság iránti nagyobb vagy kisebb szeretetükkel, vagy a szabadság iránti nagyobb vagy kisebb gyülöletükkel döntöttek. A szabadság fegyverként szolgál a meghatározott társadalmi célokért és érdekekért folyó harcban. A demokratikus szabadság megszüntetése nemcsak saját célokat szolgál, hanem fegyver azok ellen, akik a fennálló helyzetet támadják, tekintet nélkül arra, hogy reakciós vagy forradalmi pozíció megvédéséről van-e szó.

Ezért társadalmunkban harcolnunk kellett mind az ún. abszolút szabadság védelmezőivel, akik a szocializmus és a szocialista önigazgatás ellenségeit fegyverezték fel, mind pedig az önigazgatású demokratizmus dogmatikus, konzervatív bírálóival, akik a munkásosztály és a dolgozók uralmát egy szűkebb csoport monopóliumával, vagyis a bürokratikus egypártrendszerrel akarják felcserélni. E harcban továbbra is ki kell tartanunk, és határozottan ellen kell állnunk az egyik és másik végletnek is. Ezt kell tennünk nem annyira ezen erők miatt, mert azok kicsik, hanem mert a modern világi ellentétek harcában az ilyen törekvések hordozói

saját akaratuk ellenére is szükségszerűen ezen ellentétek és – a belső fejlődésünkben vagy független külpolitikánkban történő – beavatkozások képviselőivé, protagonistáivá válnak.

Az eddiginél intenzívebben kell építenünk önigazgatású, szocialista, demokratikus rendszerünket, melynek alapja és vezető tényezője az önigazgatású társult munka kell, hogy legyen. Ilyen értelemben az önigazgatású demokratikus institúciónk rendszerében és keretén belül szocialista forradalmunk szemszögéből minél szélesebb körű lehetőségeket kell biztosítanunk az alkotó harchoz, vagyis olyan szocialista önigazgatási szervezési formákat kell létrehoznunk, melyek lehetővé teszik a tömegek széles bekapcsolódását a társadalmi-politikai döntéshozatalba, a káderek megválasztásába, a szocializmus és a szocialista önigazgatású társadalom további fejlődésére vonatkozó eszmei és tudományos problémák alkotó jellegű letisztázásába, a társadalmi bírálatba, s mindennek nem egy szűk körű csoporthatalomért folyó harc a célja, hanem a szocializmus fejlődése és a szocialista önigazgatású rendszerben a dolgozók vezető szerepének a felállítása. A tömegek széles rétegeinek bekapcsolódása a döntéshozatalba a sajtóra is irányul, mely szabadon tükrözi ki mindezeket a folyamatokat, valamint tudatában lesz a szocialista forradalom és a szocialista önigazgatású rendszer iránti eszmei és politikai felelősségének.

A küldöttrendszer bevezetésével ebben az irányban jelentős lépésekre került sor. A küldöttrendszer valójában a társadalmunkban fejlődő önigazgatású, szocialista, demokratikus rendszer alapját képezi. Igaz az is, hogy a küldöttrendszer ez ideig még csak kezdeti formában létezik és még mindig nem szakadt el a korábbi rendszertől de mégis fejlődésnek indult.

A társult munkáról szóló új törvény sokkal konkrétabb, erősebb alapot és lehetőségeket nyújt a küldöttrendszer további fejlődéséhez. Úgy tűnik, ma azt mondhatjuk, hogy maga a küldöttrendszer és működése nem képezi fő problémánkat, mert a szocialista demokratizmus feltételei mellett rendelkezünk a fejlődéséhez szükséges belső erővel.

Elgondolásom szerint fő problémánk abban áll, hogy a küldöttrendszerben még mindig nincsenek megfelelően bekapcsolva, és nincsenek megfelelő mértékben megszervezve a szocializmus szubjektív erői, és nincs teljes mértékben fellelve a küldöttrendszer munkájának, hatásának és akciójának legmegfelelőbb módszere.

Amikor a szocializmus ezen társadalmi erőit említem, akkor elsősorban a Kommunista Szövetségre, a Szocialista Szövetségre, a Szakszervezetre, és egyéb társadalmi-politikai és társadalmi szervezetekre, a tudományra, a tudományos szakintézetekre, a szakszolgálatokra, a felelős állami szerveinkre, különösen a közigazgatási szervekre gondolok. Az állítólagos „ultrabaloldal", a spontaneitás reakciós elmélete követői gyakorlati ered-

ményeinknél fogva kitartóan próbálják ezeket az erőket elvonni a munkásosztály, vagyis az önigazgatók ún. spontán akciójától. Mindezek az erők tulajdonképpen a munkásosztály és az önigazgatók szervezett tudatának részét képezik. Ezek szerint nem lehetnek felelőtlen összetevői a munkás- és társadalmi önigazgatás rendszerének.

Nálunk szokássá vált, hogy a hosszú rezolúciókkal – úgyszólván valahonnan kívülről – csak általános javaslatokat teszünk, a problémák konkrét megoldásának megtalálása szemszögéből pedig az önigazgatási közösségek gyakran vagy leggyakrabban magukra vannak hagyatva. Még állami közigazgatási szerveink is az egyes előírások meghozatalára korlátozzák tevékenységüket, és nem eléggé gondoskodnak arról, hogy megfelelő szakmai és egyéb konkrét segítséget nyújtsanak az önigazgatási szerveknek és közösségeknek mindennapi problémáik megoldásában. Csak két példát említek.

Például, azok az emberek, akik nem tudják felfogni a társult munka alapszervezetek helyzetét és szerepét, kételyeiket gyakran azzal fejezik ki, hogy kiemelik, hogy ezekben a szervezetekben óriási adminisztráció jön létre, ami sokba fog kerülni. Valójában azonban, teljesen érthető, hogy a társult munka alpszervezeteknek a nyilvántartáshoz, a könyveléshez, felépítésük, termelésük és ügyvitelezésük stb. törvénnyel megállapított mutatóinak megállapításához nincs szükségük saját szakszolgálatokra. Ezeket az ügyeket elsősorban a munkaszervezetek közös szolgálatának és az összetett társult munkaszervezeteknek kell végezni. Emellett ezeket az ügyeket nagyobb vagy kisebb mértékben a társult munka alapszervezetekkel kötött szerződések alapján a Társadalmi Könyvviteli szolgálat vagy tőle független megfelelő szakintézmények végezhetik, amelyek a munkaszervezetekkel való megbeszélések alapján a legcélszerűbben tudnák megvalósítani ezeket a feladatokat. A könyvelőségi és egyéb adatok, melyeket a társult munka alapszervezeteitől és egyéb önigazgatási szervezetektől és közösségektől kérnek, nem képeznek luxust, sem pedig adminisztratív kitalálást, hanem a célszerű és korszerű termelés és tervezés feltételei. Ezért segítenünk kell az önigazgatási szervezeteknek és közösségeknek, hogy közös erővel, legcélszerűbb módon oldják meg ezeket a problémákat. Nem szabad magukra hagyni őket, hogy még a társult munka alapszervezeteiről is lemondjanak, azért mert pillanatnyilag nem áll lehetőségükben, hogy egy relatívan másodrendű gyakorlati problémát célszerűen oldjanak meg.

Másik ilyen kérdés, hogy a konkrét esetben mikor állnának fenn olyan feltételek, melyek A társult munkáról szóló törvény értelmében megkövetelik, hogy a munkaszervezet keretén belül társult munka alapszervezete létrejöjjön. Ez ma főleg a munkaszervezet keretén belüli szubjektív ki-

értékeléseknek erők között létrejött viszonyoknak van átengedve. Az alapszervezetek megalakítása törvényes kötelezettség, ha erre fennállnak az alkotmánnyal és törvénnyel előirányzott feltételek, és nem pedig a munkaszervezet önkényes határozatának tárgyát képezi. Azonban, a munkaszervezeten kívüli felelős társadalmi tényezők még mindig – bár ez ideig nagyon kis mértékben – foglalkoznak azzal, hogy valamely munkaszervezetben fennállnak-e a társult munka alapszervezete megalakításához szükséges feltételek, vagy sem. Említsük meg például, hogy a mi végrehajtó tanácsaink is az új alkotmányos elvek megvalósításának nyílt kérdését illetően gyakran félreállnak, mintha ez őket nem érdekelné, mintha ez nem érdekelné a közigazgatási szerveinket sem. Most, vagyis a társult munkáról szóló törvény meghozatala után teljesen világossá válik, hogy nemcsak a felelős állami szerveink, de különösen a közigazgatási szervek, a Szakszervezet és egyéb társadalmi tényezők, hanem a Kommunista Szövetség is e konkrét problémák megoldásával kell, hogy foglalkozzék, de nem a már sokszor hangoztatott általános irányelvek ismétlésével.

Ez vonatkozik küldött-testületünk összetételére és ténykedési módjára is. Példaként felhívnám figyelmüket a képviselő-testület összetételében a társadalmi-politikai tanácsok összetételére és szerepére. Úgy gondolom, hogy sem összetételük sem szerepük nincs teljesen összhangban az új alkotmány intencióival, de különösen nincs összhangban azon szükségletekkel sem, melyek társadalmunk társadalmi-politikai szervezeteinek és a szocializmus egyéb szubjektív tényezőinek társadalmi szerepéből erednek. Ugyanígy rámutatnék azon tényezőre is, hogy még a Szocialista Szövetség sem vált felépítését és szerepét illetően a küldöttrendszeren alapuló demokratikus rendszer valódi összetevő részévé.

Ugyanígy gyakran lebecsülik a Szakszervezet szerepét is. Lassan jönnek létre az olyan elkerülhetetlen mechanizmusok mint pl. az önigazgatási jogvédőség és a társult munka bírósága, melyek nélkül nem lehet megvalósítani teljes egészében sem a társult munkában fennálló viszonyokat, sem pedig a küldöttrendszert. Úgy gondolom, hogy maga a Kommunista Szövetség is még mindig túl sokat foglalkozik a hosszú rezolúció meghozatalával ahelyett, hogy a kommunisták a küldöttrendszerben dolgozóinkkal és munkásainkkal együttesen gyakorlati akcióval foglalkoznának. Majd ha a Kommunista Szövetségnek a küldöttrendszerben politikai bázisa lesz, csak akkor fog eredményesen kihatni a dolgozók és munkások önigazgatási döntéseire, önigazgatási szervezeteikben és küldöttségeikben.

Az új alkotmány, a társult munkáról szóló új törvény és egyéb törvények, ezen és a következő év folyamán – itt külön gondolok A társadalmi tervezés rendszereinek alapjairól és Jugoszlávia társadalmi tervéről szóló törvényre, mely külön jelentőséggel bír – széles körű lehetőségeket ad-

nak és kényszerítenek bennünket, hogy a nyílt kérdéseket gyorsabban és konkrétabban tisztázzuk le, jelöljük ki önigazgatású szocialista demokratikus rendszerünk további fejlődési útját, mely a társult munka demokráciáján, a küldöttrendszeren, a szocialista tudat és tudomány szervezett tényezőinek adekvát pozícióján alapul. Csak ilyen szintézisben jöhet létre az új típusú, szilárd demokratikus rendszer, mely biztosítani fogja a polgárok számára a legszélesebb körű demokratikus szabadságot, amely egyidejűleg képes lesz energikusan és eredményesen ellenállni azon próbálkozásoknak, amelyek a szocialista és önigazgatású demokratikus rendszer megdöntésére, a szocializmus és a szocialista önigazgatási rendszer aláásására törekednek. Úgy gondolom, hogy e problémának az alkotmány megvalósítása és az alaptörvények után munkánk fő tárgyává kell válni, nem csak a politikai irányadás érdekében, hanem a demokratikus önigazgatási rendszer institucionális kiépítése érdekében is.

Ezért a társult munkáról szóló törvénytervezetet nyílt, alkotó és szabad közvitán kell elemezni. A társult munkáról szóló törvény még csak tervezet és nem véglegesen kidolgozott törvényes szöveg. Az amiről ma döntenünk kell, elsősorban a törvénytervezet eszmei, társadalmi-gazdasági politikai és rendszertani irányadása, melyekre a társult munkában és a társadlomban általában a belső viszonyok és ezen viszonyok institúciói alapulnak. Úgy gondolom, hogy maguknak kommunistáknak világosan kell dönteniük támogatjuk-e ezt az irányvonalat, vagy valamiben módosítanunk kell.

A másik dolog, a konkrét viszonyok és a dolgozók egyes meghatározott jogai és kötelezettségei szervezett formájának konkretizálása stb. elképzelésem szerint önigazgatási gyakorlatunkban, mindenekelőtt társult munkaszervezeteink, önigazgatási közösségünk, valamint a társadalmi-politikai és egyéb társadalmi szervezetek és intézmények, – melyek közvetlenül érdekelve vannak ezen kérdések mindegyike, vagy csak egyesek iránt, – bírálata alá tartozik. Ugyanígy teljesmértékű lehetőséget kell adni vezetőinknek, közgazdászainknak és egyéb szakembereinknek, hogy bíráló észrevételeket tegyenek a társult munkáról szóló törvény szerkezetére és tartalmára, az anyag felosztására, a jogi és egyéb institúciókra, amelyeket a törvény előriányoz, vagy és amelyek hiányoznak, de elő kellene irányoznia stb. Más szóval a törvénytervezet szövegét, melyet közvitára javasoltunk nem kell sérthetetlennek felfognunk, hanem alapos bírálat alá kell vetni. A közvita folyamán és az után a törvény szövegének jobbnak kell lenni a mostaninál. A törvénytervezet megvitatása alkalmával javaslatokat és észrevételeket téve, különösen a társult munkaszervezeteink és egyéb önigazgatási közösségeink, községeink, tartományaink és köztársaságaink részére lehetőség nyílik, hogy a tervezet prizmáján keresz-

tül megtalálják önmagukat és önmaguknak megfelelő feladatokat tűzzenek ki. Úgy gondolom, hogy a Kommunista Szövetségnek ilyen értelemben kell irányítania és ösztönöznie a társult munkáról szóló törvénytervezet megvitatását.

Fordította: *Čobanov Jolánka és Mójzes József*

Roman Albreht

A TÁRSULT MUNKÁRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁSI VISZONYOK FEJLŐDÉSÉNEK ÉS MEGSZILÁRDÍTÁSÁNAK ALAPJA*

A társult munkáról szóló törvény tervezetének eszmei politikai alapjairól Roman Albreht olvasta fel vitaindító beszámolóját. Többek között a következőket mondta:

– A társult munkáról szóló törvény tervezete – kezdte beszámolóját Roman Albreht –, a szocialista önigazgatási viszonyaink eddigi fejlődése folyamán és társadalmi igazoltságában nyert tapasztalataink, valamint a szocialista önigazgatási viszonyok társadalmi-gazdasági, institucionális alapjai sokévi fejlesztésének, kiépítésének és az erre alapuló társult munka rendszerének eddigi fejlődése folyamán szerzett tapasztalataink eredménye. A törvénytervezet felvázolása, kidolgozása folyamán a szocialista önigazgatási társadalmi viszonyok fejlesztésének a JKSZ X. kongresszusán meghatározott és elfogadott irányvonala volt a fő útmutatónk.

– A törvénytervezet megalkotására nagyon kedvezően hatottak a JKSZ X. kongresszusán hozott hátarozatok és az alkotmányos rendelkezések alkalmazása eredményeként kialakult általános társadalmi feltételek, amelyek a társult munkában a viszonyok átalakulásában, a társadalmi-politikai rendszerben és a társadalmi-politikai viszonyokban bekövetkeztek. E tényezők között különösen jelentős a JKSZ akcióképességének erősödése. A JKSZ akcióképessége a társult munkában és a társadalomban a viszonyok átalakítása közben kifejtett közvetlen tevékenysége által erősödött meg és fejlődött. A JKSZ tevékenysége által szilárd és közvetlen támaszt nyújtott a társult munkában a dolgozóknak és azok szervezett társadalmi-politikai tényezőinek elkötelezett, alkotó tevékenységéhez.

– Mindez – folytatta Albreht – lehetővé tette aránylag rövid időn belül a társult munkában a viszonyok valamint az önigazgatási társult munka

* A JKSZ Központ Bizottságának harmadik ülésén elhangzott vitaindító beszámoló. A szöveg a Borba 1975. ápr. 18-i számában közölt kivonat fordítása.

rendszerének az alkotmányban meghatározott társadalmi-gazdasági alapjai lényeges komponenseinek kidolgozását és fejlesztését. Ezekből következtek, alakultak ki a társadalmi-gazdasági kategóriák, társadalmi-jogi és önigazgatási intézmények, intézetek, a társult munkában a magatartás alapvető társadalmi normái, a dolgozóknak és társadalmi-jogi személyeknek jogai, kötelezettségei és felelőssége a társadalmi újratermelés folyamán, az egymás közötti viszonyokban, és a társadalmi közösség iránti viszonyban. Kialakultak azok a normák is, amelyek az önigazgatás, valamint a társadalmi tulajdon társadalmi védelmére vonatkoznak.

Roman Albreht a továbbiakban kifejtette, hogy a szocialista önigazgatási viszonyok és e viszonyokon alapuló társult munka rendszere társadalmi-gazdaság i és intézményes alapjainak megteremtése, továbbfejlesztése és tökéletesítése bizonyítja társadalmunk vitális alkotó erejét, szilárd elhatározását és eltökéltségét, hogy az anyagi alap fejlődésével és az általános társadalmi feltételekkel összhangban kitartóan harcoljon a szocializmus céljainak megvalósulásáért, a dolgozók és a munkások felszabadulásáért. A mi szocialista társult munka rendszerünk sikeresen felveszi a harcot a korszerű szocialista társadalom néhány ellentmondásával, amelyeket éppen a szocialista termelési viszonyok továbbfejlesztése által a dolgozók és munkások felszabadításának folyamán kell megoldani. Olyan ellentmondásokról van szó, amelyeket nem könnyű áthidalni.

A társadalmi konzervatizmus két formája

– Az állami tulajdon monopóliuma alapján a munka és a munkaeszközök igazgatásában az államapparátus monopóliuma újjáéledésének hívei nálunk szemet hunynak ezen ellentmondások felett. Az eddigi tapasztalataink – folytatta Albreht – egyértelműen arról tanúskodnak, hogy az államapparátus és a szervezetek apparátusának monopóliuma nem képes utat és módot találni az ellentmondások megoldására, sőt gátolja azok áthidalását. Ez a tény egyértelműen felfedi annak a pozíciónak a konzervatív társadalmi lényegét, amely a jelenlegi társadalmi fejlődésünk feltétele mellett az igazgatásban az államapparátus monopóliumának feljújításáért küzd.

– Az ilyen társadalmi konzervatizmus eszmei és politikai téren nálunk két formában, látszólag két különböző koncepcióban nyilvánul meg: a centralista állami tulajdon sztalinista felfogásában, amely közvetlenül, vagy közvetve az ún. Kominform féle tendencióhoz kapcsolódik valamint a látszólagos „ultrabaloldali" elméletekben és nézetekben, amelyek a dolgozók spontán, institúció nélküli akciója mellett szállnak síkra. E nézetek és elméletek értelmében a társult munkában a dolgozók meg vannak

fosztva saját önigazgatási szervezetüktől. Ennek a közvetlen következménye lenne, hogy szükségszerűen meg kell jelenni az állami kényszernek, azoknak a társadalmi-gazdasági ellentmondások leküzdésének egyetlen tényezőjeként, amelyek a társadalom anyagi alapjának adott fejlettségi fokán elkerülhetetlenül felmerülnek. Eszerint az „ultrabaloldali" elmélet a társadalmi gyakorlatban ugyanahhoz a konzervatív pozícióhoz vezet, vagyis az igazgatásban az államapparátus monopóliumának védelméhez.

– Ebből az a következtetés vonható le, hogy a társult munkában a dolgozókat a mi társadalmi fejlődésünk feltételei mellett demokratikus, önigazgatási szervezettséggel kell felölelni. Ez az előfeltétel a társult munkában dolgozók társadalmi-gazdasági helyzetének sikeres megvalósításához, és ilyen feltételek mellett tudják leküzdeni a szervezetlen, spontán erőktől eredő nyomást és ellenállást. Az egyes dolgozóknak illetve a demokratikus önigazgatási rendszerbe be nem szervezett dolgozóknak objektíve nincs elegendő társadalmi, de gazdasági és politikai erejük sem arra, hogy sikeresen legyőzzék a bürokrata és technokrata monopólium maradványainak nyomásait, sem azokat az anarchista erőket, amelyek a rossz munkából, fegyelmezetlenségből, rendbontásból, felelőtlenségből erednek és az önigazgatás fedezékében húzódnak. A szervezetlen, spontán erők mindkét neme nyomásának leküzdéséhez és az önigazgatás alapjainak sikeres kiépítéséhez a dolgozóknak akkor van meg a kellő társadalmi erejük, ha társadalmilag, gazdaságilag és politikailag szervezettek. Más szavakkal, akkor tudják a dolgozók mindezt elérni, ha a jövedelem alapján a társult munkában önigazgatási szervezettségben dolgoznak, szervezett politikai hatalmat, illetve államot képviselnek, ha szervezett társadalmi-politikai tényezőként hatnak a Kommunista Szövetség, Szakszervezet, a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége stb. keretében.

– Erre fel kell figyelni –, hangsúlyozta Albreht – mert nálunk időnként még előfordulnak különböző nézetek és nyomások, amelyek a nagyobb demokráciáért vívott harc zászlója alatt háttérbe szorítják az önigazgatást a spontanitás terén. A gyakorlatban ez a dolgozók demokratikus önigazgatási szervezettségének gyengítésében nyilvánul meg.

A most megvalósuló társadalmi átalakulás lényege egy új, átfogó, forradalmi tett. Általa leromboljuk azt a társadalmi-gazdasági és intézményes alapot, melyre a dolgozók nevében történő igazgatás támaszkodott. Ezt a forradalmi tettet azonban nem lehet a dolgozók és más munkások spontán akciójával megvalósítani. Feltétlenül szükséges, hogy a dolgozók önálló önigazgatási akciója a szocialista önigazgatási társadalmi erők szervezett, irányzatos és elkötelezett hatása mellett, szilárd, szervezett társadalmi támogatásában részesüljön.

A társult munkában a dolgozók szervezettsége társadalmi-gazdasági alapjának – folytatta Albreht – lényeges tényezője az eszközök társadalmi-gaz

dasági társulása, vagyis a munkafeltételek és eredmények társulása a társult munkában dolgozókkal, hogy annak alapján szervezzék meg a társult munkát, azt igazgassák, illetve azzal rendelkezzenek.

Új lépés a forradalmi átalakulásban

A társadalom jelenlegi fejlődési időszakában az új alkotmány alapján megvalósuló társadalmi átalakulás újabb lépést jelent a dolgozók és munkások felszabadulásához vezető úton. Egyben új lépés a társadalom forradalmi átalakulásában, amely a népfelszabadító háborúban gyökerezik, és Az állami gazdasági vállalatoknak és felsőbb gazdasági társulásoknak a munkaközösségek részéről történő irányításáról szóló alaptörvény meghozatalával 25 évvel ezelőtt indult meg közvetlenül, és lendült előre.

– Ezt az egész időszakot kitöltötték a társadalmi átalakulás igen intenzív folyamatai, az első lépések meghatározására irányuló alkotó munka, a szocialista önigazgatásunk társadalmi-gazdasági alapja elemeinek gyakorlati ellenőrzése és továbbépítése; továbbá a folyamatok megakadályozására, aláaknázására irányuló unitarisztikus-bürokratikus, restaurációs illetve liberalista, kispolgári és technokrata erők elleni politikai harcokkal telt el ez az idő.

Az új alkotmány, melynek a társult munkára vonatkozó rendelkezéseit feldolgozza és kifejti A társult munkáról szóló törvény tervezete – a társadalom fejlődésének folyamatába minőségi változást hozott. Ez abban nyilvánul meg, hogy az egész társadalmi rendszer alkotója, tényezője a társult munka dolgozója, a társadalmi újratermelés hordozója.

– A társadalmi átalakulás, melynek részesei vagyunk, mondta Roman Albreht, megköveteli, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok „hagyományos" alapjait és intézményes formáit olyan alapokkal és intézményekkel cseréljük fel, amelyek ezekben a fejlődési folyamatokban elősegítik a szocialista önigazgatási viszonyoknak a társult munka konzisztens és egységes rendszerévé alakulását, és ez a társadalmi-gazdasági szempontból funkcionális rendszer a dolgozók eszközéül szolgál, amely lehetővé teszi, hogy a dolgozók kezükben tartsák az egész társadalmi újratermelést és a társadalmi viszonyokat.

Ezek szerint a demokratikus önigazgatási viszonyok és institúciók fejlődését meg kell védeni a visszaélési lehetőségektől, mindazokkal szemben, akik fel akarnák újítani a más munkájának alárendelésén alapuló viszonyokat. Ilyen törekvések valóban léteznek. Ezért az alkotmány, az önigazgatási demokratikus viszonyokat és institúciókat két mechanizmussal védi, melyeket A társult munkáról szóló törvény tervezete tovább fejleszt és intézményesít. Az alkotmány előírja, hogy alkotmányellenes

a társadalmi viszonyoknak minden olyan formája, amely a munkafeltételeknek és az eredményeknek a dolgozóktól való elidegenítésén alapszik. Úgyszintén alkotmányellenes a társult munkában és a társadalomban a jogok gyakorlásának olyan formája és módja, amely gátolná vagy csorbítaná másoknak az azonos jogait, valamint azonos feltételek mellett azonos jogainak megvalósulását.

Annak érdekében, hogy a dolgozók ellenőrizhessék a törvénytervezetben ajánlott megoldásokat, folytatta Albreht, a szervezett vitát úgy kell vezetni és irányítani, hogy a dolgozó egyszerre vizsgálja és elemezze a környezetében a viszonyokat és a törvénytervezetben felvázoltakat. Ily módon lehet legsikeresebben elkerülni, hogy a vita ne jusson a társult munkában és a társadalomban a viszonyok doktrinális megközelítésének, statikus vizsgálatának csapdájába.

Három alapvető követelmény

– A törvénytervezet – folytatta tovább Roman Albreht –, elfogadott társadalmi álláspontra alapul, amely szerint a társult munkára vonatkozó alkotmányos rendelkezéseket ki kell dolgozni és továbbfejleszteni, továbbá amely szerint a törvény rendelkezései alapján meg kell alkotni a társadalmi-gazdasági kategóriákat, a társadalmi-jogi és önigazgatási intézményeket, institúciókat.

– A törvénytervezet megalkotása folyamán elsősorban három fő követelmény megvalósítására törekedtünk:

Az első: A törvénytervezetben azokat az alkotmányos rendelkezéseket kell kidolgozni és továbbfejleszteni, amelyek a társult munkában a dolgozó társadalmi-gazdasági helyzetét, jogait és a jogokkal kapcsolatos kötelezettségét, társadalmi felelősségét határozzák meg. Egy olyan egységes, társadalmilag és gazdaságilag konzisztens rendszert kell alapul kidolgozni, amely a dolgozóknak támaszul, alapul és védelmül szolgál, amelyre építhetik és amely alapján megvalósíthatják helyzetüket a társadalmi újratermelésben és a társadalomban.

A második: A törvénytervezetben egységes, szisztematikus alapot kell teremteni mindazokhoz a viszonyokhoz, amelyekbe a társult munkában a dolgozó kerül, és mindazokhoz a funkciókhoz, amelyeket a társadalmi újratermelés folyamán és a társadalomban végez a dolgozó a társadalmi eszközökkel végzett munkára való alkotmányos joga alapján.

A harmadik: E szisztematikus alapnak és a belőle következő törvényes normáknak meg kell felelniük a JKSZ X. kongresszusának határozataiban aszocialista önigazgatási viszonyok megjelölt irányvonalai alapján a társadalmi fejlődés követelményeinek és szükségleteinek az adott fejlődési

időszakban, mely követelmények reálisan a társadalmi átalakulás folyamatában valósíthatóak meg a társult munka dolgozóinak teljes, szervezett és elkötelezett tevékenysége mellett, akik e tevékenységükben angazsálják önigazgatási szervezeteiket is és a társadalmi-politikai szervezeteiket.

A törvénytervezet koncepcióinak lefektetése – mondta Albreht – szükségessé tette a szocialista önigazgatási társult munka társadalmi-gazdasági identitásának kidolgozását, melynek társadalmi szubjektuma a társult munka dolgozója, és amely identitás a szocialista önigazgatási társadalmi viszonykból nő ki az egész társadalmi berendezés institúcionális alapjaként. A társult munka történelmi jelentőségű társadalmi-gazdasági kategória. Megjelenését a társadalmi termelőerők fejlődése eredményezi, illetve a társadalom fejlődése folyamán objektív törvényszerűség.

Az emberi munka termelékenységének növelésére irányuló állandó erőfeszítések és a társadalom termelőerőinek ezzel járó folytonos fejlesztése a munka mind fokozottabb és szerteágazóbb megosztását és mind nagyobb társadalmasítását eredményezi, vagyis az egész társadalmi tevékenység keretében a munka mind nagyobb összekapcsolódását feltételezettségét és függőségét idézi elő. Ez két egymással ellentétes folyamat, de lényegében az ellentétek dialektikus egységét képezik, mert objektíven csak ilyen alapon lehet biztosítani a társadalom termelőerőinek és a munka társadalmi termelékenységének fejlődését.

Ebből az a jelentős következtetés vonaható le, hogy a termelőerők elért fejlődési fokán a munka társítása nem múlik, és nem is múlhat az emberek jóakaratán. Ez egy objektív szükségszerűség. Röviden, a társadalmi munka egészében véve, objektíve társult, egymás között kapcsolatban álló, összefüggő, melyen belül állandó a további társulás, összefonódás, a további társadalmi-gazdasági homogenizálódás.

Hogyan valósítható meg a munka és a munkaeszközök társítása

– A korszerű társadalom előtt, tehát előttünk is nem úgy vetődik fel a kérdés, hogy akarjuk-e a társulást, az összekapcsolódást a társult munkában vagy sem, hanem a következő kérdések merülnek fel: milyen társadalmi-gazdasági alapon valósítsuk meg a munka és az eszközök társítását, min alapulhatnak a viszonyok a társult munkában és a társult munka egymás között kapcsolatban álló részeiben, amelyek önálló társult munka szervezetekként alakultak meg, milyen alapon, milyen eszközökkel és milyen formában kell leküzdeni az általános társadalmi és közös érdekek meghatározásában objektíve felmerülő ellentmondásokat, továbbá hogyan lehet egybehangolni az egyéni érdekeket ezekkel az érdekekkel.

A mi társadalmi közösségünkben a társult munka a társadalmi tulaj-

donon alapul, amely a szocialista önigazgatási viszonyok társadalmi-gazdasági gerincét képezi. Ezért a társult munka fogalma alatt szocialista társult munkát értünk. A társult munkáról szóló törvénytervezet ilyen társadalmi értelmezésben foglalkozik a társult munkával. Eszerint a mi társadalmi feltételeink mellett a társult munka társadalmi jellegét ugyanazok a társadalmi-gazdasági és társadalmi-politikai komponenesek határozzák meg, amelyek a szocialista önigazgatási társadalmi viszonyok jellegét is. Ezek a komponensek a társadalmi tulajdon, a munkásosztály és a munkások hatalma, a dolgozóknak a társadalmi eszközökkel történő munkára való joga és az önigazgatás, amely a társadalmi újratermelésben és a társadalomban a viszonyok rendezésében legkorszerűbb formája és módja.

– Ezeket a meghatározó tényezőket, amelyek a társult munka társadalmi jellegét adják, és amelyeket az alkotmány ír elő, a törvénytervezetben tovább kellett fejleszteni és feldolgozni, majd ennek alapján kidolgozni a társult munka intézményes alapjait.

– Konkrétan ez azt jelenti, hogy a társadalmi átalakulás folyamatában két alapvető követelménnyel kell számolni. Az egyik az, hogy meg kell valósítani az eszközök társulását a társult munkában dolgozókkal. A másik, hogy az alapszervezet megvalósított eredménye és jövedelme valamint a dolgozó személyi jövedelme közötti kapcsolat, feltételezettség és függőség alapjául szolgáló társadalmi-gazdasági alapba társadalmi-gazdasági ösztönző tényezőket kell beépíteni, amelyek elősegítik a munka és az eszközök ésszerű felhasználását, illetve azok társítását a társadalmi újratermelés keretében, amely biztosítja a társadalmi újratermelés folyamán a munka és az eszközök társadalmilag legoptimálisabb angazsálását.

– A társult munka alapjaiban ezeknek az orientációs vonalaknak a megvalósítása az önigazgatási gyakorlatban összefonódik két tendenció legyőzésével, amit a tervszerűtlen munka hoz magával még mindig.

E tendenciók egyike egyoldalúan, a dialektikus összefüggésekből kiszakítva, csak a munka és az eszközök társítását szemléli. Társadalmi valóságunkban legtöbbször e szemléletre támaszkodnak a munka és az eszközök igazgatásában az állami monopólium-apparátus felújításának szószólói. Ők azt állítják, hogy a decentralizált igazgatás – amely az árutermelés feltételei mellett a dolgozóknak a társadalmi eszközökkel végzett munkához való jogának előfeltétele – és a társadalmi újratermelés hatékony ügyvezetése két egymással összeegyezhetetlen, ellentétes dolog. Szerintük a két dolog összevonásával nem lehet megteremteni a társadalmi újratermelés hatékony rendszerét. Az ilyen felfogást a mi eddigi önigazgatási gyakorlatunk már megcáfolta.

A másik tendenció a közös birtoklásra és magántulajdonra való törek-

vésből ered, amely a társadalmi tulajdont csoport- és magántulajodonná igyekszik alakítani.

– A társult munkáról szóló törvény tervezetében javasolt megoldások felvázolása és kialakítása alkalmával a kiindulópont az a követelmény volt, hogy a társult munka társadalmi-gazdasági alapját úgy kell megalkotni, hogy a társult munkában a dolgozók objektíve a munka, az igazgatás és a munka feltételeivel és eredményeivel való gazdálkodás társadalmi szubjektumává váljanak.

A jövedelmet csak a dolgozók valósítják meg

– Az alkotmány szerint azon dolgozók elidegeníthetetlen joga a munka és az eszközök feletti igazgatás, a társult munka szervezete munkája és ügykezelése feletti igazgatás, valamint a társadalmi újratermelési viszonyok egészében az ügyekezelés és az eszközök feletti igazgatás, akik munkájukat társítják más dolgozóknak a társult munka alapszervezetében társadalmi eszközökkel végzett munkájával. Ennek az alapvető alkotmányos tételnek megvalósítása érdekében a törvénytervezet meghatározza, hogy a munka és a termelés feltételét képező összes társadalmi eszközök el vannak osztva az alapszervezetekben, tekintet nélkül arra, hogy milyen formában vannak, és a munka illetve termelés mely funkciójához kapcsolódnak – röviden, azokban van domiciliumuk, ügykezelésüket a dolgozók intézik, akik munkájukat az alapszervezetben társították.

– Ezzel összhangban a társadalmi újratermelés folyamán a társadalmi eszközök koncentrációja, mozgása, forgalma a munka és az eszközök társításának formájában valósul meg, melyet a társult munka alapszervezeteinek dolgozói meghatározott közös érdekek illetve szélesebb társadalmi érdekek megvalósítására társítanak, vagy a társult munka alapszervezeteinek dolgozói célrendeltetésű társadalmi eszközök társítása formájában meghatározott közös szükségletek és általános társadalmi szükségletek anyagi alapjaként társítanak.

A társadalmi tulajdont képező társadalmi eszközök, amelyek a munka, illetve termelés feltételei, többé nem koncentrálódhatnak semmilyen más alapon, csak a munka és az eszközök társításának elve alapján.

– Jelentős a törvénytervezet sorok közötti mondanivalója, mely szerint a társult munka keretében a munka és az eszközök társítása nem tekintendő „egy alapszervezet eszközeinek" más alapszervezetbe történő befektetésnek, hanem a társult munka folyamán az egymás közötti viszonyokban a társadalmi eszközök társításaként fogható fel. Ezzel áthidaljuk a klasszikus hitelviszonyok jellegét, mely olyan hatást kelthet, mintha az

alapszervezetek közös tulajdonában levő eszközökről és nem társadalmi eszközökről lenne szó.

– A törvénytervezetben – mondta Albreht – fel van dolgozva az az alkotmányos elv, mely szerint a jövedelmet csak az alapszervezet illetve a munkaközösség dolgozói, szerzik, tekintet nélkül arra, hogy a társadalmi újratermelés viszonyainak összességében hol és milyen alapon valósul meg. Ennek az alkotmányos elvnek a normatív feldolgozása által társadalmilag megengedhetetlenné válik a társult munkában az alapszervezeten illetve a munkaközösségen kívüli jövedelemszerzés. Ez lehetőséget nyújt a társult munkában dolgozóknak az igazgatásra, hogy a szerzett jövedelem egészéről döntsenek.

– A társult munka önigazgatási szervezete ezzel a társult munka dolgozójának funkciójává válik, amely által a dolgozó megvalósítja a munkában és a társadalmi újratermelésben társadalmi-gazdasági helyzetét, munka- és igazgatási funkcióit.

Az önigazgatási társult munkaszervezetének ilyen alkotmányos meghatározásának továbbfejlesztése és feldolgozása folyamán a törvénytervezetben a kiinduló pont az alapszervezet, vagyis az önigazgatási szervezésnek az a sejtje, melyben a dolgozó saját munkáját más dolgozók munkájával társítva a társult munka dolgozójává válik, és ezáltal társadalmi lehetősége lesz a társadalmi eszközökkel végzett munkára való jogának megvalósítására.

– Ezzel összhangban a törvénytervezet értelmében az alapszervezet megszervezése a társult munkában a dolgozók joga is, és a társadalmi közösség iránti felelőssége is.

Az alapszervezetben a dolgozók megszervezéséről beszélve, a továbbiakban Roman Albreht kifejtette, hogy az alapszervezet nem tekinthető csupán a társult munka egyik lehetséges szervezési formájának. Az alapszervezet az egyedüli alapvető formája az önigazgatási szervezetnek, melyből kinőnek és amelyre alapulnak az önigazgatási szervezetek többi formái. A munkaközösség és az egységes munkaszervezet az egyedüli alakzat, amelyben a dolgozó társult munka dolgozójává válhat, aki a társadalmi eszközökkel végzett munkára jogosult. Másrészt, az alapszervezet társadalmi intézményes meghatározásával a dolgozók a társult munka folyamán az önigazgatási szervezetet saját alapszervezeteiknek a társadalmi újratermelés viszonyaiban megvalósuló munka-, termelési- és ügyviteli kapcsolatai alapján, és a társult munkában megvalósuló egyéb közös érdekek alapján a munka és az eszközök társításának, összekapcsolásának szerepével ruházzák fel.

Ezáltal – mondta Albreht – túlhaladjuk azt a társadalmi gyakorlatot amely szerint a társult munka megszervezésében még mindig megmaradnak azoknak a társadalmi viszonyoknak a maradványai, amelyek szerint a

társult munka szervezete eszközként szolgál a dolgozók munkájának olyan érdekek alá való rendeléséhez, mely érdekek a dolgozóktól elidegenített eszközökre jellemző társadalmi viszonyok között alakulnak ki. Az alapszervezet a dolgozók eszköze lesz.

Roman Albreht a továbbiakban beszélt a törvénytervezet azon részeiről, amelyek a társadalmi gyakorlatban megvalósuló önigazgatás szempontjából igen jelentősek.

Ő külön kitért a közvetlen döntéshozatalra, a küldötti rendszerre és a továbbiakban a következőket mondta:

– A másik, társadalmi szempontból igen jelentős álláspont, amelyre a törvénytervezet alapul, az a tudat, hogy a társult munkában a dolgozók önigazgatása és politikai hatalmuk gyakorlása a társult munka dolgozóinak egymás között dialektikusan kapcsolatban álló és összefüggő társadalmi funkcióinak összességét képezi. Ezek képezik az önigazgatási társult munka rendszerének szerves egészét, melyet ugyanaz a társadalmi struktúra, vagyis a társult munka dolgozói és más munkások közösen alkotják.

A társadalmi eszközökkel végzett munkából eredő jövedelem – társadalmi jövedelem

A társadalmi-gazdasági viszonyok megnyilvánulásaként a jövedelmi viszonyokról beszélve Roman Albreht többek között a következőket mondta:

– A törvénytervezetben a jövedelem társadalmi-gazdasági kategóriájának illetve a jövedelmi viszonyoknak meghatározásában a kiindulópont az, hogy a jövedelem egyszerre materiális-gazdasági kategória, materiális-újratermelési kategória és társadalmi-gazdasági kategória, a társadalmi-gazdasági viszonyok kategóriája. Ezért a törvénytervezet a jövedelmi kategóriákat dialektikus egymás közötti összefonódásukban, feltételezettségükben és összefüggésükben határozza meg. A jövedelemnek a szocialista önigazgatási viszonyok társadalmi-gazdasági kategóriájaként értelmezése azon a meghatározáson alapul, hogy a társadalmi eszközökkel végzett munkából eredő jövedelem társadalmi jövedelem. A most megvalósuló társadalmi-gazdasági átalakulásunkban a társadalmi tulajdon a dolgozóknak az eszközökkel való társulásának társadalmi-gazdasági alapja megvalósulásának fő biztosítéka, vagyis a dolgozónak a társadalmi eszközökkel végzett munkára való jogosultságának biztosítéka. Ezekből az alapvető társadalmi-gazdasági meghatározásokból kiindulva a törvénytervezet értelmében az alapszervezet jövedelme annak az egész társadalmi terméknek a része, amelyet az alapszervezet dolgozói megvalósítanak. Ők a jövedelmet pénz formájában szerzik. Az alapszervezet jövedelme

a munkaeredmények társadalmi elismerése, miközben munkaeredmény fogalma alatt értjük az alapszervezet dolgozóinak munkaeredményeit és az egész társadalmi munka eredményeit. Az alapszervezet jövedelmével az alapszervezet dolgozói rendelkeznek a társadalmi eszközökkel végzett munkára való joguk alapján.

– A jövedelem társadalmi voltának meghatározása kapcsán a törvénytervezet meghatározza anyagi funkcióját is – folytatta Albreht. A jövedelem társadalmi voltának keretében a jövedelem reprodukciós struktúráját is meg kellett határozni. Az újonnan létrejött érték, amely a szerzett jövedelemben nyilvánul meg, az általános és közös munkafeltételek és a társadalom fejlődése közös és általános szükségletei kielégítéséhez szolgáló forrás, továbbá a dolgozók személyi jövedelme és közös fogyasztási eszközeinek forrása, a munka anyagi alapjának bővítésére szolgáló eszközök forrása, valamint a tartalékeszközök megteremtésének és megújításának forrása.

– Az alapszervezet jövedelme a törvénytervezet értelmében a társadalmi tervezés alapja és tartalma, a közös érdekeke megvalósulásának és a szocialista önigazgatási társadalmi viszonyok fejlődésének alapja.

– A törvénytervezetben a jövedelmi viszonyok jogszabályozásában le lettek fektetve a társult munkában az új értékek megteremtése folyamán kialakuló viszonyok. A probléma ilyen megközelítése hatott ki az egész témakör feldolgozására, felosztására. Előtérbe kerültek az új értékek megteremtésében és a munka, valamint az eszközök igazgatásában fennálló viszonyok. Ezen viszonyok meghatározásából következik a jövedelmi alapok egészének és minden egyes szegmentumának meghatározása.

Ezáltal a jövedelmi viszonyok kidolgozásának módja mentes lesz az olyan hozzáállástól, amely a jövedelemszerzést az értékek megteremtésében és a jövedelem megvalósításában fennálló viszonyoktól függetleníti, ellenben a jövedelem elosztásában a viszonyokat kizárólag az újratermelési szükségletektől, illetve a fogyasztástól – akár termelési, akár közös vagy személyi fogyasztársól van szó – teszi függővé.

A jövedelem a folyó- és holtmunka eredménye

Az önigazgatási társadalmi-gazdasági gyakorlatban a jövedelmi viszonyok fejlődése szempontjából igen fontos – mondta Roman Albreht – a jövedelem belső, társadalmi-gazdasági felépítése. A törvénytervezet szerint az alapszervezet jövedelmét képezi az a jövedelemrész, amely a társadalom fejlődésének és a munka közös és általános feltételeinek megteremtését szolgáló általános és közös szükségletek eszközeinek forrása, továbbá az a jövedelemrész, amely a személyi jövedelmek és a közös

fogyasztás eszközeinek forrása, valamint a munka anyagi alapja bővülésének és a tartalékok megújulásának forrása. A jövedelem társadalmi-gazdasági megoszlásának ilyen módja jelentős a társadalmi újratermelésben a materiális-gazdasági viszonyok szempontjából és a társadalmi-gazdasági viszonyok szempontjából is.

Így a társadalmi termelőerők fejlődésével közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban álló társadalmi fejlődés és a munka közös és általános feltételeinek alakulása a munka és a társadalmi fejlődés közös és általános feltételei szempontjából közvetlen kapcsolatba kerül az anyagi termelésben megvalósuló társadalmi munkával, valamint annak szükségleteivel és érdekeivel. Ezáltal önigazgatási alapokon összhangban kerül a jövedelemnek az a része, amelyet a munka és a társadalom fejlődése közös és általános feltételeinek fejlesztésére fordítanak, és az a része, amelyet tiszta jövedelemnek neveznek.

– A tiszta jövedelem társadalmi-gazdasági kategóriája a személyi fogyasztás és a társadalmi akkumuláció közötti ellentét, az ellentétek dialektikus egységébe történő átalakulásnak sajátos formája, amely a dolgozóknak a társadalmi eszközökkel végzett munkára való jogából következő jövedelmi viszonyokban megnyilvánuló társadalmi-gazdasági meghatározottság alapján valósul meg. Az alapszervezetek dolgozói meghatározott önigazgatási jogaikkal és kötelezettségeikkel összhangban önállóan alkotnak a társadalmi újratermelésben az egymás közötti kapcsolatok és függőségek viszonyainak alapjáról szóló megegyezések, tervek és más megegyezések alapján.

– Az önigazgatású társadalmi gyakorlatban a jövedelmi viszonyok fejlesztése szempontjából különös jelentőségű a gazdálkodásnak az eszközökkel való társítása, ami az alapszervezet jövedelemszerzésének és a dolgozók személyi jövedelme egy része megvalósulásának egyik alapja. Ez a jövedelmi viszonyok keretében meghatározza a dolgozók viszonyát a holt munkát magukba foglaló eszközökkel szemben.

– A holt munka társadalmi-gazdasági kategória, amely alatt a termelőeszközök illetve a társadalmi újratermelés eszközei értendők. A társadalmi-gazdasági viszonyok nyelvén kifejezve a holt munka alatt a dolgozók egymás közötti társadalmi-gazdasági viszonyát értjük, a társadalmi tulajdont képező társadalmi eszközökkel szemben.

A munka eredményét képező jövedelem a folyó munkával és a holt munkával való olyan gazdálkodásnak az eredménye, amely lehetővé teszi a folyó munka termelékenységének fokozását. Olyan feltételek mellett, amikor a gazdasági motiváció a munkában a dolgozók érdekeltségének feltétele, elkerülhetetlen, hogy a társadalmi-gazdasági alapba az alapszervezet jövedelemszerzési alapjait is, és a dolgozók személyi jövedelmének elsajátítását is beépítsék a holt munkával való gazdálkodás ered-

ményeitől függően, hogy ezáltal kedvezőbb feltételek alakuljanak ki a folyó munka termeléknységének fokozására.

– Ha a társadalmi tulajdon keretében kialakuló társadalmi-gazdasági viszonyok kapcsán beszélünk az eszközökről, ezek elvesztették a tőke osztályjellegét, mert a dolgozók ellenőrzése alá kerültek. Most azonban meg kell határozni a dolgozók és eszközök közötti társadalmi-gazdasági kapcsolatot, továbbá a társadalmi-jogi szubjektumai közötti társadalmi-gazdasági viszonyokat az eszközökkel szemben, illetve a társadalmi újratermelésben az eszközökkel való gazdálkodással szemben.

– Az eszközök gazdasági szerepe és az eszközökkel való gazdálkodás eredményességének gazdasági érdekeltsége – folytatta Roman Albreht – nem változik meg csupán a termelési viszonyok társadalmi-gazdasági alapjainak változásával. Az árutermelés feltételei között továbbra is ugyanolyan jelentős tényező marad, tekintet nélkül a megváltozott társadalmi viszonyokra. A szocialista társadalom nem hunyhat szemet e ténye előtt, sőt e tényező figyelembe vételével a jövedelmi viszonyok megfelelő társadalmi-gazdasági alapját kell meghatározni. Ebbe be kell építeni azokat a társadalmi-gazdasági elemeket, melyek függővé teszik az eszközökkel való gazdálkodás eredményeit és az alapszervezet jövedelemszerzését, valamint a dolgozók személyi jövedelmének elsajátítását. A szocialista önigazgatási viszonyok előnyösségének éppen a holt- és folyó munka közvetlen társulásában, valamint az e társuláson alapuló termelékenységben és az egész társadalmi munka ésszerűségében kell megnyilvánulni és magát igazolni.

A jövedelem szerzésének és elosztásának motívumai

– Az eszközökkel való célszerű gazdálkodás érdekében a jövedelmi viszonyok társadalmi-gazdasági alapjában a motivációs komponensek hatásának alapvető társadalmi mércéi a munka eredményének növekedése, illetve a folyó munkában elért társadalmi-gazdasági hatékonyság növekedése, miközben a folyó munkában kiegészítő társadalmi eszközöket, vagyis a folyó munkában más szervezetekkel való együttes termelés illetve munka eredményeit angazsálják. Tisztán gazdasági szempontból szemlélve a viszonyok egyetlen olyan rendszere sem lehet sikeres, amelyben az értékek megteremtésének folyamatában a munka társadalmi szubjektumának meghatározott társadalmi funkcióit valamilyen módon nem fedi az eredményekben való részesedése, mely eredmények ezen az alapon valósulnak meg. A jövedelmi viszonyok társadalmi-gazdasági alapjának ilyen hiányossága mellett az eszközökkel való gazdálkodás társadalmi-gazdasági hajtóerő nélkül maradna. Ezáltal továbbra is nyitott

kérdés maradna az eszközökkel való gazdálkodás célszerűségének, az eszközök társításának, az eszközök gazdaságos felhasználásának stb. kérdése. A dolgozók személyes érdekeltsége megfelelő motiváció nélkül maradna. Ily módon az eszközökkel való gazdálkodás teljes mértékben a társult munka dolgozóinak szabad akaratára lenne bízva.

– A munka és a termelés szubjektumainak gazdasági meghatározásai azonban állandóan alakulnak azoknak a társadalmi-gazdasági komponenseknek a hatása alatt, amelyek objektíven meghatározzák helyzetüket a társadalmi újratermelésben. Amennyiben nincsen meg a társadalmi-gazdasági függőség az eszközökkel való gazdálkodás eredményeinek, az alapszervezet jövedelmének és a dolgozók jövedelmének megvalósítása között, abban az esetben rendszerint a fogyasztói ösztönösség társadalmi gazdasági komponensei hatnak, és kielégíthetetlen pénzéhséget eredményeznek. Az ilyen fogyasztói ösztönösség jó talaj a társadalmi eszközökkel való célszerűtlen gazdálkodáshoz, az eszközök elfecséreléséhez, az egyes szervezetekbe való szűk látókörű bezárkózáshoz, és az eszközök társításának elkerüléséhez stb.

– Mindez objektív lehetőséget nyújt a dolgozóktól az eszközök elidegenítésének legkülönbözőbb formáinak és lehetőséget nyújt azok önkényes felhasználására. Ez viszont lényegében a jövedelmi viszonyoknak illetve a dolgozók kezében levő és ellenőrzése alatt álló eszközök és munka társítása kulcsfontosságú pontjainak megsemmisítéséhez vezet. Ebből az a következtetés vonható le, hogy társadalmi-gazdasági viszonyaink között egyáltalán nem lehet a dolgozók önigazgatását megvalósítani, ha a jövedelmi viszonyok társadalmi-gazdasági alapjaiba nem építjük be a dolgozók gazdasági motiválását, amely a dolgozókat arra ösztönzi, hogy saját érdekükben úgy gazdálkodjanak az eszközökkel, hogy azok a társadalmi újratermelésben állandóan angazsálva legyenek.

A dolgozóknak az eszközökkel célravezető gazdálkodásra való társadalmi-gazdasági motivációjának módja igen jelentős a gazdálkodás gazdasági effektusa szempontjából, valamint a gazdálkodás alapján kialakuló termelési viszonyok aspektusából. Ezért a motiváció társadalmi-gazdasági komponenseinek meghatározása nem lehet dolgozónak mint egyénnek, illetve a dolgozók egyes csoportjainak ügye. E megoldásnak az alkotmányos rendelkezéseken kell alapulnia, és a dolgozók társadalmi megállapodásával kell kialakítani.

A motiváció egyik formája a társult jövedelmet felhasználó alapszervezet folyó munkájában póteszközök felhasználásával megvalósított megnövekedett jövedelemből való részesedés joga. Ilyen alapon jogosultak a jövedelemből való részesedésre azok a dolgozók, akik a jövedelmet más dolgozók munkájával társítják, mely tartalmazza az eszközök visszatérítését

és használati térítményét a dolgozók által meghozott, a törvénnyel összhangban kidolgozott önigazgatási megegyezésben előírt módon.

– A munka és az eszközök társításának másik motívuma – mondta Albreht – az alapszervezetben dolgozók érdekeltsége, hogy társítsák a jövedelmet más alapszervezetben dolgozók munkájával, annak érdekében, hogy azoknak az alapszervezeteknek a termelési képességének fejlődése által biztosítsa saját munkájukhoz a megfelelő minőségű és rendszeresen leszállított nyersanyagot, energiát, felszerelést stb. Ezúton az alapszervezetben a dolgozók, akik a jövedelmet más szervezetek dolgozóinak munkájával társítják, közvetlenül érdekeltek saját folyó munkájukban a termelékenység növeléséből eredő jövedelem társításában és ezen az alapon megvalósuló jövedelem növekedésében.

– A társult munkában és a társadalomban a szocialista önigazgatási viszonyok fejlesztése és megszilárdítása szempontjából különösen jelentős, hogy a törvénytervezetben teljes mértékben kidolgozott, pontosan definiált és institucionális szempontból meghatározott a dolgozóknak valamint a társult munka és a társadalmi-politikai közösségek szubjektumainak munkafelelőssége, gazdasági, önigazgatási és társadalmi felelőssége. A törvénytervezet normatív alapul szolgál a társadalomban és a társult munkában a fizikai és jogi személyek felelőtlen magatartásának megakadályozásához a munka- a társadalmi eszközök kezelése, valamint a fizikai és jogi személyek jogainak megvalósulása kapcsán.

A dolgozók viszonyai a termelésben és a társadalmi tevékenységekben

– A törvénytervezetben feldolgozott jövedelmi viszonyok egyik igen jelentős része az anyagi termelésben dolgozóknak és más társadalmi tevékenységekben dolgozóknak viszonyai alapjául szolgáló társadalmi-gazdasági alapok. A törvénytervezet más társadalmi tevékenységek fogalmával a társult munka több komplexumát fedi. Ide tartoznak a tudományos kutatások, oktatás, kultúra, közművelődés, egészségügy és egyéb tevékenységek. Ide tartoznak az adminisztrációs tevékenységek a munkaközösségekben, a társult munkaszervezetekben, a társadalmi-politikai közösségek és szervei tevékenységének keretében, a társadalmi-politikai szervezetek és azok szervei tevékenységének keretében, a társadalmi-politikai szervezetek, szövetkezetek, társadalmi szervezetek tevékenységének keretében stb.

– E viszonyok társadalmi-gazdasági alapja a munka szabad cseréje, amelyet az alkotmányos rendelkezések értelmében A társult munkáról szóló törvény tervezete közvetlenül kidolgoz, és intézményes formáját meghatározza.

– A használati és szolgáltatási értékek termeléséből eredő jövedelem a társadalmi munka különböző munkaterületeken való megosztásának alapvető és sarkalatos társadalmi-gazdasági mércéje, és minden társadalmilag szükséges munka termelési effektusa ezen keresztül nyilvánul meg. Minden, ami ellentétben áll e társadalmi mércékkel, és minden ami vele szembeszegül, – akár az anyagi termelés keretein belül, akár a más társadalmi tevékenységekben, – magával az emberi munka értelmével kerül ellentétbe. Az emberi munka célja használható értékeke előállítása és senki sem fogyaszthat olyan dolgot, ami nem az anyagi termelés folyamán készült.

– E társadalmi-gazdasági autoritásnak és nem az anyagi termelés egyes dolgozói autoritásának alá kell vetni magukat nemcsak a termelő-munkásoknak, hanem a társadalmi munka minden területén dolgozóknak is, természetesen a társadalmi munka minden területe viszonylagos önállóságának tiszteletben tartása mellett.

– Az anyagi termelésben dolgozók és más társadalmi tevékenységekben dolgozók közötti viszonyok – hangsúlyozta ki Roman Albreht – nem alapulhatnak a társult munka egyik részének alárendeltségén és a másik részének monopóliumán, hanem az egyenjogúságon, amelyre épülhet a munka szabad cseréje.

A társult munka más területeinek dolgozói mint pl: tudományos kutatómunkában dolgozók, oktatás, egészségügy dolgozói stb. munkájuk eredményével hatnak a termelőerők egyes komponenseinek kialakulására mint pl. a tudományos vívmányok alkalmazása a termelésben, a dolgozók szakképzettségének foka, a természeti kincsek felfedése munkaszervezés stb. Eszerint e tevékenységek hozzájárulnak a termelőmunkában a termelékenység fokozásához.

– A társadalmi tevékenységek a munka szabad cseréje folyamán szerzik jövedelmüket az általuk végzett munka kvalitásától és kvantitásától függően, az egymás közötti viszonyokat pedig megegyezéssel rendszabályozzák, a társadalmi-politikai közösség meghatározott szerepe mellett. Az egyes tevékenységek természetétől függően az anyagi alap eszközeiről a dolgozók külön megállapodnak. Természetesen ezeket a viszonyokat csak viszonylag lehet a piactól függetlenül rendezni. Valójában a piac törvényszerűsége áthatja a viszonyokat, mert az átfogóan szemlélt viszonyoknak követniük kell a piac azon törvényszerűségeit, amelyek a piacgazdálkodás feltételei mellett befolyásolják az anyagi termelést. A dolgozók egymás közötti viszonyaikat az egyenjogú döntéshozatal elve alapján rendezik.

Elvben ugyanazon az alapon rendezik a viszonyaikat az alapszervezetekben dolgozók és a munkaközösségekben dolgozók. Nem áll fenn társadalmi-gazdasági különbség az alapszervezetek dolgozói és a közös szol-

gálatokban dolgozók között a szocialista önigazgatási termelési viszonyokkal meghatározott helyzetük tekintetében.

A rendelkezések első komplexuma, amelyre fel kell figyelni az, amelyekkel a törvénytervezet intézményesíti a munkaközösségekben a dolgozók egyenjogúságát a társadalmi eszközökkel végzett munkára való alkotmányos joguk tekintetében és a szocialista önigazgatási termelési viszonyokban helyzetük tekintetében. Gyakorlatilag az alkotmányos rendelkezések olyan magyarázatának túlhaladása ez, amely a munkaközösségek dolgozóitól elvitatta a saját önigazgatási aktusaikra, saját igazgatási szerveikre, a közös igazgatási szervekbe delegált küldöttekre való jogaikat, továbbá tevékenységük természetétől függően a közös jövedelem szerzésre való jogukat stb.

A második komplexumba tartozó rendelkezések azt az elvet tartalmazzák, amely szerint a munkaközösségre nem lehet átvinni a társult munkaszervezet illetve társadalmi-politikai közösség igazgatási szervének hatáskörébe tartozó teendőket. Ez egy ún. védelmi mechanizmus, amely megakadályozza, hogy munkaközösségben dolgozók kisajátítsák az igazgatási hatalmat, hogy ezáltal mások munkáját magukéi alá rendeljék. Ez a mechanizmus megakadályozza a technokrata illetve bürokrata igazgatási monopólium kialakulását a technostruktúra keretében.

A harmadik figyelemre méltó komplexum a törvénytervezetben a munkaközösségek megközelítése. A törvénytervezet irántuk, mint élő, dinamikus, organizmus iránt viszonyul. Feltételezése szerint a fennálló munkaközösségek összetételük szerint nagyon heterogének. Olyan tevékenységek csírái is előfordulnak, amelyek fejlődésük folyamán megérhetnek azokra a feltételekre, hogy e tevékenységeket végző dolgozók alapszervezetet szervezzenek

A személyi és társult munka összekapcsolásának lehetőségei

Roman Albreht a továbbiakban beszélt a személyi munkának az önigazgatási társult munka rendszerével való összekapcsolásának társadalmi-gazdasági alapjairól. A tapasztalataink – mondta Albreht –, azt bizonyítják, hogy társadalmunk jelenlegi fejlettségi fokán a polgárok tulajdonában levő eszközökkel végzett munka meghatározott társadalmi szükségletek kielégítésére – hasznos és szükséges. Olyan feltételek mellett, amikor a társadalmi védelmi mechanizmus megakadályozza a polgárok tulajdonában levő eszközökkel végzett személyi munkának kapitalista termelési móddá alakulását, és olyan feltételek mellett, hogy a társadalmi eszközökkel végzett társult munka teljes egészében uralja a társadalmi újratermelésben

a viszonyokat, a polgárok tulajdonában levő eszközökkel végzett személyi munka a társult munka kiegészítője és nem antitézise.

– Ezeknek az ismereteknek birtokában és az alkotmány rendelkezései alapján A társult munkáról szóló törvény tervezete széles lehetőséget nyújt a polgárok tuljadonában levő eszközökkel végzett munka és társult munka kapcsolatára, valamint a személyi munkának társult munkává válására. Az ilyen nemű kapcsolat megvalósulása már megkezdődött az önigazgatási gyakorlatban. Ily módon lehetőség nyílik arra, hogy a munkaeszközök fejlődésénél és korszerűsödésével motivált fejlődést a személyi munkában ne akadályozzák azok a korlátok, amelyek az osztály-jellegre, vagyis arra irányulnak, hogy a személyi munka ne váljék kapitalista termeléssé – tehát lehetőség nyílik arra, hogy termelőeszközök fejlődésével haladjon a személyi munkával végzett termelés is, de csak a társult munkával összefonódva.

A társult munkáról szóló törvény tervezete az ilyen kapcsolatot és társulás különböző formáit irányozza elő.

A polgárok tulajdonában levő eszközökkel végzett személyi munka és a társult munka dolgozóinak munkája közötti viszonyok társadalmi-gazdasági alapjának ilyen meghatározása lehetővé teszi, hogy a polgárok tulajdonában levő eszközökkel végzett munka, illetve termelés kövesse a munkaeszközök fejlődését, annak ellenére is, hogy a társadalmi védelmi mechanizmus gátolja a kapitalista termelési móddá fejlődését, és lehetővé teszi a személyi munkának a társult munkával való kapcsolatát, a személyi munkának társult munkává való alakulását.

A viszonyok fejlődése nemcsak termelési szempontból jelentős, hanem a társadalmi viszonyok alakulása szempontjából is.

Végezetül Roman Albreht a társult munka önigazgatási megszervezéséről beszélt.

Fordította: *Megadja Ida*

Jelen és múlt

Miloš Nikolić

A MARXIZMUS JELLEGÉRŐL – TANULMÁNYOZÁSÁNAK SZEMPONTJÁBÓL

Mielőtt a marxi tanok és általában a marxizmus tanulmányozásába kezdenénk, fel kell vetnünk a kérdést, hogy mi is valójában Marx tanítása, mit képvisel a marxizmus mint elméleti összegezése a marxi tanok és a száz évre visszanyuló történelmi valóság találkozásának.

A kérdést elsősorban nekünk magunknak kell feltennünk, akik a marxizmus propagálásával, népszerűsítésével és terjesztésével foglalkozunk. Ha egyesek mégis fölöslegesnek tartanák a szóban forgó kérdés felvetését, azokat nem árt figyelmeztetnünk arra a körülményre, hogy mostanában (de régebben is, Marx, illetve Engels halála óta) nemcsak nagyon különböző értelmezéseivel találkozhatunk a marxista tanoknak, hanem éppenséggel egymástól eltérő marxizmusok is léteznek (jugoszláv, szovjet, nyugat-európai, kínai stb.). Ha olyan elméleti kritériumokat akarunk találni, amelyek csalhatatlanul eligazítanak bennünket a jelenlegi helyzetben, akkor tudnunk kell, hogy mi képezi lényegét és alapját a marxizmusnak mint a valóság ismeretének, mint tudománynak, mint tudományos szocializmusnak.

Fejtegetéseink első részében ezért a tudományos valóságismeretet képező marxizmus jellegével kívánunk foglalkozni. A második részben a marxizmus tanulmányozásának értelméről szólunk, miután rámutatunk annak fontosságára. A harmadik részben a marxizmus tanulmányozásának egyik lehetséges módját kívánjuk javaslat formájában összefoglalni.

A TUDOMÁNYOS VALÓSÁGISMERETNEK TEKINTETT MARXIZMUS JELLEGE ÉS TÁRGYA

Marx tanítása nem egyéb, mint a tőkés világ és általában az osztálytársadalom mélyreható, forradalmi bírálata, amely annak egész tartalmára, minden formájára és tényezőjére kiterjed – olyan bírálat, amely maradék-

talanul feltárja e világ és főképpen a kapitalizmus történelmi szükségszerűségének okait, létezésének és újratermelődésének minden tényezőjét és törvényszerűségét, de egyszersmind embertelen voltát, történelmi korlátait, illetve önnön tagadását is, s ezzel kapcsolatban kimutatja e világ forradalmi átalakulásának elkerülhetetlenségét és ennek lehetőségeit, melyeket a kapitalizmus önmagában hordoz, továbbá felfedezi a proletariátust mint történelmi szubjektumát ennek az átalakulásnak, és végül az átalakulás irányát és célját a kommunizmusban jelöli meg – a kommunizmusban, amellyel véget ér az emberiség addigi előtörténete, s megnyílik az út az emberek igazi története előtt.

1. Minden felismerés, amit a marxi tanok magukban hordoznak, ezt a bírálatot és ezt a forradalmi átalakulást szolgálja. Bármit is tanulmányoz Marx, azt mindenkor a munkásosztály forradalmi harcának szempontjából vizsgálja, kizárólag azzal a céllal, hogy még egy fontos felismeréssel alapozza meg és mélyítse el a szocialista forradalom elméletét. Mert ő nem akart azok közé tartozni, akik csak magyarázzák a világot, neki a változtatás volt a szándéka.

Ezt mondja ki egészen egyértelműen közismert *Tézisek Feuerbachról* c. szövegében, melynek befejező, 11. tétele a következőképpen hangzik: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen *magyarázták*; de a feladat az, hogy *megváltoztassuk*".

Német ideológia c. művében Marx azért is bírálja Feuerbachot, mert „ő tehát, akár a többi teoretikus, csupán a helyes tudatot akarja kialakítani egy *létező* tényről, holott az igazi kommunista célja, hogy ezt a létezőt lerombolja"; valamivel lentebb Marx még egyszer kiemeli: „a *kommunisták* dolga az, hogy forradalmasítsák a fennálló világot, s hogy gyakorlatilag átfogják és megváltoztassák a fennmaradt dolgokat." Ilyen forradalmi átfogás nélkül ugyanis „a tudat megváltoztatására vonatkozó követelés arra vezet vissza, hogy másként magyarázzuk a létezőt, vagyis hogy elismerjük egy más magyarázat segítségével." Az új tudat, az új kommunista tudat kialakulása csak forradalmi úton valósulhat meg, mert „az ilyen kommunista tudat kitermeléséhez, mint maguknak a dolgoknak a kitermeléséhez is tömegesen meg kell változtatni az embereket, ami csakis egy gyakorlati mozgalomban, a *forradalomban* valósulhat meg."

A *Tőke* második kiadásának előszavában Marx kiemeli, hogy a dialektika a maga racionális (nem pedig misztikus) formájában „a polgárságnak és doktrinér szószólóinak botránkozás és borzalom, mert a fennállónak pozitív megértésébe egyúttal tagadásának, szükségszerű pusztulásának megértését is belefoglalja, minden létrejött formát a mozgás folyamatában fog fel, tehát mulandó oldaláról is, semmi előtt meg nem hajlik, lényegét tekintve kritikus és forradalmár."

Marx tanítása a szocialista *forradalom forradalmi*-dialektikus elmélete,

s épp ez adja meg e tanítás módszerének és tárgyának egységét; módszere forradalmi, s tárgya a forradalom.

Marx eszméinek már említett elméleti-metodológiai irányvétele, forradalmi-dialektikai értelme, minden célkitűzése és módszere egyaránt a forradalmat helyezi előtérbe, mint tárgyának lényegét. A forradalom mint Marx eszméinek fő tárgyköre feltételezi a forradalmi lehetőségek felfedését a fennállóban, s megismerését azoknak a tényezőknek, formáknak, ellentmondásoknak és utaknak, melyek révén kommunista irányban időszerűsíthetők és valósíthatók meg ezek a lehetőségek.

Hegel követeléséhez kapcsolódva kritikailag, Marx nem csupán az elmélet és a gyakorlat egységét követeli meg a forradalmi folyamaton belül az eszme és a valóság azonosítása céljából, hanem több helyen is egyenesen kimondja, hogy a forradalmi ismeretek és a munkásosztály gyakorlati harca kölcsönös összefüggésben áll egymással, tehát minden tekintetben egységesnek kell lennie.

Azokról az ismeretekről szólva, melyek a kommunistákat vezérlik a munkásosztály forradalmi harcában, azokról az ismeretekről tehát, melyek révén „az elmélet terén előnyben vannak a proletariátus többi tömegeivel szemben", Marx rendkívül világosan és egyértelműen mutatott rá az ilyen ismeretek és a forradalmi gyakorlat szoros kapcsolatára. Marx szerint a kommunistáknak „az elmélet terén az az előnyük..., hogy tisztában vannak *a proletármozgalom feltételeivel, menetével s általános eredményeivel*" *(Kommunista Kiáltvány)*. Marx megállapítása értelmében a kommunisták elméleti tételei „csupán a meglevő osztályharcnak, a szemünk láttára lejátszódó történelmi mozgalom tényleges viszonyainak általános kifejezései" *(Kommunista Kiáltvány)* Miután kiemeli, hogy „a kommunisták a munkásosztály teoretikusai" (a közgazdászok pedig „a burzsoázia tudományos képviselői"), a *Filozófia nyomorúsága* c. művében Marx azt is kimondja, hogy a kommunistáknak „nem a saját fejükben kell keresniük a tudományt", hanem „csak azzal kell számot vetniük, ami a szemük láttára történik, és *szervévé kell válniuk ezeknek a történéseknek*", úgyhogy az ő tudásuk *„olyan tudomány, amelyet a történelmi mozgás hoz létre"* (kiemelés: M. N.)

2. Mindannak alapján, amit eddig elmondottunk, döntő különbség mutatkozik egyfelől a tudományos valóságismeretnek tekintett marxizmus, s másfelől a többi tudományág között.

A pozitív tudományoknak mindenkor alapvető elméleti-metodológiai posztulátuma, eszményképe volt, hogy mennél inkább különválasszák egymástól a megismerés tárgyát, objektumát és a megismerés szubjektumát. Ebben a törekvésükben igen messzire jutottak el, s *ilyen értelemben* azok a legobjektívabb ismereteket tartalmazzák.

A polgári társadalomtudományok mindig a természettudományokat tekintették eszményképüknek, a megismerés szubjektumának és objektumá-

nak különválasztásával tudományos „objektivitásra" törekedtek, jóllehet épp ezzel az „objektivitásukkal" bizonyították osztályjellegüket. Marx amiatt is bírálta a klasszikus politikai gazdaságtan nagyjait, mert az emberek egymás közötti viszonyait úgy értelmezték és vizsgálták, mint a dolgokhoz való viszonyulást. A szociológia egyik megalapítója, Emil Dirkhem a legfontosabb elméleti-módszertani elvnek tekintette, hogy a társadalmi jelenségeket mint dolgokat kell vizsgálni.

A marxista elmélet a megismerés szubjektumát és objektumát egységesnek tekinti: a megismerés szubjektuma a munkásosztály, de a megismerés tárgya is a munkásosztály, pontosabban annak forradalmi harca, a fennálló világ forradalmi átalakítása. Eközben a megismerés szubjektuma nemcsak hogy nem válik el a megismerés objektumától, tárgyától, hanem csak úgy ismerheti fel igazában „a proletármozgalom feltételeit, menetét és általános eredményeit" (ahogyan Marx hangsúlyozza), ha tudatosan részt vesz a társadalmi, forradalmi harcban, tehát ha pártosan viszonyul a megismerés tárgyához Ha nem így történik, akkor, mint látni fogjuk, a marxizmus torzulásnak indul.

A *Tőke* német kiadásának utószavában, saját gazdasági tanításáról mint a politikai gazdaságtan bírálatáról szólva Marx kiemelte: „Amennyiben az ilyen bírálat egyáltalán osztályt képvisel, csak azt az osztályt képviselheti, amelynek történelmi hivatása a tőkés termelési mód forradalmi átalakítása és az osztályok végleges megszüntetése – a proletariátust."

3. A megismerés szubjektuma és objektuma közötti megjelölt viszony voltaképpen csak a másik oldala a marxizmus mint forradalmi elmélet és forradalmi gyakorlat viszonyának.

Az fontos, hogy felfedjük a marxizmus és a munkásmozgalom elválaszthatatlan és kölcsönös összefüggését, azt a kapcsolatot, melyben nemcsak a marxizmus, tehát az elmélet fejt ki hatást a munkásmozgalom gyakorlatára, hanem ez a gyakorlat is döntő módon befolyásolja az elméletet.

Amennyiben a munkásosztály, a maga élcsapata által vezérelve tevékenyen részt vesz a forradalmi gyakorlatban, amikor tehát a forradalmi gyakorlat folyamatban van, s a társadalom forradalmi helyzetbe kerül, akkor magán a mozgalmon belül és körülötte is kialakul és érvényre jut az alapvető forradalmi álláspont (s ez az álláspont, ez az alapvető életszemlélet nem egyéb, mint a *forradalom ideológiája*, forradalmi *gyakorlati-elméleti viszonyulás* a világhoz), amely lehetővé teszi *egyfelől* a marxi tanoknak mint kritikai-forradalmi tanoknak a befogadását és tolmácsolását (tehát Marx tanításának adekvát befogadását), *másfelől pedig* a marxizmusnak mint a gyakorlat forradalmi eszméinek, mint a folyamatban levő forradalmi történések elméletének továbbfejlesztését. Ebben az esetben valójában maga a forradalmi gyakorlat hozza létre a forradalmi elmé-

letet, megismerését „a proletármozgalom feltételeinek, menetének és általános eredményeinek", azoknak az ismereteknek a megszerzését, amelyek ezt a gyakorlatot tudatossá, kritikaivá és forradalmivá teszik, s amelyek továbbfejlesztik Marx tanítását.

Ebben az esetben Marx tanítása biztosítja a forradalmi irányvonalat, az elmélet és a gyakorlat irányvételét, maga a gyakorlat pedig új felismerésekkel gazdagítja a marxizmust, bővíti tartalmát, éspedig olyan mértékben, amilyen mértékben a proletariátus saját gyakorlati harcával átfogja és forradalmasítja az alapvető társadalmi folyamatokat, s új anyagi és szellemi termelőerőket (a tudományt mint alapját a termelőerőknek stb.) kapcsol be a maga harcába, átvéve a kultúra pozitív hagyományait felülkerekedik rajtuk, s a harc döntő tényezőjévé, tartalmává teszi őket.

Amennyiben viszont a proletariátust nem köti le a forradalmi gyakorlat, amikor tehát a forradalmi gyakorlat szünetel, illetve amikor az ilyen vagy olyan módon eltorzul, akkor (először is) nem értik meg és nem fogadják el Marx tanainak forradalmi lényegét – ezeket a tanokat ugyanis ilyenkor a polgári gyakorlat és elmélet horizontjának keretei közé helyezik, s ennek megfelelően Marx egységes művéből csupán egyes részeket emelnek ki és hangoztatnak, aminek következtében (másodszor) a marxizmus a polgári tudományokkal és ideológiával elvegyülve, kiegészülve „fejlődik" tovább.

Ez esetben a marxizmus elveszíti saját forradalmi lényegét és irányvételét, az „anyag" pedig, a tartalom, amivel kibővül nem a társadalmi folyamatoknak, az anyagi és szellemi termelőerőknek a proletariátus által való forradalmasítását a proletariátus felülkerekedését szolgálja, hanem beszüremlését jelenti a polgári (klasszikus burzsoá, kispolgári, etatikus, technokrata) osztálytudománynak, azoknak az ideológiai nézeteknek, melyek magukévá teszik az ilyen folyamatokat és vívmányokat, s amelyek révén az elmélet is a proletariátus alárendeltségét tükrözi e folyamatokkal és vívmányokkal szemben, ami helyzetüket egyébként a gyakorlatban is jellemzi. Így válik az elmélet mutatójává a gyakorlatnak, s a gyakorlat mutatójává az elméletnek.

Amennyiben tehát a proletariátus nem fogja át gyakorlati forradalmiságával és nem változtatja a fennállót (s ezért a fennálló fogja át őt, s kerekedik felül rajta), s amikor a marxizmus mint a proletariátus elmélete megnyílik a polgári ideológia befolyása előtt – ez az ideológia átfogja elméletét és felülkerekedik rjta. A polgári ideológia beszüremlése a marxizmusba legfőképpen is a marxizmus alapvető irányvételében jut kifejezésre, ami a marxista elmélet egységének felbomlásához vezet. Filozófiai része önállósul, s különválik benne a pozitív tudomány (pontosabban a pozitivista tudomány,) amely úgy alakul ki fokozatosan, hogy a polgári tudományok pozitivista irányzatai és a nekik megfelelő elméleti-módszertani alapelvek

megpróbálnak kapcsolatba kerülni Marx tanításának egyes tételeivel, melyeket kiszakítottak a tanok egységéből.

4. Az előbbiekben már kiemeltük, hogy a marxista valóságismeret szubjektuma a munkásosztály. A munkásosztály valójában persze csupán első és alapvető, de nem egyetlen szubjektuma ennek a valóságismeretnek. Az első ismereteket ugyanis a forradalmi gyakorlatról (a kapitalizmusban vagy a szocializmusban), annak feltételeiről, megvalósításának módjáról, szakaszos és végső céljának eléréséről a munkásosztály a forradalmi harcban való tevékeny részvételével szerzi meg. Ezek az első ismeretek képezik anyagát az elméleti, marxista feldolgozásnak, enélkül tehát a marxizmus mint forradalmi elmélet nem létezhet. A munkásosztály ilyen értelemben alapvető szubjektuma a marxista valóságismeretnek.

Ezeknek az első ismereteknek azonban elsődlegesen tapasztalati formájuk van. Ezek a tapasztalatok viszont, mint a tapasztalatok általában is (az ismeretek mindig közvetítettek), közvetlenül egy bizonyos helyzetre korlátozódnak. Az újabb, megváltozott helyzetben az ilyen közvetlen tapasztalatok nem segítenek. Emellett a tapasztalatok (szemben a tudományos ismeretekkel) mindig kritikátlanok önmagukkal szemben. Hogy az ismeretek, melyeket a közvetlen tapasztalatok tartalmaznak, használhatóvá váljanak a forradalom további alakulásában, elméleti szintre kell emelni őket. A közvetlen tapasztalatok elméleti formába való döntése mindenkor megköveteli egyrészt a különböző környezetek és alkalmak tapasztalatainak összegezését és szintézisét, másrészt pedig kapcsolatba állításukat a korábbi ismeretekkel, bevitelüket az ismeretek egy bizonyos elméleti rendszerébe. Az elméleti formába öntött ismeretek ezután visszajutnak magába a mozgalomba, a munkások tudatába, s a munkások így szüntelenül továbbképzik magukat a forradalmi ténykedésre. A forradalmi gyakorlatban szerzett tapasztalatok *elméleti megformálásának* szubjektumai nem lehetnek maguk a munkások. De nem lehetnek ezek értelmiségiek sem *mint* értelmiségiek, mert ezáltal, a munka társadalmi megosztása és a megfelelő történelmi előjogok alapján, valamint az osztálytársadalom maradványainak segítségével, az értelmiségiek mint egy adott társadalmi réteg tagjai rákényszeríthetnék érdekeiket a munkásosztályra, először mint szellemi, majd mint politikai, és végül mint bürokratikus elit. Ezt a feladatot csak maga az osztályszervezet végezheti el, amely erre fel van készülve, s amelyben az értelmiségieknek – kiknek feladatában marad a forradalmi tapasztalatok elméleti megformálása – a munkásokhoz való viszonya összhangban van a kommunisták egymás közötti viszonyainak követelményével hiszen valamennyien egy szervezethez tartoznak, egy olyan szervezethez, amely képes a munkásosztály uralmának biztosítására és érdekeinek érvényre juttatására.

Ilyenformán a marxista valóságismeret másik szubjektuma a kommunisták szervezete, a munkásosztály pártja.

Hogy ezek az ismeretek, melyeknek kiindulási pontja a munkásosztály forradalmi tapasztalata, s amelyek a kommunisták szervezetén belül válnak elméletté, átfogó tudományos formát kapjanak (a fogalmak, a kategóriák, az elmélet, a módszerek tisztázásával), színre lép a harmadik szubjektum, az értelmiségi, a kommunista tudományos dolgozó. Ő az, aki végleges formába önti a marxizmust mint tudományos valóságismeretet.

5. A marxizmusnak mint a szocialista forradalom elméletének három *ismereti szintje* van. Ezek: a filozófia, a gazdaságpolitika és a szocialista forradalom szűkebb értelemben vett elmélete.

A filozófiai szintet Marx felfogása képezi a materializmusról, a dialektikáról és az emberről mint természeti, társadalmi és történelmi lényről (ami magába foglalja az ember gyakorlatát, elidegenülését, szabadságát, tudatformáit is stb.). A filozófiai szint „Marx tanainak az az elméleti fundamentuma, amely egyrészt ezt a tanítást szüntelenül elhatárolja a polgári eszméktől (azoknak pozitivizmusától, pragmatizmusától, idealizmusától, materializmusától, utópizmusától stb.), másrészt pedig megakadályozza torzulásait, azt, hogy elveszítse meghatározó jellegű humanista dimenzióit (ami azután olyan irányban hatna, hogy az egész mozgalmat egyetlen mozzanata, például gazdasági, politikai stb. célkitűzései alá rendeljék)." Ez az elméleti fundamentum azonban csak úgy töltheti be szerepét, ha „megszűnik" a politikai gazdaságtan bírálatában és végül a (rá alapozódó) forradalmi elméletben. Itt a hegeli értelemben vett „megszűnésről" van szó, az „aushaben"-ról – ami azt jelenti, hogy a filozófiai fundamentum a maga önálló létében szűnik meg (mint különálló, önmagán alapozódó, klasszikus filozófiai formában kialakult marxista filozófia), de ugyanakkor egész tartalmával beépül a politikai gazdaságtan bírálatába és a forradalom elméletébe, épp a már említett két funkciójának teljesítése érdekében. Hogy ezt a filozófiai fundamentumot tanulmányozni tudjuk, annak érdekében természetesen el kell vonatkoztatnunk a gazdaságpolitikai elemzésektől és a forradalom vizsgálatától, tehát viszonylagos elkülönültségében – mint marxista filozófiát – kell tanulmányoznunk, hiszen más dolog a tanulmányozás és a fejtegetés, és megint más magának a dolognak a léte.

A második szintet Marx gazdaságpolitikai tanai adják meg, melyeket elsősorban a *Tőke* tartalmaz. A munka kategóriája az a központi kategória, amely összeköti egymással az első és második szintet.

A gazdaságpolitikai témák tanulmányozása során mindenkor szem előtt kell tartanunk, hogy milyen értelmezést adott Marx a maga gazdasági tanainak, mindazokat egységesen a politikai gazdaságtan bírálatának nevezve. Voltaképpen a gazdasági kategóriák és viszonyok, a törvény-

szerűségek és ellentmondások a dolgok mozgása mögött mindig – úgy, ahogyan azt Marx tette – fel kell fedeznünk az embereket, az osztályokat, tevékenységüket és kölcsönhatásaikat, s meg kell ismernünk az okokat, a folyamatokat és mechanizmusokat, amelyek folytonosan oda vezetnek, hogy „az emberek közötti adott társadalmi viszonyok folytonosan a dolgok közötti viszonyok fantazmagórikus formáját öltik magukra."

A politikai gazdaságtan bírálata elvezet a harmadik ismereti szintig, a szocialista forradalom szűkebb értelemben vett elméletéig, éspedig három komplex témán keresztül (ezek: a gazdasági alap és a politikai fölépítmény; a társadalmi-gazdasági alakulatok korszakai és a szociális forradalmak korszaka; valamint az osztályharc), melyek még gazdaságpolitikai jellegűek, de ugyanakkor már nem azok, hiszen a társadalmi struktúrák egészét (a társadalom minden szféráját) és annak átalakulását is magukba foglalják.

Mindaz, amit az első két szint tartalmaz, voltaképpen csak egy sajátos előtanulmány magának a szocialista forradalom elméletének kifejtéséhez. Az egész marxizmus, mint már említettük, nem egyéb, mint az osztálytársadalom és a tőkés világ forradalmi átalakításának elmélete egy osztálynélküli, kommunista közösséggé. A marxizmus nagyobb része azonban (nagyobb része *tisztán tárgyi szempontból*), mindenekelőtt annak filozófiai és gazdaságpolitikai tartalma olyan elemzésből és bírálatból áll, ami megalapozza és következetesen levezeti a forradalom eszméjét – s amikor ez megtörtént, amikor a forradalom mint a modern világ immanens folyamata mutatkozik meg, akkor is be kell még mutatni e világ érzékfelettiségét. S ez ekkor már egyidejűleg szintézise is az előző tudásnak és az új ismereteknek a forradalmi mozgalomról (az előkészített osztályharcról) mint tudatos forradalmi gyakorlatról, az egész átalakulásról, amely kiterjed az egész történelmi korszakra, annak mindennemű viszonyára, törvényszerűségére és ellentmondására.

Ezért a forradalom így értelmezett elméletét nem tekinthetjük merő stratégiának és taktikának a forradalmi harcban, ami a harc szubjektumainak megadja a harc programját, céljait, formáit és módszereit stb. Nem tekinthetjük tehát alkalmazott tudománynak (amely – mert alkalmazott – mindig alacsonyabb rangú és jelentőségű) a politikai szférában – noha gyakran ennek akarják tekinteni. Aki azonban így gondolkozik, az nem értette meg a marxizmust.

A MARXIZMUS IRÁNYVÉTELE

6. A forradalmi gyakorlat (vagy annak hiánya, pontosabban a munkásmozgalom opportunista, *forradalmiatlan* gyakorlata) és általában a történelmi valóság mindenkor, ma is hatást fejt ki Marx tolmácsolására és a

marxizmus fejlődésére, mégpedig mind a marxizmusnak mint a forradalmi gyakorlat kritikai értelmezésének alapvető forradalmi jellegére, forradalmi irányvételére (vagyis mind a marxizmus forradalmi gyakorlatára, forradalmi elméletére és ezeknek kölcsönös viszonyára), mind pedig a marxizmus „anyagi" tartalmára, az egyes kérdések tolmácsolására és hangsúlyozására, egyes vontakozásainak, témáinak elhanyagolására, arra, hogy tévesen felvetett kérdéseket tegyenek marxista vizsgálódás tárgyává, továbbá hogy Marx tanításának egyes részeit különválasszák, más részeit pedig figyelmen kívül hagyják – miközben egyik és a másik eljárás is a marxizmus megbontásához vezet, mert tiszta filozófiává és tiszta tudománnyá különíti el.

A gyakorlat hatása, pontosabban a munkásmozgalomnak és az osztályerők általános viszonyának hatása a marxi eszmék tolmácsolásában és a marxizmus fejlődésében, a munkásmozgalom és a marxizmus eddigi történetében három egymástól eltérő irányzatot hozott magával a marxizmusban (a marxi eszmék nekik megfelelő magyarázataival): a pozitivista az absztrakthumanista és a forradalmi irányzatot.

Vizsgáljuk meg előbb is a két alapvető különbséget a háromféle marxista irányzaton belül, melyek a modern munkásmozgalomban és körülötte ma is éreztetik hatásukat.

A marxizmus pozitivista irányzata nem visznyul kritikailag a fennállóhoz (a tőkés, illetve a szocialista társadalomhoz), s így nem is visz bele forradalmi változásokat. A gyakorlati ténykedés ezen az irányzaton belül (s ez a ténykedés teljes mértékben megbékél a bürokratizmussal és a technokratizmussal, hiszen a marxizmus pozitivista értelmezése a munkásmozgalom bürokratikus és tehno-bürokratikus erőinek ideológiája a szocializmusban) prakticizmusra, pragmatizmusra és „reálpolitikára" korlátozódik. A marxizmus absztrakthumanista irányzata bírálólag viszonyul a fennálló társadalomhoz. Ez a bírálat azonban megelégszik a megállapításokkal, pontosabban a jelenségek értékelésével („ez jó, ez nem jó, ez szocialista jellegű, ez nem" stb.); tehát nem mutat rá a forradalmi útra, amely a szocialista célok felé vezet. Az osztály-forradalmi irányvétel nemcsak hogy bírálólag viszonyul a fennállóhoz, hanem felfedi a forradalmi átalakulás útját is, amely mindenkor a munkásosztály végső, történelmi céljainak megvalósítása felé vezet.

A marxizmus a forradalmi tényezők két csoportját ismeri. Egyik csoportba tartoznak az objektív tényezők, a társadalmi-gazdasági törvényszerűségek és ellentmondások, valamint a termelőerők; a másikba pedig a szubjektív tényezők: a munkásosztály, illetve annak forradalmi gyakorlata és a munkásosztály szervezete. A marxizmus pozitivista irányzata szerint maguk az objektív tényezők is elegendőek a forradalom elindításához és kifejlődéséhez, a szocializmus megvalósulásához („békés átmenet"

a kapitalizmusból a szocializmusba, a szocializmus önmagától való újratermelődése). Az absztrakthumanista irányzat ezzel szemben szinte teljes egészében tagadja az objektív tényezők hatását (ezért hanyagolják el a gazdasági törvényszerűségek figyelembevételét), s úgy vélik, hogy a forradalomhoz (a szocialista fejlődéshez) elegendő a forradalmi tudatosság, akarat és akció. Az osztály-forradalmi irányvétel a forradalmi fejlődést (a kapitalizmuson és szocializmuson belül egyaránt) úgy fogja fel, mint a szubjektív és objektív forradalmi tényezők dialektikus egységének eredményét.

De ezen felül is mondanunk kell még valamit a marxizmus pozitivista és absztrakthumanista értelmezéséről.

A marxi eszmék pozitivista tolmácsolása, s ennek megfelelően a pozitivista irányvétel a marxizmus fejlődésében háttérbe szorítja a marxizmus forradalmiságát, forradalmi irányvételét (vagyis tagadja a marxizmust mint a forradalmi gyakorlat forradalmi elméletét), mégpedig azáltal, hogy a marxizmust pozitivista filozófiára és pozitivista tudományra tagolja.

A marxizmuson belüli pozitivista irányvételű tudomány nem egyéb, mint apologetikus viszonyulás a valósághoz. Ez a viszonyulás elsősorban az ilyen tudományok alapvető funkciójában jut kifejezésre; a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit ugyanis mint objektív entitásokat vizsgálják, mintha a szubjektív emberi cselekvést úgy határozhatná meg, hogy az lehetővé tegye e törvényszerűségek szabad, zavartalan megvalósulását.

Ezek a tudományok, akárcsak a polgári tudományok a vulontarizmus és a szubjektivizmus között feszülnek (hiszen végső értelmükben gondolatilag annak az aktivizmusnak, szubjektivizmusnak és antropocentrizmusnak a vonalán helyezkednek el, amely már Hobbes és Descartes révén alapjává vált a polgári gondolkodásnak és világszemléletnek), másrészt pedig az objektivizmus és a világhoz való konteplatív viszonyulás között ingadoznak, ami egyre inkább jellemzőjévé válik a modern polgári tudományoknak.

Az ilyen társadalomtudományokat és magát a filozófiát mint a legáltalánosabb tudomány megvalósulását ugyanaz az alapvető ellentmondás jellemzi, ami a polgári gondolkodásnak is sajátja: amikor át akarja fogni a konkrétat, magát a tartalmat, akkor a világot csak parciálisan fogja fel és vizsgálja, amikor pedig teljességre, a világ egészének átfogására törekszik, akkor elvonttá, üressé válik (hasonlóan a sztálini diamat kategóriájához vagy a funkcionalista szociológia fogalmaihoz).

A marxizmus pozitivista magyarázására mindenekelőtt mégis az jellemző, hogy nem képes felfogni és elfogadni valóságként, elméleti kategória gyanánt a forradalmi gyakorlatot. Ezért a marxizmus pozitivista értelmezésének minden változata kezdettől fogva egészen máig azon az állásponton van, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átfejlődés,

illetve a szocialista fejlődés az objektív törvényszerűségek hatása alatt, tehát saját automatizmusánál fogva megy végbe. Ennek megfelelően a társadalmi vívmányok és általában a társadalom tanulmányozását kizárólag a társadalmi struktúrák álláspontjáról közelíti meg (s e struktúrákon belül az emberek a maguk tudatával, érdekeivel stb. egészen eltünnek); ezért lehetséges például a pozitivista módon tolmácsolt marxista tanítást a társadalomról összekötni a funkcionalista elemzéssel mint a polgári szociológia uralkodó irányzatával az angolszász országokban stb.

Csak ez igazolhatja a II. Internacionálé reformistáinak – és a modern szociáldemokrácia reformistáinak – tételét arra vonatkózólag, hogy a kapitalizmus egyszerűen az objektív mozgás logikájánál fogva elkerülhetetlenül belenő a szocializmusba. Ennek alapján állította Sztálin is, hogy a hatalom kivívása és a kisajátítók kisajátítása után (a „lentről" jövő forradalommal, Sztálin szerint) a szocializmus maguknál az objektív szocialista törvényszerűségeknél fogva, ezeknek természetes logikája alapján a kommunizmus irányában fejlődik (az embereknek csupán egyre többet kell dolgozniuk, hogy egyre többet termeljenek és növeljék a társadalom anyagi gazdagságát), majd az automatikus szocialista fejlődésnek ezt a tézisét Rozental („Marxista dialektikus módszeresség"), Jovcsuk, s mint valami futószalagon, egy egész sor más szovjet teoretikus részletesen is feldolgozta. Nálunk a marxizmus pozitivista tolmácsolásának elemei szintén felfedezhetők azokban a felfogásokban, melyek szerint a szocializmus inherens, emberektől független, objektív törvényszerűségei alapján önmagától újratermelődik, s amelyek kiindulópontként szolgálnak az árutermelés és több más nagy jelentőségű, a szocialista fejlődés szempontjából fundamentális kérdés vizsgálatánál. Végezetül a strukturalizmus mint a marxizmus pozitivista értelmezésének legújabb szcientista változata, a társadalmi struktúrák előtérbe helyezésével (a megfelelő absztrakt explikatív elméleti modellek segítségével) képtelen megérteni és magábafogadni a forradalmi gyakorlatot, nem képes azt forradalmi történelmi kezdeményezéssé fejleszteni (s ezért, akárcsak a polgári szociológia, nem tudja áthidalni a szakadékot az úgynevezett szociális statika és az úgynevezett szociális dinamika között, illetve a szinkrónia és a diakrónia között, míg másfelől a gazdasági determinizmus elemeit is magában hordozza).

E pozitivista irányzat révén a marxizmus megszűnik a forradalom előfeltétele és terméke, fegyvere lenni – ehelyett azoknak a tudományágaknak az összesítéséve válik, amelyek a fennállót vizsgálják, magyarázzák és indokolják, a sztálinista változatban pedig a vulgáris apologetika jellegét ölti magára.

Ahogyan a marxizmus pozitivista értelmezése esetében a benne tartalmazott pozitivizmus magán viseli annak a pozitivizmusnak a leglényegesebb vonásait, amely mint polgári ideológia alakult ki és fejlődött, ugyan-

így az absztrakthumanista viszonyulás a világhoz, melyet a marxizmus absztrakthumanista értelmezése hordoz magában, számos döntő sajtosságát tartalmazza a világhoz való általános absztrakthumanista viszonyulásnak.

Az absztrakt humanizmus elsősorban is meghatározott kritikai viszonyulás a valósághoz, éspedig olyan viszonyulás (a jelenlegi élethez), amely azonos a vele való szembehelyezkedéssel az elképzelt humanista ideálok álláspontjáról, noha ezek az ideálok nincsenek visszavezetve a valóság reális lehetőségeire, s épp ennélfogva, ebből a kiindulási pontból eredően nem képes felfedni a fennálló forradalmi tagadásának valóságos, reális útjait, az elképzelt ideálok valóra váltásának reális útjait.

A marxizmus absztrakthumanista értelmezése az általánosan megfogalmazott kommunista *célokból* indul ki mint saját ideáljaiból, melyek mint álláspontok (és mint kritériumok) szolgálnak számára, tehát amelyekről megítéli (pontosabban: értékeli) és bírálja a valóságot; eközben az ilyen beállítottságú marxizmus nem ismeri meg és nem jelöli meg az áhitott célok megvalósításának útjait, nem fedezi fel a dialektikus közvetítést a fennálló és a jövőbeli között, ami a kommunizmust a célok és az utak dialektikus egységévé avatja, s ami e célok felé vezérel, miáltal egyáltalán elérhetővé válik (nem pedig az utópiák számát növeli).

Lukács György ezzel kapcsolatban többek között a következőket írja neves *Történelem és osztálytudat* c. művében: „...amennyiben egy cél, amelyet el kell érni, még megközelíthetetlen távolságban áll, a különösen messzire látók bizonyos fokig még világosan felismerhetik magát a célt, annak lényegét és társadalmi szükségszerűségét. Arra azonban mégiscsak képtelenek, hogy tudatosan konkrét lépéseket tegyenek a cél irányában, s hogy konkrét eszközökhöz jussanak, melyek – esetleg – annak a célnak a pontos megértéséből fakadnának. Dehát az utópisták is pontosan felismerhetik a tényállapotot, amelyből ki lehet indulni. Ami merőben utópistává teszi őket, az az, hogy ezt csupán mint tényt ismerhetik fel, vagy legfeljebb mint problémát, amit meg kell oldani, miközben nem jutnak el annak megértéséig, hogy éppen itt, magában a problémában van megadva a megoldás és annak útja is".

Pontosan ennél a ténynél fogva a marxizmus absztrakthumanista tolmácsolói mint ahogyan nem képesek az adott valóságban, a fennállóban felfedezni a forradalmi irányzatokat és lehetőségeket, s e lehetőségek valóra váltásának útjait – akár tudatában vannak ennek, akár nincsenek tudatában – a fő láncszemeket (ahogyan Lenin mondja) gyakran összeütközésbe hozzák ezekkel a forradalmi irányzatokkal és lehetőségekkel.

Mint már hangsúlyoztuk, az absztrakthumanisták kiindulási pontjául szolgáló eszmények nem a valóságból vannak levezetve, tehát az ideálok és a valóság különállóak. Ezáltal az absztrakt humanizmus voltaképpen

különválasztja a valóságból a lényeget, a valóság igazságát, úgy vélekedvén hogy eszméje ezt a lényeget, ezt az igazságot tartalmazza, noha a valóság ezzel az elkülönítéssel a jelenségek, a tények, a tapasztalatok világára fokozódik le. Ennek következtében az absztrakthumanista eszmék és a valóság elkülönülése az absztrakt humanizmus szempontjából úgy mutatkozik meg, mintha a világ jelenségei különültek volna el az igazságtól, illetve a világ lényegétől.

Az absztrakthumanista eszméknek azonban, minthogy alapvető céljuk a valóság bírálata, s minthogy a valóság bírálata céljából is fogantak, mégiscsak bizonyos kapcsolatot kell teremteniük a valósággal. Ezeknek az eszméknek ugyanis a valóság képezi a bírálat tárgyát, s ilyenképpen a valóság mint az absztrakthumanista kritika tárgya úgy szolgál, mint eszméik átgondoltságának, igazságosságának bizonyítéka.

Ez a valóság azonban, mint már láttuk, az absztrakthumanisták felfogásában a jelenségek, a véletlenek, a tények világára, tehát a tapasztalati valóságra korlátozódik.

Így az absztrakthumanista kritika valójában a véletlenszerű jelenségek, a tapasztalati lét világa felé irányul – a valóság pedig, melyet az absztrakt humanizmus megfosztott a maga lényegétől, úgy áll bosszút rajta, hogy a maga absztrakcióinak piedesztáljáról kénytelen kezet nyújtani a vulgáris empirizmusnak. Ez a gyakorlat és az elmélet, a jelen és a jövő kapcsolatának formája, ami magából az absztrakt humanizmus jellegéből fakad, s ami annál nagyobb mértékben jut kifejezésre, minél nagyobb mértékben vesznek részt az absztrakthumanisták a társadalmi-politikai gyakorlatban.

Ezzel még egy ellentmondást fedeztünk fel az absztrakthumanisták álláspontjában. Ez az álláspont, mint már említettük, úgy alakul ki, hogy az adott valóság elképzelt lényegét, valójában igazságát mint absztrakthumanista eszményt választják külön – miközben ezek az eszmények a valóságban, az empirikus létben keresik a maguk igazolását, a maguk igazságát. Így válnak ezek az eszmék az empirikus lét igazságává, az empirikus lét pedig igazságává ezeknek az eszméknek.

Az államjog hegeli filozófiájának bírálata c. írásában Marx klasszikus módon bizonyította be, hogy a világ különválasztása eszmékre és magára a valóságra, valójában Hegel absztrakt konstrukciója, spekulációja elkerülhetetlenül elvezet – ahogyan Marx mondja – „az empíria spekulációvá és a spekuláció empíriává való átalakulásához", illetve ennek „szükségszerűen az az eredménye, hogy az empirikus létre kritikátlanul úgy tekintünk, mint valami ténylegesen igaz eszmére."

Lukács György *Moses Hess és az idealista dialektika problémái* c. írásában ezt írja:

„Minden elvont utópiának ennélfogva éppen azokon a helyeken kell

a legnagyobb engedményeket megtennie a felületes empíriának, ahol az a legelvontabb és a legirreálisabb. A ténylegesen dialektikus realizmussal ellentétben az absztrakt utópizmus kényszerűen reakcióssá válik, mert szükségszerűen abszolutizálja a jelen átmeneti formáit, a jelen ilyen pillanataira rögzítve a fejlődést. Ezt az összefüggést Rouriex-nál és Prodhonnál is tanulmányozhatjuk."

A valóság és az elképzelt ideál különválása, ami alapját képezi az absztrakthumanista felfogásoknak, a marxizmus absztrakthumanista tolmácsolásának egyes eseteiben transzformálódik, éspedig úgy, hogy az elképzelt ideált megpróbálják beépíteni egy elképzelt világba, a valóság állítólagosan elidegenedett övezeteibe, illetve elemeibe. Minthogy azonban magát a valóságot már előbb antidialektikusan két világra, egy elidegenedett és egy nem elidegenedett világra osztották fel, így a valóság is különválik a munka, a kényszer és a szabadságnélküliség, valamint az öntevékenység, az alkotás és a szabadság világára.

Ilyen szemszögből nem látszik, hogy egyrészt az öntevékenység a munkával dialektikus egységben jelentkezik, másrészt pedig hogy a munka közvetít az ember önálló tevékenységének felszabadításában, illetve a munka öntevékenységgé való átalakulásában, ahogyan Marx mondja a *Német ideológiában*. Ebből ered például az a felfogás, hogy az árutermelés csak deformálja a szocializmust, vagyis az a felfogás, hogy az árutermelés és az önigazgatás ellentmondásában nem állhat fenn dialektikus egység.

Ebből is kiderül, hogy a marxizmus absztrakthumanista értelmezésében a zavar központi kérdése a munka. Minthogy épp a munka az az alapvető, döntő fontosságú terület, amely a szocializmus szempontjából sorsdöntő jelentőségű, illetve minthogy a forradalom ezen a területen az átmeneti időszak legalapvetőbb, meghatározó jellegű forradalmi folyamata, a megfelelő dialektikus közvetítés pedig a legalapvetőbb dialektikája ennek az időszaknak, e kérdés, a munka problémájának meg nem értése különösen nagy jelentőségű a szocializmus humanisztikus problémáinak elkülönülésében.

Ez a meg nem értés elsősorban a munka kérdésének lebecsülésében jut kifejezésre, de abban is, hogy a szocializmus humanisztikus problémáit (az általános emberi és a politikai szabadság, a demokrácia stb. kérdését) elkülönítik a munkától, illetve abban a kísérletben, hogy ezt a kérdéskört a munka területén végbemenő dialektikus közvetítéstől függetlenül oldják meg.

Ennek megfelelően a kommunista célokat gyakran elkülönítik a munkásosztály reális (közvetlen és történelmi) érdekeitől, és általános emberi ideálokká transzformálják őket. Emiatt a munkásosztály forradalmi harca elveszíti konkrét történelmi dimenzióit, elsősorban is osztályjellegét – egyszóval nem értik meg a kommunizmusért folyó harc osztályjellegének

és általános emberi célkitűzéseinek viszonyát. Habár a kommunista céloknak, pontosabban a munkásosztály érdekeinek transzformálása általános emberi ideálokká meghatározott transzcendenciót hordoz magában, ami az adott körülmények bírálatát is jelenti, ez a transzformáció mégis azokat a konkrét társadalmi feltételeket fejezi ki, melyek között létrejött. Emlékezzünk például Marx elemzésére a francia liberalizmus transzformációjáról, mely a valóságos osztályérdekeken alapult, egész pontosan „a francia polgárság anyagilag motivált akaratmeghatározásának" transzformálódására „*tisztán* önmeghatározta ‚szabad akarattá', önmagától és önmagáért való akarattá" Kant filozófiájában – arra az elemzésre, mely a *Német ideológiában* található.

A marxizmus absztrakthumanista koncepciója az elidegenedés kategóriáját helyezi a figyelem központjába, egészen más értelmet adva neki, mint Marx tette. Ez a kategória Marx számára történelmileg feltételezett jelenség, és ő így is vizsgálta. A marxizmus absztrakthumanista irányzatában az elidegenedést úgy fogják fel, mint valami történelmen kívüli jelenséget nem értik meg mint Vanja Sutlić mondja, hogy „nem a történelem adatott az elidegenedéstől, hanem az elidegenedés a történelemtől." Az elidegenedést ugyanis úgy értelmezik és vizsgálják, mint valami „condition humanae"-t, mint állandó emberi sorsot (amivel Marx vissza akart vágni Hegel apriorizmusáért és eszencializmusáért). Az elidegenedésnek ezt az értelmezését, amit Marxnak akarnak tulajdonítani (hogy beépítsék a filozófiába), az elidegenedés filozófiai fogalmának tekintik – a munka elidegenítését (amiről Marx beszél) gazdasági elidegenedés elnevezéssel (noha Marx nem adott ilyen meghatározást az elidegenedésre) úgy mutatják be, mint az elidegenedés egy fajtáját, ami az elsőből az általánosból, történelmen kívüliből (valójában a filozófiaiból) következik. Itt épp az történik, amiért Marx a filozófusokat bírálta a *Német ideológiában*: feltevés szerint meghatároznak egy fogalmat amit nem a valóságos történelmi viszonyokból vezettek le, s azután ebből a fogalomból vezetik le az emberek közötti viszonyokat.

Ezzel kapcsolatos az a törekvés is, hogy Marx egész tanítását valamilyen filozófiai antropológiába építsék bele, amit a filozófia egyik klaszszikus ágaként értelmeznek.

Amíg a marxizmus pozitivista irányzata nagyobbára a munkásmozgalmon belül jelentkezik és fejlődik (kifejezést adva legfőképpen is e mozgalom forradalmiatlanságának vagy elégtelen forradalmiságának), a marxizmus absztrakthumanista irányzata vagy az értelmiségiek (elsősorban a humanisztikus irányvételűek) körében jelentkezik a munkásmozgalom peremén és azon belül, azoknak az értelmiségieknek a körében, akik elfogadták Marx tanait és a munkásosztály forradalmi harca mellett foglaltak állást, de akik ebben a harcban *gyakorlatilag* nem vesznek részt (különböző

okoknál fogva – gyakran nem a maguk hibájából, mint például a sztálinizmus esetébn amely megakadályozta őket forradalmi ténykedésükben), vagy pedig a haladó polgári gondolkodók körében, akik az absztrakt humanizmus valamelyik változatából kiindulva, az igazság után kutatva eljutottak Marx humanisztikus problémáiig, s ilyen vagy olyan módon magukévá tették eszméit.

Az absztrakthumanizmus mint a humanisztikus értelmiség legautentikusabb világszemlélete, meghatározott feltételek között a legfőbb utat jelenti, melyen a humanisztikus értelmiségiek, alapvető ténykedésüknek megfelelően megközelítik a marxizmust és a forradalmi munkásmozgalmat. Hogy ezt követően csatlakoznak-e a munkásmozgalomhoz, s hogy „felcserélik-e" a marxizmus absztratkhumanista értelmezését a forradalmi felfogásokkal, az jórészt magától a *mozgalomtól* függ.

A marxizmus absztrakthumanista irányvétele az utóbbi évtizedekben nagy fejlődést ért meg mint sajátos ellenakció is, a marxizmus sztálinista változatú pozitivista deformációjával szemben. Életrevalóságát és fejlődését tehát a munkásmozgalmon belüli „hivatalos" marxizmus gyöngeségeinek köszönheti.

A MARXIZMUS TANULMÁNYOZÁSÁNAK ÉRTELME

7. Amikor a marxizmus tanulmányozásáról van szó, vagyis a marxista továbbképzéséről, eleve el kell vetnünk egy követelést, amellyel nagyon gyakran találkozhatunk, amikor a marxista képzés programjának összeállításáról van szó. Arról a helytelen beállítású követelésről van szó, amely az időszerű, vagyis a konkrét programot helyezi előtérbe, s ily módon voltaképpen a szocializmus problémáinak elméleti-marxista megközelítése és tanulmányozása ellen irányul.

Ezt a követelést az utóbbi években egy olyan koncepciójú eszmei-politikai képzés elégítette ki (képzés, melyet úgy állítottak be, mint marxista képzést, mert a marxizmust hivatalosan csak úgy lehetett a háttérbe szorítani, hogy marxista elmélettté nyilvánították azt, ami nem az volt), amelynek keretében a képzés tárgyát és módszereit a társadalmi történések fenomenológiájának kifejtésére szűkítették le, pontosabban az időszerű politikai határozatok és intézkedések tartalmának ismertetésére, s a társadalmi élet egyes területeinek intézményesített mechanizmusát a szocialistaellenes ténykedések ilyen vagy olyan jelenségeit stb. tanulmányozták.

Ennek a koncepciónak többféle forrása van. Újratermelődésében jelentős szerepet tölt be a prakticizmus és a pragmatizmus, ami nagymértékben észlelhető sok környezetben, a mindennapi politikai életben és ténykedésben. Ez egyben összetevő részét képezi a bürokratikus-technokrata

felfogásoknak arra vonatkozólag, hogy kinek milyen tudásra van szüksége; a társadalmi beosztás, funkciók és hatalom hierarchiájának nagyon is megfelel a tudás hierarchiája. A bürokratáknak és technokratáknak általános műveltség kell, mert nekik áttekintésre van szükségük, hiszen ők gondolkoznak és határoznak mindenben stb. A munkások és dolgozó emberek számára elég a részleges tudás is, a jelenségek és intézményes formák ismerete és megértése, de mindenekelőtt a konkrét, gyakorlati utasítások ismerete, hiszen a bürokratikus-technokrata koncepción belül rájuk csak a részfeladatok végrehajtásának szerepe hárul.

Már a fiatal Marx is felfedezte a tudás hierarchiáját, ami szoros tartozéka a bürokráciának. A bürokráciáról írva, kiemelte: „Hierarchiája *a tudás hierarchiája*. A csúcsok az alsóbb körökre támaszkodnak, ami az egyedi tudást illeti, az alsóbb körök viszont a csúcsokra bízzák azt, ami általános, és így ámítják egymást kölcsönösen."

A gyakorlati tudás követelményét (noha valódi értelmében ez nem is tudás – inkább nevezhetnénk információnak, utasításnak stb.) gyakran támasztják alá azzal a tézissel, hogy ezt igénylik az emberek a bázisban. És jönnek az argumentumok, hogy például: az emberek mégiscsak a bázisban ismerik legjobban az életet és azt, amire szükségük van, tehát ők maguk a legelhivatottabbak saját továbbképzési programjuk összeállítására; az ideológiai, illetve elméleti képzés programjának ki kell elégítenie a dolgozó emberek érdeklődését és igényeit; a kezdeményezést a bázisra kell bízni; az eszmei-politikai továbbképzés rendszerének demokratizálódásáról van szó stb. Ez az érvelés azonban szem elől téveszti, hogy abban az általános társadalmi és politika helyzetben, amelyet a prakticizmus és a pragmatizmus jellemez – igen jelentős, sőt helyenként uralkodó a techno-bürokratikus irányzatok és erők hatása, a liberalizmus, a kispolgáriasság előretörése, a marxizmus hiánya stb. – s ennek megfelelően a társadalom bázisa sem immunis mindezekkel a negatív jelenségekkel és fogyatékosságokkal szemben. A pragmatizmus és a prakticizmus a bázisban néha még erőteljesebb is, s nagyon nehéz leszámolni vele. A kispolgári felfogások is rombolólag hatnak a bázisban, kiváltképpen amikor az elméleti képzéshez való viszonyulásról van szó. A kispolgári ideológia olyan irányban hat a széles néprétegek körében, hogy csökken az érdeklődés minden iránt, ami *általános*, s mélyreható depolitizációt végezve, az elméletet visszaszorítva kedvező feltételeket teremt a techno-bürokratikus erők támadásának.

Mindezt figyelembe véve az a véleményünk, hogy az említett érvek, amelyek az eszmei-politikai, elméleti továbbképzést illetik, jórészt ugyanannak a liberalizmusnak a termékei, amelyet a gazdaság és a politika szférájában felfedtünk és oly kitartóan bírálunk.

És végezetül, az eszmei – illetve a marxista – képzés prakticisztikus

koncepciója, amiről beszélünk, összefüggésben állt a marxizmusnak, illetőleg a marxista tudományos gondolkodásnak az egyes társadalomtudományokból való visszaszorításával is. Gondolunk itt mindenekelőtt a polgári pozitivizmus erőteljes előretörésére (ami nemcsak a módszerek és irányzatok tekintetében nyilvánult meg, hanem még inkább az egyes polgári elméletek és fogalmak, egész modellek átvételében), ami egyebek között oda vezetett, hogy csak azt vegyük és értelmezzük tudománynak, ami a jelenségek világába tartozik és ami ezekből következik, s így a tudomány egyáltalán nem bocsátkozhatott a lényeg, a törényszerűségek, az ellentmondások világának vizsgálatába. Ennek megfelelően a tudomány (mind a politikológia és szociológia, mind pedig a gazdaságtudomány) szerepe a kérdések kifejtésére, a meghatározott intézmények és intézményrendszerek, hatóeszközök, modellek, szabályozó rendszerek formáinak és működésének deskripciójára, az egyes tevékenységek irányítására, a gyakorlati utasítások kidolgozására korlátozódott, elméleti téren pedig olyan értelemben empírikus kutatásokra szorítkozott, melyek csupán elszigetelt tényekről nyújthattak tájékoztatást.

A piacgazdaság fogalmának, ami az utóbbi években nemcsak a politikai, hanem a tudományos publicisztikába, és az úgynevezett professzoriális tudományokba (tudományos tanulmányokba és egyetemi tankönyvekbe) is belopta magát, pontosan ilyen *gnoszeológiai* alapja van. Ahelyett, hogy a gazdaság jellegét a termelés módja alapján (ami annak *lényegét* teszi) határoznák meg, a csereviszonyok – a piac – szerint mutatják be és definiálják (noha az csak felszíni jelenség, csupán következmény). A klasszikus polgári gazdaságtant Ricardo ismertette meg ezzel a disztinkcióval, a mai polgári gazdaságtan azonban nagyobbára apologetikus jellegű, s ezért azon a szinten áll, amelyet Marx vulgáris gazdaságtannak nevezett.

Érthető, hogy amikor a tudományban a pozitivista, nemmarxista irányzatok és koncepciók kerülnek előtérbe, akkor ezek az oktatási rendszerbe is beszüremlenek, s ennek megfelelően például a gazdasági vagy a politikai rendszer elmélete a rendszer intézményeinek, illetve azok működésének leírására korlátozódik.

Alá kell itt húznunk, hogy szilárd meggyőződésünk szerint mindez nem tartozik abba a témakörbe, amit tudnunk, pontosabban szólva, amit ismernünk kell. Arra persze szükség van, hogy továbbfejlesszük minden olyan irányú ténykedésünket, amelynek az a célja, hogy a dolgozó emberek megismerjék politikai és gazdasági rendszerünk intézményeit, tevékenységük módját, a folyamatban levő politikai és gazdasági folyamatokat, intézkedéseket. A kellő tájékozottság hiánya ezen a téren csak gyöngítheti egész önigazgatásunkat. Ez azonban más dolog, és megint más az, ami a marxista elmélet megismerését illeti. Ha nem akarjuk elismerni a tudás hierarchiáját (ami mindig eredménye, de tényezője is a társadalmi

helyzet és külön a politikai befolyás hierarchiájának), akkor mindenáron és folyamatosan elő kell mozdítanunk, hogy a munkások ne csak a politikai és gazdasági rendszer fennálló intézményeit ismerjék meg, hanem azt is, hogy milyen törvényszerűségek, ellentmondások, társadalmi folyamatok indokolják a szóban forgó intézmények létjogosultságát; nem csupán a szocialistaellenes jelenségek, vagy a szocialista fejlődés problémáinak ismertetésével kell törődnünk, hanem azoknak okait, forrásait és túlhaladásuk útjait is fel kell tárnunk; nem elég, ha csak az időszerű politikai intézkedéseket és gazdaságpolitikai irányzatokat magyarázzuk meg, mert azt is tudni kell mindenkinek, hogy miért épp ilyen intézkedéseket foganatosítottunk, miért épp ezt a politikai irányzatot követjük, s nem egy valamilyen másikat. Mindezt képtelenség megtenni a marxista elmélet, a marxizmus tanulmányozása nélkül.

8. Mindezek után már világosabban szólhatunk a marxizmus tanulmányozásának értelméről.

A marxizmus mint elmélet nem adhat feleletet minden olyan konkrét kérdésre, ami a mindennapi életben felvetődik előttünk, s nem nyújthat kész megoldást minden gyakorlati helyzetben. Ezeket a feleleteket és megoldásokat csak a gyakorlatban, a gyakorlat alapján találhatjuk meg.

Csakhogy erre – s ez a döntő a kérdésben – nem minden gyakorlat alkalmas, hanem csak az, amelyet a marxista elmélet vezérel, amely tehát – mint Marx mondja – a la hauter de principe. Akik nem ismerik a marxizmust, azok nem ismerhetik fel a konkrét megoldásokat sem, amelyek a gyakorlatban rejlenek, mert tapasztalataikból nem tudják elkülöníteni azt, ami lényeges, ami értékes attól, ami mellékes, véletlenszerű, lényegtelen.

A forradalmi elmélet és gyakorlat ilyen egységében, a marxizmusnak ebben a funkciójában négy „féle" tudás birtokába jutunk.

Az első tudás a helyes elméleti-gyakorlati kiindulópont és az osztály-forradalmi irányvétel. Ennek keretében sajátítjuk el az alapvető marxi kategóriákat és elméleti álláspontokat, s ismerjük meg azoknak osztály-forradalmi lényegét. Ez az előfeltétele a marxista gondolkodásmódnak és a forradalmi ténykedésnek. Fontossága egy-egy adott helyzet marxista elemzése és a forradalmi stratégia kidolgozása szempontjából egyaránt nagyfokú.

A második tudás az adott helyzet dialektikus elemzésének, a fennállóból eredő forradalmi megoldások levezetésének ismerete. Ebben ismerjük meg Marx dialektikus módszereit (melyek, mint maga Marx hangsúlyozza, „a fennálló helyzet pozitív megértésébe egyúttal beviszik a helyzet tagadásának, szükségszerű pusztulásának megértését is", azt a dialektikát tehát, amely „semmi előtt meg nem hajlik, mert lényegét tekintve kritikus és forradalmár"), s ennek köszönhetőleg megértjük Lenin forradalmi módszereit is, melyeknek lényege, hogy minden kérdést a proletariátus

forradalmi harca szempontjából kell vizsgálat alá venni, s mindig meg kell találni a kritika fő irányát, az adott helyzet alapvető, legfőbb forradalmi feladatát.

A harmadik tudás az elméleti és gyakorlati kritériumok ismerete, melyek alapján a társadalmi élet minden területén (a gazdaságban, a politikában, a művelődési-szellemi életben) képesekké válunk a megkülönböztetésre, amelyek tehát lehetővé teszik számunkra, hogy minden helyzetben felismerjük azt, ami a munkásosztály forradalmi harcának érdekeit szolgálja, és másrészt azt, ami ellentétben áll ezekkel az érdekekkel.

S végezetül a negyedik tudás révén megismerjük a különböző időkben és területeken lezajlott forradalmi harcok konkrét történelmi formáit, megismerjük a munkásosztály harcának általános elméleti tapasztalatait, amelyek saját forradalmi mozgalmunk elméleti bírálatában és affirmálásában szolgálhatnak számunkra.

A MARXIZMUS TANULMÁNYOZÁSÁNAK PROGRAMJA

Véleményünk szerint a *marxizmus alapjait* négy ciklus keretében kell feldolgozni. Az első ciklusba tartoznának a konkrét-történelmi témák, a másodikba az absztrakt-elméleti kérdések, a harmadikba a modern marxizmus fejlődése, s végül a negyedik ciklusba a jugoszláv szocialista fejlődés.

A konkrét-történelmi témák célja, hogy megismerjük a marxizmus eredetét és fejlődését, igaz életét magában a történelmi gyakorlatban.

Ennek megfelelően a leglényegesebb ismeretek, melyeket ebben a részben ki kell fejtenünk, elsősorban a marxizmus dialektikus *viszonyát* illetik, mint a munkásosztály *forradalmi elméletét és forradalmi gyakorlatát*: a forradalmi elméletet úgy mutatjuk be, mint előfeltételét és egyben mint termékét is a forradalmi gyakorlatnak. Igazoljuk, hogy az elmélet, amely a kommunistákat vezérli, „csupán általános kifejezője a fennálló osztályharc tényleges viszonyainak", tehát olyan „tudomány, amelyet a történelmi mozgás hozott létre".

Nem kevésbé jelentős az elméleti felkészültség a konkrét, történelmi (tehát dialektikus) gondolatvitelre, melyet a marxizmus ily módon való feldolgozásával sajátítunk el, az a képesség tehát, hogy fel tudjuk fedni a marxista, dialektikus fogalmak történelmi értelmét, hogy meg tudjuk találni és érteni az általánost az egyediben, a konkrét történésben, hogy a jelenségeket fel tudjuk fogni mulandó oldalukról is stb. A dialektikus gondolkodásmód elsajátításában csak a konkrét-történelmi elemzések nyújthatnak segítséget.

A marxizmus konkrét-történelmi síkon való tanulmányozása megaka-

dályozza a gondolatot, hogy a konkrét, egyedi gyakorlat és az általános-elméleti viszonyát a dialektikus szemlélet hiányában úgy értelmezzük, mint az elmélet és annak merő alkalmazása közötti viszonyt, pontosabban mint az elméleti álláspont és egy véletlenszerű példa közötti viszonyt (amire az eleven konkrétum van levezetve), noha ez csak magyarázza vagy argumentálja a kérdéses álláspontot. Ennek jelentőségére Lukács György is felfigyelt. Rámutatva, hogy „az elméletnek mindenkor útmutatónak kell lennie a mindenapi gyakorlati lépésekben", mindjárt hozzá is teszi: „Ez pedig csak úgy lehetséges, ha teljesen dialektikussá válik, azaz ha gyakorlatilag legyőzi minden ellenállását az általánosnak és különtörvénynek, a neki ‚szubszumált' egyedi esetnek, tehát a törvényeknek és azok alkalmazásának ellenállását, s ezzel együtt az elmélet és gyakorlat minden akadályát."

A konkrét-történelmi elemzés arra tanít bennünket, hogy ne az egyedit rendeljük alá az általánosnak, s ne az általánosra keressük a példákat, hanem a valóságból – a konkrét életből – vezessük le az általánost, hiszen Marx épp ezt a levezetést tekintette döntőnek. Ő ugyanis ezt írta: „Természetesen sokkal könnyebb elemzés útján eljutni a földmag ködös képéhez, mint a való élet adott viszonyaiból levezetni a megfelelő vallásformákat. De csak az utóbbi módszert tekinthetjük materialistának, tehát egyedüli tudományos módszernek".

Ezért hangsúlyozta Marx:

„Az igaz elméletet a konkrét körülmények között, az adott viszonyok alapján kell megmagyaráznunk és továbbfejlesztenünk."

A marxizmus alapjainak egy ilyen konkrét-történelmi ciklusában, a bevezető téma után, amelynek célja, hogy a marxizmust és a munkásosztály forradalmi harcát elhelyezzük az eddigi történelemben, a következő téma keretében a marxizmus és a munkásmozgalom eredetét és fejlődését kell megtárgyalnunk, a XIX. század első felétől az októberi forradalomig, a szovjet hatalom első időszakáig és az első világháborút követő európai forradalmi eseményekig.

Az *elvont-elméleti* (vagy logikai) *ciklusnak* abban van az értelme, illetve jelentősége, hogy ennek keretében a hallgatók részletesen megismerkednek a marxizmus alapvető kategóriáival és elméletével, valamint a marxizmus módszertanával, tehát megtanulnak az elmélet, a marxizmus kategóriáiban gondolkodni. Az absztrakt-elméleti gondolatvitel képessége nélkül az ember ugyan felismerhet bizonyos jelenségeket, de megismerni nem képes (hiszen a felismerés, mint Hegel joggal hangoztatta, nem azonos a megismeréssel). Ezért elvont-elméleti gondolkodásmód nélkül nem létezhet marxista tudás.

A gazdaságpolitikai elemzések nehézségeire rámutatva Marx a *Tőke* első kiadásában a következőket írta:

„... a gazdasági formák elemzésénél sem mikroszkópot, sem vegyi kémlelőszereket nem vehetünk igénybe. Az elvonatkoztatási képességnek kell mindkettőt pótolnia. A polgári társadalomra nézve pedig a munkatermék *árformája*, illetve az áru *értékformája* a *gazdasági sejtforma*. A beavatatlan azt hiheti, hogy az értékforma elemzése nem egyéb merő *szőrszálhasogatásnál*. Valóban szőrszálhasogatásról van szó, de csak olyasfajtáról, amilyet a *mikrológus anatómia* végez."

Marx gazdaságpolitikai elemzéseiről szólva Engels így írt:

„Az egyszerű polgári értelem gebéje megtorpan, természetesen a tanácstalanságtól az árok előtt, amely a lényeget a jelenségtől, az okot a következménytől elválasztja. De ha valaki az absztrakt gondolkodás erősen felhantolt talaján par force vadászatra indul, akkor csak lovagoljon gebén."

Miben van hát – hogy úgy mondjuk – az elvont-elméleti gondolkodásmód titka, amikor az embereket okkal mindig a konkrétum érdekli?

Adjuk át a szót ismét Marxnak. A politikai gazdaságtan bírálatában alkalmazott módszereiről szólva a következőket írta:

„Úgy látszik, helyes a reálissal, a konkréttal, a tényleges feltevéssel kezdeni, tehát a gazdaságtanban például a lakossággal, amely alapja és szubjektuma a termelés egész társadalmi cselekményének. Amikor azonban közelebb jutunk a vizsgálódásban, ez tévedésnek bizonyul. A lakosság absztrakció, ha például kihagyjuk az osztályokat, amelyekből összetevődik. De ezek az osztályok is csak üres szavak, ha nem ismerjük az elemeket, amelyekre épülnek, például a bérmunkát, a tőkét... Ha tehát a lakossággal kezdeném, ez kaotikus képe lenne az egésznek, és én a közelebbi meghatározásokkal analitikai úton jutnék el a mind egyszerűbb fogalmakhoz; az elképzelt konkrétumtól a mind soványabb absztraktig mígnem eljutnék a legegyszerűbb meghatározásokig. Innen azután visszafelé kellene indulni, amíg ismét le nem jutnék a lakosághoz, de ezúttal már nem mint kaotikus képéhez az egésznek, hanem mint gazdag összességéhez a sok meghatározásnak és viszonynak... Nyilvánvaló, hogy ez a második a helyes tudományos módszer. A konkrét azért konkrét, mert sok meghatározást egyesít magában, tehát mert egysége a sokrétűségnek. Ezért gondolatilag úgy jelenik meg, mint az egyesülés folyamata, mint eredmény, nem pedig mint kiindulási pont, noha igazában csakugyan kiindulópontot képez, hiszen kiindulási pontja a megfigyelésnek és a képzetnek. Azon az első úton a képet elmosódottá tették az elvont meghatározások; a másikon viszont az elvonatkoztatott meghatározások gondolkodás útján reprodukálják a konkrétat. Ezért esett Hegel abba az illúzióba, hogy a valóságost úgy kell értelmezni, mint a gondolkodás eredményét, ami önmagában egyesül, önmagában mélyül el és önmagából indul ki, míg az absztrakttól a konkrétig való felemelkedés módszere

csupán annak a módja, ahogyan a gondolat elsajátítja a konkrétumot, s úgy reprodukálja, mint szellemi konkrétumot."

Ahhoz tehát, hogy eljussunk a konkrétumhoz, hogy megismerjük a valóságost (nem pedig csak annak megjelenési formáját), az elvonatkoztatottból kell kiindulnunk.

Rá kell még mutatnunk az elvont-elméleti, illetve a logikai és a konkrét-történelmi elemzés közötti viszonyra. Marx A politikai gazdaságtan bírálatához c. művéről, illetve az abban alkalmazott elemzések logikai módszereiről írva Engels a következőket állapította meg:

„Így tehát a logikai tárgyalás volt az egyedüli helyes. Ez azonban valójában nem más, mint a történelmi tárgyalás, csak a történelmi forma és a zavaró véletlenek kiküszöbölésével. A gondolatmenetnek ugyanazzal kell kezdődnie, amivel a történelem kezdődik; további menete sem lesz egyéb, mint a történelmi folyamat tükörképe, elvont és elméletileg következetes formában, helyesbített tükörkép, de a helyesbítés olyan törvények szerint történik, melyeket maga a történelem tényleges menete szolgáltat, amennyiben minden mozzanat teljes érettségének, teljes mintaszerűségének fejlődési pontján vehető szemügyre."

Az elvont-elméleti ciklus bevezető témája: A marxizmus mint a forradalom forradalmi elmélete. E téma tanulmányozását megkönnyíti az előző, konkrét-történelmi ciklus kérdéseinek feldolgozása. Ez már valójában szintézise az egész előző ciklusnak (mivel abban már bemutattuk a forradalmi elmélet fejlődését a forradalmi gyakorlatban, és a forradalmi gyakorlat fejlődését a forradalmi elmélet révén), amely voltaképpen bevezetője ennek a ciklusnak.

A témák a továbbiakban saját belső logikájuk szerint követik egymást, összhangban a marxizmus elsajátításának értelmével (s ez egyben nyomon követi Marx gondolati fejlődését is). Valójában ez a marxizmusnak az a három szintje, amiről már szóltunk: a filozófia, a gazdaságpolitika és a szocialista forradalom szűkebb értelemben vett elmélete.

A harmadik ciklus, melyben a *modern marxizmus* témáit és problémáit tárgyaljuk, elméleti-módszertani szempontból az első két ciklus sajátságos szintézisét képezi. A modern marxizmus kérdéskörét ugyanis konkrét-történelmi és elvont-elméleti síkon egyaránt meg kell tárgyalnunk.

A „modern marxizmus" fogalma alatt e sorok írója azokat a marxista eszméket érti, amelyek az októberi forradalom, e történelmi esemény után indultak fejlődésnek, vagyis amelyek ebben az új történelmi korszakban, a társadalmi forradalmak korszakában fejlődtek ki. Elméleti síkon ez a korszak magával hozta a marxizmus életrekeltésének problémáit.

Időbelileg tehát valamivel több mint fél évszázadról van szó, amely azonban roppant gazdag a munkásmozgalmi eseményekben, s amelyben nagyon sok áttörés és konfrontáció alakult ki a marxista gondolkodás-

ban. Természetes, hogy ez a ciklus csupán a részét ölelheti fel ennek az eszmegazdagságnak, csak azt, ami a legértékesebbnek tűnik. Ebben is a súlypontot a II. világháború utáni eseményekre kell helyeznünk.

Amikor a modern marxizmusról van szó, mindenekelőtt a modern marxizmus tanulmányozásának kérdése merül fel, mert ez jóformán csak a munkásmozgalmat és a forradalmi elméletet érintő események *merő felsorolására* szorítkozhat – ahogyan ezt általánosságban állítják néha. Szerintünk nem erről van szó. A modern marxizmus témáinak ciklusára a marxizmus alapjainak programjában egészen más, igen nyomós okokból van szükség.

Nagyon is jól ismert és történelmileg többszörösen is bizonyított az az igazság, hogy a szocialista forradalom nem képezheti behozatal tárgyát. Ez többek között azt is jelenti, hogy egy szocialista forradalom csak akkor lehet sikeres, ha önnön tapasztalataink és ismereteink alapján jön létre és valósul meg. De talán a másik tézist sem hangsúlyoztuk még eléggé: nem volt és nincs olyan forradalmi munkásmozgalom, amely kizárólag a saját tapasztalatain alapul. Minden szocialista forradalom létrejöttében szerepet játszik az egész munkásmozgalom elméleti hagyatéka, s mindegyik úgy fejlődik, hogy saját tapasztalataival kölcsönösen hat egymásra.

Érdemes erre a tételre nagyobb figyelmet fordítanunk. Létezik magában a forradalmi folyamatban valami, ami előfeltétele lehet a forradalom deformálódásának, illetve felszámolásának – bármennyire paradoxálisan is hangzik ez.

Éppen mert autentikus alkotó cselekvést és folyamatot képez, a forradalom mindig sajátos, megismételhetetlen, önmagáért való, s mint ilyen elfogult, bizonyos értelemben részrehajló. A maga általános forradalmi lényegét csakis konkrét-történelmi körülmények és sajátosságok között, konkrét-történelmi formában és utakon fejezi ki és valósítja meg, ami magán viseli nemzeti jegyeit a munkásosztálynak, amely a forradalmat megvalósítja, illetve az országnak, amelyben a forradalom lezajlik. Ilyen értelemben minden szocialista forradalom nemzeti jellegű, s így a nemzeti jelleg minden forradalmi stratégiában és gyakorlatban az osztályjellegből következik. A nemzeti jelleg tehát összetevő részét alkotja minden szocialista forradalom konkrét-történelmi individualitásának.

A forradalmaknak ebben a történelmi individualitásában és elfogultságában rejlik a forradalmi eszmék dogmatizálódásának lehetősége és irányzata, ami viszont egyik első előfeltételét adja a forradalom deformálódásának. Minden forradalom óhatatlanul kifejezi a múlt korlátait, melyben előkészítették, és a jelent, amelyet változtat, tehát a konkrét-történelmi helyzetek korlátait (a „magánvaló" és a „magáért való" osztály fejletlenségét, az élcsapat, a termelőerők helyzetét stb.), és külön az adott fejlő-

dési szakasz szükségszerű korlátait. A dogmatizmus viszont elméleti kifejezést ad ezeknek a korlátoknak, konzerválja őket, s ezáltal először is megakadályozza a forradalmi eszmék fejlődését, majd pedig, végül is megfosztja őket foradalmi lényegüktől.

Ennek a dogmatizmusnak a veszélye annál nagyobb, mert a forradalom nemcsak a bírálat döntő fontosságú képességét hordozza magában, ami forradalmivá teszi, hanem (természetszerűen) az önhittséget is (az is részét képezi individualitásának, autentikusságának), ami annál nagyobb, mennél sikeresebb a forradalom menete. És ez az önhittség könnyen háttérbe szoríthatja a forradalmi bírálat képességét. Ez annál érthetőbb, mivel az ellentmondásos foradalmi folyamatban olyan erők is kialakulnak, amelyeknek érdekében áll a forradalom kritikai képességének visszaszorítása. Ezzel a veszéllyel a jugoszláv forradalom is szembekerült már.

Hol a megoldás, amikor az elméletről van szó?

Nyilvánvaló, hogy ezt illetően is fel kell használnunk más forradalmak tapasztalatait, olyan forradalmi harcokét, amelyek más országokban zajlottak le. Marx eszméi és az egyes forradalmi mozgalmak elméleti szintre emelt tapasztalatai minden forradalom számára az elkerülhetetlen bírálatot jelentik. E bírálat nélkül nem kerülhető ki egy adott forradalom eszméinek dogmatizálódása, s ezzel együtt az elmélet és a gyakorlat korlátok közé szorítása. Valójában a forradalmak, azoknak egész gyakorlata és elmélete, mindig kölcsönösen bírálják egymást, és e bírálatok révén fejlődnek tovább. Ez is Marxnak azt a tételét igazolja, hogy a kommunizmus mint kommunista mozgalom, a forradalom – csak mint világfolyamat létezhet.

Ilyenformán minden forradalom, ha valóban az, nem csupán individuális, és mint olyan, nemzeti jellegű, hanem ugyanakkor nemzetközi jellegű is. Része a kapitalizmus szocializmussá való átalakulása általános forradalmi folyamatának. Ha tehát meg akarja akadályozni eszméinek dogmatizálódását, és ezzel együtt saját deformálódását, a forradalomnak okulnia kell mások tapasztalatain. Ez az okulás azonban természetesen nem a konkrét formák és megoldások átvételét jelenti.

A konkrét formák és megoldások különben is csak felismerhetők, de meg nem ismerhetők; ami megismerhető, az mindig általános. De minden konkrét forradalmi megoldás új elemét, új vonatkozását alakítja ki és hordozza magában az általánosnak. Erről van szó.

Végezetül a negyedik ciklus, a *Jugoszláv szocialista fejlődés* témaköre felöleli a háború előtti munkásmozgalom, a népfelszabadító háború és a három évtizedes szocialista építés tapasztalatainak elméleti összegezését és annak fejlődését.

*

10. A marxista továbbképzésnek ez a módja egyáltalán nem könnyű feladat. Ezzel már maga Marx is tisztában volt.

A *Tőke* francia kiadásának előszavában Marx kiemeli, hogy a könyv első fejezeteinek áttanulmányozása egész biztosan nehéz feladat elé állítja az olvasókat. Ennélfogva „a francia közönség, amely mindig türelmetlenül várja a végső következtetést és mohón vágyik megismerni az általános elvek összefüggését az őt közvetlenül érdeklő kérdésekkel, elkedvetlenedik, mert nem kapja meg egyszerre az egészet." De ehhez mindjárt a következőket is hozzáfűzi: „Ez ellen a hátrány ellen nem tehetek egyebet, mint hogy előre figyelmeztetem és előkészítem rá az igazságot kereső olvasót. A tudományhoz nem visz széles országút, s csak azok remélhetik, hogy napsütötte ormait elérik, akik nem riadnak vissza attól, hogy meredek ösvényeinek megmászása fáradságos."

Az első kiadás előszavában szövegének érthetőségéről szólva, Marx kiemeli: „Persze olyan olvasót tételezek fel, aki valami újat akar tanulni, tehát maga is gondolkodni akar".

Ebben van a lényeg. A marxizmus csak azok számára megközelíthető, akiknek maguknak is ez a vágya, akik hajlandók a megfelelő szellemi erőfeszítésre, s akik szabad idejüket is feláldozzák érte. A legfőbb motívumokat ehhez mégis természetesen csak a gyakorlat adhatja meg. De döntő szerepe van ebben a Kommunista Szövetségnek is, amelynek szüntelenül a marxizmus iránti érdeklődés fokozásán kell fáradoznia, ezt egyszerűen propagálnia kell.

Ugyanakkor maga a marxizmus is propagandája, de ellenpropagandája is lehet önmagának. Ha megköveteljük, hogy az emberek gondolkozzanak, a marxizmust pedig valóban csak gondolkodás útján lehet megérteni és magunkévá tenni (nem pedig valamilyen szólamok, kész receptek, tézisek bemagolásával), akkor azt mondhatjuk, hogy a dogmatikus és pozitivista irányvételű marxizmus, az a marxizmus, amely csak az időszerű politikai álláspontok leírásával, jobbik esetben magyarázásával, a társadalmi valóság fenomenológiájával foglalkozik, az a marxizmus, amelynek nincs meg a maga megfelelő kritikai, forradalmi hozzáállása, s amelyik nem képes birokra kelni korunk égető kérdéseivel, mindenekelőtt a társadalom szocialista átalakításának sorsdöntő feladataival, az ilyen marxizmus csak ellenpropagandája az igazi marxizmusnak, s az ismeretek, amiket nyújthat, rendkívül kétes értékűek.

Végül emlékezzünk arra is, hogy amikor Marx a *Tőke* olvashatóságáról és érthetőségéről írt, a munkásokra gondolt. A második kiadás előszavában elégedetten állapította meg: „Az a megértés, amellyel a Tőkét rövid idő alatt a német munkásosztály széles köreiben fogadták, munkám legszebb jutalma."

Ha a munkások már Marx idejében olyan nehéz feladatra vállalkoz-

hattak, mint a *Tőke* olvasása, ha a proletáralakulatok harcosai a háború alatt tanulmányozni tudták Marx és Lenin elméletét, akkor ma sem lehet okunk elállni attól a követelménytől, hogy a kommunisták és a munkások, kiváltképpen a fiatalok megismerjék a marxizmust. A kellő társadalmi-politikai feltételek adva vannak hozzá. Létre kell hozni az egyéb feltételeket is, és meg kell kezdeni a munkát.

Naše teme, 1975. 5. szám

CSEH KÁROLY MUNKÁSTUDÓSÍTÁSAIBÓL

ÁMEN

(Adai munkáslevelezőnktől)

A Burzsoá jószívűségről és felebaráti szeretetről hozott a posta hírt, amely érdemes arra, hogy az összmunkásság előtt megemlítsük, hogy okuljanak belőle, és higyjék el már egyszer, hogy a falusi burzsuj nem is olyan kegyetlen, mint a városi. Higyjék el már egyszer nekik azt, amit egyetlen alkalomkor – természetesen akkor, amikor arra szükség van –, sem mulasztanak el hangoztatni, hogy ők így meg úgy, szívükön viselik a munkásság érdekeit – arról meg nem tehetnek, hogy a munkás érdeke olyan nagyon nehéz s nagyon megnyomja a szívüket, ugyannyira, hogy a helyéről is kimozdul, és kívül van, nyitható is, meg csukható is, s mint egy rendes szívnek kell lenni, rekeszekre van osztva, és hogy ezen rekeszek labirintusában foglalod el a legfájdalmasabb részt, mert mihelyt rólad van szó, mindjárt égető fájdalom hasogatja ezen nemes – kívül levő, nyitható meg csukható rekeszek labirintusával rendelkező szívet – ezt te, tudatlan, buta munkás nem érzed! – mert hogyan is tudnád megérezni azt, hogy mennyi álmatlan éjszaka és töprengésben eltöltött óra keserves munkájába került a te nehéz érdekedet áttanulmányozása és akkénti elrendezése, mint ahogy Dragin Rado adai szegény többszörös földbirtokos „úr" is elrendezte.

Azt sem veszitek figyelembe, hogy ő jó keresztény és mindenben Krisztus tanítása szerint jár el, s ti zúgolódtok, hogy a kukorica kapálásért csak üres levest kaptatok enni, lám ő, mint jó keresztény nem felejtette el, hogy Krisztus is az ő tanítványainak, vagyis munkásainak, amikor vacsorára invitálja őket, csak kenyeret, meg bort adott, hát még mindig nem látjátok a keresztény jó szívet benne, aki szintén Krisztus kővetője, de

túltett a mesteren, mert jószívű, mert a kenyér mellé még levest is adott, de valahogy zavar ne álljon be abban a bizonyos nyitható és csukható fene jószág egyensúlyában – csak a sót felejtette ki belőle –, és hogy az ő szavaival éljek, mert ez is csak a jó szívre vall, „nem is jó melegben sós ételt enni, mert sok vizet kell inni és hordani", s evvel is csak az amúgyis fáradt munkást akarja kímélni. Látjátok munkástestvéreim, ez a krisztusi szeretet így gondoskodik felebarátainkról, hogy ahol csak lehetséges, meg akarja őket kímélni; nem szabad őket soha felesleges munkával zaklatni, hisz amúgyis nagyon terhes az élet, hanem ahol csak lehetséges, kellemessé kell azt tenni, mint ahogy Krisztus hű követője, Dragin Rado földbirtokos úr is tette akkor, amikor éjjeli szállásról is gondoskodott az ő felebarátainak, kellemes parfümillattal tetszetőssé tett szobát ajánlott fel nekik és bocsájtott rendelkezésükre. Az már megint nem az ő jó szíve terhére írandó, hogy a munkásságnak nem felelt meg az a szoba, amely pár nappal azelőtt kétszáz-háromszáz szárnyas állatnak megfelelt, na és az, hogy e kellemes szoba helyett a munkások inkább választották a csillagokkal kivert égszínkék szobát – na de meg is lett az eredmény, mind megnáthásodtak – és így még egy kis patikára is kellett keresniük.

Ugye most már belátjátok, mennyi munkát ad egy érző szívű embernek az, hogy ezt így elrendezze, hogy zavar ne történjen abban a bizonyos fene jószágban – amelyik nyitható, csukható meg sok-sok rekesszel rendelkezik, mert ő és ők nagyon lágyszívű emberek, és a lágyságuk nem tud elviselni semmi fájdalmat, nem szeretik, ha fáj az a kis fene jószág.

Így most megismertettük veletek ezt a jóságtól folyton csöpögő szívet, ismertessétek meg mindenkivel, mert ezzel csak jót fogtok tenni, mert minél többen leszünk, akik így tisztába jövünk, annál hamarabb jön el a mi országunk. Ámen!

Szervezett munkás, 1927. június 19.

MENTIK A FALUT

– Adai parasztlevelezőnktől –

Van egy magát „népbarátnak" feltoló fércmű – hetilap – amelynek a neve: „Munka". Hogy mennyire a tőke és a farizeuskodó papság szája íze szeribt ír ez a burzsoá lapocska, bizonyítja július 17-i számának vezércikke. Az író állítólag a falu népe közt él és figyeli, hogy a nép teljesen beleesett a nyugati államokban elharapódzott „romboló szellem"-be. Erősen kitör az ellen, hogy a a falusi parasztság igényei megváltoztak, kevesebb munkával jobban szeretne élni, s hogy felfordul a megváltoz-

tatott igények miatt a „békés" élet egyensúlya, és hogy mennyi falun a vadházasság.

Szerinte ezen eltolódás egyik főoka a katonáskodás, amit a cikkíró katonadalokból nagybölcsen meg is állapít (Boldog ember lehet a cikkíró úr, mert csak katonadalokból ismeri a burzsoá rendszer katonaéletét). Megállapítja ez a „páratlan" cikkíró, hogy a földtúró proletárfiúk igénye a katonáéknál nő meg. Idejük letöltése után pedig a városból a faluba kívánják az ottani életet: a sár nélküli gyalogjárót, a mozit, a színházat, és hogy a hazatérő fiúk ébresztik fel az egyszerű falusi lányokban a városi és erkölcstelen élet utáni vágyakozást. Emelt hangon rimánkodik a rosszakaratú cikkíró a falvak életének irányítóihoz, hogy sürgősen avatkozzanak be, mert máskülönben felfordul a megszokott háborítatlan életrend. E feltolakodott népbarát számára, nékem mint a föld fiának, van egy kis mondanivalóm. Hát én és a többi paraszttestvéreim nagyon megértjük aggodalmát. Azt a rettegő aggodalmat, ami nem is a mi „erkölcstelen" falusi életünkért remeg, hanem azért, mert a feketelelkű cikkíró fél, hogy a parasztság igényeivel nő a követelése is, ami pedig nagy baj ám! Nagy baj, mert ezen követelés kielégítése csak a tőke és birtok hátrányára történhet. Ennek az eshetőségét látja – a valószínűleg jól szituált – cikkíró úr abban, hogy a parasztfiú különbséget tesz a herék kényelmes, dorbézoló élete és a maga örökké robotos, mégis nyomorgó élete között. Följajdul a cikkíró úr és apellál a falvak vezetőihez a jobb élet utáni törekvés megnyilvánulása ellen. Nyíltan segítséget is kér a burzsoá bérencektől ez a tőkés lakáj, hogy tovább is igavonó barmai legyünk a falu telhetetlen tőkéjének.

Sok a vadházasság a falun? Ja igen! Mi nem tehetjük azt, amit megtehet a burzsoázia. Ő pénzével megvásárolja a vallást, a házasságot pedig piszkos üzletté süllyeszti, amit a papok szépen helyben is hagynak. De ha miközülünk valaki a nehéz megélhetés miatt elválik, vagy burzsoá és pállottszájú ficsurkák csábítása miatt egy proletár nő elbukik, már bűn. De bűn az is, ha valaki a természet rendje szerint keres élettársat.

Az egész cikkből kilóg az a bizonyos lóláb, amely a fájdalmat és idegességet is előidézte az ön elpetyhült agyában, mert látja, hogy a falusi parasztság is el akarja érni azokat a föltételeket amelyek a legminimálisabb megélhetést biztosítják. Arról azonban nem tetszik már írni a cikkíró úrnak, hogy hogyan lehetne a munkást, földmunkást és kisparasztságot megnyomorító adót beszüntetni. Pedig erről nagyon sokat lehetne ám írni egy „nép közül" való cikkírónak is. Persze, ezt nem teszi, mert ön is azok közül való, akiknek érdekeivel ez ellenkezik. Arról meg már abszolute nem érdemes az ön „népbaráti" szempontjából írni, hogy a tőkés rendszer árfelhajtó és vámpolitikájával kiveszik a falatot a verej-

tékező tömeg szájából és rongyokba öltöztetik. Dehát ez ön szerint természetes hisz így megakadályozható a tömeg igényeinek fejlődése. „Köszöntjük a jóakaratát, népbarát úr!" De így nem lehet megmenteni a falut. És ha falut akar menteni, akkor jobban forgassa megfizetett tollát és többet ábrándozzon a katonadalokon.

Látjátok, ti földet túró páriák, a burzsoák és bérendeik kezdik észrevenni, hogy ti is tudatában vagytok emberi voltotoknak. Éppen ezt a fölébredés-tudatot akarják hatósági erőszakkal visszanyomni az öntudatlanság mocsarába. Ti emelt fővel kiáltsátok: Élni akarunk! – és ki is fogjuk vívni erre a jogot, a „jóakaratú népbarátok támogatása" nélkül is. Dolgozóké legyen az élet! Nyújtsa egymásnak dologtól kérges tenyerét a földmunkás és a kisparaszt, mert érdekei azonosak. Ti kis parasztok, ne higgyétek, hogy a pár lánc földecske, amelyen rabszolgamódra dolgoztok, a tiétek. Nem, mert mindent, még kiaszott izmaitok tőkéjének kamatos kamatját is elrabolják tőletek adó alakjában. Titeket a tőkések csak azért nem söpörnek még el, mert szükségük van rátok a nincstelen falu földmunkásai ellen. Ezt lássátok már meg egyszer, hogy eltünjön a látszólagos ellentét, és összefogva iparkodjatok a tőke hiénáinak nyakára lépni. Közös az érdek, közös a cél: felszabadulás az adóteher és a tőkésosztály nyomása alól, közös a felszabadulás eszköze is: a földmunkásság és parasztság osztálytudatos szakszervezete.

Szervezett munkás, 1927. augusztus 7.

ÚJABB TÁMADÁS A „FÜGGETLENEK" ELLEN

(Adai munkáslevelezőnktől)

Azok a gazdasági és politikai harcok, melyeket Európa-szerte vívott és vív a tőkések osztálya a jogait és az életet követelő munkássággal szemben, nagyon galád, gonosz, embertelen módszerrel folytak az uralkodó osztályok részéről. Ismerjük jól a burzsoázia harci eszközeit, melyekben nem válogatós, ha arról van szó, hogy becstelen, mások vérén nőtt profitját védje.

De talán a legszomorúbb az egész élethalálküzdelemben, amikor azt látjuk, hogy a munkások egy részénél tapasztalt tudatlanságot, megalkuvásra való készséget játsza ki az önvédelmi harcot folytató független szervezetek ellen.

A jugoszláviai munkások független szervezetét éppen az hozta létre, hogy a hatalom a brutális támadásával megbénított munkásságot a lepénzelt és állásokkal megvesztegetett úgynevezett professzionalista munkás-

vezérek segítségével mindenáron be akarta terelni a tőkések aklába. Ezek pedig szociálpatrióta, szcoiáldemokrata, keresztényszocialista stb. cégérek alatt gyűjtögették össze a rendőrkarddal, csendőrszuronnyal szétvert munkáshadat, hogy oly szervezetekbe tömörítsék, melyek a munkásság osztályharcos törekvéseinek élét veszik.

Szerencsére az öntudatos, képzett munkások rögtön észrevették, hogy e hatósági védelem alatt folyó szervezkedés mit rejt magában, s nemcsak hogy nem ültek föl a csábító ígéreteknek és hazug jelszavaknak, hanem gazdasági helyzetük, szabadságuk és testi épségük veszélyeztetése árán is lelkesen végezték a felvilágosító munkát, mely ezekről a leplet lerántotta, és így jöttek létre, mint az igazi osztályharcos munkáspolitika folytatását jelentő szervezetek, a független földmunkásszakszervezetek, melyek egy-két év alatt maguk körébe szervezték a munkásság zömét, hogy a sárga és fekete szervezetek vezérei egyszer csak azt vették észre: egyedül maradtak.

Ekkor új módszerhez fordult a burzsoázia: az egységes, így a gazdasági harcban jelentős erőt képviselő munkásszervezeteket megbontani, a munkást a munkással törni le. Addig gyúrták az amúgyis nehéz életviszonyokkal nyomorított munkások tudatlanabb, megalkuvásra kész elemeit, hogy végre sikerült ezeket az anyaszervezetekből kiráncigálni, s velük megalakították hamis cégér alatt az ellenmunkásszervezetet.

Ez bizony súlyos csapás volt a munkásságra. Az amúgyis folyton romló gazdasági helyzet mind nehezebb feladatok elé állította szervezeteinket, úgyhogy csak nagy áldozatok árán bírta a tőkések elleni harcot folytatni, s ekkor érte a kivált részéről naponként az újabb hátbatámadás.

A burzsujok és az állam védelme alatt megszervezett Egyesültek és szociálpatrióták a Függetlenek minden megmozdulását a rágalom és gyalázkodás fegyvereivel támadták orvul.

Ma már világos a helyzet. A munkásság mindennap világosabban látja osztályhelyzetét és feladatát, ma már az Egyesültek szervezetei is mindinkább balra tolódnak. Ez nagy veszedelmet jelent a tőkésekre, új bomlasztó csóvát vetnek a munkásság már-már egyesülő táborába: A munkásintézmények, az egyesületi házak tűzcsóváját. Az Egyesületnek burzsuj szelleme harcot indít az elhagyott, elárult anyaegyesület vagyonáért, hogy új összeütközési anyagot, új tűzcsóvát dobjon a munkásság közé.

Szervezett munkás 1927. december 11.

Szemle

Milodánovics Mária

SZEKERES LÁSZLÓ: SZABADKAI HELYNEVEK HELYTÖRTÉNETI KÉZIKÖNYV

Szabadka, „Életjel" könyvek, 1975. XII.

A könyv ízléses külalakban, találó keretben, ötletes megoldású fedőlappal jelent meg 1975 decemberében az „Életjel" könyvek sorozatában. Több mint százoldalas, noha a gyűjtés anyaga lényegesen kevesebb, összesen hatvan oldalt tesz ki, amelyben a szerző feldolgozza az 1919 előtt keletkezett szabadkai vonatkozású helyneveket, és felöleli az akkori Szabadkához tartozó környező települések anyagát. Majd háromszáz elnevezés legjellemzőbb adatait találjuk meg az elsősorban népszerűnek és csak részben mondható tudományos munkában, de mindenesetre eddig nagyon hiányolt és nagyon szükséges gyűjtésben.

A szerzőt nagy szándék és a cél vezérli, hogy napjainkban, amikor minden tudomány ág szinte csodával határos eredményeket mutat fel, a történelem s a rokon tudományok eredményeit régészeti munkájára és különleges érdeklődésére támaszkodva igyekszik közelálló tények: helyneveink feldolgozásával igazolni. Ezt mindenki számára érthető módon és nyelven fogalmazza meg, ezáltal pedig olyan közel hozza a könyv anyagát, mintha azzal valójában már régtől fogva mindannyian tisztában lennénk s csak „véletlenül nem kerül nyelvünk hegyére" az adott név vagy elnevezés. Agina bara neve, igaz, nem annyira ismert, mint például a Bajnát, Bajai temető, Barátok tere, Fűzfás, Gát és Gombkötő utca, de nagyon sok közülük ma is gyakran elő-előtűnik régies, de állandóan használt és azóta is „forgalomban" levő elnevezésével. Lényeges különbséget kell tennünk azonban a feldolgozott anyag természetét illetően.

Az első csoportot képezik azok az elnevezések, amelyek ásatások azaz régészeti munka alapján feltárt területekről, leletek vagy archeológiai szakmunkák adatai alapján kerültek a gyűjteménybe. A másik csoportot alkotják azok a helynevek, amelyeket a szerző más forrásművek anyagából gyűjtött, legnagyobbrészt Iványi István monográfiájából és Bács—Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtárából, továbbá a Szabadkai

Történelmi Levéltár térképgyűjteményének, levéltári anyagából (!?) kisebb mennyiségben pedig a régebbi történetírók munkáiból, valamint Szöllősi Gyula: A Palicsi-tó elhalása és felújítása (1973) c. munkájából, néhányat a külföldi térképmásolatokból, két esetben a Glasnik srpskog geografskog društva c. folyóiratban megjelent munkákból, egy-egy esetben pedig az Üzenetben, Subotičke novineban, illetve a „Bácskai ellenőr" 1881./3. számában megjelent munkák anyagából gyűjtött.

Az első csoportban feldolgozott anyagrészt, amelyet a régészeti szakmunkák alapján begyűjtött adatok képezik, a szerző sokkal jobban feldolgozza, mint a másik csoport anyagát. Az adatok feldolgozása alaposabb, indokoltabb, a helynevek változásait jobban végigkísérik, állításait több adattal támasztja alá, ismereteinket elmélyíti. Egyszóval ez a rész *tudományos* igénnyel készült. Szép példák a gimnáziummal, barátok templomával, Csantavérrel, a Kakas-iskolával, a kálváriával, Kelebiával stb. kapcsolatos hivatkozások, ezek tudományosan alátámasztott és magyarázott nevek.

A másik rész anyagának eredete és feldolgozása nem ilyen egységes. A helynevek eredete és magyarázatában nem vagy ritkán támaszkodik forrásművekre a szerző, néha pedig téves forrásműre hivatkozik. Néhány esetben fogalomzavarral küzd vagy nem történelmi hitelességű adatokkal szolgál, alaptalan állításokba bocsátkozik. Például a Baltsek-dűlő esetében Bachó János főispánra hivatkozik a szerző. Az igaz, hogy Bachó itt – a megyében – főispán volt, de azért állt jogában az említett lépések megtétele, mert szabadkai királyi biztossá nevezték ki, s nem a főispánság révén volt erre hivatott. Ugyanez az eset a Bosnyácski hát elnevezésnél és még néhány adatnál, amelyek szintén a királyi biztosok hatáskörének tisztázatlanságából erednek. A Babina Greda esetében a másik elnevezés nem Banja Gerenda, hanem Banja Gerend a Levéltárban őrzött 114. számú térkép adata alapján, a Bozina hanta név esetében azt állítja a szerző, hogy „ezen a helyen bizonyosan hantház állt egy halmon, amelyet valamilyen Boza emelhetett." Ezt a pontatlan magyarázatot maga a szerző sem állítja határozottan, mert nem forrásmunka alapján kapta az adatot, következtetni pedig csakis hiteles adatok alapján lehetséges. A Buckai szőlők kapcsán említett progon, illetve a még más esetekben is jelentkező progon elnvezésnél nem lehet tudni, melyik progonról van szó tulajdonképpen, mert a szerző egy progont említ és ismer, mi régi szabadkaiak viszont minden szőlőterületen (Bajai, Buckai, Majsai szőlőben stb.) legalább három-négyet, mivel ez az általánosan használt neve minden főbb, szőlő-átszelő útnak és nem egy megkülönböztető név, mint az író mondja. A Czitritziánus kútja elnevezés szintén nem Ulmer Gáspár levéltáros véleménye alapján azonosult a Citera halommal, sőt a térképek adatai alapján az semmi esetre sem azonosítható azzal. Az itt felsorolt névadatok

egyáltalán nincsenek alátámasztva hiteles tényekkel. Csantavérrel kapcsolatban az adatokat szépen feldolgozza, csakhogy az első bekezdés akkor lenne hiteles, ha azt is elfogadható forrásmunkára való hivatkozással egészítette volna ki. Ugyanígy elemezhetnénk vegig a könyv anyagának másik felét is, a Rogina bara elnevezéstől kezdve, amelyet hivatalosan Rogabarának is neveztek, ezért az adat elég hiányos, vagy a Radanováci erdő elnevezés, a szerző szerint Hajdújárási erdő elnevezéssel azonosult. Ez nem helyes állítás, mert a Radanováci és Hajdújárási erdő külön fogalom. Ezt a múlt század végétől napjainkig készült, csak a szerző által nem ismert térképek bizonyítják.

Nagyobb fogyatékossága a könyvnek, hogy következtetésekbe bocsátkozik anélkül, hogy részletesen és alaposan feldolgozta volna a Történelmi Levéltár térképgyűjteményének gazdag, szép és erre a célra kivételes értékű anyagát, illetve hogy ezt csak részben tette meg. Összesen talán tíz kéziratos térképet dolgozott fel a majd 400 részletes térkép közül, és nem vette tekintetbe, hogy a gyűjteményen kívül is sok olyan – tökéletesen használható térkép van, amelyen hasonló adatok tömegét nyújtja. Mivel a szerző kevés idővel rendelkezett még egy fontos dolgot kell tisztázni. A Történelmi Levéltárban őrzött összes iratanyagra vonatkozóan nem áll a szerző állítása, amely szerint: „az intézmény régebbi anyaga csak most van feldolgozás alatt, s ezért tudta csak a fellelhető térképállagot tanulmányozni." A levéltári anyag már 30 éve állandóan feldolgozás alatt van, csakhogy a munka folyamata, az ún. *„rendezés"* huzamosabb időt igényel. Azt az anyagot, amelyet egyszer rendeztek, nem igen tekinthető véglegesen rendezettnek. Többnyire évekig tartó munka eredménye egy újabb átrendezés, amelyet utólagos részletek feltárása igényel. Ezenkívül állandó leltározás, részletes ismertetők kidolgozása van folyamatban, szigorúan tudományos anyag-feldolgozási módszerekkel. Az ismertetők pontos fordítása, pontos lefordítása, kivonatos kivonatának elkészítése is hosszantartó folyamat, tehát az anyag rendezése nem befejezett munka. Ebből kifolyólag a szerző állítása alapján a könyv olvasói téves képet nyernek a Történelmi Levéltár munkájáról és *szakmailag képzett, tudományos munkát végző dolgozóiról.* A levéltári anyag jellege különleges, társadalmi értéke és rendeltetése kivételes és milliárdokban ki nem fejezhető. A levéltári hálózat munkája rendezett és megszervezett; rengeteg időt, fáradságot és tudást kívánó, kivételes rendeltetésű feladatok megoldásának összessége, amely kiválóan képzett és társadalmi felelősségüket különösen átérző szakembereket igényel és a társadalmi szerződések aláírásával minden tekintetben a múzeumok, egyetemek és más tudományos intézmények jellegével bír.

Úgy gondolom, a Szabadkai Történelmi Levéltárban feldolgozott anyag alapján, sokkal jobb és alaposabban kikutatott, történelmileg hite-

lesebb munkát lehet és kell készíteni, nagyobb figyelemmel és időbefektetéssel, ahelyett, hogy ötletszerűen készüljenek kézikönyvek, amelyek csak részben hűek a tényekhez, mint ez a „Szabadkai helynevek" esetében is történt.

Munkájában a szerző nem elég következetes, említést tesz pl. a gázgyárról, ugyanakkor nem említi a többi hasonló jelentőségű és tevékenységű intézményt; beszél a főtérről, de nem hangsúlyozza annak jelentőségét (pedig százezres lakosú város vagyunk), adatot ad a Gombkötő utcáról, ugyanakkor nem említi a többi régi elnevezésű utcákat (Szádecki, Rudics utca stb), amelyek közül talán néhány még 1918 előtti, és amelyek ma is használatosak.

Még egy tény: szláv és magyarlakta területen élünk, ami legjobban épp e kényelvűségben tükröződik. Talán jobban ki kellett volna használnia a szerzőnek itt is a lehetőségeket, annál is inkább, mert TERÜLETI VONATKOZÁSÚ könyvről van szó, s mivel értékes adatokat nyújthatott volna városunk és környékünk népének kivételesen gazdag helynévanyagáról és annak jellegzetességéről, a két nyelv egymásra hatásának megnyilvánulásáról, főként ha olyan helynevekről van szó, amelyeket mindkét nyelven használtak és használnak ma is.

A munka kisebb hiányosságai közé tartozik, hogy a szépen feldolgozott archeológiai adatok alapján gyűjtött elnevezéseknél talán túlságosan kiütközik a szerző régész volta – évezredek és nem évtizedek távlatából szemlél. Az ilyen vonatkozású adatait tudományosan dolgozta fel, de itt sem következetes. Illetve a régmúltig (100—150 év előttig) kikutatott adatokkal szolgál, ám további sorsuk ismeretlen marad, mint például Ludas esetében is. 1335-től csak 1779-ig ismerteti a feltárt adatokat a szerző tudásunk bővítéséhez. Az azután történt eseményeket nem említi az író, viszont azt is nehezen tudjuk feltételezni, hogy az utóbbi 150 év alatt egyetlen érdemesebb és nagyobb változás sem történt Ludas település életében, nevének fejlődésében, ezek vonatkozásaiban.

Másrészt még egy apróság: ha Palics említésekor következetesen Palicsi-tóról beszél a szerző, úgy a Ludas említésekor Ludasi-tóról kellene írni, ő pedig következetesen Ludas-tónak használja az elnevezést.

Az anyag további gyűjtése folyamán figyelembe kellene vennie a levéltár kéziratos térképeinek többi részét is, mert rengeteg adatot szolgáltatnak, mint: Antunovics progon, Akasztófahegy, (Galgenberg), Alsószöllők, Alsó és Felső Kelebia, Alsó és Felső Csikeria, Alsó rét, Ártér, Baranyi sömléki városi szántóföldek, Bács—Vaskút, Belesovic puszta, Baskút (Nagyfény), Bácsborista sor, Balancos tisztás, Bácskai Krivaja, Béka-föld, Barom-járás, Borczak, Bogárzó, Bogaras, Bara, Benyúló (Emusity puszta), Buzsi csárda, Begovacs, Bácsmadaras, Ciganjeva ćoša, Csaikás-sor, Csorva, Belső-Csorva, Csorda-út, Csengetyűs csárda, Csoko-

nai tér, Dusanovó, Duboka (Tompai rész), Dadina ćoša, Dolni rit, Demer kapu (Györgyéni puszta), Duboka völgy, Donji Grad (mint Novo Selo), Ekenda, Első vető, Emuzsits puszta, Funchky-puszta, Fekete halom, Füzes (a Hingánál), Felső rét, Fehér halom, Gabrics, Grsics-járás, Gornji rit, Gorni duzs, Gyurgyini lápok, Honkó-telep, Három-halom, Hajdú-járás, Homoki, Hosszú dűlő, Járas-halom, Kutas puszta, Kukutyin, Kosztik (Sárgaárok), Kanizsa, Kapitány-rét, Kis rét, Keresztes halom, Kis halomi tó, Király tó, Koza domb, Kettős halom, Kukurik, Kanász-zsombék, Kenderi erdő, Kossuth-falva, Kis-Horgos, Kocskás, (Koczkás) Katymarac, Kurva domb, Kobino selo, Kisvörösegyháza, Közép-dűlő, Külső-járás, Kis-járás, Kálvária-Csantavérnél, Külső-közép-járás, Kis-Tompai szöllők, Kőhalom, Kisülés, Kőrösoldal, Karkatur, Kaponyai csárda, Látó-bara, Liba-járás, Likas, Nagy homok erdő, Novi Grad, Négyes-járás, Nagy major, Négyesi domb, Nyári völgy, Nagy határ, Nagy rét, Nosza, Nagy kaszáló, Napkeleti ugarok, Nagy liget, Nagy Bogárzó, Nagy sziget, Majori völgy, Mária-Valéria közkórház, Magyari erdő, Makan (Mokány) volgy, Mlakai kaszáló, Moholyi járás, Mlaka folyó, Madarász tó, Magyar-Kanizsa, Matyi-ágazat, Ölfás erdő, Orczy-bokros, Öreg Torina mocsár, Oskola tér (nem csak utca), Obornyos puszta, Pörös erdő, Pörösi kaszáló, Postai tábla, Plága, Pap halom, Pétervári út, Pogledácsa, Raszovas, Reinitz-telep, Ráa dűlő, Ráta, Rózsás tábla, Róna tábla, Rohoda, Roglaticza, (Alsó-, Felső), Rózsamajori legelő, Roglaticai völgy, Radoseva unka, Rövid-dűlő, Sasos járás, Šepina ćoša, Šomšićevo, Sás tó, Sós tó (Kerek tó – Bajsánál), Sánc h. (hegy vagy halom), Sárga árok, Susi tó, Sirina bara, Sztari Grad, Szeghegy, Szerezla telep, Szerb dűlő, Szekulics, Szegények táblája, Szvinjski járás, Sztipics-bukros, Szeszgyár, Fekete hegy, Száraz-sziget, a Hingánál, Széna tér, Szt. István tér, Szilvás, Szécsényi tér, Tolvajos, Tornyos-Likasi völgy, Töviskés, Tula, Tompa-bara, Téglavető dűlő, Tormahegy, Tábor (a Hingánál)), Tukki ugarok, Teréz tér, Tóparti dűlő, Teleki tér, Új puszta, Új szöllők, Új földek, Új Tolvajos, Vasúti dűlő, Vágó járás, Vajkos tó, Városi halom, Vok, Zorka telep, Zsdráló, Zimoni út, Zecsie ráván.

Laki László

JURAJ HRŽENJAK: A HELYI KÖZÖSSÉG

JURAJ HRŽENJAK: MJESNA ZAJEDNICA

Biblioteka Samoupravljanje u praksi „Globus" Zagreb, 1974. 190 old.

Tartalom:
MJESNI NARODNO-OSLOBODILAČKI ODBORI I MJESNI NARODNI ODBORI, 1. Mjesno NOO, 2. Mjesni NO, 3. Radnički savjeti i savjeti narodnih odbora, 4. Seoski odbori, MJESNI ODBORI I STAMBENE ZAJEDNICE, 1. Mjesni odbori, 2. Stambene zajednice, 3. Rasprostranjenost mjesnih odbora i stambenih jedinica, 4. Neki pokazatelji strukture i organizacije mjesnih odbora i stambenih zajednica, 5. Sadržaj rada mjesnih odbora i savjeta stambenih zajednica, 6. Materijalna sredstva mjesnih odbora i stambenih zajednica, 7. Neke metode i oblici rada mjesnih odbora i stambenih zajednica, RAZVOJ I ISKUSTVA MJESNIH ZAJEDNICA NA OSNOVAMA USTAVA IZ 1963. G. 1. Mjesne zajednice jedinstvene organizacije neposrednog upravljanja seoskih i gradskih naselja, 2. Dva shvaćanja mjesne zajednice, 3. Organizirani politički otpori birokratizacije mjesne zajednice, 4. Kakve i gde osnivati mjesne zajednice, 5. Finansiranje i administracija mjesne zajednice, 6. Godina akcija i Petogodišnji plan aktivnosti mjesnih zajednica, 7. Drugi kongres samoupravljača o mjesnim zajednicama, OSNOVNE ODREDBE USTAVA IZ 1974. g. O MJESNOJ ZAJEDNICI, 1. Regulacija mjesne zajednice kao obavezne organizacije političkog sistema, 2. Način i postupak osnivanja mjesne zajednice, 3. Područje osnivanja mjesne zajednice, 4. Organizacija upravljanja i odlučivanja u mjesnoj zajednici, 5. Delegacija mjesnih zajednica i skupštinski sistem, 6. Statut mjesne zajednice, 7. Planovi i programi mjesnih zajednica, 8. Finansiranje i finansijsko poslovanje mjesnih zajednica, MJESNA ZAJEDNICA KAO OSNOVA OSTVARIVANJA SOCIJALISTIČKIH DRUŠTVENIH ODNOSA, SAMOUPRAVNE INTERESNE I MJESNE ZAJEDNICE, 1. Mjesna zajednica kao osnovna interesna zajednica, 2. Radni čovjek u mjesnoj zajednici u funkciji proizvodnje i potrošnje, 3. Dobra od općeg interesa i zaštita čovjekove okoline, 4. Općenarodna odbrana u mjesnoj zajednici, 5. Mjesna zajednica funkcionalna i teritorijalna osnova samoupravnog sudovanja, OSTVARIVANJE SLOBODA, PRAVA I DUŽNOST ČOVJEKA I GRAĐANINA U MJESNOJ ZAJEDNICI, 1. Lične slobode, prava i dužnosti čovjeka koje se pretežno ostvaruju u mjesnoj zajednici, CJELOVITI SISTEM SAMOUPRAVNOG SPORAZUMJEVANJA I DRUŠTVENOG DOGOVARANJA U MJESNOJ ZAJEDNICI I U KOMUNI, DRUŠTVENO.-POLITIČKE ORGANIZACIJE U MJESNOJ ZA-

JEDNICI, 1. Savez kommunista u mjesnoj zajednici, 2. Socijalistički savez u mjesnoj zajednici, 3. Sindikati u mjesnoj zajednici, 4. Omladinska organizacija u mjesnoj zajednici, 5. Društvene organizacije, društva i udruženja građana u mjesnoj zajednici.

A bemutatásra kerülő mű a zágrábi „Globus" kiadó gondozásában az „Önigazgatási gyakorlat könyvtára" sorozatban jelent meg, s mint ahogy a tartalomból is kitűnik, részletes történelmi áttekintést nyújt társadalmi önigazgatásunk fejlődéséről.

A néphatalom megvalósulása már a népfelszabadító harcok során megindult, amikor a felszabadított területeken megalakultak a népfelszabadító bizottságok, melyeknek fő feladatuk a népfelszabadító mozgalom támogatása mellett a helyi, demokratikus igazgatási rendszer megteremtése és fejlesztése volt. Ezeknek a feladataiknak sikeresen eleget is tettek, így a háború befejezése után népbizottságokká alakultak, melyeknek tevékenységének vezérelve „mindent az újjáépítésért", „mindent a szocializmus kiépítéséért" lett.

A népbizottságok munkájáról szóló törvény 1946-ban született, mely szerint „a helyi népbizottságok a néphatalom helyi szervei a helységek, falvak és kisebb városok területén".

„A szövetségi Nemzetgyűlés 1949-ben meghozta az új Alaptörvényt a népbizottságokról, a népbizottságoknak, mint a munkásnép államhatalmi szerveinek megerősödése és fejlődése érdekében, a JSZNK-nak mint szocialista államnak további kiépítése érdekében, a munkásoknak a hatalom közvetlen gyakorlásában való részvétele biztosítása érdekében, a hatalom egysége elvének biztosítása érdekében az államfelépítés minden fokán a népbizottságok felkészítése érdekében, hogy a település és a gazdaság jellegzetességével összhangban, területükön minél jobban végezzék a gazdasági szociális és kulturális építés minden teendőjét; stb."[1]

	A népbizottságok száma 1946-ban	A községek száma 1954-ben	1961-ben
Jugoszlávia	11.556	3.912	757
Szerbia	3.816	2.255	240
Horvátország	4.399	678	235
Szlovénia	1.119	336	67
Bosznia és Hercegovina	1.293	363	122
Macedónia	748	205	73
Crna Gora	181	75	20

Forrás: A könyv 1. és 2. táblázata (10. és 17. old.)

Az önigazgatás bevezetése a gazdasági vállalatokban lényeges hatást gyakorolt állami és társadalmi igazgatási rendszerünkre is. A kommunális rendszer bevezetésével 1955-ben új korszak kezdődik a deetatizáció folyamatában és a bürokratizmus elhatalmasodásának megakadályozásában. Az új kommunális rendszerben a községek gazdasági egységet is képeztek, és önállóan kellett finanszírozniuk a gazdasági és társadalmi élet minden megnyilvánulási területét. Ezért a községek száma csökkenni kezd, amit a következő adatok is igazolnak. (Lásd a táblázatot!)

Az adatokból látható, hogy a gazdasági momentum a községek számának csökkenését idézte elő, ami magával vonta az ügyintézés és a döntéshozatal eltávolodását a közvetlen polgároktól. E helyzet megváltoztatására megalakultak faluhelyen a helyi bizottságok, városon pedig a lakóközösségek a községek területén működő helyi igazgatási szervként. Ezek képezik tulajdonképpen a mai helyi közösségek elődjeit, hisz ezek gyakorlata adta meg az ötletet az 1963-as alkotmány által szabályozott és meghatározott helyi közösségek bevezetésére, amelyek a polgárság közvetlen társadalmi önigazgatását szolgálják mind a falusi, mind a városi környezetben.

A helyi közösségek megalakításával kapcsolatban két különböző felfogás alakult ki. Az egyik szerint a helyi közösségek, „fakultatív" jellegűek, vagyis megalakításuk semmiképpen sem lehet kötelező. Ezek a nézetek főleg az etatista-bürokrata elemek körében jutottak kifejezésre és élveztek erős támogatást. A másik irányzat a JKSZ irányvonala volt, mely szerint a gazdasági vállalatok önigazgatási gyakorlata mintájára a községekben és általában a társadalmi és politikai életben is érvényre kell juttatni a közvetlen önigazgatás elvét. A bürokrata ellenállás azzal is akadályt gördített a helyi közösségek megalakítása elé, hogy „mesterséges" dilemát agyalt ki, mely szerint a helyi közösségek megalakításához csak a falusi és a külvárosi környezetekben van meg a kellő feltétel és lehetőség. Mindezek ellenére azonban, a helyi közösségek mégis létrejöttek, és ahogy a műben közzétett „A helyi közösségek akciójának éve" és az „Ötéves akcióprogramm" elnevezésű országos jellegű mozgalmak eredményei tanúskodnak, tevékenységük gyümölcsözőnek mondható a lakosság kommunális, kulturális, szociális és egyéb igényeinek kielégítése terén.

A könyv következő része részletesen foglalkozik a helyi közösségekről szóló 1974-es alkotmány rendelkezéseivel, mely szerint a helyi közösségek megalakítása minden községben kötelező a dolgozó ember társadalmi és politikai önigazgatási jogának megvalósítása érdekében.

A helyi közösségek területi nagyságával kapcsolatban a szerző részletesen beszámol azokról a dilemákról, melyek szerint a „kis" és „szegény" településeknek nincsen lehetőségük helyi közösséget alapítani. Ezzel

kapcsolatban többek között megállapítja: „A munkásoknak a helyi közösségben való közvetlen és mindennapi igazgatásának tudatos vagy öntudatlan ellenségei a régi tézist némi módosítással alkalmazzák az új feltételekre, miszerint az új Alkotmány nem mondja ki hogy „minden" település, s ezek szerint nincs értelme a kicsiny és fejletlen településeken önálló helyi közösséget alapítani. Szerintük ez a jog csak a nagyobb települések részére érvényes, csak az 1000 vagy annál több lakosú települések esetében. A „legelnézőbbek" közöttük megengedik a helyi közösségek létrehozását az 500 lakoson felüli településeken is, de az 500 lakosnál kisebbekben semmiképpen."[2]

Ezek után részletes képet kapunk a helyi közösségek önigazgatási és döntéshozó szerveiről. A közvetlen döntéshozás szerveit a dolgozók gyűlését, a referendumot, az ankétot és intervjút, valamint az önigazgatási megegyezést részletesen ismerteti a könyv. Úgyszintén részletes értesülést kaphatunk a helyi közösségek igazgatási és végrehajtó, illetve a közvetett önigazgatási szerveiről, mégpedig: a helyi közösség tanácsáról, a helyi közösség elnökéről, a helyi közösség bizottságairól és a helyi közösségek gyűléséről.

Az 1974-es új alkotmány jelentős változást hozott a társadalmi-politikai egységek önigazgatási szervei megválasztását illetően. A küldöttrendszer merőben új minőséget képvisel a „parlamentáris demokratizmus" és a szocialista képviselő-rendszerrel szemben. Ebben a felépítésben a községi és egyéb területi szervek testületeibe a helyi közösségek is küldöttségeket, azok pedig küldötteket választanak. Ilymódon a dolgozók széles rétegei bekapcsolódhatnak a közvetlen döntéshozatalba, vagyis a közvetlen társadalmi önigazgatás teljesmértékű megvalósításába.

A mű részletes ismertetőt tartalmaz a helyi közösségek alapszabályzatáról, fejlesztési programjairól és terveiről. A helyi közösségek ötéves akcióterve elnevezésű helységfejlesztési programmok eddigi leggyakoribb feladatai közül a könyv példaként – csupán emlékeztetőként – a következőket sorolja fel: „Szervezési intézkedések a helyi közösségek fejlődésével kapcsolatban; a gyermekekről való társadalmi gondoskodás fejlesztése a helyi közösségekben és a községekben; az ifjúság élete és munkája a helyi közösségben; oktatás, tudomány, kultúra és testnevelés; egészségvédelem; szociális védelem; a vásárlók és szolgáltatást igénybevevők szervezése és feladatai; társadalmi önvédelem és népvédelem; szabadidő; kommunális tevékenység és köztisztaság; a helyi közösségek versengése az ötéves akcióterv megvalósításáért."[3]

A szerző külön fejezetet szentel könyvében a helyi közösségek finanszírozási módozatának az új alkotmány rendelkezései alapján. Ebben az új rendszerben különösképpen figyelemreméltó az a törekvés, mely szerint a helyi közösségek finanszírozásában meg kell szüntetni a költségvetési

finanszírozás elvét és mindinkább rá kell térni a konkrét feladatok és tervek finanszírozására a helyi járulékból begyűjtött céleszközökből. Ezúton szintén a dolgozók és polgárok közvetlen önigazgatási jogköre bővül a közérdekű létesítmények kiépítésének megszavazásával és a finaszírozás módjának meghatározásával. A helyi járulék bevezetése ugyanis nemcsak kötelezettség a polgárok részére, hanem egyben fel is jogosítja őket a begyűjtött összeg felhasználásának ellenőrzésére is.

A mű befejező része a helyi közösségekben tevékenykedő társadalmi-politikai szervezetek fontosságával foglalkozik és megállapítja: „A helyi közösségekben a politikai szervezeteknek rendkívüli szerepük van az ember eszmei-politikai tudatának formálásában, a nevelésben, a meggyőződésének kialakításában, a mozgósításban, a társadalmi ellenőrzésben, a problémák figyelemmel kísérésében és elemzésében, az akciók megszervezésében, az eredmények és tapasztalatok összegezésében és ennek alapján minden tevékenység további politikai irányításában."[4]

*

Végezetül elmondható, hogy e mű időszerűsége és átfogósága mindenképpen figyelmet érdemel. Különösen most, amikor hivatalos politikai fórumaink döntése értelmében és az új alkotmány szellemében a teljes és minden területre kiterjedő önigazgatás megvalósításán és elméleti magyarázatán kell fáradozni minden társadalmi tényezőnek, egy ilyen kiadvány, de még inkább az egész sorozat felmérhetetlen jelentőségű lehet. Külön érdeme a könyvnek, hogy a témakör ismertetése során külön kitér a köztársaságok közötti alkotmányos rendezés eltéréseire. A könnyű nyelvezet és az egyszerű dolgozó ember számára is érhető előadásmód mindenképpen csak emeli a könyv értékét és eredeti rendeltetését: a dolgozók eszmei, politikai, önigazgatási és elméleti ismereteinek bővítését szolgálja.

Jegyzetek

1. Juraj Hrženjak: Mjesna zajednica, 10. old.
2. Ibid. 83. old.
3. Ibid. 131. old.
4. Ibid. 183. old.

SZERKESZTŐSÉGI HÍREK

Híradás a szerkesztői tanács üléséről

1. Újvidéken május 5-én a Létünk új szerkesztői tanácsa megtartotta első ülését. A főszerkesztő javaslatára és az elhangzott vita alapján a tanács kiegészítette a szerkesztő bizottságot.
2. A tanács a következő tagokat választotta meg a szerkesztő bizottsagba:

1. Bacsi Sándor	– építészmérnök, főiskolai tanár, Szabadka
2. Borza Gyöngyi	– egyetemi hallgató, a Közgazdasági Kar szociológiai tud. diákcsoport titkára
3. Bózsó István	– magasszakképzett munkás, a SZISZ községi szervezetének elnöke, Kanizsa
4. Fehér Kálmán	– jogász és irodalmár, Újvidék
5. Fejős I. István	– jogász, a Jogi Kar tanársegédje, Újvidék
6. Dr. Györe Kornél	– geográfus, főiskolai tanár, Szabadka
7. Illés Lajos	– grafikus, technikai szerkesztő, Újvidék
8. Dr. Matkovics József	– jogász, a Szerb Szocialista Köztársaság Alkotmánybíróságának tanácsadója, Belgrád
9. mr. Borislav Martin	– közgazdász, a Közgazdasági Kar docense
10. Molnár Irén	– egyetemi hallgató, a Közgazdasági Kar egyetemista prodékánja, Szabadka
11. Dr. Rehák László	– szociológus, egyetemi tanár, a folyóirat fő és felelős szerkesztője
12. Szilágyi Gábor	– festőművész, Szabadka
13. mr. Szórád György	– közgazdász, a Közgazdasági Kar előadója
14. Dr. Tóth Lajos	– pedagógus, a Természettudományi és matematikai Fakultás docense
15. Dr. Várady Tibor	– jogász, az újvidéki Jogi Kar rendkívüli tanára

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Megadja Ida
Angol nyelvű rezümék: Jaszenovics József
Német nyelvű rezümék: Bogner István
A Farkas—Marcsik szerzőpár cikkének rezüméjét Szekeres László írta

SZÁMUNK SZERZŐI

mr. Laki László – a Közgazdasági Kar tanársegédje
mr. Aleksandar Šimković – a Közgazdasági Kar docense
mr. Stanislava Acin—Sigulinski – a Közgazdasági Kar tanársegédje
dr. Anton Bebler – a Ljubljanai egyetem bölcsészeti karának tanára
Bagi Ferenc – az óbecsei gimnázium tanára
Tárkány—Szűcs Ernő – néprajzkutató, Magyarország
dr. Farkas Gyula – antropológus, Szeged
dr. Marcsik Antónia – antropológus, Szeged
Milutin Perović
Molnár Verona – egyetemi hallgató, Szabadka
Edvard Kardelj – JKSZ Központi vezetőségének elnökségi tagja, az államelnökség tagja
dr. Roman Albreht – a JKSZ Központi Vezetőségének elnökségi tagja
Miloš Nikolić – a Marksizam u svetu c. folyóirat főszerkesztője
Cseh Károly
Milodánovics Mária – segédlevéltáros

A LÉTÜNK 5. SZÁMÁNAK TARTALMÁBÓL

Vlastimir Mrdaković — A társult munkáért vívott harcunkban felmerülő néhány alapvető kérdés és feladat

Tomislav Bandin — A társult munka alapszervezete — a munka felszabadítása az új jövedelmi viszonyok alapján

Szórád György — Informatikai intézet Vajdaságban

Kisimre István — A „magyar módszer" alkalmazása

Milodánovics Mária — A szabadkai történelmi levéltár kéziratos térképeinek gyűjteménye

Vékony László — Marsigli

Kasza Bálint — A szabadkai színjátszás múltjából

Milutin Perović — Szlovákok az 1948/1949-es forradalmi évben

Műhely

Katona Imre — A vándormunkások munkaszervezetei és ideiglenes életközösségei idénymunkákon (1848—1945)

Molnár Irén — Lenin elméleti és gyakorlati hozzájárulása a szocializmus kiépítéséhez

Dokumentum

Dušan Petrović-Šane — A Szocialista szövetség hatása a társadalom alapjaiban

Jelen és múlt

Stevan Doronjski — A Kommunista Szövetség szerepe a társult munkában

Munkásélet — írások a Szervezett Munkásból

Szimpozion

Petres Tibor — Operációkutatás és számítástechnika a mezőgazdaságban — tudományos konferencia Gödöllő

Szemle

Molnár Géza — Hámori Miklós: Ismerkedés a kompjúterrel

Laki László — Dr Lazo Antić: Érdekközösségek

Dési Ábel — Környezetpusztulás és környezetvédelem

Skenderovics Márta — A Praksa folyóirat ismertetése

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/I. Szerkesztőségi óra minden pénteken 16-tól 17 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányonként 5 dinár, kettős számoké 10 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 25, külföldi címzettre 50 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.